KAPİTALİZMİN GELECEĞİ

Jean-Luc Gréau

DOST

Kapitalizmin Geleceği

Jean-Luc Gréau
(1943)

Cezayir'de doğan Gréau, Fransa'nın önde gelen iktisat tarihçilerinden ve düşünürlerinden biridir. Montpellier Üniversitesi'nde iktisat eğitimi gören Gréau, MEDEF diye bilinen ve Fransız işverenleri tarafından oluşturulan bir ortak inisiyatifin yöneticiliğini 1969'dan 2004 yılına dek yürütmüştür. *Le capitalisme malade de sa finance* (1998) başlıklı eseriyle geniş bir okur kitlesine ulaşmayı başarmıştır. Halen çeşitli ticari işletmelere ve araştırma kurumlarına danışmanlık yapmaktadır.

D

Cet ouvrage, publié dans le cadre du programme de participation à la publication, bénéficie du soutien du Ministère des Affaires Etrangères, de l'Ambassade de France en Turquie et de l'Institut d'Etudes Françaises d'Istanbul.

Çeviriye ve yayına katkı programı çerçevesinde yayınlanan bu yapıt, Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın, Türkiye'deki Fransa Büyükelçiliği'nin ve İstanbul Fransız Kültür Merkezi'nin desteğiyle gerçekleştirilmiştir.

Gréau, Jean-Luc
Kapitalizmin Geleceği
ISBN 978-975-298-313-7 / Türkçesi, Işık Ergüden / Dost Kitabevi Yayınları
Temmuz 2007, Ankara, 231 sayfa.
İktisat-İktisat Kuramı-İktisat Tarihi

KAPİTALİZMİN GELECEĞİ

Jean-Luc Gréau

DOST
kitabevi

ISBN 978-975-298-313-7

L'avenir du capitalisme
JEAN-LUC GRÉAU

© Éditions Gallimard, 2005

Bu kitabın Türkçe yayın hakları
Dost Kitabevi Yayınları'na aittir.
Birinci Baskı, Temmuz 2007, Ankara

Fransızcadan çeviren, Işık Ergüden

Teknik Hazırlık, Mehmet Dirican - Dost İTB

Baskı ve Cilt, Pelin Ofset Ltd. Şti.
Mithatpaşa Caddesi 62/4 Yenişehir 06420 Ankara

Dost Kitabevi Yayınları
Meşrutiyet Cad 37/4, Yenişehir 06420, Ankara
Tel: (0312) 435 93 70 Fax: (0312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

İçindekiler

Teşekkür 9

1 Kapitalizm Hâlâ Yaşayabilir mi? 11
İşverenin İşlevinde Yeni Şafak 14
Sınıf Mücadelesinin Alacakaranlığı 16
Kaotik ve Çılgın Bir Kapitalizm 18
Amerikan Tarzı Kapitalizm Ayakta Kalabilir mi? 24
Sistemin Maddi Çelişkileri 27
Amerika Birleşik Devletleri Dünyanın Sorunudur 32
Kapitalizmi Rasyonelleştirmek 34

2 Amerikan Anormalliği 41
Amerikalılar Nasıl Borçlanıyor? 43
Amerikalıların Borcu, Amerika'nın Borcu 49
Amerikan Anormalliğinin Ortaya Koyduğu Şey 56

3 Ücret Deflasyonu 61
Klasik Bir Deflasyon Örneği: 1990'lı Yılların Japon Deflasyonu 63
Klasik Deflasyon Nasıl Doğar? 67
Klasik Deflasyon Geri mi Dönüyor? 71

Çin ve Hint Uyandığında 76
Batılı İşletmelerin "Ulussuzlaşması" 84
Dünya Çapında Serbest-Mübadelenin Sahte Argümanları 89
Ücret Deflasyonu, Katma Değer Deflasyonu 94

4 Başsız Sermayeler 99
İngiliz Küreselleşmesi 101
Yarını Olmayan Deneyimler 103
Eşi Benzeri Olmayan Bir Deneyim 107
Doların Ayrıcalığı 111
Asya Krizi, Mali Kapitalizmin Krizi 113
Sermaye Hareketlerini Vergilendirmeli mi? 118
"Latin-Amerika" Ülkeleri Niçin Kendi Borçlarına Mahkûmdur? 121
Borçtan Haraca 124

5 Borsalar Hâlâ Bir İşe Yarıyor mu? 129
Seksenli Yıllar Boyunca Amerika Birleşik Devletleri'nin Aşırı Büyümesi 133
Kotalandırılmış İşletmeler Nasıl Aşırı-Borçlanmaktadır? 135
Kotalandırılmış İşletmeler Nasıl Sermayesizleşiyor? 138
Kapalı Bir Sistemin Çelişkileri 139
Borsaların Mali İşlevinin Kökünün Kazınması 143
Kapitalist Bir İşletme Nedir? 147
Tüzel Kişilik Sahibi İşletme 151
İşletme ile Sermaye Arasındaki İlişkiye Dair İki Antagonist Bakış Açısı 153
Hissedarlar Gerçekte Ne İşe Yarıyor? 160

6 Kapitalizmi Rasyonelleştirmek 167
Korumacılık ve Rekabet 168
Ortak Bölgesel Pazarlar 173
Dünya Çapında Bir Rekabet Örgütü 177
Dalgalanan Kambiyoların Handikabı 180
Bretton Woods İkilemi 182
Dolar-Sonrası Dönemi Hazırlamak 185
Ölçü Birimi Çözümü 187
Yeni Bir Uluslararası Borç Rejimi 192
Uluslararası Para Fonu'nun Yeni Giysileri 194
Büyümenin Engeli: Çağdaş Borsa 197
Bir Viktorya Dönemi Kurumundan Kopmak 200
Kitlesel Tasarruf Şirketi 202
Sermaye-İşletme İşbirliği 205
Öz Fonlar Pazarını Yeniden Yaratmak 211

7 Büyük Dönüşüm ve Büyük Yanılsama 213
Büyük Dönüşüm 216
Büyük Yanılsama 224

İnsan, zamanın akışına kişisel olarak katıldığında en bayağı faaliyete bile bir güzellik gelir.

Jacques Chardonne

Teşekkür

Bu kitabın yazımında birçok dostun gayet yerinde gözlem, eleştiri ve öğütlerinden yararlanıldı: Marcel Gauchet, Bernard Poulet, Philippe de Lara, Hervé Juvin, Guy Tchernonog. Değerli katkılarından dolayı onlara teşekkürü borç bilirim.

Ayrıca, sürekli teşvikleriyle çalışmamı desteklemiş ve bu eserin ortaya çıkması için uygun koşulları sağlamış olan diğer dostlarıma da minnetimi ifade etmeliyim: Claude Elmalih, Jean-Pierre Lagrange, Clarisse Herrenschmidt ve Norman Palma.

1
Kapitalizm Hâlâ Yaşayabilir mi?

Geleceği bütünsel olarak öngörme riskine kendini atacak insana artık pek ender rastlanıyor. Gerçekten de, insanlığı kendi geleceğine daha iyi hazırlamak amacıyla ya da insanlığın özgürlük ve refahı önünde engel teşkil eden önemli tehlikeleri aşmasını sağlamak için daha önceden böyle bir öngörü teşebbüsünde bulunmuş tüm yazarlar 1945'ten bu yana geçen dünya tarihi karşısında şaşkınlığa uğramışlardır. Kapitalizmin içinde işlemekte olan yaratıcı imha sürecini ve işverenin rolünü analizleriyle herkes tarafından kabul gören Avusturyalı ekonomist Schumpeter, gözlemlemekte olduğumuz dünyadan kaynaklanarak ortaya çıkması gereken yeni dünyayı insanın kendi önüne koyup düşünmesinin güçlüğünü muhteşem bir şekilde açıklar. Gerçekten de, *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*'nin yazarı günümüzde ne düşünürdü?[1] 1930'lu yılların Büyük Çöküntü'sü sırasında hazırlamış olduğu bu ünlü kitapta Joseph Schumpeter

1) Joseph Schumpeter, *Capitalisme, socialisme et démocratie*, Paris, Payot, coll. "Bibliothèque historique", 1990.

kapitalizmin sonunu öngörmek gibi paradoksal bir işe girişmişti. Tarihinin en derin devrevi kriz tehlikesine maruz kalmış bir sistemin başarısına dair o dönemde ifade edilen kuşkuları silerken, diğer yandan da bu sistemin fiilen kendi sonuna doğru gittiğini ileri sürmekteydi. Ancak bunun nedeni, varsayılan iktisadi yenilgiler olamazdı. Ekonomik krizin meydan okuduğu sistem, bu krizin şiddetine rağmen, bunu *maddi olarak* gayet iyi aşabilecek durumdaydı. Schumpeter, sistemin içkin etkinliğine tamamen inanıyordu. Buna karşılık, sinsi bir sürecin sistemi içten dinamitlediğini, onu "sistemin koruyucu tabakaları" olarak adlandırdığı şeyden, yani bazı toplumsal kategorilerin önemli desteğinden, mülkiyete bağlı değerlerin kalıcılığından ve kapitalizmi temsil ettiğini düşündüğü işverenlik işlevini uygulama iradesinden yoksun bıraktığını düşünüyordu. Schumpeter, sistemin yıkımı için elbirliği edecek birçok temel gelişime teşhis konulabileceğine inanıyordu. Bu gelişimler, politik, ahlaki ve toplumsal çerçeveyi etkiliyordu, ki bu çerçevenin yokluğunda kapitalizm gelişemezdi. Örneğin, işletmelerin ve işletme yöneticilerinin gayet iyi anlaşılmış çıkarıyla temsili demokrasileri yönetmiş olan, aristokrat sınıftan gelme becerikli politik seçkinler yerlerini entelektüel ya da ahlaki otoriteden yoksun burjuvalara bırakacaklardı. Burjuvazinin yarattığı ve sosyalist fikirlerin artan cazibesine maruz kalan, içinden çıktıkları sınıfların çıkarlarını savunmayı reddeden entelektüellerin durumu da aynıdır. Diğer yandan, onların tersine, kapitalist yöneticilerin temel ekonomik değerlerini paylaşan bağımsız emekçiler, giderek azalmakta ve moral çöküntüsü içine düşmekteydiler. Diğer bir önemli ve aykırı gelişme de, mülkiyet kavramının, tercihen şirket senetleri biçimini alarak hukuksal ve ahlaki gücünü yitirmesidir. Ve özellikle de, büyük işletmelerin gelişiminin yeni işletme yaratıcılarının eylem alanını yavaş yavaş daralttığı koşullarda, Schumpeter'in herkesten daha iyi anladığı ve teorileştirdiği işverenlik işlevinin çöküş noktasına erişmiş olmasıdır. Sistemin özü olan ekonominin sürekli yenilenmesi ve yaratıcı imha süreci artık özellikle bürokrasilerin işi olmuştu.

Bu temel gelişmeler, sistemin ekonomik ve toplumsal başarısının uygun etkisini silmekteydi. Yeniliklerin çokluğu, üretkenlikteki sürekli gelişim ve proleterlerin büyüyen burjuvalaşması –ki kapitalizm bununla gurur duyabilirdi–, bundan böyle, kapitalizmin toplum içinde büyüyen tecridinden ve *intelligentsia*'nın ahlaki inkârından daha az önem taşıyordu. Bu başarı, dünyayı fethedemeden sönecek olan kapitalizmin yazgısını değiştirmez. İşte bu yüzden, Joseph Schumpeter gelecekten kaygı duyuyordu. Sovyet sosyalizminin yanılsamalarına kapılmadan, halkları totaliter

bir rejimin tehlikelerinden kurtarmayı sağlayacak demokratik bir sosyalizmin yollarını ve imkânlarını önermek için işe koyulmuştu.

1950'de aramızdan ayrılmış olan Schumpeter'in gözlemleme imkânı bulamadığı savaş sonrası rönesansı, onun temeldeki kehânetini resmen yalanlayacak bir katkı sağlamadı. Bu dönemki büyümenin, üretkenliğin, yeniliğin önceden hiç görülmemiş kazanımları, sistemin içkin kapasitesi üzerine onun teşhisinin doğruluğunu, belki de onun hayal ettiğinin ötesinde onayladı. En kayda değer olgu, merkezini zengin ülkelerin oluşturduğu Görkemli Otuzlar'ın gelişiminin, ekonomik ve toplumsal koşullardaki çok büyük bir eşitliğe ve refaha doğru bağlaşık bir hareketin eşlik etmesidir. Bu, Schumpeter'in, anti-kapitalist eleştirinin tersine, sistemin ezici bir eğilimini temsil ettiğini varsaydığı bir hareketti. Ama bu dönem, aynı zamanda, Schumpeter'in kapitalizmin sonunu hayal etmesine yol açmış bazı özelliklerin ortaya çıktığı dönemdir. Politik işlev bu dönemde toplumsal seçkinlerin tekelinde olmaktan çıkarak profesyonelleşmiş ve soyu burjuvaziden gelme *intelligentsia* anti-kapitalizmin kampına kitlesel olarak geçmiştir. Aynı süreçte bu *intelligentsia* gerçekten histerik bir eleştiri üretmiş; lanetlenen sistem, *intelligentsia*'nın yapmaya çalıştığı kıyametimsi tasvire giderek daha az denk düştükçe bu eleştiri de daha da şaşırtıcı olmuştu. Bu sırada, kırsal göç, sanayinin tek elde yoğunlaşması ve dağıtımdaki büyük patlama, bireysel ya da ailevi işletme topluluklarına sığınak olan bu ekonomik sektörlerin tüm yüzeyini fiilen yıktı. Yine özellikle bu dönemde işyöneticisi [*manager*] işverene baskın çıkmış ve büyük işletme de mülk sahiplerinin vesayetinden geniş ölçüde kurtulmuş bir bürokrasiye dönüşmüş gözükmektedir. Görkemli Otuzlar'ın sonunda, *Kapitalizm, sosyalizm ve demokrasi*, kapitalizm denen bütünü oluşturan ekonomik, toplumsal ve ideolojik gerçekliğin hâlâ tam anlamıyla akla yatkın bir görünümünü vermekteydi.

Eserin yayımlanışından altmış yıl sonra, gözümüzün önündeki gerçeklik ters bir görüntü sunmaktadır. 1974 dönemecinden itibaren, toplumsallaşma denemelerinin yolunu açabilecek olan gelişmiş büyük ekonomilerin karşılaştığı ciddi güçlükler, tersine, ekonomik üretimdeki doğrudan rollerini devletlerin elinden çekip almaya yönelik, bilinen ideolojik ve kurumsal dönüşümlere yol açtı. İkinci bir dizi dönüşüm ise devlet yetkilerinin ikili aktarımına yöneltti: Bir yandan, politik iktidardan bağımsız merkez bankaları, diğer yandan ise, spekülatif operatörlerin canlandırdığı mali pazarlar bu durumdan yararlandı. Ayrıca mülkiyet de resmi olarak yeniden selamlandı: Mali pazarlarda reform yapılmasının ve buraların geliştirilmesinin nedeni, öncelikle, işyöneticileri üzerinde

sermaye sahiplerinin otoritesini yeniden canlandırmaktı. Nihayet, 1980'li yılların ortasında sağlanan bu dönüşümlerin peşisıra, ekonomik dünyanın birleştirilmesine yönelik geniş bir proje ortaya çıktı. Bu proje, zengin uluslarla yoksul ulusları çok sıkı bir ilişkiye sokmaktan ibaretti. Savaş sonrası dünyayı çitlerle ören ve Batı ile Doğu'nun, Kuzey ile Güney'in yönetici tabakaları arasında hakiki bir işbirliğini engelleyen politik ve ideolojik duvarları yıkan Sovyet sosyalizminin acınası sonu ile üçüncü dünyanın devletçi ya da güdümcü ekonomilerinin kesin yenilgisi, küreselleşmiş ekonomi projesine uygun yeni bir uzam yarattı. *Bundan böyle devletlerin ana görevi entegre bir dünya kapitalizmi yaratmak gibi gözükmektedir.*

İşverenin İşlevinde Yeni Şafak

Bununla birlikte, Schumpeter'in kehânetini en derinden çürüten, onun teorisinde ayrıcalıklı bir yer verilmiş olan kişi oldu. İşverenin işlevi tam anlamıyla yeniden canlandı.

Öncelikle, eskiden gelişmiş olan ülkelerde görüldü bu canlanma: Büyük sanayi gruplarının ve işyöneticilerine emanet edilmiş hizmetlerin yanında, küçük ve orta işletmeler çoğalmaya başladı. Bunların kimileri özellikle Schumpeter'in *Ekonomik Evrim Teorisi*[2] adlı eserinde analiz ettiği yenilikleri kullanma amacındayken, kimileri ise daha büyük ölçekteki işletmelerin artık gerçekleştirmek istemedikleri bir mal ve hizmet kitlesini üretmeyi amaçlıyordu. Değişimi ölçebilmek için, bu ikili görüngünün Schumpeter'in ve takipçisi olan birçok kişinin analiz şemasıyla nasıl çelişki oluşturduğunu belirtelim.

Yirminci yüzyılın ilk üç çeyreği boyunca büyük işletmeler, hem kendi katma değer paylarını büyütmek hem de üretim sürecine ekonomik hakimiyeti sağlamak gibi ikili bir amaçla her bir basamaktaki işlemlerini azami ölçüde yoğunlaştırmaya çalıştılar. Bugün bunlar, eskiden kendi idarelerinde gerçekleştirilen görevlerin çoğunu –yüksek teknik gerektiren görevler de dahil– daha uzmanlaşmış işletmelere emanet etmekten ibaret tersi bir ilkeyi uygulamaktadırlar. Dikey bir bürokratik iktidar ile geniş ölçüde görev icrası denetimine adanmış bir işyönetimi etrafında örgütlenen eski merkezi işletmeler, Schumpeter'in gözünde kabataslak da olsa gelecekteki sosyalist üretim sistemini temsil ediyordu. Dolayısıyla Schumpeter, sosyalist ekonominin işleyişini bu büyük işletmelerden

2) Joseph Schumpeter, *Théorie de l'évolution économique*, Paris, Dalloz, 1983.

yola çıkarak hayal etmişti. Oysa onların yerini almış olan modern işletmeler neredeyse ters bir şemaya göre hareket etmektedirler: Çabalarını çok başarılı olacaklarını düşündükleri alanlarda yoğunlaştırmaya çaba göstererek, bu mükemmellik postulatının dışında kalan tüm eski faaliyetlerini budamışlardır. Dolayısıyla, günümüzdeki rekabetçi ekonomi, sürekli olarak çözülüp yeniden oluşan bir faaliyetler ağına ya da birbirine eklenen faaliyet zincirine giderek daha fazla denk düşmektedir:[3] Böyle bir sistemin toplumsallaşması olmayacak duadır. Bu nedenle, eski ya da yeni kurulmuş küçük veya orta işletmelere önemli bir alan açılmıştır.

Ama işletme nüfusu içinde bu görevlerin yeniden dağılımı, 1970'li yılların sonunda ortaya çıkan ve "yeni teknolojiler"in atılımının görülmemiş bir ün kazandırdığı yeni işletmelerin yaratılması yönünde daha derin bir harekete eşlik eder. Ekonomiyle ilgili basit düşünceler ileri sürerek bu hareketi doğrulayamayız. Bu hareket, esasen, yeni kuşaklarda, *işletmelerin yaratılmasının ve geliştirilmesinin normallikten kaynaklandığını* düşünen kişilerin varlığından kaynaklanır. Bu kişiler, ücretliliğin az çok yüksek bir basamağında yer alabilecekleri bir kariyere göz dikmektense, günümüzde, işletmelerin yaratılması ya da yeniden canlandırılması oyununu bunca kararlılıkla ve tüm kalabalıklıklarıyla niçin oynamaktadırlar? Bunların, girişikleri işte seleflerinden daha ilgili ve daha kararlı oldukları muhtemeldir. Ama risk almanın eski caydırıcılığını yitirmiş olması ve pazarın sunduğu fırsatların da, ters yönde, bir gerçeklik niteliği edinmiş olması yine son derece muhtemeldir. Eski zamanların köylüsüne tarlası ne kadar doğal –ya da hemen hemen doğal– bir operasyon sahnesi olarak geliyorsa, pazar da bu genç kuşaklara kendini öyle sunmaktadır. Bu yeni işverenler kuşağı, kolektif psikolojideki derin bir dönüşümün göstergesidir. Bir "pazar toplumu"nu[4] adım adım şekillendiren genel harekete dahildirler. Oluşum halindeki pazar toplumunun her bireyi, her an kendini hem bir üretici olarak, hem de yeni ürün ve hizmetlerin potansiyel talepçisi olarak görür ve böyle konumlanır. Talep açısından bu görüngü, Gilles Lipovetsky'nin "hiper-tüketici"[5] olarak adlandırdığı şeyi doğurur.

3) Bkz. Pierre Veltz, *Le Nouveau Monde industriel*, Paris, Gallimard, coll. "Le Débat", 2000.

4) Bkz. Marcel Gauchet, *La Religion dans la démocratie*, Paris, Gallimard, coll. "Le Débat", 1998, s. 85 ve devamı. Türkçesi: *Demokrasi İçinde Din*, Türkçesi: Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.

5) Gilles Lipovetsky, "La société d'hyperconsommation", *Le Débat*, no. 124, Mart-Nisan 2003.

O, tercihlerinde öncellerinden çok daha özgürdür, çünkü toplumsal bir sınıfa aidiyetiyle ya da savaş sonrası kitlesel tüketim toplumunun egemen özelliği olan pazarın egemen işaretlerine sadakatiyle belirlenen gösterişçi harcamalara kendini artık pek bağlı hissetmemektedir. Simetrik olarak, üretim açısından, yeni işveren, olası üretimlerin teorik olarak sınırsız alanını gayet serbestçe araştırır, genellikle çok fazla özenlidir, ama kahramanca bir tavır sergilediği duygusu hissetmez. Pazar toplumunda işveren giderek pek bayağı bir kişilik halini alır.

Sonuç olarak, mutlak bir toplumsal meşruiyet edinmiştir: koruyucu katmanlara artık ihtiyacı yoktur. Bu, toplumun ticari olarak derinleştirilmesinin aşikâr sonucudur, ama aynı zamanda işverenler nüfusunun tüm dünyaya dağılmasının da sonucudur. Bombay'dan Santiago'ya, Stockholm'dan Cap'a kadar her kıtada ve her iklimde zafer onundur. Söz konusu zafer, farklı türlerdeki sosyalizmlerin zaman zaman musibet saçan gidişatından sonra, pazarın işlevsel üstünlüğünün işveren kişiliğinde kabulünden daha fazla anlam taşır. İşverenin, toplumsal piramidin zirvesine, bilginin ve politikacının üzerine fırlatılmasına yol açar. Çağdaş işveren, normal bir toplumsal tip halini alırken, diğer büyük failler üzerinde fiili bir üstünlük sağlar. Bunun nedeni, istense de istenmese de, ekonominin artık bizim toplumlarımızın aşılmaz ufkunu oluşturmasıdır. Bu toplumlar bu ufka doğru ilerlerken kullanacakları yedeklerden mahrumdur. Dolayısıyla, Schumpeter'in 1942'de çökmekte olduğunu belirttiği işveren işlevi, altmış yıl sonra yeni bir şafakla tanışmaktadır.

Sınıf Mücadelesinin Alacakaranlığı

Yine de Schumpeter'in eleştirel analizinden geriye hiçbir şey kalmamış mıdır? Küreselleşme-karşıtı hareket biçiminde billurlaşmış olan, kapitalizmin yükselen dalgasına şiddetli politik muhalefet, kendi bakış açısını, yönetici burjuvazinin kendi değer ve çıkarlarının antagonist bir ideolojisini üretme ve koruma yönündeki süreğen eğilimine dayandırarak güçlendirmiyor mu? Elbette. Seattle'da, Stockholm'de ya da Cenova'da sahnelenen küreselleşmenin reddinde eski anti-kapitalizmin değişik bir biçimini görmek için derin bir analize hiç ihtiyaç yoktur. Ama bu değişik biçim, başlangıçtaki ideolojiden iki noktada uzaklaşmaktadır. Öncelikle, kelimenin tam anlamıyla *intelligentsia*'nın bunda nerdeyse hiç payı yoktur: muhalefet kürsülerinde herhangi bir entelektüel alanın hiçbir gerçek temsilcisine rastlanmamaktadır. Hareket, tarihsel sosyalist hareketler

misali, entelektüel burjuvazinin hümüsüne köklerini daldırmamaktadır. Sanayileşmiş yaşlı ülkelerin ücretlilerinin dünya çapındaki serbest mübadeleye ödedikleri haraç giderek ağırlaşsa da, hareket proletaryanın daha geniş topraklarına da kök salmış değildir. Muhalefet hareketi, işçi mücadelelerine duyulan özlem içinde, ekolojist militanları ve özellikle –daha aldatıcı biçimde– pazar toplumu karşıtlarını karmakarışık bir şekilde bir araya getirmektedir; bu sonuncular, küreselleşmenin sunduğu yeni sembolik uzam içinde medyatik bir görünürlüğü, büyük ulusların yöneticilerinin sunduğu –elbette naif– destek sayesinde tam zamanında elde etmişlerdir. Kudretliler, tamamen sözel bir iktidar uygulayan bir tür gezegensel hükümet biçiminde, davulları ve zurnalarıyla ne zaman bir araya gelseler, muhalif hareket, sistemin dünya çapında ezdiği plebin ateşli savunucusu olma simetrik rolünün kendisine düştüğünü görür. Ama burada söz konusu olan şey, ekonomik, toplumsal ve politik inşa idealleriyle ve belirgin taleplerle silahlanmış olan eski proletarya hareketinin medyatik bir taklidi, uyduruk eşdeğeridir. Dünya çapındaki serbest mübadeleyi alttan alta destekleyen politik proje entelektüel ya da ahlaki hedeflerden nasıl yoksunsa, çağdaş muhalefet hareketi de teorik ve pratik mülahazalardan o ölçüde yoksundur. Ayrıca, bu hareketin yöneticileri, esasen eski proletarya enternasyonalizminin –vasiyetnamesiz– mirasçılarıyken, bu hareketi küreselleşme-karşıtı bir hareket kılığına büründürme zorunluluğu içinde bulunmaları, derin saiklerini ifşa etmedeki kaygılarının ve alternatif toplumun bir taslağını bile ortaya atmaktaki güçsüzlüklerinin kanıtıdır. Olgusal düzeyde bir dünya görüşünden ve tarihsel analizden yoksun, saf bir eleştirel söyleme indirgenmiş olan boş laflarının, hakiki bir politik eylemin ruhları beslemek için sahip olması gereken şeyi, yani umudu doğurma şansı hiç yoktur. Dahası, sınıf mücadelesinin ideolojik motoru da sönmüştür; oysa ki sınıflar varlıklarını sürdürmektedir ve kapitalizmin yakın dönemdeki gelişmeleri ekonomik ve toplumsal eşitsizlikleri güçlendirmiş ya da şiddetlendirmiştir. Bugün içinde yaşadığımız dönem, Marx'ın (gerçekliğine şiddetle karşı çıkmadan) aşırı biçimde teorileştirdiği sermaye ile emek arasındaki ikili karşıtlığın esrarengiz biçimde çözüldüğü bir dönemdir. Chiapas yerlilerinin isyanı, klasik kapitalizmin proleterlerinin mücadele bayrağını devralmamıştır. Medyatiklerin nazikçe düzenlediği ve sahneye koyduğu küreselleşme-karşıtı eylem, sembolik üretimden kaynaklanır. Esas yararı kendi faillerine toplumsal bir rol sağlamaktan ibaret olduğundan, bu hareket aracılığıyla, ezilenlerin dünya çapında yeni bir cemiyetine varma riski yoktur.

Kaotik ve Çılgın Bir Kapitalizm

Demek ki, içinde yaşadığımız dünya, kapitalizmin yalnızca geçmiş yüzyılın tüm meydan okumalarının üstesinden gelmiş gözükmekle kalmadığı, eski sınırlarını da aştığı bir dünyadır. Kapitalizm artık maddi zenginlikleri üretme ve paylaştırma yönündeki mütevazı bir makine olarak değil, toplumları ticari sistemlere dönüştürme aygıtı olarak belirmektedir. Kapitalizm, büyük ölçüde, Batı Avrupa'nın, Kuzey Amerika ve Japonya'nın oluşturduğu çevrenin ötesine uzanmakta ve böylece bir evrenselleşme eğilimi göstermektedir. *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*'nin yazarı tümüyle yanlış bir yol izledi.

Ama yine de... Yine de, sistemin pratik zaferi, işleyişinin çoğul ve kütlesel anormallikleriyle tuhaf biçimde çakışmaktadır! Birkaç yıl içinde yerleşmiş olan tedrici türdeki kaosu belirtmek için bu kez Schumpeter'in, Keynes'in ya da herhangi bir büyük atanın yüce ruhunu çağırmaya gerek yoktur. Yakın dönemdeki birikimiyle, çağdaş kapitalizmin *ekonomik ve mali yaşamsallığı* üzerine bir mantık sorgulamasına yol açan önemli olaylar bütününü okur için özetlemeye kalkışarak zekâsına hakaret edecek değiliz.

Yeni ortaya çıkan ekonomilerin tekrarlanan krizleri, küreselleşmeye doğru ilerleyiş için bir tür daimi zemin oluşturmaktadır. 1982 ve 1995'deki iki Meksika krizi, 1997'deki Asya krizi, 1998 ve 1999'daki Rusya ve Brezilya krizi, 2001'deki Arjantin ve 2002'deki Türkiye krizi bütün belleklerde izler bırakırken aynı zamanda söz konusu toplumlarda derin acı ve yaralar bırakmıştır. Ama daha ayrıntılı bir inceleme, son yirmi beş yılda ortaya çıktığı söylenen ekonomilerin borcu üzerinde yüz kadar ödeme durdurulması yapıldığını da bu hesaptan düşmeye imkân tanır. Çok sayıda ekonominin, tartışmasız kozlara sahip olduklarında bile ve nüfusları kapitalist çalışmanın disiplinlerini kabul etmeye hazır olduğunda bile istikrarlı bir ekonomik büyüme rejimi bulmada çektiği bu güçsüzlük, aklı başında kişilerin bile küreselleşmenin işlemeyen bir süreç olduğunu savunmalarına yol açabilmektedir.[6] Yaratılan süreç tamamen karşıt-anlamlar taşımaktadır. Yeni devletlerin dünya çapındaki rekabet çemberine girişi, maddi açıdan efektif olsa da, ilgili çok sayıda ulusal ekonominin ani ve yinelenen güçsüzlüğü karşısında temelden tartışma konusu edilmektedir. Buradan da haklı olarak bazı sorular doğar: Yeni ortaya çıkan ülkeler, ortak olarak ele alındıklarında, normal koşullarda

6) Bkz. Joseph Stiglitz, *La Grande Désillusion*, Paris, Fayard, 2002.

rekabete katılma araçlarına sahip midirler? İzlenen politikalar uygun mudur? Bunların yerine, krizleri önleyecek ya da sistemin istikrarsızlığını engelleyecek yeni düzenleme araçları koymak gerekmez mi? Kapitalizmin varsayılan evrenselliğinin kesin onaylanması elbette bu sorulara verilen cevaba bağlıdır. Yoksa, yedek sistem yokluğunda, sistemin ideolojik ve politik zaferine, zenginlik yaratmada sistemin sahip olduğu varsayılan kapasiteden kendi evlerinde yararlanmakla en çok ilgili uluslardan bazılarının batması, hatta iflası eşlik edebilir.

İkinci önemli kaygının kökeni daha yakın tarihlidir. 1970 ve 1980'li yılların aşırı-güçlü ekonomileri krizdedir. Karşılaştırılabilir sanayi ekonomilerinin karşılaştığı ve çözülmemiş güçlüklerden uzun süre kaçabilmiş olan Japonya ve Almanya kendilerini açmazda bulmuşlardır. İşsizlik ve kamusal açık artık yapısaldır. Ama bu kriz bütün hesapları tamamen altüst edicidir. Bu kriz gelişirken, Japon ve Alman işletmelerinin dış rekabet gücü bundan etkilenmemektedir. Oysa, bu işletmelerin ticari performanslarının onları model olarak karşımıza diken düşünce tarzının temelinde yer aldığını hatırlatmaya gerek var mı? Bu düşünce tarzı, Japonya ve Almanya'nın topyekun performanslarının dayanağı rolünü dış rekabet gücüne vermektedir. Durum çok basitti: Büyüyen ihracat dalgası, peşinden bir yatırım ve istihdam yaratma dalgasına yol açıyordu. Bu durum, zaptedilmiş işsizlik ve artan vergi kaynakları biçiminde topluluğun işine yarıyordu. Böylece Japonya ve Almanya, dünya ekonomisinin yinelenen güçlükleri karşısında korkuya kapılmıyorlardı. "Rekabet gücüne sahip olun!" şeklindeki açık slogan buradan kaynaklanıyordu. Ama süper-güçlerin sınai ve ticari performanslarına yetişmek için ne yapmalı? Çünkü her rekabetin kaçınılmaz olan galipleri ve mağlupları vardır ve ekonomik rekabette durum ancak uzun vadede tersine döner. Bu nedenle o dönemin Fransız yöneticilerinin sözleri bir tür hayal kırıklığını yansıtıyordu. Olsa olsa, diye düşünüyorlardı o dönemde, en iyi durumdakiler karşısındaki handikaplarımızı azaltabiliriz.

Oysa günümüze gelindiğinde, bir zamanlar referans olarak gösterilen ekonomiler, görünürdeki rekabet güçlerini yitirmeseler de karşı-örnek haline geldiler. Japonya, on iki yıl boyunca takımadayı kasıp kavuşmuş olan deflasyonu öngörememekle ya da gerekenleri yapamamakla suçlandı. Almanya, mali sisteminde ve çalışma pazarında reform yapmayı başaramadığı için açıkça tiye alındı. Eski övgüler ne kadar yücelticiyse o kadar sert ve keskin olan günümüzdeki eleştirilerin geçerliliği üzerine hükümde bulunma ânı henüz gelmedi. Yorumcuların çark ettiklerini gözler önüne seren kanaatlerdeki üzücü oynaklığı da şu an için unutalım.

Çünkü Japonya ile Almanya'nın ekonomik bahtsızlığı günümüzde geniş kapsamlı soruları kaçınılmaz olarak su yüzüne çıkarmaktadır: Dış pazarlarda rekabet gücüne sahip olma kozu nasıl oluyor da işlevsiz ya da düşük işlevli olabiliyor? Nasıl oluyor da ihracat sektörü, sistemin bütününün başarısına yol açtığı söylenen devindirici rolü açıkça yitiriyor? Mübadelelerin küreselleşmesinin, uluslararası pazarlarda en fazla rekabet gücüne sahip ekonomilerin gelişmesi için tam da ek fırsatlar sunması gerektiği anda nasıl oluyor da bu zaaf ortaya çıkabiliyor? Özellikle güç duruma düşmüş olan yeni ortaya çıkan bazı ülkelerin güçlüklerini –işi iyice araştırdıktan sonra kabul etme koşuluyla– *a priori* varsayarsak, bu Japon ve Alman örneklerinde derhal bir muammaya toslarız. 1970 ve 1980'li yıllarda mihenk taşı olmuş kavramlar, basit ve ikna edici biçimde açıklama güçlerini yitirdiler. Sınai ve ticari rekabet edilebilirlik, hayal edilmiş olan önemli koz değildir. *Dışsal rekabet gücü üzerinde temellenen model yoktur.*

Oysa, Japonya ve Almanya görkemlerini yitirirken, Amerika Birleşik Devletleri savaş sonrası üstünlüklerine beklenmedik bir şekilde yeniden kavuştu. Ekonomik güce geri dönüşün ve politik lütfa mazhar olmanın bu resmi tarihi karşımıza iki ardışık evre çıkartır. 1980'li yıllarla çakışan birinci evre, enflasyonun sona ermesine, büyümenin ve istihdamın yeniden canlanmasına imkân tanımıştır. Ama refaha geri dönüş, ümitsizce zayıf bir yatırım ve üretkenliğe, ayrıca da geniş bütçeaçığına ve ticari açıklara can sıkacak şekilde eşlik ettiğinden, birçok kişi bunun yapay olduğuna ve geleceği olmadığına inanıyordu. Durgunluk içinde başlayan 1990'lı on yılı kapsayan ikinci evre ise, daha sonra, ters yönde, Amerikan ekonomisinin öncesi olmayan performansına vesile olacaktı. Bu performansı ikili bir önerme özetler: Tüketim, önceki on yıl boyunca milyonlarca istihdam yaratmaya imkân tanımış olan büyüme eğrisi içinde varlığını sürdürürken, işletmeler, yatırımı ve üretkenliği var güçleriyle arttırırken, federal devlet de hesaplarını yeniden dengeliyordu. Önceki büyüme döngüsünü etkilemiş olan bellibaşlı çelişkiler aşılmış gözüküyordu. Amerikan refahının aydınlık tablosunda varlığını sürdüren gölgenin arkasında, ticari açık pek endişeye yol açmıyordu, çünkü yatırımın ve üretkenliğin uygun rakamları, Asya'nın ve Almanya'nın büyük rakip güçlerininkini aşmaya yatkın, güçlendirilmiş bir rekabet gücünün varlığını sezdiriyordu. Bazı ekonomistler, *ticari dengedeki kalıcı açığı, Amerika Birleşik Devletleri'nin mali çekiminin sonucu olarak analiz etmekten* bile hoşlanıyorlardı. Sermaye hareketlerini meta hareketlerine bağlayan nedensel ilişkiyi irrasyonel tavırlara aldırmaksızın tersine çeviriyorlardı. Ame-

rika Birleşik Devletleri'nin ithalat fazlasını ödemek için gereken sermayeleri çekme gereği fazla meta ithal etmesi değildir –diyorlardı–; bunun nedeni, bir anlamda mali pazar tercihlerinin şanslı kurbanı olmasıdır: Sermaye akışlarının yönünü Amerikan topraklarına çeviren yatırımcılar, kasıtlı bir çaba göstermeseler de, iç talepte bir artışa ve ister istemez de, belli bir miktar ticari açığa yol açıyorlardı. Başka deyişle, ticari mübadele dengesizliğine –kuşkusuz geçici olarak– yol açan şey, yatırımcıların ruhunda yatan Amerika'nın gelecekteki rekabet gücüne uygun önyargıdır. Bir perspektif altüst oluşundan yana olarak mantığın altüst oluşu. Ticari fazlalığın kanıtladığı rekabet gücünden yola çıkmak yerine, gelecekteki rekabet gücünün mali piyasalarca değerlendirilmesine bel bağlanmaktadır. Oysa, mali piyasaların kutsadığı ekonomi, gerçekte *iç talep dinamiğine dayalı bir model* oluşturuyordu.

Ama zayıflamış ihracatçı modelin yerini hızır gibi almış olan model de sırası geldiğinde krize girdi. Amerika Birleşik Devletleri, 2000 yazından itibaren, faaliyetlerinde güçlü bir yavaşlamaya maruz kaldı. Bu yavaşlama tamamen kendiliğindendi. Yatırımın ve tüketimin ardışık olarak düşmesi, Amerikan büyümesini yavaşlattı ve federal devletin, federe eyaletlerin ve büyük şehirlerin bütçelerinde derin açıklara ve istihdamın kütlesel olarak imhasına yol açtı. Sapmaya karar verenler tam da işletmeler oldu. Kimilerinin iş çevriminin *deus ex machina*'sı olarak sunduğu Amerikan Merkez Bankası, gücü sayesinde faaliyeti keyfine göre hızlandırıp yavaşlatabilirken yeterken, bu duruma hiç karışmadı. Ailelerin ve işletmelerin harcamalarındaki çılgınca yarışı yavaş yavaş yavaşlatmak isteyebilecekken, 2000 yazında meydana gelen yatırımlardaki ani ters dönüş Merkez Bankası'nı geride bırakıldı ve hazırlıksız yakalandı. Ekonomik yavaşlamanın Amerika ve partnerleri üzerindeki sonuçları, bundan böyle faaliyetini tersine çevirmesine ve büyük oranda para sürmesine yol açtı: Yaklaşık on bir ay zarfında, Ocak ilâ Kasım 2001 arasında, oranlarını öyle düşük bir düzeye indirdi ki, Federal Rezerv'den borç almış bankalar, borçlarından düşük bir tutardan yola çıkarak, parasal erozyondan düşürülen gerçek vadeler içinde ödeme yaptılar. Merkez Bankası'nın radikal tercihi, zayıflayan ekonomiyi desteklemek resmi hedefi içerisinde, federal devletin müdahalesiyle vergilerin düşürülmesine eşlik etti. Bununla birlikte, ekonomilerin çevrimsel ilerleyişi ilkesini bile reddetmeye yönelik bu koşulsuz para sürme politikalarında uygunsuz bir şey vardır. Genellikle politik yetkililer yeniden-ayarlama yapmaya boyun eğerler ve parasal yetkililer ise genişleme evresi ciddi dengesizliklere yol açtıkça daha fazla kaygı duyarlar. Ailelerin borcu ve dış açık, 1990'lı

yılların sonunda Amerika Birleşik Devletleri'nde gözlemlenen aşırı düzeylere eriştiğinde, merkez bankaları ve hükümetler normal olarak tasfiye çözümünü benimsediler.

Amerikan ulusal yetkilileri ve özellikle merkez bankası niçin klasik kuralın tersi yönde hareket ettiler? Ve niçin bazı ekonomistler Amerikan ekonomisinin denetlenemeyen borçlara ve dış açıklara doğru bu atılımını alkışlıyorlar? Onlara kulak asılırsa, Amerikan ekonomisi, nesnel bir aşırı-gerginlik durumundan gerçek bir depresyon riski içeren bir duruma bir çırpıda geçmiş olur. Deflasyon hayaleti bile ekonomi kitaplarının naftalinleri arasından çıkarılmıştı. Hangi riskler söz konusudur? İlk risk kategorisi mali ve gayrımenkul piyasaların edindiği rollere bağlıdır. Amerikan emeklilikleri borsadadır ve gayrimenkul piyasası, borsa piyasasına paralel spekülatif bir pazara dönüşmüştür: İki pazarın düşüşü, emeklilerin çöküşüyle ve konut satın alanların borcunu ödeyememesiyle eşanlamlıdır. Başka deyişle, Amerikalı yetkililer, sanki mali piyasaların rehini olmuşlar gibi, özellikle "boş baloncukları" kışkırtan davranışları destekleyen kütlesel bir para sürümünü benimsemişlerdir; böylelikle de, kütlesel para sürümü yoluyla şimdilik kaçınılmaya çalışılandan daha yüksek zararlara yol açmayacak içsel ve dışsal büyük dengelere sonradan geri dönüş ihtimali üzerinde önemli kuşkuların dolaşmasına yol açmıştır. Olgulara bakılırsa, Merkez Bankası başkanı 1996 yılında teşhir ettiği pazarların irrasyonel şişkinliğini teşvik etmektedir: Hatta artık bunun asıl yaratıcısı da odur. İkinci bir risk kategorisi ise, Avrupa'da ve Japonya'da durgunlukların görülmesine ve yeni ortaya çıkan bazı ülkelerde yeni iflasların ortaya çıkmasına yol açan dünya çapındaki bir şok dalgasının muhtemel doğuşunda yatmaktadır: Amerika'nın para sürümü, deflasyonun sinsice tehdit ettiği Amerika'nın partnerlerini korumaya da hizmet etmiş olur. Sonuçta, söylevlerdeki üslup ticari ortamdan daha hızlı değişti: koşulsuz ve kütlesel bir para sürümünün yolunu açmak için, Amerika'nın "vatansever öncüleri" bunun dayanıksız olduğunu unuttular. Onlar şimdi müreffeh bir Amerika'nın dünya için zaruri olduğunu söylemektirler. Amerikalı yetkililerin çark etmesinin onlarda yol açtığı hayranlık ve desteğin kaynağı budur. Bununla birlikte, fazlasıyla tarafgir olmayan gözlemciler, sistemin itiraf edilmemiş dayanıksızlığının bilincindedirler. Bu nedenle, *iç talebin dinamizmi üzerinde temellenen Amerikan modeli kendi koşulsuz yandaşlarından başka kimseyi ikna edememektedir.*

Bu model, kapsamları ve yaratıcılarının hayasızlığı dolayısıyla şaşkınlık verici olan mali skandalların merkezi olduğu ölçüde daha az ikna edicidir. Gezegen okulunun efendisi olmak isteyen ekonomi, birkaç yıl

içerisinde on beş kadar büyük saygın işletmenin hileli iflasıyla karşılaştı. Uyduruk olanı gerçek değerden ayırt etme yetisine sahip olmayan borsadaki şirketlerin kotasyon sisteminin gidişatını bu iflaslar doğal olarak açıklamaktadır. Ama bu iflaslar aynı zamanda, bazı işletme yöneticilerinin dalavereciliğiyle, partner muhasebelerin ve bankaların dalaverelerini de ortaya çıkardı. Dürüstlükten uzak işyöneticilerinin aldattığı analistlerin ve notlandırma ajanslarının –oysa ki kotalandırılan şirketlerin sahici değerini ölçmekle özellikle onlar görevliydiler– körlüğünü kanıtlayarak ek bir tehlike işareti daha yarattılar. Sonuçta da, yine hileli muhasebe hesaplarıyla aldatılmış olan emeklilik fonlarının baş papazlarını ve işyöneticilerinin yalan perspektiflerini gülünç duruma düşürdüler. *Dolayısıyla bu iflaslar önceki mali skandallardan farklıdır.* On sekizinci yüzyıl başında Hint Kumpanyalarının iflaslarından 1929 çöküşüne kadarki mali tarih bize, kotalandırılmış şirketlerin sunduğu projelerin gerçekliğini değerlendirmeyi başaramayarak, spekülasyonun peşinden sürüklenen bir kitlenin saflığından destek bulan borsa skandallarını göstermektedir: Cahil ve tamahkâr tasarruf sahipleri böylece kendi iflaslarının ilk yaratıcısı oldular. Ama 1980'li yılların mali "big bang"i sanki her şeyi değiştirmişti. Yalnızca kotalandırılmış şirket tahvillerinin emisyon, kotalandırılma ve yönetimiyle ilgili teknik usullerini rasyonalize etmeye imkân tanımakla kalmamış, ekonomistlerin mali "altyapılar" diye adlandırdıkları şeyi de yerli yerine oturtmuştu; bunlar, özellikle kamusal piyasa kurumları, büyük grupların karmaşık muhasebelerini inceleyebilecek şekilde donatılmış büyük mali ve idari kontrol birimleri, notlandırma ajansları ve hepsinden önce de, hissedarlar için değerli kâğıt yaratma görevleri adına pazarları denetleyerek tahta kurulmuş kolektif plasman fonlarıydı. Dolayısıyla 2001 ve 2002 yılında Amerikan borsasının tanık olduğu şey klasik bir deprem değil, işleyiş modelinin kökten tartışma konusu edilmesidir. Dünyanın en sofistike mali piyasası, neredeyse Afrika kıtasındaki gayet mütevazı benzerleri kadar güvenilir olduğunu göstermiştir. En fazla uyarı gerektiren suçlarda, işletme yöneticilerini katillere ve çocuk tecavüzcülerine verilen cezalara eşit cezalara çarptıran Sarbanes-Oxley yasasını alelacele onaylatmak için Amerikan Kongresi'nin gösterdiği inanılmaz gayretkeşlik buradan kaynaklanır.

İdarenin ve Merkez Bankası'nın dizginsiz atılımı gibi, Sarbanes-Oxley yasası da bir acil tedavi yoludur. Teşbihte hata olmaz derler: Federal bütçe politikası serum takılması anlamına gelir, para politikası oksijen çadırına sokma ve kaçakçılık karşıtı yasa da geniş spektrumlu antibiyotik kullanımı demektir. Bir arada uygulanan bu tedaviler anlık olarak elve-

rişli sonuçlar vermiştir. Ama bu güçlüklere yol açmış ilk nedenler konusunda bizi cevapsız bırakır. Bu güçlüklerin entelektüel, ahlaki ve politik sonuçları pratikte hesaplanamaz. Amerika'nın ikbal koltuğuna yeniden yükselişi, kendi neo-liberalizminin içkin gücüne, parasal ve mali kurumlarının niteliğine, ünlü emeklilik fonlarında cisimleşen ticari yeni-protestanlık olarak adlandırılabilecek şeyin bütünlüğüne duyulan bir inanç sistemini yan ürün olarak üretmişti. Amerikan yöneticileri yeni bir Büyük Çöküntü'nün hayaletine karşı amansız bir mücadeleye girişirlerken, yeni Amerika ideallerinin sütüyle beslenmiş çocuklar aniden kendilerini sütten kesilmiş ve aç kalmış buldular.

Amerikan Tarzı Kapitalizm Ayakta Kalabilir mi?

Hidayet yılı olan 2004'te, Schumpeter problemini, önermelerini tersine çevirerek ele alabiliriz. Reel sosyalizmin rekabetinden tamamen kurtulmuş, Taylorcu döneminden kaynaklanan anti-kapitalist ideolojilere karşı bağışıklık kazanmış sistem, küreselleşme denen şeyin ilk evresini tam aştığı sırada krizlerin, çelişkilerin ve skandalların eşi görülmemiş bir toplamı tarafından maddi ve ahlaki temellerinin sarsıldığını görür. *Amerika'nın ekonomik ve mali ideallerine ve maddi talebine odaklanmış olarak küreselleşme hedefinin peşine düşen kapitalizm ayakta kalabilecek midir?* Mikroskop altına neyi koyarsak koyalım –dünya çapında büyüme ritmi, işletmelerin kârlılığı, istihdam ücretleri, bankaların ve sigorta şirketlerinin sağlık durumu, kamu açıklarının idaresi, ödeme dengelerinde istikrar–, günümüzdeki ekonomik tartışmayı alttan alta destekleyen takınaklı soru budur. Yen bir şeydir bu. Kapitalizm, muarızlarının sürdürdüğü ideolojik savaşın en kötü dönemlerinde bile daha az yara alabilir gözüküyordu. O dönemde kapitalizmi ortadan kaldırmak için, toplumu tümüyle yeniden inşa edecek ideolojilerden destek alan büyük ekonomilerin toplumsallaştırma yönünde inatçı bir çabası gerekirdi; kapitalist plantasyonların giremediği (ya da hemen hemen giremediği) bir toprakta sürdürülen Sovyet ya da Çin deneyimlerinden farklı olduğundan güç olan bu çaba, düşünce ve çalışmayla ilgili tüm bir alışkanlıklar sisteminin üstesinden gelmeliydi. Günümüzde, son moda kapitalizmin olağanüstü şatosunun harabeye dönme tehdidiyle karşılaşması için sistemin maddi eksenlerinden birinin –uluslararası piyasada dolar kotası, gözde bir ekonomide bankaların kapasitesi, demografik yaşlılığa maruz toplumlarda devletlerin ödeme gücü ya da dünya borsalarının kımıldayan kumları üzerine

yerleşmiş İngiliz ve Amerikan emeklilik fonlarının ödeme gücü– kırılması yeterli olur. Sosyalist yayılmacılığın ve pazarı reddeden ideolojilerin kışkırtmayı başaramadığı şeyi, sistemin maddi çelişkilerinin ürünü olan uygunsuz olayların bir araya gelmesi meydana getirebilir.

Peki, kapitalizm hâlâ ayakta kalabilir mi? Bu konuda en azından bir kurt düşmüştür. Yinelenen kriz ve skandallar yalnızca uyumlandırılamayan bir düzenlemenin, yöntem hatalarının, işyeri yöneticilerinin tamahkârlığının ya da politik yöneticilerin ekonomik körlüğünün hesabına yazılamaz. Bir sistem, tarihsel gelişiminin karşısına çıkardığı engelleri ancak insanüstü çaba harcamadan aşabildiğinde güçlüdür. Böyle bir sistem, zaten, karar yetkisini sorumlu insanlara verebilecek ve kapasiteleri onları nereye çağırıyorsa orda görevlendirebilecek çaptadır. Oysa, yakın dönemde ortaya çıkmış büyük güçlüklerin her biri birbiri ardına ele alınırsa hiçbir gerçek çözüm görülmez. Ve en öfkelendirici şey ise, kuşkusuz, *güçlüklerin* a priori *varlık nedeninin olmamasıdır.*

Örneğin Amerikalı hastanın ıstırabı nedir? Bu ne para kaynaklarındaki eksikliktir, ne de işyeri yaratıcılarının beyin ve yetenek eksikliğidir. Tersine, en bol sermaye, yerli ve yabancı kökenli en kalabalık sayıda bilimsel yetenek Amerika topraklarında yoğunlaşmıştır, ve işletme yaratma iradesi de en iyi burada belirgin ve kalıcı olmaktadır. Dahası, Amerika Birleşik Devletleri, gelişmenin bu üç harcının kusursuzca başarılmış bir bileşiminin tamamlanmış örneğini sunmaktadır: Girişim yeteneği, beyin, uyumlandırılmış finansman. Yeni enformasyon tekniklerinin kullanıldığı sektörlerde işletmelerin geçici düş kırıklıkları, yeni işletmelerin yaratılmasının ve gelişiminin burada esas olarak şarlatanların işi olduğu anlamına hiç gelmez. Tersine, tüm dünyanın yeteneklerini kendi toprağına ve ekonomisine çekebilmek için Amerika, en azından, enformasyon sistemleri ve biyo-teknoloji gibi büyük sektörlerde uluslararası rekabette kalıcı bir egemenliğin araçlarını edinmiştir. Ayrıca, Amerika'nın hizmet faaliyetlerini büyütme kapasitesi, Amerika Birleşik Devletleri'ni yapısal işsizlik riskine karşı bağışık kılmış olmalıdır. O halde, bütün bu son yıllar boyunca yoğun bakım salonuna taşınmış olan Amerikan ekonomisine niçin ağır hasta muamelesi yapıldı?

Japon ve Alman hastalar neden muzdariptir? Uluslararası istatistikler kesindir. Dünya ticaretindeki pazar paylarının son dönemde düştüğü doğru olsa da, bu düşüş onların ekonomilerinin çöküşe girdiği anlamına gelmez. Yenilikçi uluslar grubunun başında onlar vardır: Bu iki ülkedeki işletilebilir berat mevduatı rakamları, Amerika Birleşik Devletleri'ndekinden daha az elverişli değildir. Aslında tersi doğrudur: Ekono-

minin para talebi olmadığından, plasmanların esas yöneldiği yer ulusal ve yabancı kamu borcudur. Japon kredi oranı sıfırdır; ekonomik yaşamsallık üzerinde görünür bir etkisi yoktur.

Düzenli olarak iflas tehdidi altında olan yeni ortaya çıkan ülkeler neden muzdariptir? Gelişme ekonomisi alanında uzmanlaşmış eksperlerin telafi evresi olarak adlandırdıkları bu evrede olmaları gerekir; ki bu evre, halklar, hükümetler ve işletmeler için genellikle şükranla anılan bir evredir. Gerçekten de, bu sürede, ekonomik gelişimleri herhangi bir nedenle gecikmiş ya da engellenmiş olan ama bundan böyle kendi handikaplarını telafi etmeyi arzulayan uluslar, zorlama gelişmeyle büyüyebilirler. Eğitilmiş ve çok pahalı olmayan, çalışkan bir el emeğine sahiptirler; savaş sonrasındaki sosyal devletlerin eski sanayileşmiş uluslarda kurumlaştırdıkları köstek ya da yükümlülüklerden onların işverenleri muaftır; bu ülkelerdeki öğrenciler bilimin, endüstriyel sanatın, ticari tekniklerin ya da marketing'in son gelişmelerinin öğretildiği yabancı üniversitelere girebilirler; hızla büyüyen gelirler, hızlandırılmış yatırım atılımıyla gerekli tasarrufu ortaya çıkarabilir; kamu hesapları, korumacı-devletin mali yükümlülükleriyle borca batmış değildir; ulusal para, doğmakta olan rekabet gücünü tehdit edecek kadar mübadele pazarında güçlü bir rayice sahip değildir. 1980'li yılların ortasına kadar gelişimin kıyısında kalmış olan iki Avrupa ülkesi, betimlediğimiz sürecin ikna edici örneklerini taşımaktadır. İrlanda on dokuzuncu yüzyıldan yirmi birinci yüzyıla yirmi yıl içinde geçti. Finlandiya, Sovyet himayesi altındaki ekonomik uyuşukluk durumundan, uluslararası ekonominin çeşitli sektörleri üzerinde egemen olabildiği küçük bir "ileri teknoloji" statüsüne atıldı. Bu durumda, kalkınma atılımına başlamış uluslar grubuna otuz yıl önce dahil edilmiş Arjantin ve Türkiye gibi ülkeler nasıl olur da gerileme yaşarlar?

Wall Street neden muzdariptir? Hissedarlar ile işyöneticileri arasında ortaya çıkan güvensizlikten örneğin. Ama Amerikan borsası, yokluğunda güvenin tesis edilemeyeceği bu ünlü şeffaflığa görünüşte en iyi sahip olan mali uzamdır. Mülk sahiplerinin hak üstünlüğü, sistemdeki tüm failler tarafından resmi olarak kabul edilmiştir. İşletme hesaplarını denetlemekte en titiz yöntemleri geliştirmiş olanlar Amerikalı muhasebecilerdir. Borsaların dönüşümü vesilesiyle, işyeri yönetimi adı altında, işyöneticilerinin eylem çerçevesini çizmek ve hissedarlar için değer yaratma gerekliliklerine onları boyun eğdirmek için kurallardan ve geleneklerden oluşan bir bütünce kurumlaşmıştır. Enron, World.Com ve diğer skandalların meydana gelmesinden önce, tersine, işletmelerin ka-

lıcı büyümesini tehlikeye atma pahasına, borsanın hissedarlardan yana tek yanlı yönelim gösterdiğini görmekten endişe duyulabilirdi. Raymond Boudon'un pek sevdiği sapkın etkilere dair bunaltıcı örnek: Amerikan borsacıları arzuladıkları şeyin tersini elde ettiler. Şimdilik, uzmanlaşmış literatür, işyöneticilerinin tamahkârlığından başka açıklama bulamamaktadır. İnsani zaaf karşısında dayanıksız bir borsa sistemi hayatta kalabilir mi?

Sistemin Maddi Çelişkileri

Bu tuhaf durumun bütününe dair bir açıklamayı, çelişkilerin birbirine eklendiği başlangıç noktasını saptamadan yapmak imkânsızdır. Bundan böyle uluslararası ekonomi, bir yanda Amerikalılardan, diğer yanda Asyalılar ve Avrupalılardan oluşan büyük aktörleri arasında kurulmuş bağımlılığın tahakkümü altındadır. Bellibaşlı ilgililerin tamamen alıştıkları bu durum, gürültüsüzce ve aşamalardan geçmeden oluştu. Çeyrek yüzyıl içerisinde, uluslararası mübadelelerin dinamizmi yavaş yavaş Amerika Birleşik Devletleri'nin iç talebi ve dış istikrarsızlıkları üzerinde odaklanmıştır ve bunu da dünyanın birinci ekonomik gücünde mali krize yol açmadan yapmıştır. Bu nedenle, bu yüzyılın başındaki gözlemci, otuz ya da kırk yıl önceki seleflerini şaşırtacak ve ürkütecek bir ekonomik ilişkiler durumuna alışkındır.

Bu alışkanlık, Amerikan dış açığının, bir muammayla birlikte, çağdaş kapitalizmin merkezi anormalliklerinden birini de oluşturmasını engellemez. Birçok kişi, uzun süre, burada yalnızca, diğerlerinden daha fazla tüketebilen ve özellikle yatırım yapabilen bir ekonominin refahının tezahürünü görmek istediler: 2000-2003 arasında gözlemlenen tüketimin yavaşlaması ve yatırımın güçlü bir şekilde geri çekilmesine rağmen, ticari açık, ortadan kalkmak yerine daha da şiddetlendiğinde, argüman geçersiz kalmıştır. Ama dünya konjonktürünün bu hareketler tarafından etkilenme tarzı sorunu yerli yerinde durmaktadır. Amerikan talebine bağımlı olan dünya ekonomisi, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ciddi bir krizin insafına kalmıştır. Amerikan ekonomisinin en güçlü ekonomi olması, dünyanın geri kalanının, kendi gelişimi ve dengeleri için, Atlantik-ötesi işletmelerin ve ailelerin satın alma kararlarına bağlı olmasını hiç gerektirmez. Geçmiş bunu kanıtlamaktadır. 1980'li yıllara kadar Amerika Birleşik Devletleri'nde meydana gelen durgunluklar, ekonomik partnerlerinin normal gelişim göstermesini engellemedi; oysa ki o dönemde

dünya çapındaki GSMH'de ve mübadelelerde Amerika Birleşik Devletleri'nin ağırlığı bugün olduğundan daha önemliydi. Ama nasıl oluyor da artık daha farklı cereyan edebiliyor? Temeldeki ilk soru budur ve buna entelektüel ve ahlaki bir soru eşlik etmektedir: En donanımlı ekonomik gücün, aynı zamanda, en fazla açık veren ve başkalarının tasarrufuna en bağımlı olması kabul edilebilir bir durum mudur?

Dünyamızın ekonomik dayanıksızlığının ilk nedeni, demek ki, bu özel işleyişte yatmaktadır. Açınlayıcı bu nokta üzerinde durmak gerekir: Amerika Birleşik Devletleri'nin en eski alacaklısı olan uluslar, Japonya ve Almanya, aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ekonomik duruma en fazla bağımlı olanlardır. *Alacaklılar, borçluya bağlıdır.* Günümüzde mübadelelerin ekonomik doğası üzerinde temellenen bir dünyada gözlenen bağımlılık ilişkisi, eski imparatorluklarla sömürgelerinin ilişkisinin simetrisi ve tersidir. Roma'nın plebi Mısır tahıllarının Ostie'ye gelişini sabırsızlıkla beklerken, Japon ve Alman işletmeleri ise Amerikan emir vericilerin siparişleri geciktiğinde ne halt edeceklerini bilemezler. Bu durum, ilke olarak tamamen sağlıksız olmasaydı, bir alay konusu olabilirdi. Çünkü Amerikan ekonomisinin, Japon ya da Alman ekonomisinin güçlüklerini yatıştırabilecek şekilde güçlü bir büyümeyle geri dönüşü hiçbir çözüm getirmemektedir. Dünya sisteminin daima daha fazla istikrarsızlığa doğru hızlı ilerleyişi, sistemin *in fine* [sonunda] yeniden istikrara kavuşturulması sorusunu tamamen ortada bırakır. Amerikan refahının bengi dönüş yaşamayacağının sezgisel olarak farkındayız. Amerika Birleşik Devletleri, herhangi bir gerekçeyle, taleplerini sınırlandırmak zorunda kaldığında hakikat saati çalacaktır.

Dünya sistemi elbette ki yalnızca Amerika Birleşik Devletleri'ni ve esasen Asya'nın, ilaveten de Almanya'nın temsil ettiği bir miktar dünyayı kapsıyor değildir. Gerçek durum son derece daha karmaşık olabilir. Bununla birlikte, makroekonomik rakamların kısaca okunması, *Anglosakson dünya ile Asya dünyası arasında aydınlatıcı bir karşıtlığı* gösterir. Amerika Birleşik Devletleri'nin borç açığı durumu, aynı zamanda, büyük ölçüde, İngiltere'nin, Avustralya'nın ve Yeni-Zelanda'nın da borç açığıdır. Mantıklı başka ölçütler, Anglosakson ekonomilerin derin benzerliğini ortaya koyar: Ailelerin artan borçlanması, borsada, daha çok da gayrimenkulde enflasyon, işletmelerin kârlılık takıntısı. Yalnızca Almanya ve Japonya değil, tasarrufun bol bulunduğu, dış mübadelelerin fazla ya da dengeye yakın olduğu ve işletmelerin öncelikle pazar payları elde etmek için çırpınıp durdukları ve kârı bir hedef olarak değil bu hırsın katışıksız bir aracı olarak kullandıkları saptanan, yeni ortaya çıkan

Asya ekonomileri de ters tarafta yer alırlar. Asya uluslarının başarısı, sistemin evrensellik eğilimiyle birlikte, değişkenliğini de kanıtlar. Rekabetçi ekonomiye geçen Asyalılar kendi kapitalizmlerini icat etmişlerdir. Geriye, tam da, bu kadar karşıt ekonomi türlerinin çarkı üzerinde bütün dünyanın sürekli dönüp dönemeyeceğini bilmek kalıyor. Temel mantık bize olumsuz bir yanıt getirmektedir: Ekonomi türlerinin karşıtlığı, bütünün sistemsel krizini rüşeym halinde taşıyan temeldeki dengesizlikleri peşinden sürüklemektedir.

Dünya ekonomisinin büyük dolaşımı deflasyonist bir yörünge çizmektedir. Tüccar uluslar arasında *niceliksel* dengesizliklerin açılmasına izin verildiğinde, *niteliksel* dengesizlikler kasıtlı olarak kurumlaştırılmış olur. Eğer dünyanın ekonomik, toplumsal ve politik birleşmesi genelleşmiş serbest mübadelenin saf bir nedeniyse, emek maliyet bedelindeki düşüş bunun pratik nedenidir. Sorun doğal değildir; tıpkı Amerikan talebi karşısında dünyanın bağımlılığı sorunu gibi. Marx'ın kendi dönemindeki işverenlere yönelttiği suçlama, yalnızca bir niyet ürünü değildi. Maliyet fiyatını mümkün olduğunca düşürmek, kapitalist anlayışın temel bir kategorisidir. Ama sistemin derin dehası, gerekli panzehirleri, özgürce oluşmuş sendikaların talepleri biçiminde salgıladı; oysa ki en bilinçli işverenler istikrarlı ve etkili bir ücret sistemine, dolayısıyla üretkenliğe orantılı bir ücretlendirmeye sahip olma zorunluluğunu çabucak kavradılar; yoksa rekabet savaşını kaybedebilirlerdi. Üstelik, ve bu kez Marksist savın tersine, kapitalizm, çok yakın bir tarihe kadar, öz itibarıyla *ulusal* kaldı. Yerel ya da ulusal uzamlar içinde kuşatılmış olan mesleki korporasyonların eski engellerinden kurtularak doğan ekonomik bir sistemin başlangıç ilkesiyle uyuşmayan önerme, yine de, Avrupa, Amerika ve Japonya'nın ilk kapitalizmlerinin burjuvalar, senyörler ya da kendi uluslarıyla yekvücut olmuş sıradan emekçiler tarafından yaratıldığı şeklindeki şu tartışmasız olguyu ifade etmektedir. Bu yaratıcılar yalnızca kendi ulusal köklerini inkâr etmeye yöneltilmekle kalmamış, kapitalist ekonomi biçimlerinin yerleşmesi de çoğu zaman bilinçli ve tutarlı bir vatanseverliğin tezahürü olmuştur: Bu konuda yalnızca iki güçlü somut örnek olan Prusya ve Japonya'yı analım.

Ama işte kapitalist girişimci, pabuçları kanatlı Hermes gibi, vatanı ayakkabılarının tabanıyla zaptetti. Onun yeni davranış kuralı, pazarın gerektirdiği kaliteden fedakârlıkta bulunmadan en düşük maliyetle malları üretebilmek için en uygun üretim alanını araştırmaktan ibarettir. Söz konusu işletme yöneticilerinin bunu öğrenmeleri kimi zaman kendi aleyhlerine olmuştur; iş, çoğu zaman, ilkesi ne kadar basitse icrası da o

kadar karmaşıktır. Modern üretim, uygun bir personel ve uygun altyapılarla birlikte, başka işletmelerle uyumlu partnerlikler gerektirir. Bu tür koşullar o kadar kolaylıkla yerine getirilmez. Yine de günümüz dünyasında bu koşulların önceden varolduğu ya da örgütlenebileceği yer ne kadar çoksa, *emek maliyeti ölçütü, tamamen yerel bir pazara bağımlı olmayan tüm sanayiler ve tüm hizmetler için o ölçüde baskın olur.* Yerinden edilmiş ekonomilerin Eldorado'ları bundan böyle Orta Avrupa'ya ve Çin'e yerleşmişlerdir; bu arada, üretkenlik–emek maliyeti ilişkisi yüksek olan üretim alanları grubuna kısa sürede girecek olan Hindistan gelecektir. Uygun donanıma sahip yeni ortaya çıkan ekonomiler ile eski sanayileşmiş ülkeler arasında her türden emeğin ücretlendirilmesinde görülen devasa ayrımlar, faaliyetlerin ve istihdamın dünya çapındaki rekabete yeni katılan ülkelere doğru adım adım transferini gerektirir. İlk kapitalist ülkelerin sanayi üsleri artık dağılıp parçalanma yolundadır.

Ama bu transfer *birim başına katma değerde düşüşü* gerektirir. Basitçe ifade edersek, Avrupa'dansa Çin'de üretilebilen her şeyin ticari değeri daha az olacaktır. Çünkü küreselleşmenin paradoksu budur. Emek maliyetlerini azaltmaya ve sonuç olarak kâr oranını artırmaya kararlı olan küreselleşmenin en kesin sonucu satış fiyatını düşürmek olacaktır. Kârlar bu duruma nasıl tepki gösterecektir? Rekabet uzun vadede kâr oranlarının yaklaşık istikrarını gerektirse de, aynı zamanda, bu oranların, düşmekte olan fiyatlara uygulandıklarında, düşük kârlar getirmesini de gerektirir. Bu hipotez henüz tamamen doğrulanmamıştır, ancak ekonomistleri alarma geçirmeye başlayan fiyatlardaki düşüş eğilimi, genelleşmiş serbest mübadelenin daha şimdiden deflasyonist karakterini vurgulamaktadır. Yeni türde bir deflasyon, ücretlerin dünya çapında düşüşünün ardından, kendini belli belirsiz yansıtmaktadır: Bu, *maliyetler* aracılığıyla bir deflasyondur, ki bunun ilkesi ekonominin teorileştirdiği talep yoluyla deflasyon ilkesiyle çelişir. Zengin ülkelerin ücretlileri, aynı zamanda kendi ücretlendirilmeleri üzerinde baskıların ve işleri üzerindeki tehditlerin kurbanı değillerse, bundan kârlı çıkacaklardır. Deflasyonist bir kısır döngü, dünya çapında mübadelelerin dolaşımıyla gizlice işbirliği yapar.

Bununla birlikte, Asya dışındaki yeni ortaya çıkan yükselen ekonomilerin yenilgisi Latin sorununu ortaya atmaktadır. Kültürü geniş ölçüde Avrupai olan Güney Amerika, dünya çapında ücretlerin düşüşü projesiyle sunulan pastadan payını almayı niçin beceremektedir? Uzun süreden beri teşhis konmuş olan Arjantin'in fiili kalkınma hamlesi ile Brezilya'nın kısmî fiili hamlesi niçin yinelenen iflaslara varmıştır? Kuşkusuz ki bunun öncelikli nedeni Latin Amerika'nın Avrupalılar tarafından

fethinin piç toplumlar doğurmuş olması ve bunların da handikaplı ulus-devletlere yol açmalarıdır. Bu durum, kendi tasarruflarını ulusal uzamda korumaktaki tereddütleriyle açıklanır; hatta politik iktidar kendi ilan edilmiş temsilcilerinin ellerinde olduğunda bile bu böyledir. Devletlerin, yerel burjuvazi içinde geçerli muhatapları ve sorumlu müttefikleri yoktur. Politik sınıfı yıkıp talan eden popülist demagoji, geniş ölçüde, gelişmenin karmaşık meydan okumaları karşısında politik yöneticilerin bu yalnızlığıyla açıklanır. Ardışık ekonomik deneyimler, kıta devletlerinin kendi ekonomik gelişmelerini finanse etmedeki ve kamusal hesaplarını iç kaynaklar üzerinden dengelemedeki yetersizliklerini gösterir. Böylece burası hiper-enflasyonun son önemli odağı olur.

Ama mali küreselleşme nasıl olur da kıtadaki ekonomilere ikame edici kaynaklar sağlayarak doğal olarak kendi payına düşen ödünleyici rolü oynamamış oluyor? Daha doğrusu, nasıl oluyor da, deneyimde, kötülüğü şiddetlendirmiş oluyor? Çünkü bu ülkeler aynı zamanda düşük ücretlerden ve yüksek esneklikten yararlanan faaliyetlerin gelişmesine önemli sığınaklar sunmaktadır. Yabancı işletmelerin önemli doğrudan yatırımlarına güvence sağlarlar ve devlet kredileri açısından teşvik edici bu ortamda, elverişli borçlanma koşulları sağlaması gerekir. Oysa, bizim gözlemlediğimiz şey bunun tersidir. Uluslararası sermayelerin mantığı, en zengin devletlerin borcu üzerinde elde edilmiş olanlardan geniş ölçüde yüksek randımanlar talep etmek için Latin-Amerikalı borçluların varsayımsal dayanıksızlığı üzerinde temellenir. Farklılık, derece farkından çok nitelik farkıdır. *Latin Amerika'nın borcu spekülatiftir.* Bu nedenle, borçluların dayanıksızlığı, gerek duyulan yüksek randımanlarla mekanik olarak artar. Yerel ekonomilerden alınan vergi haraca yakındır. Bir an gelir bu haraç ödenemez. İflas ilan edilir ve Uluslararası Para Fonu'nun teveccühüne çağrı yapılır. Latin Amerika ülkeleri böylece dayanılmaz borçların, iflasların, aşırı sert planların, vaatkâr ama dünya konjonktüründeki her zayıflamada hızla boşa çıkan cehennemi bir borç çemberinin içinde dönüp dururlar. Geniş ölçüde dolar olarak akdedilen borçlanma, kambiyo pazarında bu paranın değerindeki dalgalanmaları izledikçe bütünün durumu daha da sorunsallaşır. Tuhaf olan şudur ki, bu durumun verileri üzerinde aşağı yukarı herkes hemfikirdir ve uluslararası büyük örgütlerin mali uzmanları Latin Amerika'nın baş ucuna çağrılmışken, hiçbir etkili çözüm getirilmemiştir. Şu an için, borcun kısmen bağışlanması şeklinde çare olarak önerilen temel çözüm önem taşımamaktadır, çünkü Latin Amerika ülkelerinin sahip olduğu uluslararası krediyi daha da zayıflatmaktadır.

Nihayet, Amerikan borsasının egemenliği günümüzde açık bir ikiyüzlülükten kaynaklanmaktadır. İşletme yönetiminin devasa yenilgisi, işletme stratejilerini düzenlemekte borsanın beceriksizliğinin su götürmez bir işaretidir. Sermayedarlar ile işyöneticileri arasındaki ilişkiyle ilgili temel soruna, son atanan kişiler etrafında kurulan gözetim ağının halkalarını daraltma şeklindeki çözümden farklı olarak, uygun bir çözüm ve belirgin açıklamalar getirir. Ama işin nihai özü başka yerdedir. *Amerikan borsası ile New York'un uygulamalarını takip eden Batı'nın diğer büyük borsaları, işletmeleri finanse etmeye son vermişlerdir.* Borsalardaki kamusal yetkililerin resmi raporlarının açıkça dile getirdiği bu devasa olgu, bu kurumların sunduğu geleneksel imgeyi tersine çevirmektedir. Borsaya yatırılan para artık şirket kasalarına girmeyerek, pazarda dolaşmakla yetindiği gibi, plasman fonlarının yöneticileri işletmelere, irrasyonel tavırlar göstermeden, kendi tahvillerini yeniden satın almayı ve (ya da) büyük miktarda temettü akıtmayı dayatmaktadır. Kotalandırılan şirketlerin sermayesizleşmesi, böylece, tahvil sahibi için değer yaratmaya adanmış borsa normu haline gelir. Başka deyişle, *işletmeler tahvil sahiplerini sübvanse ederler.* Tahvil piyasasının, işletmelerin kredi ihtiyaçlarını azaltarak onlara kesin kaynaklar sağlamak şeklindeki tarihsel varlık nedeni ortadan kalktı. Sistemin kusurlarından başka bir şey görülmüyor: İşletmelerin sermayesizleşmesinden başka, kotalandırılan şirket senetlerinin dolaşım halinde değer bulması, değeri saptanabilir hiçbir hizmet vermeyen piyasaların işleyişinin çılgınca maliyeti ve spekülatif hava kabarcıklarının oluşumu. Başlangıçtaki postulatlarına bakılırsa, kotalandırılan işletmelerin kapitalistik temelini güçlendirmesi gereken bu son yirmi yılın sözümona mali modernizasyonu, bu temeli sistematik olarak erozyona uğratmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri Dünyanın Sorunudur

Basit ve temel bir bağ bu soruları bütünlükleri içinde biraraya getirir. Bu bağ, Amerika'nın merkezi konumundan kaynaklanır; bu konumun, Bretton Woods parasal kurumlarının yerleşmesinden sonra geçmişte işgal edilen yerle fazla bir ilişkisi yoktur. Amerika Birleşik Devletleri'nin şu anki nüfuzu aslında 1944'de yaratılan sistemin çözülmesinden kaynaklanır. İlk bakışta, uluslararası alanda temel ödeme ve rezerv parası olarak doların rolü; altının dolara çevrilebilirliğinin sona ermesi ve konvertibl

dövizlerin genel olarak dalgalanma rejimine geçişle birlikte 1971 ve 1973'te kötü duruma düşmüş sistemin son kalıntısı olarak görülebilir. Ama Bretton Woods rejiminden çıkış Amerika Birleşik Devletleri'ni bu rejime içkin her türlü zorunluluktan özellikle koparmıştır. Temel nokta şudur ki, dünyanın birinci ekonomik, ticari ve mali gücü, kaba bir yaklaşıklıkla bile olsa, metaların mübadelesini dengelemeye bağlı değildir. Amerika'nın sürdürdüğü uluslararası kambiyo sisteminin vasisi rolüne rağmen ya da özellikle bu rol sayesinde, Amerikan dış ticaretinin açık verme eğilimi gösterdiği her seferinde doların cezalandırıldığı zaman çok gerilerde kalmıştır. Dünyanın geri kalanına Amerikan sermaye akışının, ekonominin bütününün büyümesine katkıda bulunduğu zaman daha da gerilerdedir. Kral doların başında bir gaspçı tacı bulunmaktadır. Dış ülkelerle olan mübadele açığının yalnızca Amerika Birleşik Devletleri'nin kredisine zarar vermekle kalmadığını, aynı zamanda bir tahakkümün de temelini oluşturduğunu Amerikalı yöneticiler saptamaktadır. Gördüğümüz gibi, Amerika'nın sayıları artan belli başlı partnerleri ona borçlu haline gelmektedir, çünkü bu ulusla ticaretlerinde gerçekleşen fazlalıkları borç ya da yatırım biçiminde Amerika Birleşik Devletleri'ne geri vermek zorundadırlar. Ama aynı zamanda, dünya ekonomisinin nihai düzenleyici gücü Amerikalı yetkililere aktarılmıştı. Bu, önceden görülmemiş bir şeydir. İngiltere'nin ve daha mütevazı düzeyde, on dokuzuncu yüzyıl sonunda Fransa'nın uyguladığı ciddi etki, dışarıya borç vermelerine imkân tanıyan ticari denge fazlalıklarına dayanıyordu. Örneğin Londra'nın borsa gücü, Viktorya İngiltere'sinin ticari aşırı-gücünden kaynaklanıyordu. Wall Street'in ve doların hakimiyeti ise Amerika Birleşik Devletleri'nin dış borç açığında yersiz biçimde kök salmaktadır.

Bir yüzyıl zarfında yaşanan mantıksal altüst oluş tamdır. Amerika Birleşik Devletleri, *ilk başvurulan talepçi* rolünü, yani başkalarının refahının bağlı olduğu talep kaynağı rolünü uygulayarak merkezi konumu ele geçirdi. Buradan yola çıkarak, ticaret ile sermaye hareketlerinin uyumu yoluyla doların geri çekilmesine tanık olmak yerine, Pasifik'in iki yakası arasındaki mübadelelerde ve dolar olarak borçların çoğalmasında ABD'nin rolünün pratik olarak yayıldığını gördük. Latin Amerika ülkelerinin borcu, böylelikle, –ironide acı bir tat vardır– münhasıran açık veren ülkenin parasına geniş ölçüde dahildir. New York borsası, 1990'lı on yıl boyunca, Asya ve Avrupa'nın sermaye akışlarını kendine çekti; böylece kendi refahının bir bölümünü, Amerika Birleşik Devletleri'nin ihracatını ithalatı düzeyine yükseltmeyi başaramamasından

ya da kendi ithalatını ihracatı düzeyine indirgeyememesinden sağlamaktadır.

Amerikan borsasının merkezi konumuna, daha az dikkat çekici olsa da daha fazla önem taşıyan merkez bankasının büyüyen rolü –koşullar sayesinde– eklenmiştir. Bu rol doğrudan ya da dolaylı olarak büyümektedir. Doğrudan doğruya; çünkü bu bankanın Amerikan talebine verdiği itki, söz konusu durumda, Amerika'ya ihracat yapan ülkelerin üretimi için belirleyici olmaktadır. Dolaylı olarak; çünkü uyguladığı kâr oranı düzeyi, Amerika Birleşik Devletleri'nin dolar olarak iç ve dış borçlar bütününün taban oranını oluşturur.

Mantıksal açıdan bir meydan okuma olan, açık veren Amerika'nın elde ettiği merkezi konum, dünya için de özellikle bir meydan okumadır. Uluslararası rekabette yararlandığı doğal avantajların büyüklüğüne rağmen, açık veren bir ülkeye güç aktarımının bir meydan okuma olduğunu herkes görse de, buna karşılık, dünya çapındaki mali sistemin Amerikan parasına eklemlenmesiyle kendini gösteren ciddi riskten pek az kişi endişe duymaktadır. Zaten, ortak kanı Amerika Birleşik Devletleri'nin, kendi parasının uluslararası değerine dilediği gibi karar verme gücüne sahip olduğudur. *Oysa sahip olmadıkları şey, tam da bu güçtür.* Bu güç, her gün birkaç bin dokuz yüz milyar doları ya da dengi bir parayı işleten kambiyocuların elindedir. Paralarda gözlemlediğimiz geniş çeşitlilik onların işidir, hem de yalnızca onların işidir. Şu ana dek, bazı sınırlara uyarak, zayıf ya da güçlü dolara dönüşümlü olarak onlar karar verdiler. Ama Amerika'nın iflas edeceği endişesine günün birinde kapılırlarsa, ortaya çıkan para krizleri tarzında bir dolar krizine yol açmalarını engelleyen bir şey yoktur. Küreselleşme yolundaki kapitalizm çifte bir tehdit altında akışına devam etmektedir: Kambiyo pazarının yüksek yargıçları dolara güvenlerini geri çekerlerse, ilk müşterinin ödemelerini aniden durdurması tehdidi ya da Amerikalı yetkililer dünyanın geri kalanıyla ticari ve mali ilişkilerini nihayet yeniden dengelemeye karar verirlerse, gönüllü kaçış tehdidi.

Kapitalizmi Rasyonelleştirmek

Bu düşünceler, küreselleşmenin düzenlenmesi ya da küreselleşmeye hakimiyet şeklindeki erdemli ilke adına eksperlerin öne koydukları şeyin çok ötesine giden geniş kapsamda reformları gerektirir. Ama gerçekte bu vaatkâr adlar altında bize önerilen nedir? Pratik olarak, saptanan ve listelenen anormalliklere uygun hiçbir şey yoktur.

Amerikan büyük gücünün sergilediği dengesizliklerin anormalliğine, şu an için tek cevap, hipotez biçiminde, Amerika Birleşik Devletleri ile ticaret yapan ülkelerin talebindeki korkunç artıştır. Ama, kendilerini Atlantik-ötesinden kütlesel olarak satın almaya yöneltecek ani patlamayı yalnızca anlamakla kalmayacak, kendi taleplerini Amerikan ürünlerine doğru değil, fiyatı daha düşük olan, yeni ortaya çıkan Asya ekonomilerine doğru giderek daha fazla yöneltmesi gereken yaşlanmakta olan Avrupa ve Japonya söz konusu olduğunda, bu bir yanılsamadır. Geçmişte diğerlerinden satın aldığını giderek kendi üretecek olan ve Japonya'nın kişiliğinde yakın ve rekabet edici bir tüccardan yararlanan, doğmakta olan bu Asya ekonomileri söz konusu olduğunda da durum budur.

Esas olarak Asya'da bulunan bu yeni doğmakta olan ve fatih ülkelerin ücretlilerinin çalışma koşullarının iyileştirilmesine yönelik, pratik kapsamı olmayan, yinelenen çağrılar emek maliyetindeki düşüşe bağlı olan aldatıcı deflasyonist baskıdan kaynaklanan bu diğer anormalliğe, karşı bir siper oluşturabilir mi? Çinli ya da Hintli emekçinin gelişmiş ülkelerdeki öncelleriyle bile kıyaslanabilir hale gelmesi için ne kadar zaman gerekecektir? Kesinlikle bir kuşak, muhtemelen iki; Keynes'in, başka koşullarda, bizim ölümümüzle eşanlamlı olduğunu söylediği bu uzun vade. Ve aslında, Çinlilerin ya da Hintlilerin ücretleri günümüz Amerikan ya da Avrupa ücretlerine yaklaştığında, bugün kendi topraklarında barındırdıkları bizim üretim ve istihdam alanlarından geriye ne kalacaktır? Üstelik, onlarla bizim aramızdaki rekabetten geriye ne kalacaktır? Aklın gerektirdiği gerekçelendirilmiş ve ikna edici cevaplar yerine, tek hedefi bizim eleştirel yetilerimizi yok etmek gibi gözüken dünya çapındaki serbest mübadelenin ayartıcı şarkısından başka bir şey pek işitmiyoruz.

Yeni ortaya çıkan ekonomilere sahip ülkelerin en dayanıksızlarının süreğen sıkıntılarından kaynaklanan anormalliğe, politikacıların ve eksperlerin bu konudaki söyleminde herhangi bir cevap bulamıyoruz. Yinelenen krizleriyle ve bu krizlerin sinirlendirici sonuçlarıyla ilgili uzun deneyim, aslında bir güçsüzlük itirafı oluşturan üstünkörü bir düşünceden başka bir şey üretmemiştir. Gelecek zamanı idealleştirmek söz konusu olduğunda laftan bol bir şeyi olmayan dünya çapındaki seçkinler, bu konuda, şimdiki zamanın açmazlarından çıkmak için pratik çözüm bulmakta pinti davranmaktadırlar.

Sonuç olarak, açıkça yağmacı bir hal almış olan çağdaş borsayı gözden düşüren anormallik hakkında ne demeli? Kimse (ya da hemen hemen kimse) borsayı teşhir etmeye veya duruma bir çare aramaya kalkışmadığı

gibi, herkes (ya da hemen hemen herkes), borsanın işletmeleri haraca bağlayarak, "tasarruf sahipleri"nin zenginleşmesini sağlamasından hoşlanıyor gibidir. Bu noktada, rasyonel bir çözüm arayışı duvara kendiliğinden çarpar; ama paranın duvarına değil, sistemin analizini engelleyen eski entelektüel yolların duvarına çarpar. Çağdaş borsa, değer yaratma dogmasıyla ortaklık kurar; politikacılar bunu kabul etmiştir ve ekonomistler bunu gündelik analizlerine katık ederler. Başından itibaren kapitalizmin dayanağı olarak ortaya gösterilerek, en belirgin ve en az kabul görür çelişki halini almış olan pazarın temsil ettiği açmazdan çıkmamızı sağlayacak olan şey, yalnızca entelektüel bir yeniden kavrama ve politik cüret yönündeki devasa çabadır.

Schumpeter'in *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*'sinin izini ve esinini yeniden bulma anı geldi. İşyeri ve rekabet teorisyeni Schumpeter, kapitalizmin çöküşünden sonra demokrasinin temel değerlerini kurtarmak gibi önemli bir hedefle sosyalist topraklarda ilerlemekten çekinmemişti. Schumpeter'in sorunu dile getirişi güncel olmasa da, entelektüel ve ahlaki kararlılığının oluşturduğu örnek tam yerindedir. Çağdaş kapitalizmin bellibaşlı verileri, işyerinin ve rekabetin özellikle hem daha doğru hem de daha etkili bir yönde hareket etmesini sağlayan yeni bir genel örgütlenmeye çağrı yaparlar. Bu genel örgütlenmeyi başarabiliriz; yeter ki sosyalizme kaçamak bir geri dönüş teşebbüsüne hiç taviz vermeden, egemen neo-liberal ekonominin basmakalıp düşüncelerinden kurtulmayı bilelim.

En güç görünen, ilk adımdır. Günümüzde "korumacılık" sözcüğünü anmaya kim cesaret ederse, miadı dolmuş ekonomik bir dünya özlemini besleme, hatta entelektüel yetilerinin eksikliğinden muzdarip olmakla eleştirilecektir. Çağdaş ekonominin *vulgata*'sı, pazar açıklığı ve rekabet kavramlarını denk olarak ortaya koyar. Pazarlar eğer açıksa rekabete açıktır; eğer koruma altındalarsa, rekabete açık değillerdir. Özel ya da kamusal ekonomistler topluluğunun medyatik bölümünde sesi olan herkesin tavrına esin veren mantığın dobra terimleridir bunlar. Pazar açıklığı ve rekabet, denk, hatta eşanlamlı kavramlar olarak belirtilince, bu denkliğin fiili varlığını kanıtlamaya gerek görmezler. Oysa bu denklik kanıtlanmadığı gibi, üretim koşullarındaki devasa disparitelerin damgasını taşıyan günümüz dünyasında uygulanan entegral serbest mübadelenin, hakkaniyetli bir rekabet ilkesinin (bu totolojiden dolayı bizi mazur görün; ekonominin ve politikanın yöneticileri böyle bir rekabeti dert etmezler!) hiç karşı karşıya kalmadığı en karakterize zararı temsil ettiği de incelendiğinde ortaya çıkar. Avrupa'nın ya da Kuzey Amerika'nın pazarları, son

derece düşük maliyet koşullarıyla Çin'de imal edilmiş mobilyalara ya da oyuncaklara açıldığında, bizden istenen destek, gelişmiş ülkelerin işletmelerinin ve ücretlilerinin zoraki olarak mallarından edilmesidir; ve aldatıcı olsa bile, bu kinik manevrada ekonomik rekabet kavramını peşkeş çekmek bir saygısızlıktır. Dünya Ticaret Örgütü'nü kurmuş olan anlaşmalardan bu yana zoraki adımlarla kurumlaşmış olan serbest mübadelenin merkezinde bulunan dünya çapında emeğin düşük ücretlendirilmesini hiçbir rekabet teorisi aklayamaz. Bu projenin gerçekleşmesine izin vermek, on dokuzuncu yüzyılın en sert kapitalizminin bile kalıcı biçimde inşa etmeyi başaramadığı şeye imkân tanımak demektir.

Ama bu projenin önüne nasıl set çekilebilir ve ticari korumacılığa başvurmadan sınai burçlarımızın adım adım dağılmasını nasıl engelleyebiliriz? Gerçekten de, –bazı politikacıların göz önünde bulundurduğu, en fazla tehlikeye maruz sektörlere vergi yardımları gibi– tüm diğer önlemler ancak yatıştırıcı olabilir; kendi devletlerinin meşruti ve toplumsal görevleriyle zaten delinmiş söz konusu ülkelerin kamusal maliyelerini ağır yükümlülükler altında bırakır. Demek ki bizim ihtiyacımız olan şey, bir yeni-korumacılıktır.

Bu yeni-korumacılık, *işletmelerin ve ekonomik kapasitenin küreselleşmesinin mantıksal karşılığıdır*. Ekonomik evreni peşinden sürükleyen yeni, kütlesel ve muhtemelen geri dönüşsüz olgu, sınırların metalara bütünüyle ve koşulsuz açılımında değil, toprakların işletmelerin üretken yatırımlarına açılmasında yatar. Eşi görülmemiş sayıda ulus, işletmeyi zenginliğin temel kaynağı olarak görürken, faaliyetlerini bu topraklara yaymayı arzulayan yabancı işletmeleri de eşzamanlı olarak kabul ettiler. İşte bu nedenle korumacılık sorusu bundan böyle yeni bir önermeyle ortaya konmaktadır. Bu işletmeler yayılmakta olan yerel pazar kaynaklarını işletiyor olsa da, gelişme yolundaki çok sayıda ülkenin en eski kapitalist ulusların etkinliğine en az masrafla erişmelerini sağlayan hareketi alkışlayabiliriz. Ama, faaliyetlerin eski üretim bölgelerinden en az masraflı bölgelere doğru yer değiştirmesi şeklindeki yeni bir hareket de bu harekete gelip eklenir. Bu işletmelerin ortak olarak yöneldiği ve maliyet fiyatlarının düşürülmesiyle ilgili pek bayağı hesapların egemenliğindeki, tümüyle özgür mübadele talebinin kökeninde bu hareket vardır ve kendi topraklarına bu işletmeleri kabul eden uluslar bu durumdan önce doğrudan, sonra da –kendi işletmeleri de, yer değiştirmenin yaratıcısı bu işletmelerin yolundan giderek eski sanayileşmiş ülkelerin pazarlarına daldıklarında– dolaylı olarak yararlanmayı umarlar. Üretim maliyetlerinin Avrupa, Japonya ya da Amerika Birleşik Devletleri'yle hızla yeniden denge-

lenmesini ummayı engelleyen el emeği ve beyin kaynaklarına sahip Çin bize bu ikili hareketin tükenmez bir örneğini sunmaktadır.

Gelişmiş önemli bölgelerin kendi sanayilerini ya da entelektüel hizmetlerinin yerini değiştirmekte sağlam bir gerekçeleri yoktur, çünkü ne üretkenlikleri ne de işletmelerinin çalışma koşulları onların ekonomik yayılmasının engelidir. Yeri değiştirilmiş işletmeler, Doğu'daki Almanların maddi ve ahlaki bakımdan daha saygın bir yaşama kavuşmak için komünist rejimden kaçmaları gibi ana topraklarından kaçıyor değillerdir; yalnızca gökten zembille inmiş gibi hayal ettikleri bir serbest mübadelenin sunduğu yeni marjları sömürmektir amaçları. Demek ki yenikorumacılığın hedefi, onları eylem özgürlüklerinden yoksun bırakmak için bir sepete kapatmak değil, yüksek üretkenlikte ve yüksek nitelikte hizmetlere elverişli toplulukların çalışmasını korumaya ya da geliştirmeye onları zorlamaktır. Çünkü bu koruma olmadan, söz konusu topluluklar, bir süre sonra, büyümeye devam eden bir işsizliğin boğucu sıkıntılarıyla karşılaşacak ve ekonomik kapasitelerinden kaynaklı toplumsal avantajlarının adım adım çöktüğünü göreceklerdir.

A priori olarak daha az acil, tutarlı bir reform, güçlü ticari ilişkilerle birleşmiş ülkeler arasında, bir ya da birçok uluslararası para sisteminin öğelerini yerleştirmeye yöneltir. Bu tür sistemler icat edilmemiştir, çünkü Avrupa ekü'yü ve SME'yi kurarak yaklaşık otuz yıl önce bunun prototipini göstermişti. Altına dayalı eski sistemi ve dolar ölçüsünü eksen almış olan sistemi ilk kez geride bırakan Avrupa Para Sistemi, ulusal ekonomi sistemlerinin ve paralarının uyarlanma paylarını bir yana bırakarak, kurucularının parasal istikrar hedeflerini yerine getirmişti. Ama Avrupa'nın, açıkça politik gerekçelerle ortak bir para oluşturmadan önce hayal etmiş ve uygulamış olduğu şey, bellibaşlı tarzları ve ilkesi içinde geçerliliğini korur: Böyle bir sistem, dünyanın başka bölgelerinde taklit edilmeden önce, bellibaşlı mübadele paralarının istikrarsızlığından kaynaklanan ekonomik karışıklıkları temizlemek amacıyla, genişlemiş bir Avrupa çerçevesinde ele alınabilir. Bu, aynı zamanda, henüz zamanı olmayan, entegre bir para sistemiyle gezegeni kuşatmadan, doların pratik tahakkümünden adım adım kurtulmak olur.

Eskiden gelişmiş uluslar, yalnızca emek maliyetleri bakımından avantajlı olan yeni ortaya çıkmakta olan ülkelere karşı kendilerini korumak hakkına sahip olsalar da, vahşi küreselleşmeden post kapmaya katılmak için değil, daha basitçe, yerel, ulusal ya da bölgesel pazarlardan geçen ekonomik dokular oluşturmak için, ihtiyaç duydukları uygun fiyatlı mali yardımları bulamayan diğer ulusların yardımına koşmakla da görevli-

dirler. Gerçekten de, içinden çıkılmaz bir hal almış olan Latin-Amerika sorunu nasıl çözülür? Örneğin, hükümetleri iktidara yerleştiren halkların iradesi üzerinde açmaz oluşturarak, borçlu ülkelerin hükümetleri için zorunlu mali politikaları kalıcı kural olarak koymak; örneğin, önemli risklere girmeden yüksek kazanç vaadinin onların avanslarının temel nedeni olduğunu özellikle unutarak, verdikleri borçlar üzerinde zararlara katlanma perspektifini onlara kabul ettirerek özel fon vericileri sorumlu kılmaya çalışmak gibi, zaten açmaza düşürmüş yönlerde çözümü yeniden arayarak değil elbette. Çözüm, elimizin altındadır. Yenilenmiş bir IMF'nin, şu ana dek, temeldeki soruna çare olamadan yerine getirdiği kurtarıcı rolünü bırakarak, yeni ortaya çıkan ülke ekonomilerinin çıkardığı istikrazlara sunduğu bir garantiden ibarettir.

Tahvil piyasalarındaki ahlaki krize çare bulmaksa söz konusu olan, bu da başka açıdan nazik bir uygulamadır denecektir bize. Kuşkusuz evet; tabii eğer temel sorun buysa. Ama, kendi yörüngelerinden çıkarak uzayda serseri mayın gibi dolanıp duran sistemlerin hayatta kalması bizi niçin bu denli kaygılandırıyor? Sanki dul bir kadını ve öksüz bir çocuğu savunuyor gibi, hissedarın haklarından gerçekten hâlâ kaygı duymamız mı gerekiyor, yoksa fonların zorla koparılıp alınmasını misyon edinmiş borsaların egemenliğini korumanın tözsel bir gerekçesinin olup olmadığını *artık sonunda* kendimize sormalı mıyız? Hileli versiyonlarıyla Amerikan skandalları, soyguncu bir sistemin mantığına denk düşmektedir. Değer yaratmanın kutsal yasasınca hissedarların kutsanması, bu vesilelerle aldatılması ve kazıklanması bizim için bir kaygı ve derin üzüntü konusu değil, tam bir neşe kaynağıdır. İkili bir nedenle: öncelikle, temelleri bakımından sapkın ve adaletsiz sistemlerin içerden dinamitlendiğini görmenin verdiği mutluluk; sonra, sermaye ile işletme arasındaki ilişkilerin, ilkesel olarak, mülk sahibiyle mülk nesnesi arasındaki ilişkiler olamayacağını kanıtlayan deneyimin pedagojik değeri.

Amerikan iş çevrelerinin yoldan sapmış mensupları anısına büstler dikmemiz gerçekten imkânsızdır, ama işletme davasına istemeye istemeye yaptıkları önemli hizmetin hakkını vermeliyiz. Saf mülkiyet nesnesi olarak ele alınan işletme anlayışının nereye götürdüğünü onlar gösterdiler ve böylece, yalnızca mali şeffaflık üzerine tartışmayı değil, işletmenin doğası üzerine olan tartışmayı, dolayısıyla, işletmenin sermayesini ellerinde bulunduranlarla ilişkilerinin temelleri üzerine tartışmayı canlandırdılar. Bu şaibeli kişilerin kışkırtmasıyla, şu iki soru etrafında işletme üzerine tarihsel bir düşünme süreci başlatabiliriz: İşletme nedir? Hissedarların rolü nedir?

Kaynaklara inmek gerektiği söylenecektir. Kapitalist denen işletme, süreklilik içinde hareket etmesi gereken tüzel kişilik olarak oluşumuyla öncellerinden ayrılır. Orijinal üretken bileşimler gerçekleştirme hedefi, işletmeyi neredeyse tamamen tanımlar. Sermayedarlar bu hedefin hizmetindedir; tersi değil. Skandal yaratmadan talep edebilecekleri ücretlendirme, söz konusu hedefe katkılarının sonucu olabilir ancak, yoksa kurgudan başka bir şey olmayan işletmenin mülkiyet hakkının sonucu değil.

Hissedar için fetişist değer yaratmanın yirmi yıllık hükümranlığından kaynaklanan çelişkiye son vermek istersek geniş bir revizyon zorunlu olur. Öncelikle, hissedarların haklarını, bir hissedarlar paktı aracılığıyla işletme sermayesine kalıcı katılımları üzerinde temellendirmek gerekir. Çünkü, bir işletmenin hissedarı hangi cesaretle her an tüyebileceğini ileri sürebilir? *İşletmeyle sözleşmeli bir bağ olmadan hissedarın yetkisi olamaz.* Dahası, günümüzde mesafeli durdukları yönetici organlara zorunlu entegrasyonlarıyla bu ada layık olacak hissedarların dar birliğini de öngörmek gerekir. Mevcut uygulamaların bu şekilde ikinci kez altüst oluşu, birincinin uzantısıdır. Büyük garlarımızın salonlarına boş adımlarla girip çıkan yolcular gibi hissedarların da işletme sermayesine girip çıkmalarına izin vermek yerine, onları içinde bir yetkiyi kullanmaya çalıştıkları işletmeye bağlayalım. Onların bilgilenmesi ve işin iyiye gitmesine genel olarak katılımlarını sağlamak için güzellik yarışmalarına pek benzeyen gülünç mali iletişim uygulamalarına, daha da kötüsü metodik yalanlara bel bağlamaktansa, onları yasa koyucunun öngördüğü idari organların göbeğine yerleştirelim.

Sermaye ile işletme arasında günümüzde bozulmuş ilişkiyi tersine çevirmeyi ve sermayeyi işletmenin yaşamı içine dahil etmeyi başarırsak, borsaların bunca zararlı güçlerinden yoksun kalacakları fiili bir duruma yaklaşmış oluruz. Büyük hissedarlar, ekonomik temeli olmayan verimlilik taleplerini dayatacak durumda olamazlar ve kotalandırılmış şirketler silahlı soygunu pek andıran borsa baskınlarına kalkışamazlar. Buna karşılık, işletmeler için borçsuz bir finansman perspektifi –ya sözleşme yoluyla kendilerine bağlı hissedarlardan destek görerek ya da borsa gibi, kamusal bir kotalandırmadan yararlanan bir piyasada oy hakkı olmayan tahviller çıkartarak– yeniden açılabilir.

Hedefi bakımından geniş ama hepsi de *mevcut ya da önceden var olmuş parasal ve mali tekniklere* dayalı kurucu önerilerinin doğası bakımından gerçekçi böyle bir revizyonun varacağı nihai noktada, rasyonelleşmiş ve dolayısıyla kendi ağları içine aldığı toplulukların gayet anlaşılır çıkarlarına daha saygılı bir kapitalizm için yeni bir gelecek çizilebilir.

2
Amerikan Anormalliği

Amerikan ekonomisinin yol açtığı çok geniş tartışmaya ufacık da olsa yeni bir taş katmanın imkânı hâlâ var mı? Bu tartışmadan, Atlantik-ötesi ekonomik sistemin yandaşları kadar muhalifleri de tamamen çekiniyor gözükmektedir. Kimileri Amerika Birleşik Devletleri'nin dinamizminde, özellikle, Amerikan yöntemlerini benimseyerek kendi değişimlerini gerçekleştirmeye muktedir olamayan eski Avrupa ekonomileri üzerindeki üstünlüğünün çürütülemez kanıtını görüyorsa da, başkaları bunun yalnızca bir dış görünüş olduğu ve bunun ardında, büyüyen ticari açığın tanıklık ettiği, geri dönüşsüz bir çöküş sürecinin sessiz sedasız gerçekleştiği kanısındadırlar.[1] Bu durumda, analizlerin kökten karşıtlığı sorun yaratmaktadır. Bizce kökten bir karşıtlık vardır; çünkü Amerikan ekonomisi, bu son yirmi yıl boyunca, kendisini diğer gelişmiş büyük ekonomilerden ayrı bir yere yerleştiren özellikleri adım adım edin-

1) Bkz. Emmanuel Todd, *Après l'Empire*, Paris, Gallimard, 2002. Türkçesi: *İmparatorluktan Sonra*, çev.: Gülser Çetin, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004.

di. Bizim tezimiz, Amerika Birleşik Devletleri'nin, daha Alexis de Tocqueville'in ilk kez ziyaret ettiği dönemde faaliyette bulunan işletmelerin yenilenme ve kurulma dinamiklerini dokunmadan koruyarak, tarihte eşi benzeri görülmemiş bir tüketim modeli icat etmiş olduğudur. Burada, şahısların talebi gelir dağılımı yoluyla değil, mali sistemin görünür sınır koymadan sunduğu kredi imkânlarıyla yönetilmektir. Ortalama ve mütevazı koşuldaki Amerikalılar kitlesi için gelir, yaşamsal ya da toplumsal ihtiyaçlarını karşılamaya değil, maddi zevklerini artırmak için geçmişte üzerinde anlaştıkları borç hizmetini sağlamaya yarar. Kimilerini büyüleyen, kimilerini ürküten Amerikan tüketim dinamizmi, yalnızca iş dünyasındaki refahın ya da işin içindeki ailelerin iflah olmaz iyimserliğinin sonucu olmakla kalmaz, aynı zamanda ve öncelikle, tahminde bulunanların öngörülerini dayandırdıkları mevcut ekonomik modelleri geçersiz kılan kredinin önemli oranda genişlemesinin de sonucudur. Amerika'ya gelmiş göçmen kısmen keyfince harcar. Onun, borcunu ve tüketimini giderek azaltacağını öngören tüm analizler şu ana dek yalanlanmıştır.

Artık tüketicinin önceliği üzerinde temellenen ekonomik modelde değişim, Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik kapasitesine yönelik yargıları bunca güçlü bir şekilde farklılaştıran çelişik sonuçların temel nedenidir. Ailelerin borçlarının –ne şekilde hesaplanırsa hesaplansın, ister mutlak değer olarak, isterse de toplam üretime oranla ya da ilgili borçluların gelirlerine oranla hesaplansın– önlenemez bir şekilde fiilen yükselişi olmadan Amerikan mucizesi olamaz; ama on iki yıldan beri dış borç açığı çukurunu genel olarak açmaya asla ara vermemiş olan, denk düşen talebin güvence akçesinin gerektirdiği ilave ithalatlara bu bitmek bilmez çağrı olmadan da olmaz. Ne var ki, herkesin ortaya koyabileceği olgusal saptamanın ötesinde, gerekli sonuçları çıkarmayı engelleyen hatayı işlememek çok önem taşır. Gerçekten de, borçların yükselişinin çılgınca görüngüsü içinde, bastırılamaz bir tüketme istencinin mali sonucunu görmek iştah kabartıcı olur. Bu bakış açısı içinde, borçlu kişi tüketicinin rehini olur. Tersine, borçlanma görüngüsünü başat olarak koymak bize daha doğru ve son derece daha öğretici gelmektedir, çünkü gerçekten de, Schumpeter ya da Keynes gibi geçmişin büyük yazarlarının anlayışlarını altüst etmiş olan yeni tür bir tüketici yaratmıştır. Amerikan tüketicisi ihtiyaçların –kelimenin dar anlamında yaşamsal ihtiyaçlar ya da ekonomik konfora bağlı ihtiyaçlar– değil, ulusal kredi sisteminin elleri arasına kibarca verdiği borçlanma levyesiyle oynama yeteneğinin yönettiği bir evrende gelişim göstermektedir.

Konumuz artık çoğalmıştır: Öncelikle, orta sınıftan ya da mütevazı Amerikalılar'ın engellerle karşılaşmadan borçlanmayı nasıl başarabildiklerini ve mali sistemin, kendi verimliliğinin temel bir üssü haline getirerek onları teşvik etmekten nasıl bir avantaj bulduğunu göstermek; sonra da, Amerikalıların kişisel borcu ile Amerika'nın kolektif borcu arasındaki neden-sonuç ilişkisini, bu ulusun finanse etmesi gereken dış açık yoluyla ortaya çıkarmak; dünyanın en güçlü ekonomisinin bu mali bağımlılığının, şu ana dek, belli başlı ticari partnerlerinin kişiliğinde, alacaklıları tarafından nasıl olup da tamamen kabul gördüğünü açıklamak; nihayet, ilkesel olarak tartışmalı olsa da, Amerikan talebindeki bir aşırılığın, günümüzde dünya ekonomisinin dengesi için niçin gerekli kabul edildiğini söylemek.

Amerikalılar Nasıl Borçlanıyor?

Sonuç itibarıyla, ailelere verilen kredinin atılım göstererek hem büyümenin motoru hem de başlı başına bir sektör halini alması yenidir. Bu ikili anlamda şaşırtıcı gelebilir. Öncelikle, kapitalizmin genel pazarında kitlesel tüketimin belirleyici rolü açısından: Amerika Birleşik Devletleri ile Nazi Almanyası'nın tüketimi teşvik etmek şeklindeki bu önemli aracı eşzamanlı olarak icat etmeleri için niçin Büyük Çöküntü'yü beklemek gerekti? Schumpeter, *Ekonomik Evrim Teorisi* adlı eserinde, ailelere verilen krediyi büyüme süreci analizinden kasıtlı olarak ayırmaktadır. Bunu yalnızca tefeciliğin bir biçimi, dolayısıyla leşçilik olarak görmekte ve çalışmasını esasen, önemli gördüğü işyerine ve yeniliğe verilen kredinin rolüne yöneltmektedir. Keynes, *Genel Teori*'sinde, eşzamanlı ikili bir kaygıyı ifade eder: ya aileler faaliyeti yok etme riski yaratacak kadar fazlasıyla tasarrufta bulunuyorlar; ya da işletmeler, yatırım yapma fırsatlarını kaçırarak, kendi donanımlarını sağlamak için ailelerden borç alma hakkını kendilerinde bulamıyorlar, böylece de onların tasarruflarının üretime yönelmesini sağlayamıyorlar. Aile adı verilen ekonomik failin tasarrufta bulunmak yerine kronik bir borçlu olması fikri ikisinde de yoktur. Ama, özel şahıslara kredi açma faaliyetinden kaynaklanan kâr fırsatlarının sanayi devriminden ancak iki yüzyıl sonra yakalanmış olması kuşkusuz daha da şaşırtıcıdır. Bu tür faaliyet ne ön teknik yenilik gerektirir ne de zor uyarlanabilen özel bir örgütlenme. Ayrıca, bugün bu, yirminci yüzyıl eşiğinde gelişmiş olan kitlesel üretimin doğal sonucu olarak görülmektedir. Ailelere verilen kredinin gecikmiş olarak işin

içine katılması, varlıklı sınıfların parasını yatırmaya ve parlak durumda olan işletmelere ödünç vermeye alışmış maliyeciler üzerindeki rutinin ağırlığıyla açıklanabilir ancak.

Ne olursa olsun, ailelere verilen kredi, savaş sonrasının büyük genişlemesinin uygun koşullarında, gelişimin iki sektörüyle birlikte –konut alımı ve kişisel borç verme, sonra da kredi kartlarının kullanımı sayesinde yaygın tüketim– kesin olarak yerleşmiştir. Sistemin bu son yirmi yılda içine sürüklendiği spekülatif pazarların yayılmasından kesinlikle çok daha temel olan bu dönüşümün başarısı, Büyük Çöküntü'den kaynaklanan yeni kapitalizmin bütünsel başarısına dahildir. İstikrarlı istihdam ve ücretlerdeki artış, bu yeni kredi biçiminin biçilmiş kaftanı olan memur aileleri kitlesinin ödeme gücünü teşvik etmiştir. Ama, özel şahıslara bu şekilde sunulan yeni imkânların, Keynes'in kendi analizinin önemli bir değişkeni olarak gördüğü tüketme eğilimini artırmaya ve dolayısıyla, işletmelerin teşvik ettiği büyüme hareketinin, ticari döngünün her ânında çarpıp parçalanma riski taşıdığı engeli kaldırmaya hizmet ettiği de, simetrik biçimde ileri sürülebilir.

Savaş sonrası büyük genişlemenin sonu bu konuda hiçbir şeyi değiştirmedi. Yaşam tarzına katılmış olan ailelere verilen kredi, büyüme sıçrayışlarına ve tasarruf pazarlarında ayrıca gerçekleştirilen dönüşümlere rağmen yaygınlaşmaya devam etmektedir. Hatta genellik taşıyan bir faaliyet bile olmuştur; şu anlamda ki, bankalar ve uzmanlaşmış kredi şirketleri dışında, dağıtım işletmeleri ya da otomobil imalatçıları gibi doğrudan doğruya satıcılar tarafından bile sunulmaktadır. Bu arada belirtelim ki, bu faaliyeti geniş ölçekte sürdürmek ve önemli kârlar elde etmek için güçlü mesleki uzmanlığa görüldüğü kadarıyla kimse ihtiyaç duymamaktadır. Bu büyük faaliyet kısmî bir meslektir. Kredi operasyonu giderek daha sıklıkla bir satışa bağlı olduğu ya da bir kredi kartı sahibine bankacının verdiği hesap üzerinden çekme hakkından kaynaklandığı ölçüde, kredi pazarı esir bir pazar olarak kabul edilir. İşte düşündürten de budur. Bu ekonomik potansiyeli uzun süre görmezden gelmiş *bankalar ve işyerleri, ödünç para alanların, sözleşmesi yapılan borçların tutarına serbestçe karar vermelerine izin verir;* sonradan ödeme güçlüğüne düşmelerinden hiç çekinmezler.

Borç verenlerin, borçlu ailelerin borcunu ödeyememe riski karşısındaki görece ilgisizliği haklı görülebilir mi? Özel şahıslar ne işletme hesabı tutarlar ne bilanço. Borç verenler de avanslarını vermeden önce bunları inceleme talebinde bulunabilirler ve böylece onların borçlu konumunun sürmesi tehlikeye girebilir, öyle ki ilgililer, aynı anda birden fazla fon

verene çağrıda bulunabilirler. Ama bu, tersine, tüketim kredisi uygulamalarının sınırlarını sıkı sıkıya belirlemenin güçlü bir nedeni olur, örneğin borçlunun kişisel hesaplarını tek elde toplayan bir bankacının işlemleri toparlaması gerekebilir; ki durum hiç de bu değildir. Borç alanların potansiyel olarak ödeme yapamamalarına içkin risklere rağmen, körcesine bir gelişim gösterirler.

Bununla birlikte çağdaş ekonomi, borç alan ailelerin ödeme güçsüzlüğüne bağlı olarak bir felaket sahnesi sunar. 1980'li yılların sonunda konut kredisinde uzmanlaşmış büyük Amerikan sandığı Savings and Loans'un iflasıdır bu. Dünyanın diğer yerlerinde kimi ailelerin aşırı borçlanması, şu ana dek, büyük tüketici kitlesi için önemli bir ödeme krizine yol açmamıştır. Belki de, bu öğe karşısında ekonomistlerin sergilediği nispi ilgisizliğin nedeni budur. Büyüme unsuru olarak ailelere kredi vermeyi uzun süre görmezden geldikten sonra, ekonomi teorisi, bunu analizlerine dahil etmekten ve öngörülerini, bugün oluşturduğu önemli parametrelere bağlı olarak yönlendirmekten kalıcı bir rahatsızlık hisseder.

Yine de, ailelerin borcu, en azından Anglo-Sakson ülkelerinde, haklı sorulara yol açacak rakamlara erişti. Bu borcun tahvili günümüzde Amerikan ya da İngiliz göçmenler toplamına dağıtılan gelirlerin yıllık tutarından çok daha fazladır. Bu borç en varlıklı sınıfları ilgilendirmediğinden, borçlu faillerin gelirlerinin yaklaşık iki yıllık değerine denk olduğu tahmin edilebilir. Bunu değerlendirebilmenin bir başka önemli biçimi ise, İngiliz ya da Amerikalı hemcinslerinden iki kez daha az borçlu olan Fransız aileler gibi ülkelerle karşılaştırmaktır. Ekonomik ve mali yapıların derin ayrımı bakımından anlamlı olan bu tür mesafeler, düşüncenin iyice dolandırılmasını hak etmektedir. Çünkü Fransa'nın ve onunla birlikte birkaç ülkenin daha, mali bakımdan aşırı temkinli aileler nedeniyle ekonomik gelişimdeki bir gecikmeden muzdarip olduğu söylenebileceği gibi, ülkesine gelen göçmenlerin borçlarının aşırı birikmesine izin vermiş olan Amerika Birleşik Devletleri'ni ve İngiltere'yi ihtiyatsızlıkla suçlamak da mümkündür.

Ama, geniş kapsamlı bu soruna cevap vermeden önce, Amerikalıların bunca cüretle borçlanmalarını sağlayan pratik mekanizmaların neler olduğunu görmek önemlidir. Üç nokta kayda değer.

Birinci olarak, bankaların ya da dağıtım işletmelerinin kredi kartı verdiği kişilerin sınırsız kullanımı. Bu, gerçekten de, finansörler için önemli bir kâr kaynağıdır. Zaten cüzi olan kartların idarî masrafları, kart sahibinin çektiği tutar ne olursa olsun aynı kalır. Ödünç alınan tutarlardaki her artış böylece ek bir net kâr sağlar ve aslında bir tür

ayakbastı hakkından yararlanan kredi sisteminin görünür üretkenliğini otomatik olarak artırır. Bu olgu, 2000 ile 2003 arasında, finans pazarlarındaki faaliyetleri üzerinden komisyon ve artıdeğer biçiminde çektikleri kârların geri akışına maruz kalan Amerikan bankalarının yaşadığı güç dönem sırasında açıkça ortaya çıktı. Ticari bankalar zararlarını kaydederken, tüketim kredisi pazarındaki yeri gayet sağlam olan bankalar kârlarını depolamaya devam ediyorlardı. Kredi kartlarının yönetimiyle ilgili kısmen pasif nitelikteki en rutin faaliyet, bu durumda, *traders*'ın uygulamaya koyduğu karmaşık mali mühendislikten daha rantabl görünmektedir.

İkinci olarak, ister ekonomik döngünün yükselen evresinde olsun ister düşen evresinde, gayri menkul aktiflerin fiyatlarının hiç durmadan arttığı ülkelerde konut borçlarının belirleyici önemi. İngiltere'de olduğu gibi Amerika Birleşik Devletleri'nde de, diğer devindirici sektörler geri çekilmişken, yeni ya da eski gayri menkulün fütursuz gelişmesi, güçlü bir durgunluğu önleyerek, konjonktüre direniş kutbu olarak hizmet etti. Gayri menkulün konjonktürü diğer sektörlerinkinden koptu ve sistemin uygun bir büyüme ritmini korumasına yardımcı oldu. Aynı zamanda, bu özel evrede, gayri menkul pazarı tamamen spekülatif hal aldı, mali pazarlarda uçup gitmiş artı-değerlerin yerine geçen artı-değer fırsatlarını müdahillere sundu. Birçok Amerikalı için bir konutu satın alıp tekrar satmak, sonunda, yaşam seviyesini yükseltmeye yönelik bir edim kadar –hatta daha fazla– mali hedef taşıyan bir operasyon oldu. Aynı şekilde, gayri menkul pazarının hızla gelişmesinin gerektirdiği borçlanma hacimleri de artmaya devam etti.

Üçüncü olarak, gayri menkul spekülasyonu, *equity withdrawal*[2] adını almış olan gerçekten şaşırtıcı ve tamamen yeni bir mali mekanizmadan yola çıkarak Amerikan kredi faaliyetinin genişlemesine temel olarak hizmet etti. Konut satın alan ya da yaptıran Amerikan ailelerine verilen borçların çoğunluğu, ipotek altına alınarak güvenceye bağlanmıştır. Maliyeciler, bu uygulamadan yola çıkarak, konut kredisi pazarına paralel bir ipotek pazarı yarattılar. Verdikleri borçlardan kaynaklanan rehinleri burada kullanabileceklerdi. Yaklaşık kırk yıl içinde adım adım geliştirilmiş olan söz konusu pazar, gayri menkulün gelişimine yönelik tüm konut kredisi düzeneğinin ölçülü dayanağını oluşturur. Oysa, bir borç verildiğinde ve söz konusu konut pazarının değeri arttığında, borcun garantisi olan ipoteğin değeri de orantılı olarak artar: Bu, ellerinde ipotek bulundu-

2) Sözcük anlamı: "aktifin geri çekilmesi".

ran borç verenler için potansiyel bir artı-değer kaynağıdır elbette. Ama Amerikan maliyesi, borç alanı da bu durumdan yararlandırdığını hayal etti. O da, başlangıçtaki borcunun, alınan konutun sahip olduğu yeni değerden ve desteklediği rehinden yola çıkarak yeniden değerlendirilme imkânının kendisine sunulduğunu görür. Örneğin, bu arada, konutun değeri gayri menkul fiyatlarının yükselişinin yarısı oranında artmışsa, başlangıçta 200 bin dolar olan satın alma borcu 300 bin dolara çıkabilir. Ama, –denecektir saf saf– madem ki konuta zaten sahip olundu, fazladan sunulan 100 bin dolar ne işe yarar? Başka harcamalara, elbette! Kâra kavuşan şanslı kişi, aldığı borcun şans eseri genişlemesi sayesinde konutunu donatabilir ya da aile otoparkını yeniletebilir.

Edinilmiş kaynaklar şeklindeki potansiyel artı-değerlerin muhasebesini çıkaran uygulamalar hakkında sorgulamada bulunmak mümkün olsa da –*equity withdrawal* terimlerinin içerdikleri şey budur–, yeniliğin maddi sonuçlarının sınırlarını belirlemek her koşulda gereklidir. Son üç ya da dört uygulama boyunca Amerikalılar, bir konut alımı üzerinde temellenen borçları yayma yeteneklerini kısıtlamasız kullandılar. Böylece otomobil mümessilleri, çok sayıda müşterilerinin, önceden pazarlığı yapılmış konut borçlarını kısmi olarak geri vererek, satışa sunulan araçları aldıklarını gördüler. Örnek uygulamanın tuhaf niteliğini ortaya koymakta ve Amerikan konut kredisi pazarının, pratikte, özel şahıslara verilen kredileri genel olarak çoğaltıcı tarzda nasıl hareket ettiğini göstermektedir.

Amerikalıların borçlanmaya yapısal olarak teşvik edilmesi, merkez bankasının belirlediği kredi koşullarından bağımsız olarak, dünyadaki en güçlü teşviktir. Oysa, bu koşullar da, sırası geldiğinde, 2000 yazından itibaren meydana gelmiş ekonomik ve mali –deyim yerindeyse– burgaçlanmalardan yana istisnai bir evrim geçirmiştir. Merkez Bankası nezdinde pazarlığı yapılmış paranın değerinin, tarihsel olarak eşi görülmemiş bir düzeyde adım adım azaltılmasının etkileri, zaten çok liberal bir sistemin sonuçları üzerinde kendini gösterir. Amerikalıların kredi sepetine hücum etmesini engelleyici ya da durdurucu nihai gücü elinde tutan Merkez Bankası, bu durumu yalnızca uygulamakla kalmıyor, teşvik de ediyor. Merkez Bankası'nın politikası önceki koşullar üzerinden beş puan faiz kazandırdı; sabit denebilecek bir enflasyondan büyük bir rakamdır bu. Yine de, çok uygun bu politikanın etkisi, yalnızca kışkırtıcılığı dikkate alınırsa büyük ölçüde küçümsenmiş olur. Çünkü, faiz oranlarının zorla azaltılması, borçlulara bir sübvansiyon vermeye de denktir. Gerçekten de, yürürlükteki kredi oranlarının her azaltılması, aynı zamanda, paranın faiz oranındaki gelişmelere endekslenerek, sözleşmesi değişken oranlı

yapılmış borçlar bütününe de uygulanır. Merkez Bankası başkanı, borçlu ailelere sağlanan mali yardımı, kredi oranlarının azaltılması yoluyla, 2002 yılı için 175 milyar dolar olarak, yani Amerikan GSMH'sının yaklaşık % 2'si olarak öngördü.

Bu belirgin veriler, 2000-2002 yıllarındaki kriz sırasında Amerikan ekonomisinin direnişine açıklayıcı bir temel sağlar. Yatırım yapmama ile sınai istihdamındaki çöküşün iki yıl boyunca borsanın adım adım çökmesiyle birleşmesi, bu son on beş yıl boyunca Japonya'nın belini bükmüş olan deflasyonist duruma benzer, hatta daha güçlü ve özellikle daha kalıcı bir durgunluk endişesi yaratabilir. Ama, ipleri hiç olmadığı kadar kuvvetle parasal yetkililerin elinde bulunan borçlu tüketicinin umulmadık desteği, işletme hesaplarının düzelmesine ve yatırımın canlanmasına gereken zamanı sağlayarak bu süreci engelledi. Hem büyük işletmelerinin hem de borsasının durgunluğuna mahkûm olan Amerika, bazı temel faaliyet üslerini, yöneticilerinin zevahirini ve hem ekonomik hem de mali modelinin tehdit altındaki prestijini aynı anda kurtarmak için kendi yurttaşlarını borçlandırmayı tercih etti. Üretim aygıtının yeniden uyarlandığı ve mali skandalların temizlendiği bu dönemde Amerikan ekonomisi genel bir çöküntüden kurtulabilmişse, bunu, orta ve mütevazı sınıflardan borçluların iyi niyetine borçludur; yoksa Amerika Birleşik Devletleri'nin kimi hayranlarının hiç durmadan yeniden keşfettiklerine inandıkları herhangi bir mucizevi gen sayesinde değildir. Çünkü, yerel işletme ve emekçilerin çalışma dünyasının çevrimlerindeki tesadüflere uyum sağlama kapasitesi ne olursa olsun, ekonomiyi önceki yılların aşırılıklarının sürüklemiş olduğu aşina yoldan çekip çıkarmaya bunlar tek başına yeterli olamaz.

Konjonktürel düzendeki bu gözlemlere, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki işletmelerin Amerikalıların borçlanmasından elde ettikleri sabit kâr hakkında yapısal nitelikte bir saptamayı eklemek de uygun olur. Şu gün gibi ortadadır: Aileler tüketmek için borçlandıklarında, işletmelere yönelik talep, cari gelir harcamalarından kaynaklanandan daha yüksek miktarda artar. Ailelerin borçları, işletmelerin cirosunu mekanik olarak şişirirken, işletmeler de ilave ücretler dağıtmak durumunda kalmazlar. Sonuç olarak, bu borcun büyümesinde, işletmelerin kârlılığına uygun yapısal bir unsur görmeliyiz; büyüme sürecinde kârların oynadığı merkezi role rağmen, ekonomistler bunu açıklamadan sessizce geçiştirirler. Tüketicilerin aldıkları borçların tutarını ve satın alma tutarlarını azaltmaya yönelik her tavır değişimi, tersine, tüketim pazarlarını oluşturan tüm işletmelerin kârları üzerinde kaçınılmaz olarak olumsuz

bir etki bırakır. Bununla birlikte, şu ana dek, alıcılarının borçlarındaki şişme sayesinde, söz konusu işletmeler, ürünlerinin ve idarelerinin niteliğinden –bütün koşullar eşit olduğunda– iskonto edebilecekleri kârlardan yapısal olarak yüksek kâr istifleyebilmişlerdir.

Amerikan tüketici kitlesinin borçlanma yönündeki şaşırtıcı tercihi, Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomisi üzerine yayımlanmış yorumlarda pek anılmayan son bir saptama ortaya koyar. İlk bakışta, bir dolarlık ilave ithalatın ana ülkenin üretimine eklenmiş bir dolar anlamına geldiği düşünülebilir. İthal edilen tüketim ürünlerinin çoğu için durum farklıdır. Örneğin, Kore'den ithal edilmiş elektronik bir aletin nihai satış fiyatı 2 bin dolar olsun. Bu fiyattan Amerikan topraklarına nakliye bedelleri, reklam ve satış bedelleri, muhtemel sigorta işlemleri çıkartılmalıdır. Ayrıca, alet bir kez satıldığında, satış sonrası masraflara da yol açabilir. Bu farklı işlerden kaynaklanan tüm dolarlar, Amerikan üretimine, ulusal muhasebeler tarafından hesaplandığı şekilde dahil edilir. 2 bin dolar fiyatla ithal edilen bir ürünün satışı, böylece, yerel GSMH'nin bin dolar artışına yol açabilir. İthalatçılara uygun olarak Amerikan aşırı tüketimi, böylece, Amerika'nın muhasebeleştirilebilen üretimini asla ihmal edilemeyecek oranda iyileştirmesini sağladığı gibi, aynı zamanda da ithal edilen malların izlediği zincirleme satışlar boyunca istihdamı teşvik eder.

Amerikalıların Borcu, Amerika'nın Borcu

Amerikalıların borcunun Amerika Birleşik Devletleri'nin dünyanın geri kalanıyla ticari ve mali ilişkileri üzerinde önemli etkileri olmasa da, bunu sıradan bir merak konusu olarak ele alabiliriz. Ama mali sonuçlarıyla birlikte, ticari denge üzerindeki son derece olumsuz etkisi, bu borca, uluslararası ekonomik ilişkilerde merkezi bir rol atfeder. Bunca Amerikalının borçlara batmış olarak yaşamasını sağlayan tüm yöntemlerin pratik haklılığı üzerine açıklamalarda bulunmaktansa, bireysel borçlar ile Amerikan ulusunun kendi ticari açığını finanse etmek için sözleşme yaptığı kolektif borç arasındaki bağı ölçmek önem taşır.

Aşırı-tüketimi koşullandıran ailelerin aşırı-borçlanmasının dengesizliğin belirleyici nedeni olduğu varsayılmaktadır. Ancak, bu dengesizliğin en azından üç başka gerekçesi de tâli olarak ileri sürülür. Örneğin, sırasıyla, işletmelerin yatırım dinamizmi, doların aşırı değer kazanması ve son olarak da, aşırı tüketen Amerika'nın değil, Amerika'nın pek az tüketen Japon ve Avrupalı partnerlerinin bu dengesizliğin nedeni olduğu

tezi anılmıştır. Bu sonuncu tez, ayrıca, Amerikan ticaret açığının ortaya çıktığı yirmi yılı aşkın süredir Washington yönetiminin resmi doktrini olmuştur.

Birinci gerekçeye göre, partner ülkelerdeki rakiplerinden daha dinamik olan Amerikan işletmelerinin yatırımları, uzun vadede zarar verici sonuçları olmayan –çünkü Amerika Birleşik Devletleri, şu anki yatırımlarının sonucu olarak ortaya çıkan rekabet gücündeki aşırılıktan ilerde yararlanmaktan geri kalmayacaktır– ve *geçici* sonucu, mübadele açığına yol açmak olan ilave ithalatlara çağrı çıkartır. Genellikle Amerikan ekonomisinin global üstünlüğü ilkesini ayrımsız savunan gözlemcilerden kaynaklanan bu tez hiçbir mantığa dayanmaz ve hiçbir rakam bunu doğrulamamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin, farklı partnerlerinin ortalama ritimlerinden son derece yüksek bir ritimle donanmış olması için hiçbir neden yoktur: Günümüz Çin'i gibi, yatırım oranının GSMH'nın % 20'sinden yüksek düzeylerine kalıcı olarak erişebileceği bir telafi evresiyle karşılaşmadığı gibi, rakipleri karşısında geçmişte yitirdiği alanı bugün yeniden ele geçirmeye zorlayan, uzun bir yatırımsızlık döneminden de çıkmamaktadır. Bu nedenle, tamamen tesadüfi biçimde ileri sürülmüş olan bu tezin en ufak bir kanıtını rakamlarda görmeyiz: Kıyaslamaya kalkışılmadığında tamamen uygun olan Amerikan yatırım oranı, Amerika'nın ticari açık kaynağı olan Asyalı büyük partnerlerinkinden düşüktür. Amerika, bellibaşlı açıklarını, genellikle ondan daha az değil daha çok yatırım yapan uluslarla yaşar.

Amerika Birleşik Devletleri'nin ticari mübadeleleri üzerinde kambiyo oranının etkisi dikkate daha fazla alınmaya değer. Bununla birlikte, dış ticaretin üç büyük parasının (yen, avro, dolar) düzenli olarak maruz kaldığı geniş dalgalanmalar düzgün bir değerlendirme yapmayı engeller. Ekonomistlerin tek ortak görüşüne göre, doların net olarak aşırı değerlendiği iki dönem olmuştur: 1982-1985 yılları ile 1998-2002 yılları. Bu dönemler dışında, paralarının aşırı değerlendirilmesinden zarara uğrayanlar Japonya ile Avrupa oldu. Ama bu üç büyük paradan yola çıkarak paritelerin dış ticaret üzerindeki etkisini kestirmek güçleşmektedir. Amerika Birleşik Devletleri gibi bir ülkenin Asya'nın yeni ortaya çıkan ekonomik güçleriyle ticari ilişkilerinin yaygınlaşması, klasik ticari ve parasal koşulu büyük ölçüde değiştirmektedir. Örneğin günümüzde Amerika Birleşik Devletleri'nin Çin'le ticari açığının büyümesi, Çin'in ekonomik kapasitesi sürekli artarken, Çinliler dünyada neredeyse istisna oluşturan sabit bir pariteyle dolara titizlikle bağlı tuttukları kendi paralarının *–renmibi–* değerini yeniden belirlemeyi reddettiğinden, Amerika

Birleşik Devletleri'nin bu durumdan zarar gördüğünü söylemek mümkündür. Ama daha güçlü bir *renmibi*'nin Amerikan açığını önemli ölçüde azaltacağını düşünmek muhtemelen bir hata olur; çünkü Çin emeğinin maliyet bakımından devasa Amerikan emeği üzerindeki avantajının, klasik boyutta bir yeniden değerlendirmeyle kapatılması yalnızca güç olmakla kalmayacak, dahası Çin dışındaki yeni ortaya çıkan diğer ülke ekonomileri de, sırası geldiğinde kendi mallarını Çin mallarının yerine ikâme etmek için Pekin parasının yeniden değerlendirilmesinden yararlanabileceklerdir. Nihayet, doların güçlü düşüş dönemlerinin, Amerika Birleşik Devletleri'nin yapısal olarak açık verdiği yirmi yıl boyunca Amerika'nın ticari konumunda hissedilir iyileşmelere imkân tanımadığını da saptamak gerekir. Amerikan ticari açığı için yatırım varyasyonlarından ya da para varyasyonlarından daha önem taşıdığı belli olan kalıcı bir unsur faaliyettedir.

Amerikan yönetimlerinin suç atabileceklerini sandıkları bu unsur, gelişimi eski olan diğer büyük bölgelerdeki –Japonya ve Batı Avrupa– kronik düşük tüketimdir. Önem taşıyan nokta, Amerikan hazinesinin bu soruna dair tezinin, art arda gelen idari değişikliklere rağmen, yirmi yıldan beri değişmemiş olmasıdır. Oysa, Amerika'nın dış ticaret uçurumdan çıkması için Japonya ile Avrupa'nın daha fazla tüketmesinin yeterli olacağı varsayımı, Japon ve Avrupa ailelerinin yapacağı ek alışverişlerin öncelikle Amerikan ürünlerine yönelmesini gerektirir elbette. Dış ticaret menzillerine şöyle bir bakıldığında, Avrupa ile Japonya'nın Amerikan üretimine daha yoğun ilgi gösterebileceği alan pek de görülmemektedir. Amerika'nın bu ticari partnerleri, eğlence malları (Amerika Birleşik Devletleri'nin baş ihracatıdır bu), tıbbi malzeme ve ecza ürünleri, bilgisayarlar, bilgisayar programları ve silahlar, yani alımı doğrudan doğruya tüketici ailelerin özgür kararlarına bağlı olmayan her türden ürünü ithal etmektedirler. Bu aileler kendi harcamalarını artırabilir ama Amerikan dış ticareti bundan anlamlı bir yarar sağlamayabilir. Amerikalı politik yöneticiler, üretim türüne ve ülkeye göre dış ticaretin evriminin mümkün olduğunca ayrıntılı bir incelemesini yapma zahmetine katlanırlarsa, kendi retoriklerine temel olarak kullandıkları akıl yürütmenin bir işe yaramadığını hızla fark ederler.

Suçu başkalarına atmak, suçu atanda genellikle kamuya sunduğunun tersi bir duygu uyandıran yaygın bir yaklaşımdır. Amerika Birleşik Devletleri'nin partnerlerine yönelttiği suç, muhtemelen Amerikan yöneticilerinin kendi ekonomik zırhlarındaki bir kusurun, herkesin önünde teşhis koymaktan yine de kaçındıkları rekabet eksikliğinin ya da kötü

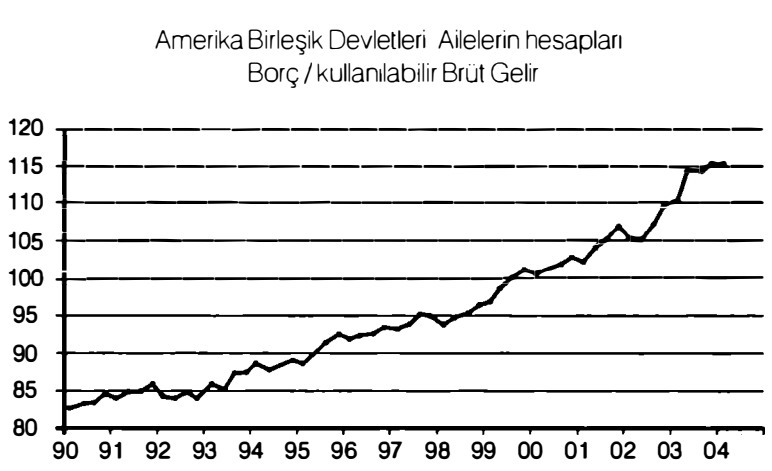

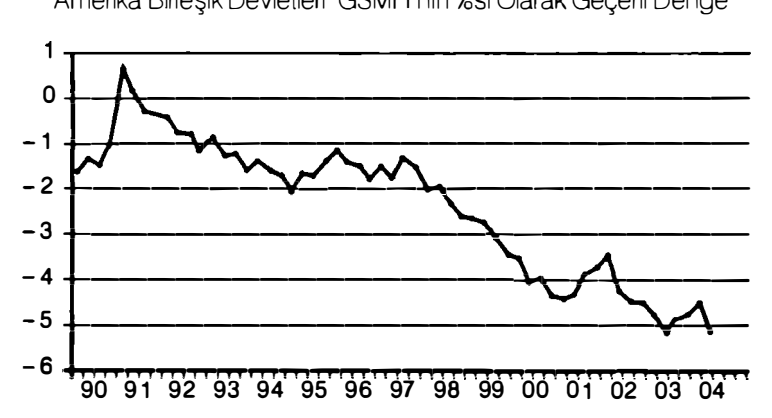

Amerika Birleşik Devletleri'nde mübadele açığı, ailelerin kullanılabilir brüt gelirlerine orantılı olarak hesaplanan borç büyümesine paralel olarak şiddetlenir.

* Geçerli dengeyi elde etmek için ticari dengeye "görünmeyenler" denen denge eklenir: Esas olarak, turizme bağlı harcamalar, göçmen işçilerin yurtdışına gönderdiği ücretler, faizlerin ve sermaye temettülerinin ödemeleri, berat ve lisans alım satımları.

düzenlemenin bilincinde olduklarını göstermektedir. Çünkü, etraflarında gerçekten bağımsız uzmanlar bulunan bu yöneticilerin, açığın temel nedeninin yerel tüketicinin aşırı borçlanmasında yattığını görmemesi imkânsızdır. Böyle bir körlük varsa, bu gönüllüdür. Ronald Reagan'ın başkanlıklarından beri Amerika Birleşik Devletleri'nde global olarak sürdürülen ve muhtemel düşüşünden her başkanın son derece çekindiği uygun istihdam oranının ilk açıklaması gerçekte Amerikalı ailelerin dizginsiz borçlanmasıdır. Art arda gelen Amerikan idarelerinin resmi söylemi, istihdamdan yana tercihlerini yansıtmaktadır ve onları, büyük ölçüde bu istihdamın bedeli olan kolektif mali istikrarsızlıkları küçük göstermeye ya da görmezden gelmeye yöneltir.

Amerikan açığının sürekli büyümesi, bu aşırı borçlanmanın kesin kanıtını verir. Amerika Birleşik Devletleri 2000 ilâ 2003 arasında son derece açıklayıcı bir evre yaşadı. ABD'nin 1999 yılındaki büyümeyle eriştiği zirveden sonra, patlama döneminde işletmelerin satın aldığı donanımları amorti etme ihtiyacı karşısında yatırım güçlü bir şekilde geri çekilince, genişlemenin genel ritmi büyük ölçüde azaldı. Çok sayıda ekonomist bu yeniden ayarlanma döneminin, çok klasik bir şekilde, ticaret açığında hissedilir bir azalmaya imkân tanıyacağını düşünüyordu; tıpkı hafif bir durgunluk sayesinde, Amerika Birleşik Devletleri'nin ticari mübadelesinin kısmi bir denge durumuna kavuşmuş olduğu 1989 ile 1991 arasında görüldüğü gibi. Oysa, açık eğrisi, keşfedilmemiş derinliklere doğru yeniden dalmadan önce kendi çekilmiş sularında salındı. 2000 yılında çoktan 30 milyar doların üzerinde olan aylık rakam, 2004 yazında 50 milyar doların üzerine yükseldi. Ne yavaşlamış yatırım, ne de durgun gelirlerdeki ilerleme bu görülmemiş durumda en ufak sorumluluk taşır. Eşi benzeri olmayan ekonomik avantajlarla donanmış olmakla birlikte aşikâr bir kütlesel açığa sahip bir ulusun belirgin muammasını aydınlatmak için ticari açık ile ailelerin borç eğrilerini karşılaştırmak yeterlidir. Amerikalıların tüketim ritmini dayatan özerk borçlanma hareketi, ticari açığı da orantılı olarak hızlandırır. Ailelerin borcu şiştikçe mübadeledeki dengesizlik de büyür.

Amerikan ekonomisini etkileyen temel dengesizliğin ciddiyeti, sonunda, uzun süre ilgisiz kaldıktan sonra, OCDE ve IMF uzmanlarının endişelerinin kritik bir aşamaya gelmesine yol açtı. Onların dikkatini çeken şey, açığın kendisi olmadığı gibi finansman koşulları da değildir. Uluslararası ekonomistler şu soruyu yüksek sesle sordular: "Eğer dış açıklar mevcut düzeyini korur ya da büyürse Amerika Birleşik Devletleri bunu nasıl finanse eder?" Bu soruyu biz daha eksiksiz ve açık olarak

şöyle ifade edebiliriz: "Amerika'nın dışarıdaki konumunda iyileşme olacağına dair gerçekçi bir perspektif yokken ve Amerika Birleşik Devletleri'nin borcu yıldan yıla artmaya mahkûmken, sonuç itibarıyla, tüketicilerin aşırı borçlanmasını pratikte mali olarak üstlenenler bu duruma ne tepki göstereceklerdir?"

Çünkü Amerikalıların kişisel borcunun karşılığı, Amerikan ulusunun sürekli artan kolektif borcudur. Amerika Birleşik Devletleri'nin dışarıdaki konumu 1988 yılında artık dengelenebilir olmaktan çıkmıştır. Bu tarihe kadar, borçlular tarafından akıtılan faizler ve Avrupa ve Latin Amerika'ya uzun süredir yerleştirilmiş bulunan uluslararası işletmeler tarafından yurda geri gönderilmiş kârlar sayesinde, daha önce saptanmış ticaret açığına rağmen Amerika mali hesaplarını dengelemeyi başarmıştı. Bu uygun gelir akışı varlığını sürdürmekte, hatta büyümektedir; çünkü göreceğimiz gibi, Amerikan maliyesi, ekonomileri yeni ortaya çıkan ülkelere kendi merkez bankasının bastığı dolarları ödünç vermekteyken, Amerikan işletmeleri de bu ülkelerdeki şubelerini artırmaktadır. Ama, meta mübadelesindeki açık patlama yaptığında, Amerika Birleşik Devletleri, dış hesaplarını kapamak için yabancı partnerlerinin kabul ettiği net bir sermaye akışına bağımlı hale gelmiştir. Dış dengesini pek kafaya takmayarak bu dengenin iyice bozulduğunu görme riskine doğru koşan bir ulusa bu yabancıların kendi plasmanlarını sonsuzca yöneltmeye hazır olup olmadıklarını bilme sorunu, bu durumda Amerikan ekonomik sorununun dile getirilişinin merkezine dahil olur. Açık veren Amerika'nın finansmanının pratik koşulları özlü olarak aydınlatılmadan buna uygun cevap bulmak imkânsızdır.

Yabancı ülkelere borçlu her ülke, uluslararası bir krediye sahipse eğer, paraya sahip olanların toprakları üzerinde gerçekleştirmek isteyecekleri *gönüllü* plasmanlara bel bağlayabilir. Uygun plasman perspektiflerinin cazibesine kapılan özel şahıslar, işletmeler ve bankalar gelip burada gayri menkuller, hisse ya da borç senetleri satın alırlar. Amerika Birleşik Devletleri, randıman, uygunluk ya da güvenlik gerekçeleriyle paralarını buraya yatıran yabancı dolar sahiplerinin kararlaştırdığı özel sermaye akışından büyük ölçüde yararlanmıştır ve hâlâ da yararlanmaktadır. Arap ya da Latin-Amerika servetleri, kendi bölgelerindeki ekonomik ya da politik geleceğe pek güvenmeyerek düzenli olarak buraya hücum etmektedirler. Japon tasarrufçular da tasarruflarının bir bölümünü Amerika Birleşik Devletleri'nin mali ihtiyaçlarına, gönüllü ya da gönülsüz, kaynaklarını idare eden mali kurumlar aracılığıyla tahsis etmektedirler. Amerikan topraklarındaki faaliyetlerini geliştirmeyi arzulayan Avrupalı

ya da Asyalı işletmeler, burada genellikle kayda değer doğrudan yatırımlar gerçekleştirmektedirler. Nihayet, yabancı banka ve işletmeler, Amerikan tahvillerine ve özellikle de hisselerine yaptıkları net plasmanlarla Amerika Birleşik Devletleri'nin dış mali dengesine doğrudan katkıda bulunabilirler. Bu sonuncu tarz, borsanın "kabardığı" yıllarda çok geniş olarak uygulandı; öyle ki 1999 yılında dış açığın yaklaşık yarısı New York pazarları üzerinde ikâmet etmeyenler tarafından gerçekleştirilen kotalandırılmış senet satın alınması yoluyla karşılanmıştı. Büyük ölçüde yanıltıcı olsa da, bu uygun konjonktür sayesinde Amerika Birleşik Devletleri, dolar sahibi yabancıların bağımlılığı altına girme riskine hiç maruz kalmadığı gibi, bir kısır döngüye bağlı olarak, kendi toprakları üzerinde yabancı tasarrufu sermayeye çevirerek varsayımsal egemenliğini daha da güçlendireceği uluslararası finansın bolluk bereket ülkesi olarak görüldü. Avrupa ve Asya işletmeleri, yerel ticari bankaların ve analistlerin aldatıcı –evet, aldatıcı– etkisi altında New York'a yatırımlarından bekledikleri kârları nasıl abartmış olduklarını fark ettiklerinde, sonraki olaylar bu bakış açısını yalanladı. Yine de, Amerikan dış açığının akılcı finansmanında önemli bir rol oynamış olan bu borsa finansmanlarının yerinde ve zamanında olmadığını unutmayalım. Esasen, Amerika Birleşik Devletleri'nin dış finansmanı bundan böyle bu ulusun, kendi parasını elinde bulunduran yabancılar karşısında yeni borç sözleşmeleri yapmasını gerektirmektedir.

Ama bu ulus, görünüşte uygunsuz bu durumda, aslında kendi yararına *zoraki* borç sürecini temsil eden basit bir mekanizmadan destek alabilir. Gerçekten de, elinde dolar bulunduran özel görevliler bunları Amerikan topraklarına kendi hesaplarına yatırmakta kişisel çıkar görmezlerse, yapacakları tek şey bu dolarları kendi ulusal paralarına çevirmektir, bu da sonunda kendi merkez bankalarının kasalarındaki dolarlara gelip dayanır. Oysa bir merkez bankası bu dolarları, kendi de yatırmak dışında ne yapabilir ki? Ama bu kez, olayların zorlaması karşısında, Amerikan hazine senedi ya da Amerikan hazine garantisi altında borç alımı yoluna gidilir. Birçok kişinin gözünde gönüllü kararların, *pazarın* sonucu olarak gözüken, dolayısıyla güvene bağlı gibi gelen dış borç finansmanının genel süreci, gerçekte, fazlalığa sahip ülkelerin merkez bankalarının birikmiş dolarları, âdet yerini bulun diye, Amerikan hazinesinin tahvil ve bonolarına çevirerek koruma zımni zorunluluğuyla sürekli olarak alttan alta desteklenmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin dış finansmanı, böylece, iki çelişik görünüm sunar. Dış ülkelerin iyi niyet gösterisine tamamen bağımlı

olan Amerikan ekonomisi, ters yönde, ticari partnerlerinin kendisine bağımlılığına bel bağlayabilir. Çünkü, büyük miktarlarda dolar rezervlerine sahip Asya ve Avrupa'nın merkez bankaları, Amerikan parasını geri dönüşsüz olarak sarsarak, Amerika Birleşik Devletleri'yle ticari mübadelelerin uygun koşullarda devamını tehlikeye atan güven krizine yol açmadan onları yeniden pazara akıtma riskine girmezler. Amerika'nın, kendi parasını ellerinde bulunduranlar karşısındaki biçimsel bağımlılığı temel bir bağımlılığa eşlik eder. Bu, *şu an için* daha önemli gözükmektedir ve kendi işletmelerinin genişlemesini destekleyecek büyüyen pazarları Amerikan iç pazarında bulan ülkelere olan bağımlılığıdır. Dolayısıyla alacaklılar, borçlularına bağımlı hale gelmişlerdir.

Özet olarak, dış açık Amerikan tüketicisinin borçlanmasının en aşikâr karşılığını oluştururken, giderek yabancı merkez bankalarının rıza gösterdiği borçlardan oluşan dış borç, bunun nihai sonucu olmaktadır. Ailelerin iç borcu ile ulusun dış borcu ayrılmazcasına birbirine bağlıdır. Amerika'nın alacaklılarını Amerikan açığına uyum sağlamaya mecbur eden tuhaf bağımlılık dikkate alındığında, açığın ve her iki borcun da –iç ve dış– olası sınırların yokluğunda çoğalmaya ya da büyümeye mahkûm olduğu hayal edilebilir. Bundan kaynaklanan durum ne kadar şoke edici görünse de, yakında bir sona erişeceği önyargısında bulunmayı şu an için mümkün kılan bir şey yoktur. Ama bu noktada Amerikan anormalliği, Amerikan ailelerinin tüketim fazlalığı şeklindeki sıradan sorunu aşan bir anlam edinir: Amerikan aşırı borçlanması dünya ekonomisini öylesine desteklemektedir ki, herhangi bir nedenle Amerikan aileleri artık bu borçlanmadan vazgeçerse ya da Amerikan ulusu mali sonuçlarına karşı durmasını sağlayan krediyi yitirirse bu ekonomi ciddi bir tehlikeye maruz kalır. Amerikan yurttaşlarının mantıken son vermeye çalışılması uygun olan bir pratiğine dünya nasıl olur da bağımlı olur? Savurgan ve açık veren Amerika olmadan dünya uygun bir büyüme ritmini kalıcı bir şekilde korumayı nasıl olur da başaramaz?

Amerikan Anormalliğinin Ortaya Koyduğu Şey

Amerika Birleşik Devletleri dünyada ciddi borç açığı olan tek ülke değildir. Aşağı yukarı Anglosakson ülkelerin tümü, öncelikle kendi ailelerinin denetimsiz borçlanmalarıyla ve bundan kaynaklanan tüketim aşırılığıyla açıklanan ciddi dış açıklarla karşı karşıyadır. Bu ülkelerin dengesizliklerine daha az dikkat gösterilmesinin nedeni, dünya ekonomisi içinde

bu ülkelerin daha az ağırlığı olmasıdır, oysa ki uluslararası mübadele dolaşımında Amerika Birleşik Devletleri'nin egemen yeri tüm bakışları üzerinde toplamakta ve analizlere yol açmaktadır. Dolayısıyla önem taşıyan şey yalnızca Amerikan talebi ve açığı değil, önemleri gereği, dünya çapındaki büyümeye geniş ölçüde karar vermiş olmalarıdır. Başka deyişle, Amerika Birleşik Devletleri çekip çıkarıldığında, dünya ekonomisinin üretim kapasitelerini ve özellikle de sınai kapasitelerini yeterince meşgul edecek bir talep oluşamaz.

Amerikan talebinin dünyanın geri kalanı üzerindeki nüfuzu, dış ticaret istatistikleri tarafından yanlış yansıtılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin ithalatı ulusal GSMH'nın % 19'una eşittir. Bundan yararlanan ülke ya da bölgelere göre bölüştürüldüğünde, bunun ulusal ekonominin devindirici gücü olabileceği zor anlaşılmaktadır. Örneğin, Avrupa üretiminin yalnızca % 5'i Amerika Birleşik Devletleri yolunu tutmaktadır. Bu durumda, bu % 5'lerin bir varyasyonunun, önemli bile olsa, konjonktür değerlendirenlerin ileri süreceği gibi, Avrupa ekonomilerinin iyiye gitmesinde rol oynaması anlaşılabilir bir şey midir?

Yine de, 1997 Asya krizinin ve 2000 Amerikan durgunluğunun ardışık iki evresinin ortaya çıkardığı şey budur. Peşinden gelen dünya çapındaki finans krizi nedeniyle özellikle belleklerde kalmış olan birinci evre, Asya ile Avrupa'nın hangi noktada Amerika'nın iç konjonktürüne bağlı hale geldiğini de kanıtladı. Felaketzede ekonomilerin kendine gelmesi, 1998 sonunda saptanan Amerikan büyümesinin hızlanmasından itibaren gerçekleşti ve Asya'daki kriz dalgasına zaten maruz kalmış olan Avrupa ekonomileri de bu hızlanma sayesinde güçlü bir şekilde kendilerine geldiler. Bu imgeye başvurmamıza izin verilirse, diyebiliriz ki, Waterloo'daki Napolyon gibi ümitsiz bir durumda bulunan uluslararası ekonomi, imparatorun tersine, merkez bankacısının güçlü biçimde kamçıladığı Amerikalı tüketici kişiliğinde kurtarıcı bir General Grouchy'nin ortaya çıktığını gördü. Buna karşılık, Amerikan konjonktürü 2000 yılında geri çekilmeye başladığında, bu durumun güçten düşürücü etkileri dünyanın çeşitli bölgelerine ve özellikle de iç dinamikleri anlamlı bir büyüme ritmi tutturmayı başaramamış olan Batı Avrupa'ya hızla yayıldı. Dolayısıyla, farklı ama çok yakın tarihli iki konjonktürel durum, ilke olarak tartışmalı Amerikan talebindeki bir aşırılığın, dünyanın geri kalanının güçlü ve uyumlu bir büyümeden yararlanması için yine de gerekli olduğunun kanıtını getirir.

Çünkü farklı partnerler üzerinde Amerikan talebinin etkisi, Amerika Birleşik Devletleri'nin dış ticaret rakamlarından yola çıkarak hesapla-

nabilecek olanı son derece aşar. Yerel üretim kapasitelerini doyuran Japon, Kore ya da Çin tüketim ürünlerine kitlesel talep, aynı zamanda, ihracatçı sektörün yatırım ve eleman alma kararlarını dikte eder ve iç tüketimi dolaylı olarak destekler. Sınai Avrupa'nın sağladığı donanım mallarının Amerika Birleşik Devletleri tarafından ithali, yerel tüketimden çok cılız destek gördüğünden, ihracatların düzgün işleyişine özellikle bağımlı olmuş Yaşlı Kıta'nın konjonktürünü sağlamlaştırır. Tersine, Asya ile Avrupa'nın "Amerika" sipariş listeleri boşalmaya yöneldiği anda, işletmeler dolaysız öngörülerini düşürmek üzere gözden geçirirler ve kendi istihdam ve yatırım projelerini azaltırlar. Ekonomi burada pek az bir kesinliğe sahip olduğunu itiraf etmektedir, çünkü söz konusu ülkelerin konjonktürü üzerinde ihracat varyasyonlarının etkisini nisbi bir kesinlikle ölçmediğini görmüş olur. Ama olayların titizlikle gözlemlenmesi, ciro döngüsünün mantığına dayanarak, uluslararası konjonktürün temel eğilimlerini ortaya çıkarmayı sağlar. En azından 1998'den bu yana bu konjonktür, geçmişte bilinmeyen bir şekilde tamamen Amerikan konjonktüre bağlanır. Savaş sonrası Amerikan durgunlukları, hatırlandığı kadarıyla, dünya çapındaki durgunluklara asla yol açmamışken, günümüzde Amerika Birleşik Devletleri'nin basitçe yavaşlaması, diğer gelişmiş ulusların ve kimi zaman yeni doğan ulusların yayılma akımını tehlikeye sokan dolaysız şok dalgalarına yol açmaktadır.

Bu evrensel saptama karşısında, ekonomistler kabilesi yanıp yakınmayı benimsemektedirler. Amerika'nın partneri devletleri yerel talepte artış imkânları bulmaya çağırırlar ve yeni iş alanları açmak için işsizleri daha fazla kullanmaya yönelik olarak çalışma pazarında reform yapmayı ya da kamusal yatırım planları, kimi zaman da kredi oranlarında ilave düşüşler biçiminde yatıştırıcı önlemler önerme riskine girerler. Bununla birlikte, bu önerilerin yaratıcıları bunların sınırlarını herkesten daha iyi bilmektedir. Merkez bankası parasının kira bedelinde pek bir düşüş beklenmemelidir. Bu bedel zaten, Avrupa'da bu son iki yılda olduğu gibi, tarihsel olarak % 2, hatta % 0 gibi düşük düzeydedir. Japon merkez bankasının yıllardan beri uyguladığı rakam budur. Geçici iş alanları yaratabilen ama sürekli ciro akımlarına yol açamayan yeni altyapı planlarından da umulacak pek bir şey yoktur. Çalışma pazarı üzerine yeni iyi niyetler sunarak talebin yeniden canlanmasına karşılık bulmak gerekmedikçe, işsizlik tazminatları koşullarındaki reformdan beklenecek şey daha azdır.

Ama, Amerikan talebi başka yerlerde saptanan yetersizlikleri telafi edemediğinde dünya çapındaki talep zayıflığı oluşacağı tespiti karşısında

ekonomistlerin bu zayıflığın genel bir unsurunu ortaya koyamaması nereden kaynaklanmaktadır? Bunun farkında olmamalarından mı, yoksa, tersine, bunu bilerek, ortaya sermek istemediklerinden mi? Gerçekten de, bu saptamayı, dünya ölçeğinde emek maliyetindeki düşüş, yani dünya çapındaki serbest mübadele uygulamasının rehberliğindeki düşüş gibi pek de kolay olmayan bir diğer saptamayla karşılaştırmaktan kaçınmaktadırlar. Böylece, uluslararası konjonktürün niçin bu kadar dayanıksız ve Amerika'ya bu kadar bağımlı olduğunu söylerken, genel ve dolaysızca saptanabilir niteliğine rağmen sessizce geçiştirilen tek olgu, dünya çapındaki serbest mübadeleden yana büyüyen bir ölçekte kullanılan yetenek ve emeğin en düşük düzeyde ücretlendirilmesidir. Ekonomistler, dünya konjonktüründe ücret deflasyonunun çökertici etkilerini açıkça görmezden gelmeyi nasıl başarıyorlar? Çünkü bu çökertici etkileri Amerikan anormalliği ortaya koymaktadır. Dünya ekonomisinin iyi bir ritim tuttura bilmesi için, Amerika'nın borçlarda ve tüketimde bir abartıya teslim olması gerekiyor. Bu durumda tüm göstergeler, küreselleşme yanlısı ekonomistlerin övgüleri altında uygun biçime yönelirler. Ama Amerikan iç dinamikleri gevşediğinde, bunun ardından gelen karaya oturmanın derindeki nedenlerini araştırma riskine kimse girmez. Amerika Birleşik Devletleri'nin tanrının yardımıyla kendine gelmesi beklenir; bunun Amerikalılara getirdiği ilave borç bedeli ve Amerika tarafından dünya çapında tasarruf ithalatı olarak bedeli ne olursa olsun...

Bu göstermektedir ki, yürürlükteki küreselleşme kesinlikle maddi ilk anlamıyla Amerikan'dır, çünkü Amerikan talebi bunun dolaysız gerçekleşme koşuludur. Amerika, aşırılıklarıyla, dünyanın entegral serbest mübadele ve bunun peşinden gelen ücret deflasyonu bahsine tutuşmasını sağlamaktadır.

3
Ücret Deflasyonu

20 Eylül 1992'de Fransız halkı Avrupa Birliği üyesi on bir ülkenin parasal birleşmesini karara bağlamak üzere çağrılmıştı. "Evet"in ateşli yandaşları, başka argümanların yanı sıra, bizim ekonomimizin özellikle duyarlı olduğunu ileri sürdükleri enflasyonun yeniden canlanması riskine karşı yeni paranın –bereket versin ki!– sunduğu koruma üzerinde ısrarla durmuşlardı. Onların savunmaları, bildiğimiz gibi, büyük merkez bankalarının yönetici alanlarında ve büyük ekonomilerinin hazinelerinde egemen olan söylemle uyuşuyordu. Resmi ekonomi, sıfır enflasyonun yönelinmesi gereken ideal hedef olduğunu ima ederek olası en düşük enflasyondan yana argümanlarını çoğaltıyordu. Azami dezenflasyonun tüketicileri zenginleştirdiğini, yatırıma ve istihdama elverişli kâr oranı düşüşleri sağladığını ve paranın uluslararası değerini destekleyeceğini ileri sürüyorlardı.

Bu argümantasyonun zayıflığı, günümüzde, üzerinde daha fazla durmayı hak etmemektedir. Özellikle Avrupa parasının yerleştiği yıllarda, enflasyonun gelişmiş ekonomileri tehdit etmeye son verdiğinin ve resmi ekonominin bu ekonomik parametre ile diğer parametreler arasında

kurduğu tehlikeli ilişkilerin abartılmış olduğunun bilincine varıldı. Tüketiciler, fiyatların zamansız yükselişinden çok, işlerini yitirmenin tehdidi altındaydılar. Uzun vadeli borç pazarında faiz oranlarını düşürücü unsur olmaktan uzak olan, merkez bankalarının sürdürdüğü enflasyonu önleyici politika, uzun yıllar boyunca, uzun vadeli borç verenlere uygun bir rant durumu yarattı. Fiyat istikrarı, kambiyo pazarında paranın gücünün diğer ölçütleri arasında bir ölçüt olarak –elbette en temeli değil– kendini gösterdi. Her şey yanlıştı ya da büyük oranda yanlıştı.

Oysa, 2002 sonbaharından itibaren, Fransa'nın gördüğü en gerçeküstücü referandumdan tamı tamına on yıl sonra, tanınmış ekonomistlerin yayımladıkları çok sayıdaki analizler bizi deflasyon riskine karşı uyarmaya başladı. Şaşırtıcı bir durum! Uyarı, gerçekten de genellikle, olguların büyük ölçüde yalanladığı, enflasyona karşı mücadelenin eski havarilerinden gelmektedir: Konunun ve doktrinin değişmesi şimdi haklı olmalarına yeter mi? Petrol fiyatları iyice yükselmişken, büyük ulusların resmi fiyat endekslerinin tümü de, Japonya hariç, yazgısal sıfırın üzerindeyken, Avrupa'nın ve Amerika'nın çok sayıda şehrinde konut fiyatları, pazar operatörlerinin spekülatif atılımıyla güçlü ve düzenli olarak yükselirken, bu havarilerin sözünü ettikleri yeni tehdit gerçekten var mıdır? Ekonomistler, eski teşhislerinin yerine ters yönde bir teşhis koyarak, yeni analizlerinin geçerliliğini dert etmeden, geçmiş yanılgılarını unutturmaya mı çalışıyorlar?

Deflasyonist tehdit, ne yazık ki, enflasyonist riskin olabileceğinden çok daha az hayalidir. Tekrar edelim, 1970'li yılların ücret enflasyonu bütün gelişmiş ülkelerde kesin olarak ortadan kaldırıldığında, yani 1985'e doğru, fiyatlardaki yüksek enflasyona geri dönüş ciddi bir tehlike olmaktan çıktı. Sınırlı bir alan içerisinde gerçek enflasyonist gerilimlerin yeniden doğması için Almanya'nın birleşmesi gibi özel olaylar gerekti. O zamandan beri, sanayileşmiş büyük ülkeler *de facto* olarak, manüfaktür ürün fiyatlarında göz ardı edilebilecek bir artış ile hizmet fiyatlarındaki ılımlı artış koşullarında yaşamaktadırlar. Bu eğilim, Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa'nın geçen yüzyıl sonunda yararlandıkları son canlı büyüme evresinde tam anlamıyla onaylanmıştır. Fiyatlardaki artış, asla % 3'ün üzerine kalıcı olarak çıkmadı; konjonktür, en yüksek düzeyinde, istihdam pazarında şiddetli gerilimler yarattığında bile geçmedi. Amerika ve Avrupa ekonomilerinin gerçek el emeği kıtlıklarıyla karşılaştıkları bir an da geldi. Oysa, bütün olarak ekonomik teori, bu durumu, enflasyonun geri dönüşünün tipik özelliği olarak görmektedir. Ama ücretlerde enflasyon hiç yaşanmamaktadır, fiyatlarda da yaşanmamaktadır; tabii

borsa ve gayri menkul pazarlarındaki spekülatif atılımlar bir yana bırakılırsa, çünkü bu başka bir hikâyedir.

Bizim ekonomilerimizin enflasyona karşı gösterdiği bu direniş, tek başına, ünlü "stagflasyon"un eline düştükten yaklaşık yirmi yıl sonra, savaş sonrası kapitalizminde olduğu gibi klasik kapitalizmde de işlem görmüş ekonomik mekanizmaların oyununu yeniden değerlendirmeyi hak etmektedir. Bu arada, reddedilmesi güç bir biçimde, konjonktürün teşvik ettiği sektörler de dahil olmak üzere, aygıtın bütünü içinde ücretliliğin ağırlığındaki düşüşü belirlediğini söylemekle yetinelim. Ücretlilerin işverenler topluluğu karşısında, "şanlı" denen yıllarda edindikleri eşitlik konumu geride kaldı.

Bununla birlikte, enflasyonu deflasyondan ayıran adım, fiyat endekslerinin belirtemeyeceği kadar geniştir hâlâ. Gerçek enflasyonun % 3'lük istatistik eşiğinden itibaren burnunu gösterdiğini ve deflasyonun matematiksel olarak sıfırın altında başladığını kabul edersek, rakamsal ayrım topu topu üç puandır: önemsiz bir şeydir bu. Deflasyon-karşıtı mücadelenin yeni savaşçılarını çok büyük bir uyanıklık göstermeye teşvik eden bu şey, enflasyonu deflasyondan gerçekten neyin ayırdığını bize söylememektedir. Bu arada, savaş sonrasında deflasyon ortadan kaybolup Japonya'da geçen yüzyılın son on yılında yeniden ortaya çıktığında, deflasyon, teorik tanımlara geri dönüşü dayatan bir yeniden-keşif olur. Bu işlem, bir yandan, deflasyonun fiilen yeniden ortaya çıktığını doğrulamak için ve diğer yandan, örneklerini bize geçmişin sunduğu deflasyonla hangi ölçülerde özdeşleştiğini görmek için –bu ikili gerekçeyle– gereklidir. Bu işlemden iki temel sonuç kaynaklanır: Birinci olarak, klasik deflasyon, mal talebinin aleyhine parayı biriktirmekten ibaret olan ve temel kaynağı spekülatif kabarcıkların patlamasında bulunan bir görüngüdür; ikinci olarak, gelişmiş ekonomileri tehdit eden deflasyonist süreç klasik tanımlardan kaynaklanmaz, dünya çapındaki serbest mübadelenin ve bunun varlık nedeni olan emeğin ücretlendirilmesinin zorunlu düşüşünün peşinden doğar; sonuç olarak, klasik deflasyonu önleme politikaları, çağdaş deflasyon karşısında işlevsizdir.

Klasik Bir Deflasyon Örneği: 1990'lı Yılların Japon Deflasyonu

Ekonominin tarihi, yakın dönemde, klasik deflasyonun tipik bir örneğini tesadüfen sundu. 1990'dan beri yerleşmiş olan ve belki de ancak 2004'te

sona erecek olan Japon krizi, katışıksız ve kalıcı bir deflasyonun tüm karakteristik özelliklerini gösterdi: Fiyatlarda sürekli düşüş, ailelerin tüketim eğiliminde süreğen erozyon, üretime ve tüketime verilen kredilerin tükenmesi, alıcıların vadeli ödemeden çekinmeleri ve buna karşılık, satıcıların teslimatta nakit ya da avans ödeme talebi, ücretlerdeki nominal düşüş, faiz oranlarının genel düşüşünün etkisizliği, banka sisteminin çöküşü.

Birinci karakteristik: Bütün fiyatların süreğen düşüşü. Kamuoyu için olduğu kadar teori için de temel önemdeki bu noktayı değerlendirmek bu kadar kolay değildir. Enerji gibi ya da kamu hizmetlerinin tarifesi ya da bazı besin maddelerinin fiyatı gibi kamusal olarak desteklenen bazı ithalatların fiyatı yükselişe göre ayarlı kaldığı için bile olsa, tüm fiyatların aynı anda düşme ihtimali neredeyse bir yana bırakılmıştır. 1990'lı yıllarda Japonya'daki durum buydu ve bütünüyle ekonominin deflasyona gömülmesini bu durum hiç engellemedi. Bu olgu, bütün olarak fiyatlardaki düşüşün, iç pazarın önlenemez depresyonunun sonucu olduğunu gösterir. Ama bu düşüş kendi kendine besleniyor gibidir. Bu durum, tüccarların kâr fazlasında yapacakları bir tür genel indirimin sonucu gibi, ailelerin tüketim iştahını teşvik etmek yerine, onları alımlarını farklılaştırmaya teşvik eder, ki bu da, doğal olarak, önceden var olan durumu biraz daha şiddetlendirir.

İkinci karakteristik: Ailelerinin tüketme eğiliminde erozyon. En yakın dönemli Japonya örneğinde bu görüngü genellikle söz konusu ailelerin aşırı tasarruf istencinin sonucu olarak yorumlandı. Gerçekten de, tüketme eğiliminin zayıflaması ya da tasarruf istencinin artışı, aynı görüngünün simetrik iki tanımı olarak belirebilir. Ama bu, tasarruf ile para biriktirmeyi karıştırmak anlamına gelir. Japon tasarruf gücü, uzun vadede, Japon ekonomisi için zararlı sonuçlara yol açmayacak şekilde kendini gösterdi. Deflasyon dolayısıyla ortaya çıkmış yeni olgu, ücretlendirilmemiş banka mevduatları ya da kişisel kasalarda para bulundurma biçimindeki nakit tasarruf birikimidir. Bu, bir yandan, meta alımlarından uzak durmanın ve diğer yandan, yararlandıkları ücret artışına rağmen küçümsenen vadeli plasmanlardan uzak durmanın belirtisidir. Nakit mal varlığına sahip olmak, bir önlem güdüsünün ya da bir spekülasyon güdüsünün desteklediği tasarruf istencini değil ama parayı elinde bulundurmaya uygun ve ne tür olursa olsun mala sahip olmaya uygunsuz, dosdoğru bir borsa alım satım [*arbitrage*] istenci ortaya koyar. Japon aileler, arzularını daha fazla tatmin etmek ya da yaşlılıklarına sistemli olarak hazırlanmak yerine yen biriktirmeyi tercih ettiler. Bu arada belirtelim

ki, yerel nüfusun yaşlanması, bazı analizlerin tersine, deflasyonist süreçte önemli bir rol oynamamıştır. Emekli maaşları gayet doygun olan ve tasarrufta bulunma gerekliliğinden kurtulmuş yaşlı Japonlar tüketim atılımını önlemek bir yana, çoğu zaman desteklemişlerdir.

Üçüncü karakteristik: Ekonomide kredinin tükenmesi ve alıcılar gibi satıcıların da nakit ödeme tercihi. Bu nokta, okurun yönünü saptıracak niteliktedir. Gerçekten de, Japon krizini inceleyen çok sayıda analiz, özellikle de bir tür nekahet döneminden sonra Japonya'nın yeniden düşüş yılı olan 1995'ten itibaren çoğalan analizler, Japon bankalarının sahip olduğu kötü alacaklılar üzerinde durdular ve bu vesileyle, bankaların kendi kârlarını iyileştirmek için bunları ortadan kaldırmayı reddetmelerini eleştirdiler. Onlara bakılırsa, insafa kalmış bu kredi politikası, iç ekonominin gerçekten yeniden yapılanmasını engelleyerek takımadada krize yol açıyordu. Yine bu analizlere göre Japonya, bir kredi tükenmesinden ziyade, kuşkulu alacakların ortadan kalkmasını engelleyen bir aşırı hoşgörü politikasından zarar görmektedir.

Çelişki gerçek olmaktan daha çok görünüştedir. Japon bankalarının, ödeme gücü kuşkulu işletmeler de dahil, iç ekonomiden desteklerini asla çekmemiş oldukları bir yanıyla doğrudur. Art arda gelen hükümetlerle merkez bankasının onayı sayesinde sürdürülen bu kolektif politika, işletme iflaslarının yayılmasını ve buna bağlı olarak istihdamın çöküşünü önleme temel amacıyla, olgusal olarak, büyük bir kitle oluşturan eski kredileri sürekli yenilemekten ibarettir. Buna karşılık, güçlük çeken işletmelere yardımların sürdürülmesi, yeni işletme projeleri için ya da –iç talebin cılızlığı ve ailelerin sahip olduğu aşırı bol likiditeler nedeniyle– tüketim için kredi taleplerinde çöküşe eşlik etti. Üretime ve tüketime kredi şeklindeki klasik ekonomik işleyiş, bu dönem boyunca genel olarak uygulama dışı kaldı.

Eşzamanlı olarak, Japonya'da gündelik ekonomik yaşamı gözlemleyenler satıcılarda ve alıcılarda şaşırtıcı tavırlar saptadılar. Örneğin, konfeksiyon terzisi, ticari geleneğe aykırı olarak, avans ödeme talep ediyordu. Ya da, tersine, özel bir görev sipariş etmiş olan işletme, alışıldık sürelerde ödeme yapmayı ihmal etmektedir. Çok sayıdaki bu gözlemler, deflasyonist evreleri belirleyen nakit paraya sahip olma yönündeki genel tercih fikrine tamamen uygundur.

Dördüncü karakteristik: Nominal ücretlerde düşüş. İleri bir evreye erişmiş olan bir deflasyonun işaretidir. İlk evresinde, işe almaların durması ile emek pazarında depresyonun etkileri, kalifiye olan ve olmayan emekçilerin büyük kitlesinin ücretlerini istikrara kavuşturmak yönün-

dedir. Çalışma sözleşmeleri işverenler tarafından tek yanlı olarak değiştirilemeyeceğinden, görevlerinde tutulan çalışanların ücretleri yalnızca mutlak değer olarak dondurulmuştur. Ama eğer, yeni yüzyılın başında Japonya'da olduğu gibi, deflasyon devam ederse, işletmeler daha düşük ücretli bir el emeğini işe almak için insan sayısındaki kısmi yenilenmeden yararlanırlar. Ortalama ücret oranı derece derece düşer. Hareketin sonucu, geçmişte, tüketim fiyatlarındaki tedrici düşüşün sonucu olan ücretlerin alım gücündeki artışı önlemek olur. Matematiksel olarak işletmelere uygun olan nominal ücretlerdeki düşüş, aslında, iç alım gücünü aşındırdığı ölçüde, yerel tüketicilere hitap eden işletme sonuçlarına zarar verir.

Beşinci karakteristik: Faiz oranlarındaki düşüşün etkisizliği. Keynes, deflasyonist sürecin faiz oranlarında düşüşe yol açan mekanizmayı nasıl engellediğini kanıtlamak için bütün ikna gücünü ortaya koydu.[1] Satış hacimlerinin ve fiyatların eşzamanlı olarak düşüşü, gerçekten de, işletmelerin, ister üretimlerini modernize etmek için olsun ister üretim ölçeğini artırmak için olsun, yatırım riski almalarını engeller. Onların değerlendirmesine göre, para fiyatındaki düşüş, zararına satış riskini ve satış fiyatlarının eşzamanlı olarak düşüş riskini karşılamaz. Temel ölçüt, onlardan talep edilebilecek faizlerin tutarı değil, eğer zararına satış devam edecekse amortismanları gerçekleştirme güçlüğüdür. Japon deneyiminin doğruladığı şey budur: Japon merkez bankasının, kendisine bağlı olan ticari bankalar ağına önerdiği para oranının sıfıra düşüşünün belirgin bir etkisi olmamıştır. Hatta, bu sıfır oranının, Japon tüketicileri ekonomik krizin tersinmezliğine ikna ederek, ekonomiyi biraz daha çıkmaza sokmaya katkıda bulunup bulunmadığını, Ortodoksluğu pek dert etmeyen bazı ekonomistlerin peşisıra kendimize sorabiliriz.

Altıncı ve sonuncu karakteristik: Banka sisteminin iflası. Haber, gazetelerin yazı kurullarına asla ulaşmamış olsa da, Japonya bu türden bir durumla karşılaşmıştır. Olayın resmileşmesi sonucunda ortaya çıkacak yıkıcı etkileri engellemek için merkez bankası, küçük ve orta işletmeler üzerinde sahip oldukları alacakların esas kısmını yenilemek için bankalara sürekli olarak yardım ederken, bu alacakların en şüpheli bölümünü, irrasyonel tavırlara aldırmaksızın, kendi hesabına geçirdi. Merkez bankasını mali bir kurtarıcı örgüt gibi işin içine sokan bu cesur politika nesnel olarak geçici bir çözümden kaynaklanır, ama bu zorunlu bir geçici çözümdür, bunun sayesinde son dönemdeki Japon enflasyonu, Büyük

1) John Maynard Keynes, *Théorie générale de l'emploi, de l'intérêt et de la monnaie*, Paris, Payot, 1985.

Depresyon döneminde Amerika Birleşik Devletleri'nde görüldüğü gibi krizi büyüten bir banka çöküşüne yol açmadı.

Bu sonuncu deneyim, bu konudaki klasik Keynesçi analizi tüm incelikleriyle belirtmeyi sağlar. Deflasyon, bir kez yerleştiğinde, başlangıçtaki durgunluğun etkilerini aşama aşama şiddetlendirerek, kendi kendinden beslenme eğilimindedir. Ailelerin ve küçük işletmelerin parayı nakit olarak koruma ve sürecin özünde yatan borçlarını ödememe tercihi, deflasyona, onu kelimenin tam anlamıyla durgunluktan net olarak ayıran tekil bir gelişim seyri verir ve parasal canlanma politikasının etkisini pek aza indirir: bu bakış açısıyla, Keynes'in tezi kendi geçerliliğini ve güncelliğini korur. Buna karşılık, Japon ekonomisinin geçirdiği on beş güç yıl bize beklenmedik iki ders verdi: Biri hayal kırıklığına uğratıcıdır, kamusal harcama dolayısıyla canlandırma politikasının etkisizliği; yüreğe su serpen ötekisi ise, merkez bankasının tavrıyla banka sistemini kutsama imkânı. Birinci ders pek az yorum gerektirir: Bütçeyi yeniden canlandırmak için art arda on iki planın yol açtığı ve Japon hazinesini dünyanın en borçlu örgütü yapan bir kamu harcamaları seli, özel sektörün yatırım ve tüketim isteğini canlandırmayı başaramadı. Katışıksız ve sert deflasyon rejiminde, bütçenin canlanmasının, elden düşmeyen Keynesçi öğretinin tersine, parasal canlanmadan başka pek etkisi yoktur. Ama ikinci ders de düşündürücüdür: merkez bankası tarafından bankacılık sistemine sürekli serum verilmesi, mali depremin yaygınlaşmasının önüne set çekti. Dolayısıyla, uygun yeni koşulların yeniden belirmesi için muhtemelen gerekli zaman bu geçici çare sayesinde kazanılabilir, örneğin ihracatlarda ilave bir atılım ya da tüketim pazarına daha az hesapçı ve daha müsrif genç kuşakların gelmesi, çöküntü halindeki ekonominin adım adım yeniden canlanmasını sağlayacak yeni uygun koşullar.

Klasik Deflasyon Nasıl Doğar?

Büyük Çöküntü modeline süreci itibarıyla çok benzeyen Japon deflasyonu, 1980'li on yılların sonundaki borsa ve gayri menkul değerlerin içpatlaması içinde yer alan dolaysız kökenleri bakımından da bu modele benzemektedir. Bu arada şunu gözleyelim: Ekonomistler, spekülatif kabarcıkların patlamasını deflasyonun temel nedeni olarak suçlamakta ağız birliği edince, bu durumdan, olgusal dersler dışında başka ders çıkarmak istemediler. Aklı başında kişiler sık sık "risk toplumu" teması üzerinde fikir belirtirken, bu kabarcıkların oluşumunun yol açtığı temel

risk, ekonomik ve toplumsal düşünce alanında kalır. Buna şaşırılmayacaktır. Gerçekten de, bir borsa ve gayri menkul kabarcığının patlamasının deflasyon başlatıcı bir etken olduğu doğruysa, bu durumda, buna sahne olmuş pazarların aşırı şişmesini öngörmek, dolayısıyla bununla mücadele etmek uygun olur. Ama bunu öngörmeye çalışmak, kendi kişisel perspektiflerinin tehdit altında olduğunu görecek faillerle çatışmaya girmek değil midir? Bu, aynı vesileyle, hissedar için değer yaratma ilkesine ve bu pazarların sonsuzca genişlemesine dayanan bir ekonomi vizyonunu, çok temel bir biçimde sorgulamak değil midir? Japon kabarcıklarının patlaması elbette bu nedenlerden dolayı, haklı olarak beklenen temel sorgulamalara –peşinden gelen zararlara rağmen– yol açmadı.

Deflasyon zehri, ekonomik organizmaya pratikte nasıl dahil olur? Kelimenin tam anlamıyla durgunluk, başlangıçta, deflasyonist süreçle ortak sayısız veçhe sunar. Durgunluk, yüksek yatırımların damgasını taşıyan güçlü bir yayılma döneminin; uygun bir istihdam oranının ve genel bir iyimserliğin büyük ölçüde desteklediği bir tüketimin; ekonomiye verilen borçların önemli oranda geliştiği ve genellikle hisse ve gayri menkul fiyatlarında güçlü bir yükselişin görüldüğü dönemin sonunda yer alır. Klasik çevrim analizinde, atılım evresinin kaçınılmaz benzeri, düşüş evresi boyunca görülen az çok ciddi ve acılı bir yeniden düzenlemedir. Deflasyonun tüm (ya da tüme yakın) harç maddeleri, durgunluk sırasında zaten mevcut olduğuna göre, deflasyon içinde durgunluğu çığrından çıkaran şiddetlendirici unsurlar hangileridir?

Güçlü bir büyüme devresinin ertesinde, ekonomide üç dizi yeniden düzenlenme gerçekleşir: Üretim ve istihdam kapasitelerinin "fiziksel" yeniden düzenlenmesi, kredi hacminin "parasal" yeniden düzenlenmesi ve mali ve gayri menkul aktiflerin değerlerinin "muhasebe açısından" yeniden düzenlenmesi. Üçü de kaçınılmazdır. Politik ve parasal yetkililer bunları engellemeye çalışsa da, kalıcı bir canlanmaya sonradan engel olan istikrarsızlıklar varlığını sürdürebilir. Önemli olan şey, durgunluğun ya da ardından gelen resesyonun, ekonomiyi yıkıma sürükleyen etkenlerin kümülatif zincirlenişine yer vermemesidir. Çevrim mantığından pek haberdar olmayan birçok kişi, yatırım yokluğunu, işsizliği, kredi azalmasını ve gelirlerin hızını yitirmesini gözlemlediklerinde zaten başka çıkış hayal etmezler. Bununla birlikte, yeniden-düzenlenme evresindeki ekonomi üzerinde ağırlığı olan olumsuz unsurların sonraki canlanmayı engellemesi ender bir durumdur. İşletmeler akla uygun riskler alarak yeni projelere atılmak için yeterli kârlılık oranı bulabildiklerinde, bu canlanma normal olarak gerçekleşir. Ekonominin deflasyon yokuşundan sürük-

lenmesi için, demek ki, geçmiş büyüme aşırılıklarının sönmesinin, en önemli ekonomik güçler açısından ilave bir çöküşe doğru yuvarlayan kararlara yol açması gerekir.

Aşırı üretim kapasitelerinin sönmesinin temel işlevi, fiyatların aşırı düşüşünü engellemektir. Çünkü, ekonominin sonradan depreşme kapasitesi, öncelikle, fiyat alanında kendini gösterir. Joseph Schumpeter, çevrim teorisini otaya koyarken, işletmelerin, harcamaları azaltmanın kârlılıkları üzerindeki olumlu etkisini henüz hissetmeyerek, pazar payları ele geçirmek için, rakipleri ve kendileri için yıkıcı fiyat savaşına girişmeye yöneldikleri nazik dönem boyunca üreticiler arasında fiyat anlaşmalarını savunmaktan çekinmemiştir. İlk risk, demek ki, işletmelerin kendi yeniden yapılanmalarının olumlu etkilerinin kendi muhasebelerinde ortaya çıktığını görmeyi engelleyen anormal bir fiyat düşüşünde yatmaktadır.

Kredinin az bulunur olması, fiziksel üretim kapasitelerinin azalmasıyla aynı mantıktan kaynaklanır. Nasıl ki işletme sektörü en az yararlı birimleri kapatmaya ihtiyaç duyuyorsa, finans sektörü de en kuşkulu alacaklarının bir bölümünü tasfiye etmek zorundadır. Kredi mevduatını düşürme yönündeki zorunlu çabası, yine de, henüz tüm meyvelerini verememiş olan vaatkâr faaliyetlerin varlığını ya da gelişimini tehlikeye atma riski içerir. Bununla birlikte, maliyecilerin düzenlediği tasfiyelerin, onlar açısından örnek bir ayrımcılık göstergesi olmadığı kesindir. Bununla birlikte, işin içinde olanlar, kendi hesaplarında görülen kuşku verici alacakların yükünü hafifletmeye çalışsalar da, daha kalabalık bir müşteri kitlesini daha güzel günler için koruma kaygısı da taşırlar. Bu kaygı, borçlularının büyük bir bölümünü iflasa sürüklemeyi engeller. Asıl risk, daha ziyade, finans sektörünün kuşkulu alacakları provizyona bağlama zorunluluğundan kaynaklanır. Provizyonlar alışıldık düzeylerine gelmedikçe, sektör genleşici bir politikayla bağ kurmakta tereddüt gösterecektir. Demek ki her şey bu provizyonların önemine ve daha sonra bunları finansörlerin normal kabul ettikleri düzeye indirgeme kapasitelerine bağlıdır.

Spekülatif aktiflerin fiyatındaki şişkinliğin sönmesi –özel şahısların ellerinde bulundurdukları borsa tahvilleri, başka şirketlerin sahip olduğu kotalandırılmış ya da kotalandırılmamış şirketlere katılımlar, şehirlerdeki gayri menkuller– hiç kuşkusuz üç yeniden-düzenleme içinde en tehlikelisidir. Bunun önemi genellikle ekonominin dar boğazdan geçme kapasitesini belirler. Gerçekten de, bu aktiflerin değerindeki düşüş, bunların sahibi olan işletme ve banka hesaplarını mekanik olarak düşürür. Bu mülk sahipleri, yatırım yokluğundan, işten çıkarmalardan ya da kuş-

kulu alacakların ortadan kaldırılmasından kaynaklanan önceden zikredilmiş olanlara eklenen *ilave* provizyonlar gerçekleştirmelidirler. Onların aktifinde haksız yere muhasebeleştirilmiş değerlerin düzeltilmesi fazlasıyla sert olsa da, şirketlerin kârlarla bağı mantıklı süreler içinde yeniden kurulmaz ve deflasyon tohumu ortaya çıkar. Ekonomist Irving Fisher, Büyük Depresyon'un dorukta olduğu yıl olan 1933 yılında hazırladığı *debt deflation* teorisinde özellikle bu riske teşhis koydu. Onun akıl yürütmesi, cari kaynakları yükümlülüklerine denk düşmeyen işletme ve bankaların, olumsuz sonuçların yeniden art arda gelmesiyle birlikte bu aktiflerin değerini döngüsel olarak düşürerek, nakit para elde etmek için kendi aktiflerini elden çıkarmaya başlamalarını suçlar.

Demek ki deflasyon riski öyle güçlüdür ki, borsa ve gayri menkul pazarlarında ilk olarak, büyüme evresinde beliren önemli bir arz aşırılığı ve ikinci olarak da önemli bir aşırı-değer kazanma kendini göstermiştir. 1990'lı yılların sonu Japonya'sında belirleyici olmuş olan şey bu ikinci aşırılıktır, sonraki deflasyonist süreçte üretken ekonomiyi tuzağa düşürmüş olan şey ikili hava kabarcığıdır. Japon işletme ve ailelerin büyük çoğunluğu, tahmin edebilecekleri gelecekteki gelirleriyle kıyaslandığında tamamen orantısız olan yatırımlara kendilerini teslim etmek için ihtiyatlarını bir yana bırakmaya yönlendirilmişlerdir. Doğrusu, spekülatif bir pazarın gelişimi, koşulları dikkate almadığından değil, ekonomik faillerin yanlış kararlarına yol açtığı için tehlike işareti demek olan "kabarcık" nitelemesine maruz kalabilir.

Bununla birlikte, borsa ve gayri menkul çılgınlığı, belki de, Japonya'yı çarpmış olan deflasyonun ilk ve her koşulda biricik nedeni değildir. Ekonomik ve mali keyif ortamı, gelişimi çok cılız bir ritim izlemiş olan ücretlere yaramadı. Japonya'da olduğu gibi, ücretlerin emeğin global üretkenliğinden daha yavaş büyümesi, emeğin yapısal olarak düşük ücretlendirilmesine yavaş yavaş yol açtı. Benzer bir olgu, New York borsasındaki patlamaya paralel olarak, 1920'li yıllardaki Amerikan genişlemesini açıkladığından bu nokta daha da önemlidir. Bu düşük ücretlendirme, *kabarcıkların bir nedeni* olduğu gibi kelimenin tam anlamıyla borsa spekülasyonuna paralel bir etken de olabilir gözükmektedir. Ücretlerin nispi zayıflığının imkân tanıdığı fırsatlar, rayiçlerde yükselişi teşvik eder ve bu da ailelerin, işletmelerin ve bankaların elinde bulundurduğu tahvillerin aşırı değerlendirilmesine varır. Bunların ardından yanlış bir döngü oluşur. İşletmeler talep azalmasıyla ya da tahvillerin değerinde ani düşüşle yüz yüze kaldıkları sürece bu döngü varlığını sürdürecektir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde, 2000 ila 2003 arasında gözlenen borsanın kötüye gitmesinden ve işletmelerin aniden yatırım kesmesinden sonra yakın dönemde olup biten şey, bu yanlış döngünün ek bir açıklamasını sunar bize. 1980'li yıllar Japonya'sından daha fazla olmasa da, 1990'lı yılların Amerika Birleşik Devletleri, ücretli üretici kitlesine üretkenlik kazançlarını dağıtmayı dert etmemişlerdir. El emeğinin ya da beynin yerel ya da geçici kıtlığı karşısında işverenler bu ücretleri yükseltmek zorunda kaldığında, bunlara yalnızca şölen kırıntıları düşer. Ama gördüğümüz gibi, Amerikan aileleri, Japon ailelerin çöküşüne maruz kalmadıkları gibi, ilave bir borçlanma pahasına, en güç dönem boyunca ekonominin sunduğu direnişin önemli failleri oldular. Amerikan sistemi, ailelerinin aşırı borcu sayesinde borsa açıklarını düzelterek ayakta kaldı.

Klasik Deflasyon Geri mi Dönüyor?

2001 ila 2003 arasında New York ve Frankfurt'taki merkez bankalarının aldığı kararlar bu sorunu zımni olarak içermektedir. Gerçekten de, Amerikan Federal Rezerv'inin müdahale oranının Mayıs 2000'de % 6,5'ten Haziran 2003'te % 1'e inişi, aşırı gerginliğin engellenmesi politikasından deflasyonun önlenmesi politikasına aniden geçiş değilse nedir ki? Parasal birlik üyesi ülkelerin çoğu bu rakamdan daha yüksek enflasyon oranları yaşarken, Avrupa Merkez Bankası'nın oranının % 2'ye inmesi, yazılı misyonları "parasal istikrar" sağlamak olan Avrupa Merkez Bankalarının benzer, beklenmedik bir kaygısının ifadesi değilse, ne anlama gelmektedir? Sürpriz yalnızca rota değişikliğinden değil, aynı zamanda bu değişikliğin ivediliğinden ve kapsamından da doğar.

Amerikan merkez bankasının zoraki canlanmasının evveliyatını bilmiyoruz. Banka bu çark edişi doğrulamak için art arda üç dizi neden ileri sürmüştür.

Amerikan merkez bankası, ilk başta mali pazarların zayıflığını ileri sürdü. Bunun anlamı, düşük fiyatlı para arzı yoluyla borsanın zayıflığını telafi etmeye çalıştığıdır. Klasik resesyon koşullarında kalınırsa bu argüman elbette anlamdan yoksundur. Merkez bankası, çılgınca aşırı davranışları düzeltmek için gereksinilen yatırımsızlığı tersine çevirmeye çalışmamaktadır. Ayrıca Amerikan işletmelerinin temel hedefleri harcamalarını ve borçlarını azaltmakken, yatırımları ve istihdamı azaltma politikalarını, gerekli olduğunu düşündükleri sürece, merkez bankasının sunduğu kredi kolaylıklarını dikkate almadan sürdürdüklerini rakamlar

göstermektedir. Eşzamanlı olarak, karşılaştıkları güçlükler ne denli ciddi olursa olsun, mali temellerini güçlendirmek için borsaya çağrı yapmaktan kaçınırlar. *Çünkü borsa nefes alamayan işletmelerin yardımına asla koşmaz.* Onlar başka mali çözümler aramalıdır: ya riskli tahvil piyasasına istikraz sürmelidirler; ya dost maliyecilerin önceden yardım ettiği sermaye artırımlarını hale yola koymalıdırlar; ya da ille de zaruri görmedikleri faaliyetlerden vazgeçmelidirler. Mali pazarların zayıflığından Alan Greenspan'in çıkardığı argümanın, deyim yerindeyse, mali değeri yoktur. Buna karşılık, Amerikan merkez bankası, değerlerin düşüşünün işletme muhasebesi üzerindeki olumsuz etkisinden ve tüketici ailelerin güveninden daha ciddiyetle endişe duyabilir. Ama bu tür bir düşüncede bile kuşkuculuğa ya da anlayışsızlığa yer vardır. Gerçekten de, işletmelerin ve bankaların bilançosunda yer alan aktif değerlerinin, güçlü biçimde uzaklaşmış oldukları bir gerçekliğe onları yaklaştıran geniş bir düzenlemenin konusu olmaları anormal midir? Merkez bankasının itkisi altında borsa değerlerine doping yapılması, tersine, bilerek ya da bilmeyerek, namussuz saymanların ve ailelerin bilinçli tavrı olduğunda hile denen, gerçeğin güzelleştirilmesi girişimine katkıda bulunmuş olmuyor mu? Tahvillerin düşürülmesinin tüketicilerin güveni üzerindeki olumsuz etkisine gelince, bu, iktisat teorisinin en az sağlam noktalarından biridir. Ama, bu etki var olduğu zaman bile, Amerikan merkez bankasının, kamusal olarak tamamen aşırı olduğunu düşündüğü tüketici iştahını daha önce azaltmaya çalışmışken, bu durumdan niçin kaygılanabileceğini anlamanın imkânsız olduğu ortaya çıkar. Tüketici çok mu yoksa az mı tüketiyordu?

Amerikan merkez bankası da, Amerika Birleşik Devletleri'nin bellibaşlı partnerlerinin öngörü zayıflığı karşısından resmen alarma geçmiştir. Ama argümanı hangi yönde anlamamız gerekir? Amerika Birleşik Devletleri'ne bellibaşlı ticari partnerlerinin düşük taleplerinin merkez bankasını, telafi önlemleriyle iç talebi desteklemeye zorladığı anlamına mı geliyor bu? Yoksa, tersine, Amerikalı tüketicilerin yabancı ürün alımını dopingleyerek, Amerika Birleşik Devletleri'nin izinde dünya çapında bir resesyonu önlemeye çalıştığını mı varsaymalıyız? Bu yorumlardan hiçbiri ikna edici değildir. Japon ve Avrupa ekonomilerinin Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelik nispi talep zayıflığı, görüldüğü gibi, geniş ölçüde, Amerikan işletmelerinin kendi satın alıcılarına sundukları mal kategorilerinin onların ihtiyaçlarının cılız bir yelpazesini karşılamasından kaynaklanmaktadır. Merkez bankası, bu cılızlığı telafi etmek için Amerikan iç pazarını canlandırmakta ihtiyatsızlık göstermiş olur: işte, ilk yorumun karşılığı. Amerika Birleşik Devletleri'nin, –o zamandan

beri yüceltilen ifadeye göre– artık dünya pazarının egemen alıcısı olduğunu, diğer alıcılar güçsüz duruma düştüğünde müdahale etmekle görevli olduğunu kabul etmek. Eğer dünya ekonomisinin, Amerika'nın giderek daha fazla ciddiyet kazanan dış dengesizliği pahasına, bu birincil ekonomik güç etrafında durmadan dönmesini normal, hatta zorunlu kabul etmiyorsak, üzerinde düşünmemiz ve tartışmamız gerektiren de budur. Olayların gelişimi, Amerikan merkez bankasına ve iç krediyi koşulsuz destekleme politikasını alkışlamış olan ekonomistlere beklemedik bir cevap verdi. Amerikan atılımından esas yarar sağlayan, kapitalist Asya'dır. Japonya da buna dahildir ve bunun nedeni, kısaca, Amerikan toprağına yönelik doğrudan ihracatlarını artırabilmiş olması değil, Asya'nın kapitalist alanının merkezinde bulunarak, ihtiyaç duyulan temel malları o sağladığı içindir; ve bunu yaparken de, Asyalı partnerlerin Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelik artan ihracat akımından dolaylı olarak yararlanır.

Sonunda Amerikan merkez bankası, Amerikalı işverenlerin sendeleyen moraline destek vermek istedi. Gerçekten de, yeni teknolojilere yönelik hayranlığın yol açtığı aşırılıkların bilincine varılmasından kısa süre sonra, ticari ortam işletme şefleri topluluğunun bütününde tersine döndü. Bu durumda para politikasındaki değişim, merkez bankasının güçlük içindeki bir ekonomiyi terk etmeyeceğini belirten teselli edici bir işareti ekonominin yöneticilerine vermiş olur. Argüman güçlükle kabul görür. Aşırı harcamalarla ağırlaşmış hesaplarını temizlemek zorunda olan işletmelerin çoğu, istihdam ve yatırım kısıtlama politikalarını değiştiremezler ve bahane olarak da merkez bankasının genişleme yolunu gösterdiğini ileri sürerler.

Bununla birlikte burada hakikate yaklaşıyoruz. Merkez bankası oranlarındaki düşüşlerin hedefi, elbette, geniş bir *borç ikâmesi işlemi*'dir. Genişleme evresi boyunca sözleşmesi yapılan borçlar, işletmelerin hesaplarında fazla ağır yer tutuyordu. Gerçek bir engelleme mekanizması işliyordu. Bunun nedeni, geçmişte sözleşmesi yapılmış olan borçların, sözleşme oranlarının aşırılığı değildir. İşletmelere sorun yaratan şey borç hacimleridir; hissedarlar hesapların gecikmeden düzeltilmesi için baskı yaptıkça, sorun daha da artar. Parasal politikanın klasik ölçütleri ışığında zorunlu işlem olan merkez bankası oranlarının düşmesi, iflas tehdidi altındaki işletmelere ayrılmış olan *yüksek riskli tahvil pazarı da dahil olmak üzere*, bütün ikraz pazarları üzerinde oranların genel indirimine yol açtı. Borçlanmış işletmeler, bu yeni koşullar sayesinde, eski borçlarının yerine hissedilir biçimde daha ucuz ve daha uygun koşullarda borçlar koyarlar.

Merkez bankası öyle davranır ki, Amerikan işletmeleri *bir tür kısmi borç ertelenmesini* gizlice elde ederler, böylece deflasyona yol açabilen bu mali bollukların tipik özelliği olan, on yıl sonunun mantıksız işlemlerinin mali izlerini silmekte birbirleriyle yarıştılar. Gerçekten de, ortak güçlük çeken işletmeler kitlesi için, merkez bankası bir *bail out* gerçekleştirdi. Bu, IMF'nin büyük bir iflasın kurbanı olmuş ekonomilerin imdadına koşuşuna benzer bir kurtarma operasyonuydu.

Merkez bankasının çark etmesinin akla yatkın –ama bu kez itiraf edilmeyen– bir başka gerekçesi ise, yüzlerce büyük işletmenin ücretlilerinin ve eski ücretlilerinin emekliliklerini ve sağlık yardımlarını sağlamak için kurduğu plasman fonlarının karşılaştığı güçlükte yatmaktadır. Tahvillere ama aynı zamanda da senetlere yatırılan bu fonlar 2000 ila 2003 arasında borsaların derin düşüşünden etkilenerek, üç yıl içerisinde global bir fazlalıktan açık verir duruma geçtiler. Fonların potansiyel iflasıyla eşanlamlı olan borsa düşüşünü mümkünse durdurma ya da tersine çevirme ile işletmelerin, fonlardan yararlananlar karşısında fonların akdedilmiş sözleşme sürelerine karşı durabilmek için tahvil pazarlarına çıkarmak zorunda kaldıkları ikraz bedellerini düşürmek gibi ikili bir gereklilik buradan kaynaklanır. Ücretliler ile emekliler için felaket olan fonların potansiyel iflasının mali koza toplumsal politika kozu ekleyeceğini ve borsaların yüksek değer kazanmayı sürdürme kapasitesiyle temsil edilen bir ekonomik politika kozu ekleyeceğini herkes kavramış olacaktır. 1996'da belirtilen "borsaların irrasyonel aşırı bolluğu" 2001 yılında tehlike olmaktan çıkarak, ekonomik, mali ve toplumsal sistemin yaşayabilirliğinin pek görkemli olmayan bir tür zorunluluğu olarak kendini dayatır. Ve bundan böyle, merkez bankası yardımda bulunabileceğine inandı.

"Deflasyon" sözcüğü ancak 2003 yılında, para ve bütçe bakımından olağanüstü atılımın henüz işe yaramamış gözüktüğü o dönemde Amerikan merkez bankası tarafından ortaya atıldı. İlk kez ortaya sürüldüğü belirgin bağlam içinde bu sözcükle kastedilenin ne olduğunu bilmek asla mümkün olamadı. Yine de, gayri menkul pazarları tarihsel olarak en yüksek durumlarındayken, para politikasının fazlasıyla desteklediği borsa pazarları kendi mutlak tasfiyelerini gerçekleştirmemişken, mal ve hizmet tüketimi gayet yeterli bir ritimde ilerlemeye devam ederken ve *hiçbir tasarruf olgusu ortaya çıkmazken*, tam tersine, tüm bu tuhaf konjonktürel dönem boyunca ailelerin borçları gelirlerinden daha hızlı büyümeye devam ederken, deflasyon tehlikesi hakkında ciddi ciddi fikir yürütmek güçtür. Amerikan merkez bankası sorumluları, deflasyonist bir sürecin,

alışıldık anlamda kışkırttığı düşük tüketim nedeniyle, dış ticaretin baş döndürücü açığına eşlik edemeyeceğini iyi bilirler. Eğer deflasyon varsa, bu, Büyük Depresyon döneminden beri görüntü ve rakamlarıyla sık sık karşılaştığımız deflasyon olamaz; on beş yıl boyunca Japonya'nın kurbanı olduğu ve güçlükle zaptedilen bu gerçek deflasyon da olamaz.

Amerikan merkez bankasının kaba tercihlerinin Frankfurt'ta alınan kararlar üzerinde ağırlık taşıdığına hiç kuşku yoktur. Zavallı Avrupa merkez bankası! İşlemeye başlar başlamaz, temel direği olduğu bu parasal birliğin kalabalık yandaşlar kampı, bu bankanın yöneticilerine karşı en ağır yeteneksizlik kuşkularını yöneltmişlerdir. Onların görevlerini yanlış yorumladıklarını hayal edin: Tüzüğüne göre, eylemine rehberlik etmesi gereken parasal istikrar, harfiyen ele alınmamalıdır. Bankanın rolü, tersine, oranlarını hayal edilebilecek en düşük düzeye indirgeyerek Avrupa büyümesinin gücü tükenen atılımını desteklemekti. Akıl almaz yükseklikteki oranlar yerine, 1991-1995 yılları ve yeni on yılla yeni yüzyıl, düşük düzeyleriyle bir o kadar akıl almaz olan oranları koyacaktır. Alman, İtalyan ve Fransız hükümetleri bunu hissettiriyorlardı. Japonya'da ya da Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi sıfır ya da sıfıra yakın oranlar niçin olmasın?

Avrupa'daki politik yöneticilerin ve çok sayıda ekonomistin doktriner olarak çark edişi, temeldeki tartışmaya fazlasıyla hizmet etmemektedir. Ekonomik bir uzmana danışmaya gerek duymadan, parasal politikanın bazı basit ve önemli öğelerini her birimiz anlayabiliriz. Parasal politika, en azından faiz oranı politikası, *eşikleri* aştığında, herhangi bir yönde etkili olur. Almanya, Fransa ve Benelüks ülkeleri merkez bankalarının oranları özellikle para birliğinin hazırlık evresinde, Frankfurt'un itkisi altında azaltılmıştır. Ve para politikasının çökertici etkilerinin, bu oranlar % 5 eşiğinin altından geçtiklerinde sona erdiği saptandı. Para birliği içinde uygulanan para politikası sonradan incelendiğinde, işletmelerin ve tüketicilerin çok pahalı bir paradan rahatsız oldukları asla görülmemiştir. Avrupalılar, savaş sonrası dönemin en pahalı kredi etkilerine maruz kaldıkları 1991-1995 döneminde % 4, hatta % 5 "merkez bankası" oranlarıyla ne kadar da mutlu olurlardı!

Para birliğinin dışında kalmış olan ülkeler bize, Avrupa merkez bankasının bundan böyle son derece kışkırtıcı ve gerektiği zaman aşırı hoşgörülü bir para politikası sürdürdüğünün *a contrario* kanıtını verirler. Para birliğinin oranlarından daha yüksek olan İsveç ya da Danimarka oranları, söz konusu ekonomilerin düzgün ilerleyişini asla yalanlamadı. Zaten, 2003 ve 2004 boyunca BCE tarafından uygulanan % 2 oranı,

bölgenin ortalama enflasyon oranından kısmen aşağı kaldı. İrlanda; Yunanistan, Hollanda, İtalya, İspanya ve hatta Fransa bankalarına Frankfurt negatif gerçek faiz oranında borç veriyordu. Avrupa merkez bankasının bu denli az kısıtlayıcı politikası niçin eleştirildi? Bunun nedeni, hiç kuşkusuz, kıtlık dönemlerinin geri dönüşüyle hazırlıksız yakalanan Avrupa'nın, enformasyon ve biyoloji alanındaki yeni teknolojilerin temsil ettiği üçüncü sanayi devrimini kısmen kaçırdıktan sonra, ve Amerika'nın dürtmesiyle dayatılan dünya çapındaki serbest mübadele içinde kendi ekonomik uzamının çöküşünü kabul ettikten sonra, günümüzde, ekonomik umuttan trajik biçimde yoksun olmasıdır. Ama, Atlantik'in her iki tarafında kaydedilen ekonomik parametreler hissedilir biçimde farklıyken, Amerikan merkez bankasını ona örnek vermek uygunsuz olurdu. Kıta Avrupa'sı Amerika kadar ciddi mali bolluk yaşamadı, borsalarının aşırı-değer kazanmasını gayet rahat bir şekilde tasfiye etti; Amerikan ailelerinden çok daha az borçlu olan Avrupa aileleri, para kiralanmasındaki değişimlere onlardan daha az duyarlıdırlar. 2000 ila 2003 arasında baskın çıkan bu ekonomik koşullarda, Avrupa merkez bankasının oranlarındaki her türlü ilave düşüşün tek sonucu, çok cılız masraflı bir borçlanma sayesinde zaten efektif durumda olan Avrupa'nın binlerce şehrinde gayri menkul fiyatlarının spekülatif artışına daha da katkıda bulunmaktır.

Sonuç olarak, klasik deflasyon Japonya'da işlemekte olsa da, merkez bankasının gerçekleştirdiği işletme kurtarma operasyonu ve Amerikan tüketicisinin sınırsız kullanılabilirliği nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri'nde asla gerçekten yaşanmadı; ve neredeyse hiçbir koşulunun gerçekleşmediği Avrupa para birliği içinde ise asla görülmedi.

Çin ve Hint Uyandığında

Bellibaşlı gelişmiş ülkelerdeki ücretlilerin ücretleri, üretkenliklerinin izin verdiği oranın altına düştü. Ücretlilik sorunu esrarengiz bir deniz kazasında yok olduğundan bu sav yersiz gelebilir. Kamusal tartışmadan adım adım uzaklaştırılan bu sorun yerini işsizlik sorununa bırakmıştı. Stagflasyon yaratıcısı olan ücret artışlarının düzeltildiği ve 1980'li yıllarda zorunluluğun ötesinde, üretkenlik kazançlarına uygun olarak ücretlerin yeniden değerlendirilme perspektiflerinin yeniden ortaya çıkabileceği düşünülebilir. Tam tersine, ücretlerdeki ilerleme, tıpkı işe almayı, işten atmayı ve çalışma saatlerini düzenleyen kuralların aşırı katılığı

gibi, işletmelerin istihdam yaratmasını engelleyici bir köstek olarak resmen suçlandı. Bazı analizler bu yeni sorunsalı, "işsizlik tercihi" terimleriyle ifade etmeye çalıştılar, böylece istihdam edilenlerin işe almaya uygun olmayan yüksek ücretleri, bir faaliyet bulmayı arzulayan iş arayanların zararına savunmayı tercih ettikleri anlamına gelir.[2]

Partizan olmayan her ekonomist, tek başına ele alındığında bu argümanın yanlışlığını bilir. Emeğin ücretlendirilmesindeki aşırılık, kitlesel işsizliğin çok sayıda potansiyel nedenlerinden yalnızca biridir ve ücret artışı üretkenliği kalıcı biçimde aşmazken, ücretlerin düşüşünden yana önemli bir argümanı işsizlikten *çıkarmaya* çabalamak dürüst olmaz. Yine de bu sözde-argüman günümüzde bir slogan gücüne erişmiştir. Örneğin iş yerlerinde çalışan ve dünyanın en iyi ücret alan işçileri olmayan Fransız ücretliler, saat başına üretkenlikleri dünyadaki ilk sıraya erişmişken emeklerinin aşırı fiyatıyla karşı karşıya kalırlar. Dar anlamda muhasebenin bakış açısından bakıldığında, ve taban ücretlendirmelerine eklenen toplumsal yükümlülükler elbette dikkate alındığında, Fransız ücretliler gerçekten de üretkenliklerinin altında ücretlendirilmişlerdir.

Yine de bu ücretler çok yüksektir. Her geçen yılla birlikte, üretkenlikleri ile aldıkları ücret arasındaki mesafenin aleyhlerine olarak biraz daha açıldığı görülür, ama her geçen yıl onların emeklerini önceki yıla oranla biraz daha pahalı kılar. Giderek daha üretken olan, dolayısıyla muhasebe açısından daha ucuz olan bir emek nasıl oluyor da işveren açısından daima daha pahalı olabiliyor?

Dünya çapındaki serbest-mübadele ile her şey değişmiş olacaktı. Malların ve bazı hizmetlerin giderek serbestleşen dolaşımı bizi, *ipso facto* ya düşük ücretleri bakımından avantajlı olan yeni ortaya çıkan ekonomili ulusları, geçmişte eski sanayileşmiş ülkelerin egemenliğindeki çok sayıda artan faaliyeti ele geçirmeye yöneltir, ya da hâlâ en üretken olan zengin ülkelerdeki ücretleri zorla düşürmeye zorlar. Eğer bu doğruysa, ya bu yeni ekonomilerin en iyi örgütlenmiş olanlarına doğru üretimin kitlesel olarak yer değiştirmesine tanık olmamız gerekir ya da geçmiş ekonomik ilerlemeler üzerinde sabırla inşa edilmiş toplumsal korumanın adım adım çöküşü pahasına, ilk sanayileşmiş ülke nüfusunun yoksullaşmasına tanık oluruz.

İleri sürdüğümüz şeyden destek alan çarpıcı ekonomik güncellik, Çin ile Hindistan'ın kitlesel ve kelimenin tam anlamıyla korkutucu iki örne-

2) Bkz. Denis Olivennes, "La préférence française pour le chômage", *Notes de la fondation Saint-Simon*, Şubat 1994.

ğini gün be gün sunmaktadır. Bu ülkelerin ikisi de, ihraç edilebilir mal ve hizmet üretiminin büyük kitlesini kendi topraklarında yoğunlaştırmaya muktedir gözükmektedir.

"Çin beni endişelendiriyor," diyordu Madam de Guermantes ciddi bir edayla, *Kayıp Zamanın Peşinde*'de. Bağlamı bakımından gülünç bu söz, dünyanın ekonomik geleceği için en temel sorun değilse de, günümüzün sorunlarından birini içermektedir. Komünist Serdümen'in yok olmasından yaklaşık otuz yıl sonra Çin, günümüzde, daha eskiden gelişmiş ekonomiler üzerinde ağırlık oluşturan yükümlülük ve engellerden kurtulmuş, ama resmi olarak komünist bir politik hiyerarşiyle çevrili kapitalist ekonominin oldukça şaşırtıcı bir türünü temsil etmektedir. Bu, kapitalist bir ekonominin –kuşkusuz olası– kendi toplumsal ideolojisinin karşıt kutbunda yer alan politik bir üstyapıya –en azından geçici olarak– uyum sağlayabileceğini yararlı bir şekilde kanıtlamaktadır. Başka deyişle, Aydınlanmacılardan esin alan liberallerin ekonomik, toplumsal, kültürel ve politik özgürlükler arasında kurmaya devam ettikleri özdeşlik, rahat boyutlara sahip yerel ve anlık istisnalardan zarar görebilir. Bu açıdan, tarihin en katı ve insanlıkdışı komünizmlerinden birinde doğmuş nomenklatura'nın yönettiği ultra-kapitalist Çin'in izleyeceği evrim çok büyük önem taşıyacaktır.

Çin'in kapitalist üretim güçleri ile politik üstyapıları arasındaki bu çelişki, ekonomik açıdan en öğretici nokta değildir yine de. Dünyanın en kalabalık ülkesinin, sefaletten çıkmak için, ihracat üzerinde temellenen bir gelişme modelini kasıtlı olarak benimsemiş olması insanın kafasını karıştırabilir. 2003 yılında, Çin'in GSMH'sının % 27'si ihracatlardan oluşuyordu, yani Avrupa Birliği'nin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin ihracatından yaklaşık iki buçuk misli yüksek bir oran: Otuz yıldan bile kısa süre önce komünizmin ekonomik hapishanesi içinde kapalı kalmaya devam eden ve devasa nüfusu dünyada eşi olmayan potansiyel bir pazar sağlayan bir ülkenin GSMH'sının % 27'si! Şunu belirtelim ki, Çin'in ihracatı GSMH'sından daha güçlü bir tempoda büyüdüğünden, toplam üretimdeki payları sürekli artıyordu. Böylece, Avrupa Birliği'nin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin en fazla açık veren karakol "ülkesi", "Çin" karakolu oldu. İlk kez Temmuz 2003'de Amerika Birleşik Devletleri'nin Çin karşısındaki aylık ticaret açığı yuvarlak rakamla 10 milyar dolara erişti, yani yılda 120 milyar; oysa daha iyi bir rakam bekleniyordu. Dış ticaretin Çin'in büyümesine devasa katkısı, Çin'in kalkınma evresinin bu günlerde gözlemlenen kalkınmalar içinde en uzun ve en yoğunu olduğunu büyük ölçüde açıklamaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri: Çin'le dış ticareti
Aylık ödemeler

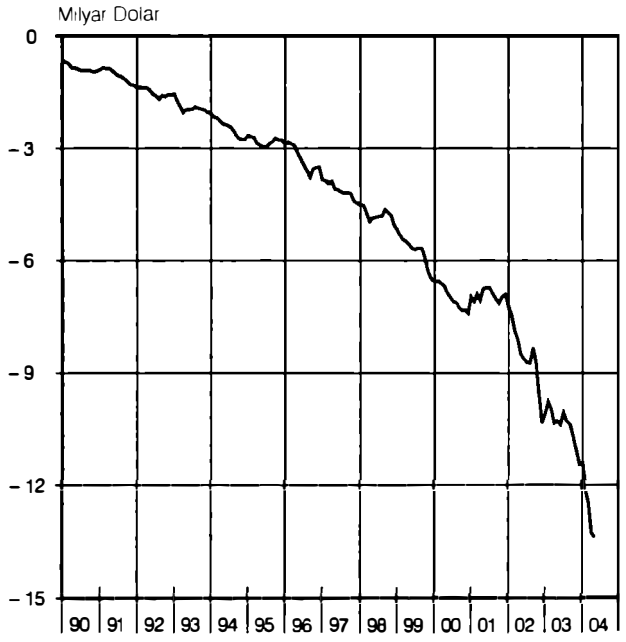

Amerika Birleşik Devletleri'nin ve Avrupa Birliği'nin Çin'le ticari mübadelelerindeki açığın on beş yıldan beri hızla büyümesi, resmi olarak karşılıklı avantaj kaynağı olarak sunulan ticari açıklığın esas olarak Çin ekonomisine yaradığını kanıtlamaktadır.

Çin, *a priori* olarak uzun ve yatırım yapması güç ihracat pazarlarını bu kadar çabuk nasıl ele geçirebildi? Çin başarısını, dört unsurun bileşmesine borçludur. Bu unsurlar, geçmişte bir ülke yabancı pazarlara yerleşmeye çalıştığında asla bu düzeyde rol oynamamışlardır.

Birinci unsur: Yabancı kapitalist işletmelerin Çin topraklarına kütlesel olarak yerleşmesi. Japon, Tayvan, Amerikan ve Avrupalı on binlerce şirket Çin'de bürolar, atölyeler ve fabrikalar kurdular. Aşağı yukarı tüm bu şirketlerin temel hedefi –tek hedef olmasa da–, disiplinli ve yetişmiş, bol miktardaki Çin el emeğinden kendi ana ülkelerine ihracat yapmak

Avrupa Birliği (On beşler Avrupası): Çin'le dış ticaret
Aylık ödemeler

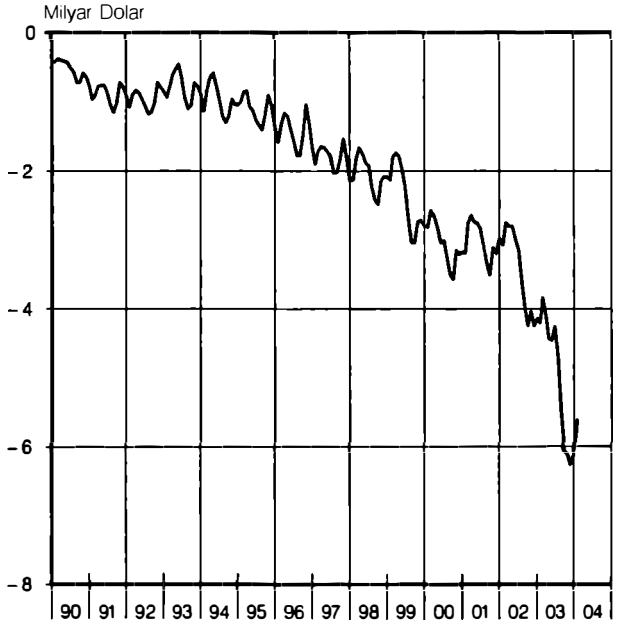

için yararlanmaktır. Uygulamada, öncelikle, Japonya ya da Tayvan'dakinden daha düşük masraflı parçalar ya da alt-birimler gerçekleştirmek söz konusu oldu ve bu uygulama hâlâ varlığını sürdürmektedir. Ama Çin topraklarında çalışma riskine girmiş olan şirketler, ülkenin teknik ve bilimsel gelişiminin daha da öteye gitmelerine imkân tanıdığını anladılar. Çin'de gerçekleştirilen ürün yelpazesi, kimsenin öngöremediği kadar hızla yaygınlaştı. Silahlanma malları hariç, tek bir ihraç ürünü yoktur ki Çin'de imal edilmemiş ya da yakında orada imal edilmeyecek olsun. Çin, uluslararası işbölümüyle ilgilenmemektedir. Çin'in emeli, –ki bunu yalanlamayı kimse düşünmemektedir– manüfaktür üretimin tüm yelpazesini kapsamak ve bunu kitlesel olarak ihraç etmektir. Çin'in dünyanın fabrikası düzeyine yükselmesini geciktirebilecek tek engel, karşılanması güç olan enerji ihtiyaçlarından ve yetersiz boyutlardaki altyapıdan kaynaklanmaktadır: Çin'in, çevreyi en fazla kirleten madde olan kömür bakımından zenginliği büyüyen enerji talebini karşılamamaktadır

ve yerel olarak yola çıkarılan mal yükünün ağırlığını taşıyan demiryolu altyapıları doymuştur.

İkinci unsur: Zengin ülkelerin tüketimini karşılayan şirketlerin tercihleri içinde büyük dağıtımcıların büyüyen rolü. Mal teslim fiyatlarını düşürmek için bu dağıtımcıların uyguladığı baskı, onları yerel çiftçilerle karşı karşıya getiren bazı çatışmalarda da ilaveten ortaya çıkmıştır. Sürekli üretkenlik çabasına rağmen, çoğu zaman gerçekdışı olan fiyatlarına vahşi düşüşler dayatıldığını gören manüfaktür imalata ürün sağlayanlar üzerindeki ağır baskı bu denli görünür değildir, ama bunun yönetimi de daha az acı verici ve daha az sorunsallı değildir. Düşük ücretli ülkelerde üretim, emir vericilerin iliğini emdiği tüm bu işletmelerin başvurduğu normal bir kaçamaktır. Başka türlü nasıl ayakta kalınır ki? Amerikalı ve Avrupalı büyük dağıtımcılar, farklı bölgelerde gelişen ve öncelikle Çin'in yararlandığı her türden manüfaktür faaliyetin başka bölgelere yöneldiği geniş hareket içinde temel bir rol oynamıştır.

Üçüncü unsur: Ücretlerin *nispi olarak* çok düşük düzeyi. Bu düzey, fiili ücretlendirmeden, üretkenlikten, kaliteden ve verilen süre oranından yola çıkarak değerlendirilir. Çin ölçütünün dünyanın en iyi ölçütlerinden biri olduğuna hiç kuşku yoktur. Çinli ya da yabancı sanayilerin çoğunluğunun yerleştiği iki büyük sahil bölgesinde çalışan emekçiler, benzer nitelikteki Japonların ücretlerinin aşağı yukarı onda birine denk düşen bir ücret alırlar. Bununla birlikte, Çinlilerin üretime fiili katkısı Japonların ve Avrupalıların katkısından uzak değildir. Bunda şaşıracak bir şey var mı? Çinli emekçilerin etkinliği, el emeği bakımından yeteneklerinin ve işletmelerin (bunlar, geldikleri topraklarda zaten yürürlükte olan başarılı örgütlenme tarzlarını ve yöntemleri tüm bölgeye yerleştiren yabancı işletmeler olabileceği gibi, Çin'e yerleşmiş yabancı partner ve rakiplerinden esinlenmekte kendilerini tamamen özgür hisseden Çinli işletmeler de olabilir) eylem özgürlüğünün ikili sonucudur.

Dördüncü unsur: Uzun mesafeye nakliye maliyetlerinin köklü bir şekilde düşürülmesi. Bu düşüş olmadan, ücret avantajı, tam da kendisine atfedilen belirleyici rolü oynayamaz. Çin, gerçekten de, ürünlerinin tüketim pazarlarından belirgin uzaklığından olduğu kadar, topraklarından genellikle uzak olan hammaddeleri (pamuk, yün, demir minerali ve demir-dışı metaller) sağlayanlara bağımlılığından da rahatsızlık çekti. Çin'in en büyük şansı, yaklaşık altmış yıl içinde nakliye tarzlarında gerçekleştirilen ilerlemelerin, üretim alanının avantajlarını önemli ölçüde azaltan bu handikapı ortadan kaldırmasıdır. Bu ilerlemelere, insan haklarına resmen büyük saygı duyan ekonomik güçlerin kutsaması altında

işleyen dünya çapındaki serbest-mübadelenin görevlisi olan uluslararası armatörler tarafından çok düşük ücretlerle işe alınan gemicilere dayatılan bir köleliğin eşlik ettiği de doğrudur. Ve her türlü toplumsal yasanın denetimi dışında kalan dünya çapındaki bir nakliye sisteminin kalıcılığı üzerinde de ahlaklılığı üzerinde de sorgulamada bulunma hakkımız vardır. Bununla birlikte, ticari güçlerin hoşgörüsü, serbest-mübadelenin yayılmasını koşullayan uzun vadeli nakliyelerin düşük fiyatla gelişmesinin gerekli koşullarını sağlar.

Böylece Çin, Karl Marx döneminin çevrimsel krizlerinin Avrupa'nın ilk sanayileşmiş ülkelerinde oluşturduğunu sandığı devasa yedek orduyu dünyadaki işletmelere sunar. Ama bu işin en şaşkınlık verici ve dünyadaki ekonomik evrimin önemli eğilimlerini anlamaya çabalayanlar için son derece eğitici yanı, bu yedek ordunun iktidardaki Marksist-Leninist parti tarafından kullanıma sokulmasında değil, çok daha eskiden sanayileşmiş ülkelerin emekçileri yerine kasıtlı olarak kullanılmasında yatar. Çin Komünist Partisi'nin ekonomik dogmaları inkârı, Amerikalı ya da Avrupalı emeği kendi geleneksel işverenlerinin inkâr etmiş olmasından daha az ilgilendirmektedir bizi. İşletmelerimizin ulusallıktan çıkması, yakın dönem ekonomi tarihinin yeni olguları arasında yorumlanması en güç olgulardan biridir. Faşizmlerin ve komünizmlerin defterini dürdüğü vatansız kapitalizm, yirminci yüzyılın anti-demokratik ve anti-kapitalist ideolojilerinin fazlasıyla verimli hayalgücünden çıkarak, dünya çapındaki serbest ticaretten yana somut olarak biçimlenmeye başlar. Olgunluk evresine erişmemiş olsa bile, yine de hazırlık aşamasını geride bırakmıştır. Ve mali pazarların tüm *vulgata*'sı, buna kamu nezdinde bir norm statüsü vermeye yönelir.

Üretimi Çin'e taşınmamış hiçbir –ya da hemen hemen hiçbir– manüfaktür ürün yoktur. Aynı şekilde, Hindistan'a emanet edilemeyecek hiçbir "entelektüel" hizmet de nerdeyse yoktur. Ticari dünya bunun bilincine varmıştır. Hindistan, özel bir teknik ve bilimsel yetenek gerektiren hizmetler alanında bu yüzyıl başı kapitalizmine ikinci bir yedek ordu sunmaktadır. Muhasebe, enformatik hizmet, mali analiz, bilgisayarlı tıp ve tıbbi teşhis, belgesel film, mimari çalışmalar gibi günümüzde enformatik kaynakların belirleyici olduğu bu türden tüm faaliyetler Hindistan'a doğru göçe başlamışlardır. Yaylaya büyük göçün öncülleriyiz. Bu tür hizmetlerin Hindistan'a taşınması, sekiz ya da on yıl önce manüfaktür ürünlerin Çin'e doğru yola çıkmasından pek başka anlam ifade etmemektedir. Zengin ülkelerin toplumsal dengelerini istikrarsızlaştıran şey, Hintli dostlarımıza iyi niyetle sunulan, kuşkusuz çok kalifiye birkaç

yüz bin iş değildir. Ama üretimin yer değiştirmesine yönelik ilk teşebbüslerin gösterdiği hızlı başarı özellikle aydınlatıcıdır. Bu başarı, istihdam ve gelirlerimizin durguluk içindeki ücret bölgelerine doğru yola çıkışını doğrulamaya yaramış olan akıl yürütmedeki ana hatayı kanıtlar. Bize söylenen, uluslararası işbölümünün yeniden düzenlenmekte olduğudur. Yoksul ülkeler, "düşük katma değerli" denen üretimlerin naklinden yararlanabileceklerdi; bizim daha gelişmiş ülkelerimiz ise çabalarını daha soylu üretimler üzerinde, özellikle enformasyon ile biyo-teknolojilerin heyecan verici ve ödüllendirici üretimleri üzerinde yoğunlaştırabileceklerdi. Bu çocuksu ve derinine inildiğinde az çok yabancı düşmanı denebilecek bakış açısının gözden düşmesi için on yıldan az süre yetti.

Ekonomik düşünce, bu bakışı kendi uslamlamalarının merkezine yerleştirmeye razı olursa gerçek bir gerilemeye maruz kalır. Bu bakış açısının desteklediği şema, gerçekten de, Walt Rostow'un *Ekonomik Büyümenin Evreleri*'nde[3] yürüttüğü aydınlatıcı uslamlamaların karşı kutbunda yer alır. Gelişimi, etkin teknolojileri benimsemeye önem veren her ulusun yeteneğinin tezahürü olarak gören Rostow, refahın yeni adayları için yalnızca zengin ülkelerde eskiden geliştirilmiş teknikleri uygulamaya koyma olasılığını değil, aynı zamanda, atılım evrelerindeki yeni teknikleri de uygulamaya koyma olasılığını işin içine katıyordu. Gerçekten de, ekonomik durumunu telafi operasyonuna kalkışmış bir ülke, başkalarının uzun süre önce tuttukları yolu niçin adım adım izlemek zorunda kalsın? Tekstil ya da metalürji sanayileri gibi, ilk sanayileşmiş ülkelerin atılım yapmasını sağlamış olan üretimlere niçin yapışıp kalmak zorunda kalsın? Henüz genç olan bir ülke için öncelikli stratejik sorun, çabalarını gerçekleştirmesi gerekecek faaliyetlerin seçimidir. Küçük ya da orta boyutlu bir ülke, geniş bir üretim yelpazesini karşılamak için gereken imkânlara sahip değildir. Buna karşılık, Çin ya da Hindistan gibi ülkeler bu sorunsalı bilmezler. Onların devasa insan kaynakları ve çok sayıda yabancı işletmenin oraya yerleşmesine yol açan genel hareket, nüfuslarının çok başarılı olduğu ya da olabileceği, eski, güncel ya da gelecekteki üretimlerin tüm yelpazesi üzerinde Avrupa ile Amerika'ya rakip olacak uzmanlaşmamış ekonomilerini oluşturma iznini onlara verir.

İstihdam edilebilir çok sayıda emekçi ve iç pazarın istisnai genişliği hariç, disiplinli ve etkin el emeği, yerel teknisyenlerin kullanılabilirliği, yabancı işletmelerle işbirliği yapmaya hazır yerel işletmeler gibi benzer

3) Walt Rostow, *Les Étapes de la croissance économique*, Paris, Economica, üçüncü baskı, 1997.

karakteristikler sunan herhangi bir başka ulusa uygulanabilir bir uslamlamayı elbette kasıtlı olarak Çin ve Hindistan gibi iki örnekle sınırlandırdık. Bu sonuncu ölçüt –yabancı işletmelerle işbirliği yapmaya hazır yerel işletmeler– kuşkusuz yerine getirilmesi en güç olanıdır. Yabancı işletmelerin dolaysız yatırımına sınırların açıklığı nedeniyle, yoksul ya da yeni doğmakta olan ülkelerin çok miktarda işletmeyi kabul edebileceği şu biricik anda bile, doğrudan doğruya büyümeyi ithal etmek imkânsız gözükmektedir. Yabancı operatörler, etkili yerel mal sağlayıcılara kaçınılmaz olarak dayanmak zorundadırlar. İstenen partnerleri bulmanın muhtemel güçlüğü, ihraç edilebilir mal ve hizmetler üretiminin kütlesel olarak bir yerden başka bir yere nakli önünde sahici bir engel olmaktadır. Bununla birlikte her şey bu engelin giderek daha az etkili olacağını düşündürtmektedir. Girişimcilik işlevi, yeryüzünün yaşanır bölümünün üçte ikisinde bundan otuz yıl önce reddedilmiş olan rolü hemen hemen her yerde üstlenmiştir. Hükümetlerden ve parlamentolardan, ekonomik gelişmenin ilerleyişini gerçekleştirmek için bir tür yetki vekaleti almıştır. "Bütün ülkelerin girişimcileri birleşin!" Asya, Latin Amerika, hatta Afrika'nın politik sorumlularının çoğu için kabul edilebilir bir slogan olabilir.

Batılı İşletmelerin "Ulussuzlaşması"

Küreselleşmenin öncüleri, ücret deflasyonuna normatif bir zorlama gücü verdiler. Geçmişin çevrimsel büyük krizleri sırasında *maruz kalınan* deflasyon artık söz konusu değildir. Bu durumda, durgunluğun ya da depresyonun en kötü dönemleri bile, en kötü koşullarda, ücretliliğin alım gücünde ılımlı bir erozyona yol açıyordu. Keynes, ayrıca, ücretlerin "akışkansılığı" üzerinde duruyordu. Ona göre, bu, depresyon döngüsünün sonsuza dek sürmesini engelleyen koruyucu bir kilitti. Şu an işlemekte olan ücret deflasyonu, insan iradesinin meyvesidir. Emeğin üretkenliği ile ücretlendirilmesi arasındaki bağın kasıtlı kopuşuna tanık olmaktayız. Geçmişte Fransa ya da Almanya'ya yerleşmiş bulunan mekanik üretimleri gerçekleştirme görevini Çek Cumhuriyeti'ne emanet etmek, eşit nitelikte bir çalışmanın ücretlendirilmesini üçe ya da dörde bölmek anlamına gelir. Başka zamanlarda Amerika Birleşik Devletleri alanında monte edilmiş olan Amerikan pazarına yönelik Amerikan ya da Japon otomobillerini bir araya getirme görevini Meksika'ya emanet etmek, emek maliyetini ona ya da on ikiye bölmek demektir. Avrupa'nın kısa süre

önce üstlendiği oyuncak üretimini Çin'e emanet etmek, bu maliyeti ona ya da on ikiye bölmektir. Rakamsal farklılıklar öyledir ki, para değerine bağlı istatistiki değerlendirme güçlükleri bile temelde hiçbir şeyi değiştirmez. Küreselleşme, ücretleri ezmektedir.

İdeolojik olarak mayınlanmış bölgeye girdiğimizin bilincindeyiz. Marksist doktrine dindarca bağlı bir tutucu ve özellikle Lenin'in ya da Rosa Luxemburg'un bu doktrine kattığı muadilleri, kapitalist tarihin bu sonuncu zikzaklarında, insan emeğini sömürmenin, sistemle eştözlü olan ağır eğiliminin korkunç ve kesin bir onaylanışını bulacaktır. O, burada, komünizmin ve üçüncü dünyanın güdümcü rejimlerinin çöküşüyle birlikte, tanrının inayetiyle eski kösteklerinden kurtulmuş olan bir kapitalizmin doğal tezahürünü görecektir. Böylelikle, geçmişte gelişmiş ülkelerdekinden daha ucuz bir el emeğini ve beyni kararlılıkla arayan temel yeniliğin tarafına geçecektir.

Çünkü tarih, sermayenin en düşük maliyetli emek arayışının anlamlı örneklerini vermemektedir. Ve ekonominin teorisyenleri de bu örnekleri bulamamaktadır. Ricardo'nun vurguladığı şey, sermayenin doğduğu topraklarına bağlı kaldığıdır. Marx, söz konusu toplumun minimal ihtiyaçları dikkate alındığında, emeğin mümkün olduğunca düşük ücretlendirildiğini ileri sürer, ama onun analizi, modern sanayinin atılım yaptığı ve özellikle, yaşam düzeyinin başka her yerde olduğundan zaten daha yüksek olduğu ülkelere odaklandı. Max Weber ve Schumpeter, sömürgelerin sömürgeci güçler için ucuz el emeği kaynağı oluşturduğu fikrini bir yana bırakır. Aslında, İngiliz ya da Fransız sanayileri, sömürge halklarının büyük ölçekli çalışmaya tabi kılınması varsayımını incelemediler. Bu ülkelerin yöneticileri yerel el emeğinin niteliklerine yeterince güvenmiyor muydu? Düşük ücretlerin temsil ettiği parasal avantaj, bugün olduğundan kıyaslanamaz biçimde daha yüksek olan tüketim pazarlarına doğru nakliye bedeliyle dengelendiği için mi? Doğmakta olan sanayi üretiminin en yakın pazarlarına uzun süre bağlı kalmasını sağlamış olan dar bağ gibi daha temel bir nedenle mi? İlk kapitalist ekonomilerin başlangıçtaki atılımı, gerçekten de, ulusal pazarların oluşumundan destek aldı. Fernand Braudel de çelişkiye düşmekten çekinmeden bunu kabul eder, oysa ki sermayenin dinamiği üzerine tarihsel tezi, sürecin merkezine Antikçağ kadar eski bir yöntemi yerleştirmektedir. Bu yöntem, uzun mesafe ticaretinde alış fiyatları ile yeniden satış fiyatları arasındaki çok açık farklılıkları sömürmekten ibarettir.[4]

4) Bkz. Fernand Braudel, *La Dynamique du capitalisme*, Paris, Arthaud, 1985.

Bu tam da ulusal sermaye ile –öncelikle– kapitalizm adı verilmiş olan ekonomik sistemin kökeninde yer alan yerel ya da ulusal bir pazara doğru yönelmiş olan ulusal el emeğinin bir birleşimidir. Walt Rostow, gelişim sürecine zorunlu olarak ulusal bir karakter veren farklı unsurları özellikle ifade etti: sınai ve ticari faaliyetlere gerekli el emeğini ve geçim araçlarını sağlamak için tarımsal üretimin entansifleştirilmesi; sanayiye yönelik talep atılımı içinde çiftçilerin zenginleşme ve tarımsal tekniklerin yetkinleştirilme rolü; her büyük sektörün başka büyük sektörler karşısında hem mal sağlayıcı hem de talepte bulunan olmasını sağlayan sanayiler arası ilişkilerin adım adım yoğunlaşması. Bu tür ilişkiler başlangıçta ulusal ya da neredeyse yalnızca ulusal bir çerçeve içinde çoğalabilir.

Ayrıca, çağdaş ekonomik düşünce, kapitalizmin atılım evrelerinde gelişimin kolektif saiki olarak ulusal aidiyet duygusunun önemini ciddi biçimde küçümsemektedir. Günümüzde, ekonomik yurtseverlik ile ticari korumacılık arasında bir tür denklik, hatta özdeşlik oluşturma eğilimi içindeyizdir. Bu, ekonomik yurtseverliğin özellikle indirgenmiş bir bakış açısıdır. Bu bakış açısı, dış rekabeti ilke olarak reddetmekten değil, ister el emeği olsun, ister mal sağlayıcılar, dağıtımcılar, bankacılar ya da diğer sermayedarlar, ulusal partnerlerle birlikte ulusal uzam içinde hareket etmekten ibarettir: Başka deyişle, ulusal rekabetçi kapitalizmi oluşturmaktan ibarettir. Ulusal uzam içinde bu gerçekleşme arzusu, ekonominin tüm büyük sektörleri arasında sıkı bir ilişki ağı oluşumuna yer vermiştir: Bu nokta, sonu gelmeyen bir şekilde tekrar tekrar başlayan çok geniş bir kapitalizme dair hayal mahsulü bakış açısıyla kafası bulanmış bir Fernand Braudel'den uzaktır. Braudel'in bakış açısının tersine, daha gelişmiş rakiplere karşı ulusal ekonomik uzamın korunmasından yana List'in ünlü tezi, kapitalizmin ilk evrelerinin gerçekliğine büyük ölçüde denk düşer.[5] Ulusal ekonomik failler, giderek daha üretken ve giderek daha çeşitlenmiş bir ekonominin oluşumuna gerekli öğeleri el birliğiyle yerleştirmeye hazırdırlar. Ama bu kolektif ilerleme iradesinin, sınırların yabancı üretimlere çok erkenden açılmasıyla hareket etmesi önlenebilir ya da engellenebilir. Başka deyişle, ulusal uzamın ticari olarak korunması, ulusal ekonominin oluşumunun belirleyici bir unsuru olmasa bile, yine de, büyümenin iç temelleri oluştuğunda, bu ekonominin gelişimine gerekli bir önlem olur. Bu yorumun *a contrario* onayı, ithal edilen üretimlerin yerine ulusal üretimleri ikâme etme politikasıyla, 1950 ila 1980 arasında yabancı rekabetten korunmuş bir sanayi inşa etmeye çabalamış olan

5) Friedrich List, *Système national d'économie politique*, Paris, Gallimard, coll. Tel, 2000.

gelişme halindeki bazı ülkelerin yenilgisiyle gösterilebilir. Bu yenilgi dış korumacılıkla değil, devletin himayesi altında örgütlenmiş, özellikle üretken olmayan, ilk teşebbüslerini daha oluşum halindeyken ezmiş olan yabancı bir rekabete karşı korunma yoluyla sunulmuş şansları saçıp savurmuş olan iç tekellerin oluşumuyla açıklanır. Her türlü ticari koruma tercihini gözden düşürmek için bu bahtsız örnekler gerekçe gösterilemez. Başka deyişle, korumacılıktan yola çıkarak yine –ve sonuçta, kolektif politik irade ile ekonomik tezahürleri arasındaki ilişkilerin bu nazik teması üzerine– ulusal bir özlem inşa edilemese de, korumacılık bu özlemin seferber ettiği ekonomik projeleri sonuca vardırmak için zorunlu bir koşul olabilir. Bu mülahazaların, ne gelişme teorisyenlerinin akıl yürütmelerinde ne de bunu başarmaya çalışmakla görevli uluslararası mercilerin söyleminde artık yer bulamamasına üzülmeliyiz.

Birçok Batılı işletmeyi maliyet fiyatlarını koşulsuz düşürmeye öncelik vermeye, dolayısıyla stratejik kararlarında ulusal aidiyet ölçütünü ortadan kaldırmaya yönelten ters yöndeki görüngüyü nasıl açıklamalı? Mali pazarların bağrında hazırlanan egemen ekonomik tez, *struggle for life* ifadesinde özetlenir. Eşit kalitede el emeği ve beynin mümkün olduğunca en ucuza avlanması, bundan böyle, güçlü biçimde rekabetçi pazarlarda hareket eden tüm toplumların hayatta kalma koşuludur. Bu önerme açıklayıcı unsurların düzenini tersine çevirmektedir. Dünya çapındaki serbest-mübadelenin azimli yandaşları, Çin'in ya da benzerlerinin sınırları açıldığında, her bir rakibin kendi üretim stratejisi için bunun sonuçlarından yararlanmanın uygun olacağı fikrinden yola çıkarlar. Sınırlar, en modern üretim koşullarında kıyas kabul etmez biçimde daha ucuz olan bir emeği işletmelerin sömürüsüne açmak için değilse niçin açık olurlar? Serbest mübadeleci proje, mali pazarların, büyük dağıtımcıların ve en güçlü çokuluslu grupların baskısı altında kalmış ve insan kaynaklarını sömürme kaba projesini, ekonomik bakımdan gecikmiş halkları Amerika'nın ekonomik ve kültürel normlarına uyumlu kılmaya yönelik daha geniş ve belki de daha bönce bir projenin içine dahil etmiş bir Amerika'nın politik kışkırtması altındaki, gelişmiş ülkelerin yönetici seçkinlerinin kolektif bir kararından kaynaklandı. *Sınırlar kendiliğinden açılmaz.* Katkı paylarının ya da gümrük vergilerinin kaldırılması, kaçınılmaz biçimde, tek tek ele alınan ya da çiftyanlı veya çokyanlı anlaşmaları uygulayan devletlerin kararından kaynaklanır. Politik nitelikteki bu açılım, ulusal çıkarın tercümanı olan devletle işletme yöneticilerinin özlemlerinin işbirliğini ve sonuç olarak, (açılım ve ekonomik özgürlük teması üzerine savın kanıtlanmasından başka bir şekilde), iç pazarın karnını kendi ulusal

toprağından ayrılmış üretimlerin yeniden ithalatına açma zorunluluğunu bu yöneticilere kanıtlama gereğini içerir.

Büyük dağıtımcıların –önceden belirttiğimiz– genellikle belirleyici eyleminden başka, küreselleşme yönündeki hareket, mali pazarların iktidarı ele geçirmesinin ayrılmaz bir parçası gözükmektedir. Görüngünün iki çehresi vardır. Pratik çehresiyle, üretimin bütününün tabi kılınmasını ve kotalandırılan her şirketin borsada işlem yapan kolektif tasarruf fonlarının hedeflerine özel olarak tabiyetini gerektirir –yakın dönemdeki büyük mali skandallar, kaynaklarını paradoksal olarak bu tabiyetten alırlar. İdeolojik çehresiyle ise, kapitalizmin biçimsel birliği ilkesini ortaya koyar; kültürlerin, politik sistemlerin, ekonomik ve mali geleneklerin bu ilke adına farklılığı ya da karşıtlığı ancak bir kalıntı olarak var olabilir. Mali pazarların dünya ekonomisini düzenleme, dolayısıyla yönetme niyeti, Sermaye'nin birliğini ve Sermaye'nin himayesi altında da Emeğin birliğini gerektirir. Yeni sistemi, uluslar ile kıtalar arasındaki sınırları aşan Marksist şemayı gerçekleştirmenin aşikâr teşebbüsü olarak tanımlamakta yanlış bir şey yoktur. Ama tartışma konusu birlik, Marx'ın gözünde sermayenin iş gücünü ele geçirdiği andan itibaren saptanabilir bir töz birliği olduğundan, burada, ulus-devletlerin ve işletmelerin dışa yönelttikleri mali pazarlar ağının itkisi altında gerçekleşen sistemin iç dönüşümünün sonucudur.

Dünyayı birleştirme iradesi, reel sosyalizmin yok olmasından teşvik alarak tarihin ilerleyişini, hatta sonunu temsil etme inancı pekişen çağdaş Amerika'nın özleminden kaynaklanır. Yine bu bakış açısıyla, mali pazarlardan yola çıkarak taşınan liberal doktrinler, insan toplumlarının tarihinin geri döndürülemez tamamlanışına ve yönüne Marksist inancı da dehşetle anarlar. Ama bu kez, dünyanın yorumlanışına ihtiyaç yoktur. Anglo-Sakson versiyon, inşa edilmiş komünist deneyimin yenilgisini Batı ülkelerinin ekonomik, toplumsal ve politik kurumlarının karşıtı olarak kayda geçirir; sonra da, ani bir düşünce değişimiyle, biçimsel olarak Sovyet sistemiyle en fazla antagonizma içinde olan Anglo-Sakson ekonomi ve toplumlarının –ne ölçüde kusurlu olsalar da– hayal edilebilecek en iyi toplumlar olduğu sonucunu çıkarır. Komünizmin çöküşü, yalnızca, değerlerin ve politikaların yeni karşıtlıklarının ortaya çıkmasına imkân tanımış olan yeni tartışmanın vesilesi olmakla kalmamış, aynı zamanda dogmatik su sızdırmazlığı bakımından Sovyetik Ortodokslukla rekabet eden ve böylece halkları ve seçkinlerini kısırlaştırıcı ve tehlikeli yeni bir konformizm içine kapatan bir Ortodoksluk da yaratmıştır. Böylelikle ideolojik soğuk savaş ve sistem rekabeti dönemi kapanırken, kapitalist Gulliver'in bedeni üzerinde mali pazarların Lilliput'larının faaliyeti açılır.

Dünya Çapında Serbest-Mübadelenin Sahte Argümanları

Sonuçta işletmeler doktrinin izine takıldılar ve borsaların onlara dayattığı stratejik fermanları kabul ettiler. Bu fermanların en ağırının onlardan talebi şudur: *emeği üretimin bir "girdi"si olarak kabul etmek, yoksa bir katma değer kaynağı olarak değil.* Bu, Viviane Forrester tarzı bir polemik argümanı değildir. Emek, *muhasebe* bakış açısıyla, her bir işletme ölçeğinde olduğu kadar bütün olarak ekonomi ölçeğinde de ekonomik bir katma değer kaynağıdır. Bu, özel ve ulusal muhasebelerin bakış açısıyla emeğin, (tıpkı hammaddeler, yarı mamul ürünler ya da işletmenin dışardan satın aldığı farklı hizmetler gibi) üretim sürecinin aracı bir tüketimi olmadığı anlamına gelir. Emeğin katma değere dahil olması, onun üretici değere sahip olduğu anlamına gelir. Gerçekten de, katma değer olarak belirtilen şey üretimden ne fazla ne de eksik bir şeydir. Bir ulusun GSMH'sı, toprakları üzerinde çalışan işletmelerin katma değerlerinin toplamından ibarettir.

Anglo-Sakson kökenli ekonomik literatür, mali etki altındaki kapitalizm içinde emeğin yeni ekonomik statüsü olarak belirtilebilecek olan şeyi ortaya koyar. Gerçekten de, işletmenin bir işlevini "dışsallaştırmak"tan ibaret işlem ile bir faaliyeti –bu faaliyet işletmenin bağrında uygulanmaya devam ederken de– başka bir toprak üzerine "taşımaktan" ibaret işlemi belirtmek için aynı terimi –*outsourcing*– kullanır. Yerinden edilmiş emek, açıkça dışsal bir hizmete indirgenmiştir. Yeni bakış açısı, demek ki, emeği katışıksız haldeki bir maliyet olarak tasarlamaktadır. Yöneticilerinin ve kadrolarının tek işlevi bu işletmelerin finanse ettiği ürünleri sağlayanlar ile pazar arasında arayüzeyi gerçekleştirmek olan, emekçisiz işletmeler modelinin ortaya çıkmasına artık şaşıracak değiliz. Bu modeller harfiyen ele alınmamalıdır. Emekçisiz işletme bir kurgu ya da optik yanılgıdır ve böyle kalacaktır: Emek, dışsallaştırılsa bile, belirli bir işletmenin içinde belirlenmiş bir örgütlenmeye tabidir. Ama bu tür bir hayal, tam olarak, aşırılığıyla, işletme ile emeği ahlaki olarak ayırmanın –bunları ekonomik ve hukuksal olarak ayıramadığından– gizli iradesini ifade eder. Böylece, ticari küreselleşme havarilerinin, bu küreselleşmeye eşlik eden emeğin ahlaki statüsündeki değişimi gizleyerek savundukları bu ticari küreselleşme bağlamında işletmelerin aldıkları stratejik virajın ciddiyeti daha iyi ölçülür.

Bununla birlikte, dünya çapındaki serbest-mübadeleden yana sıradan savunmanın tamamen ekonomik mülahazalarına geri dönelim. Bu dört fikir hep aynıdır, görünürdeki gerçekliğin gücüyle sunulmuşlardır.

Öncelikle, pazarların karşılıklı olarak açıklığı, mümkün olduğunca geniş ve yoğun bir rekabetin koşuludur. Korumacı argümanlar, esas olarak kendilerini daha etkin rakiplerden korumakla ilgilenen rekabetçi olmayan ekonomiler için ancak bir şaşırtmaca olabilir. Böyle bir bakış açısının asla temellerinin olmadığını ve korumacılığın tartışılır gerekçeler barındırmadığını söylemek özellikle cesurca olur. Bununla birlikte, tercihin günümüzde, sıkı sıkıya milliyetçi korumacılık ile uluslararası mübadelelerin aşamalı serbest bırakılması arasında değil, bize kısmen dayatılmış olan ihraç edilebilir malların çok yönlü dolaşım özgürlüğü ile en zayıf ülkeleri korumaya yönelik olduğu kadar –bu en zayıf ülkeler, daha hiç kanat çırpmamış yavru kuşlar gibi, su yüzüne çıkma evresinden henüz uzaktırlar–, çaba ve yaratı bakımından yüzlerce yılın ekonomik kazanımlarını insan kaynaklarının düşük ücretlendirilmesi üzerinde temellendiren haksız bir rekabetin tehdidi altında olan zenginleri de korumaya yönelik olan mübadelelerin düzenlenmesi arasında olduğunu da hemen belirtelim. *Tartışılması gereken korumacılık ilkesel bir korumacılık değil, koşullara bağlı bir korumacılıktır.* Erbabı komünist partiler olan acaip ve eski bir karışım politikasını uygulayan dünya çapındaki serbest mübadele propagandistlerini izlemekten sakınalım. Onların ağzında korumacılık *ulusal* sınırların dar anlamda kapandığı duruma geri dönüş teşebbüsüdür; hatta ekonomik anlamda bir Le Pen'ciliğin ifadesidir. Bu kaba karışımın tek amacı, konuya dair her tartışmayı önceden engellemektir. Dolayısıyla bu tartışmayı açmak bir görevdir.

Genişletilmiş bir rekabet kârından söz eden argüman, büyük ölçüde bir yalandır. Yakın dönem istatistikleri, 1994 ila 2003 arasında Çin'in ihracatındaki büyümenin % 65'inin, Çin'e yerleşmiş bulunan çokuluslu işletmelerin ithalatlarından kaynaklandığını gösteriyordu. Böylece, dünya çapında serbest dolaşım atılımının, genişletilmiş bir rekabet arzusuna değil, işletmelerin taşınmasına dayandığı ortaya çıkar. Düşük ücretli ülkelerden gelen ithalatların yoğunlaşması, gelişmiş ülkelerde doğmuş işletmelerden kaynaklandığından, rekabetin bu sorunla pek az ilişkisi olduğunu herkes anlayacaktır. Çin'den yeniden ithalat yapan bir Japon, Tayvan ya da Amerikan işletmesinin kendi kendisiyle rekabet ettiği gibi saçma bir şey mi söylenmek istenmektedir?

Ama bu ilk argüman peşinden bir karşı-argüman getirmektedir, ki hiçbir iktisadi akımın bu karşı-argümanın egemenliği altına girmemiş olması –oysa ki önlenemez bir egemenlik söz konusudur– şaşırtıcıdır. Deneyim kanıtlamaktadır ki, en etkili koruyucu önlemlerin rekabete engel oluşturması, ancak ticari korumadan yararlanan ülkede doğrudan

yabancı yatırımlarla aynı anda yasaklayıcı önlemlerinin de var olmasını gerektirir. Bu noktayı Amerika Birleşik Devletleri'nin aldığı bir önlemle açıklayalım. İkinci Dünya Savaşı ertesinde, Avrupa pazarlarına yerleşmeyi arzulayan büyük Amerikalı gruplar Yaşlı Kıta üzerinde üretim ve araştırma kurumları kurmaya karar verdiler. İhracatlarına yerel pazarların yasak koymasından kaygı duyuyorlardı, ki söz konusu durumda bu hiç de temelsiz değildi. Bu koşullarda Avrupa, önemli bir Amerikan yatırım akışından ve buna eşlik eden bilgi-beceri transferinden yararlandı. Avrupalı uluslar henüz içerde serbest mübadele bölgeleri kurmamış olduklarından örnek daha da inandırıcıydı. Ulusal topraklarla sınırlı bu serbest meta dolaşımı koşullarında, yeniden-inşa evresindeki ekonomilere ulaşma zorunluluğu, ürünlerini oraya akıtmayı arzulayan Amerikan çokuluslu ları açısından, uzun vadeli yatırım kararları almak için yeterli bir gerekçe olmuştu bile. Bu aydınlatıcı örnekten yola çıkarak, korumacılığın, serbest mübadeleci tezlerin sunduğundan daha az tek yanlı olduğunu görürüz.

İkinci olarak, bizim pazarlarımızın açılması yoksul ülkelerin gelişime katılabilmelerinin ön koşulu olur. İşte yine ilke olarak kabul edilebilir, ama pratik güçten yoksun bir argüman. Birkaç istisna hariç, ekonomik gelişmenin geçmişteki tüm deneyimleri esas olarak iç pazardan destek almıştır; ilaveten de ihracatlardan destek görmüştür ve bunlar da esas olarak en yakın komşuya yöneliktir. Ama ihracatlar atılım anında önemli bir rol oynadıklarında bile, iç talep güçlü bir büyümeye tanık oluyordu. Sorun, sıradan bir nicelik sorunu değildir. Bir ekonominin yalnızca ham ürün değil, mamul ürün de ihraç edebilir olması için, üretim sisteminin, yerel mal sağlayıcılar bütününe ihraç edilebilir mallar imalatçılarını bir araya getiren, sanayiler arası ilişkilerin karmaşık bir ağını oluşturmayı önceden başarmış olması gerekir. Oysa, zengin ülke pazarlarının yoksul ülkelerin üretimlerine koşulsuz açılması, bağdaşık ekonomik dokuların birbirine bağlanmasını hiç garanti etmez.

Önceki argüman, kimi zaman, yoksul ülkeleri kendi sınırlarını kapatmakta özgür bırakarak zengin ülkeleri de kendininkileri açmaya zorlayan ticari mübadelelerin disimetrik işlenişi için bir savunmaya eşlik eder. Savunma, parasal ya da aynî bağışlar kadar nahoş olmayan, kılık değiştirmiş bir hayırseverlik biçimiyle bağlantılıdır; ama bu da, her hayırseverlik biçimi gibi, işletme ruhunun atılımına ve kolektif sorumluluğun güçlendirilmesine pek uygun değildir. Mevcut durumda, bazılarının pamuk skandalı olarak adlandırdıkları şeye dayanır. Özetle, Amerika Birleşik Devletleri'nin Afrika ve Latin Amerika'nın yoksul üretici ülkelerinin rekabetini desteklemelerini sağlamak için üreticilerine verdikleri ay-

rımcı yardımlara son vermek gerekir. Ama yoksul köylülerden yana bu savunma, insan emeğinin düşük ücretlendirilmesinden yana bir savunmaya denktir. Uluslararası pazarda düşük pamuk fiyatları, Brezilya ya da Çad'daki üreticilerin düşük yaşam standardında tutulmasını –bugünkü düzeyleridir bu– gerektirmektedir. Sübvansiyon gören Amerikan üretiminin tasfiyesinin bir anlamı olması için, dünya çapındaki pamuk fiyatlarının doğrultulması ve en yoksul üreticilerin yaşam koşullarında ilerleme –ki bu asla sağlanamamıştır– perspektifinin sürmesi gerekir. Tersine, en yoksul ülkelere verilen ticari ayrıcalığın, aslında *onları itiraf edilmemiş bir sömürge ekonomi statüsü içinde tutmaktan* ibaret olmasından endişe edilebilir. Böylece Çin ya da Endonezya adacıkları tarafından dönüştürülecek pamuğu düşük fiyatla onlar üretmiş olur.

Pamuk rekabeti etrafında açılan tartışma, dünya çapındaki serbest mübadele yanlılarının savundukları ekonomik prizmanın darlığını gösterir. Ticari bir ayrıcalıktan yola çıkarak Çad ekonomisinin geleceğinin sağlama alınabileceği hayal edilebilir mi? Temel bir ürünün tercihen ihracatından yola çıkarak ekonomik bir dokunun doğduğunu görme şansımız cidden var mı? Yoksul ülkelerin, başlangıçta mütevazı ama tutarlı, daha yetkin ama kendi işletmelerinin kapsam alanındaki ürünlerle yerel pazarları beslemeye çalışan yerel bir ekonomiyi sabırla oluşturmasına yardımcı olmak daha doğru olmaz mı? İkinci alternatif fazlasıyla tercih edilir gözükmektedir. Her şey dikkate alındığında, ikinci argümanın özü ideolojiktir.

Üçüncü olarak, emek maliyeti düşük olan ülkelerde gerçekleştirilen üretimlerin zengin pazarlara akışı, geçmişte sanayileşmiş ülkelerin daha işlenmiş üretimlerinin yoksul ya da yeni ortaya çıkmakta olan ülkeler yönünde akışının karşılığıdır. Argümanın harikulade basitliğini görelim. Karşılıklılık olmadan dış ticaret yoktur. Ama ekonominin önde gelen aktörleri gerçekten simetri içinde midir? Bir yandan, manüfaktür ürünlere olan ihtiyaçlarının büyük çoğunluğunu sağlayabilen ve enerji ve hammadde bakımından –bunun da temel olduğu doğrudur– beslenmeleri açısından bağımlı olan zengin ülkeler. Diğer yandan, ekonomik olgunluktan henüz uzak olan, yeni başlamış büyümeleri bakımından gereken yatırım mallarını elde etmekte zengin ülkelere bağımlı ülkeler. Bu konuyu şu açıklar ki, Çin, –yine Çin!– zaten oldukça sanayileşmiş bir ülke olarak, Japonya'nın sağladığı donanım mallarına bağımlı olsa da, Japonya'nın Çin'den ithalat yapması asla hayati bir ihtiyaç değildir; tabii faaliyetlerini kısmen taşıyarak –sorun zaten esasen bu yerinden edilmedir– üretim maliyetlerini düşürmek hariç.

Yeni ülkelerin sanayileşme yoluna girişi, üretici yabancı ülkelerden donanım malı satın almalarını finanse etme güçlüğüyle karşılaşabilir. Dolayısıyla bu amaçla dövize sahip olmaları gerekmektedir. Bu nedenle, uluslararası sermaye pazarındaki ön ikrazlardan geçmeden, gerekli dövizleri depolamalarını sağlayacak zengin ülkelerin pazarlarına giriş talep etmeye yönlendirilmişlerdir. Ama yeni ortaya çıkan ülkelerin küreselleşmiş işletmelerin doğrudan yatırımlarına geniş ölçüde açılımı, finansmandaki bu özel güçlüğü büyük ölçüde azalttı. Yurt dışından satın alınan donanımın önemli bir bölümü, gerçekten de, yabancı yatırımcılar tarafından doğrudan doğruya üstlenilmiştir. İşletmelerin küreselleşmesinin geleneksel ekonomik bağlamı nasıl değiştirdiği bir kez daha belirtiliyor. Demek ki, ekonomisi yeni gelişen ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki sınırların açılımına dair buyurgan bir koşul yoktur.

Ayrıca, bu üçüncü argüman, güçlü katma değerli mallar imal eden "ilerlemiş" ülkeler ile diğer mal kategorilerini gerçekleştiren "gecikmiş" ülkeler arasında emeğin uluslararası paylaşımının zımnî ifadesidir; bu paylaşımın ekonomik olarak doğruluğu ve ahlaki değeri en şiddetli eleştirilere yol açar. Dünya ölçeğindeki büyük ekonomi grupları arasındaki hakiki kopuş, gelişmeye müsait ülkeleri hâlâ buna karşı olanlardan ayırmaktadır; yoksa, yüksek teknolojiye dayalı bilgi üzerinde temellenen ekonomiler ile geleneksel faaliyetlere kendilerini adamak zorunda kalmış ekonomiler olarak bunları naifçe hiyerarşileştiren kopuş bu kadar önemli değildir. Üçüncü argüman, emeğin uluslararası işbölümünün yapay ve sahte yeniden-inşasına dayanır.

Dördüncü ve son olarak, uzak memleketlerde düşük ücretle gerçekleştirilen ürünlerin zengin ülkelerce ithalatı, kolektif satın alma gücünün büyümesinde artık belirleyici bir unsur olur. Geçmişte bu büyüme, ücretlerin ve toplumsal yardımların yeniden-değerlendirilmesinden kaynaklanıyordu. Bundan böyle, ithal edilen ürünlerin düşük fiyatı sayesinde, bu gelirleri artırmadan daha fazla mala ve hizmete ulaşmak mümkün olmaktadır.

Basit bir akıl yürütme, argümanın değersizliğini kavramayı sağlar. Gerçekten de, o zamana dek Avrupa uluslarının toprakları üzerinde yapılan üretimlerin Asya'nın içlerinden gelen düşük fiyatlı ithalatlarla ikâme edilmesinin, tüketim fiyatlarının yıllık endeksini yarım puan düşürücü bir etkisi olduğunu hayal edelim. Fiyatlardaki en ufak yükseliş, satın alanlara ilave bir alım gücü sağlayacak mıdır? Elbette hayır. Gerçekten de, gelirlerle fiyatların birbirlerinden bağımsız evrim geçirmesi gerekir. Oysa, işverenlerin dağıttığı ücretler ile kamusal yeniden dağıtım-

dan kaynaklanan gelirler, fiyatların evrimine sıkı sıkıya bağlı kalırlar: *fiyatlardaki en ufak artış, ulusal yeniden-dağıtım sistemlerinin verdiği ücretlerin, emekli maaşlarının ve sosyal yardım kitlesinin en ufak şekilde yeniden değerlendirilmesini gerektirir*. Düşük fiyatlı ithalatların varsayılan etkisi, fiyatların gözlenen evrimi dikkate alınarak gelirlerin sabitlenmesinin –zaten kusursuz biçimde doğrulanan– alışıldık uygulamaları tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Akıl yürütme hatası olağanın üstündedir. Uluslararası mal mübadelesini, tüketiciler arasında gerçekleştirilen doğrudan mal mübadelesi olarak betimler. Bir anlamda, Aşağı-Saksonyalı işçi Şanghaylı işçiyle mübadelede bulunacaktır; her ikisi de, kendi üretimlerini pazara sunmakta yetenekli işverenlerinin müdahalesinin görünmez kıldığı bir takasa girişmiş gibidirler. Saksonyalı işçi mübadeleden en fazla yarar sağlayan olacaktır, çünkü ikincinin uluslararası pazara çok düşük fiyatla teslim ettiği üretimi o ele geçirebilir. Böyle bir bakış açısı uluslararası mübadeleyi, antropologların tanımladığı haliyle Polinezya ya da Melanezya kabilelerinin giriştiklerinden pek farklı olmayan zımni bir takas ifadesine indirger. Aşağı Saksonyalı işçinin alım gücü gerçekten de emek pazarında, işvereninin, kalifiye hizmeti karşılığında ona vermeye hazır olduğu ücretlendirmeye bağlı olarak sabitlenir; fiyatların evrimi düşük olduğu ölçüde söz konusu işverenin bu ücretlendirmeyi yükseltme gerekçesi daha az olacaktır. Üstelik, –ve entegral serbest-mübadele yanlılarının ileri sürdüğü tezin tam tersine– yeni gelişen ekonomilerin bulunduğu bölgelerden yola çıkarak uygulanan ilave rekabetçi baskı, işverenlerin kendi ücretlileri karşısındaki söylemlerinde, pek kutsal rekabet gücünü koruma zorunluluğuyla aklanan, ücretlendirmelerinin adım adım dondurulmasından yana çürütülmez bir argüman halini alır. Dördüncü argüman bir aldatmacadan başka bir şey değildir.

Ücret Deflasyonu, Katma Değer Deflasyonu

Yine de bu kusurlu argümanları ortadan kaldırmak yeterli olmaz. İncecik bir tabaka oluşturan yönetici katman dışında, düşük ücretlerin, mümkün olduğunca düşürülmüş ücretlerin meşrulaştırılması, ahlaki ve toplumsal bakımdan güçlü içerimlerle yüklüdür. Faaliyetler düşük ücret baskısının olduğu bölgelerde yoğunlaşma eğilimi gösterdikçe, emeğin ücretlendirilmesi ile üretkenliği arasındaki mesafe, emeğin ücretlendirilmesinin zararına büyüme eğilimindedir. Bu durum, düşük ücretlendirilen emeğin

Norveçli, Endonezyalı ya da Perulu olmasından bağımsız bir olgu olarak kabul edilmelidir.

Gerçekten de, dünya çapındaki serbest-mübadelenin kabataslak bir görünümünü ele alalım. Bugün baskın olan ücret farklılıkları ile çalışma koşullarındaki farklılıklar elbette varlıklarını sürdürürken, kapitalizmin tüm dünyayı kapsayan tek bir devletin yargı yetkisine tabi olduğunu bir an için hayal edelim. Bu koşullarda, dünya çapındaki serbest-mübadele yandaşlarının zararlı olarak görerek yargıladıkları ulusal çıkarların savunulması, eski dayanak noktalarından yoksun kalacak ve metaların tamamen serbest dolaşımına getirilen son engeller geri dönüşsüz biçimde ortadan kaldırılmış olacaktır. Bizim yerinden edilme olarak adlandırdığımız şey bu durumda basitçe yerine yerleşme olarak adlandırılır; her işletme, sömürdüğü dünya pazarının içinde, kendisine en uygun gelen üretim alanını seçmeye özen gösterir. Bununla birlikte, dünya ölçeğinde bir ücret deflasyonunu anarak ortaya koyduğumuz merkezi sorun, bütünlüğü içinde ortaya konmaya devam edecektir. Emeğin üretkenliği ile ücretlendirilmesi arasındaki mesafe aşama aşama açılacak, potansiyel talebi yavaş yavaş aşındıracaktır. Bu durumda, işletmelerin dağıttıkları gelirler yeterli olmazken, dünya devleti dünya çapındaki üretimin bütünlüğü içinde cereyan edeceğinden nasıl emin olabilir? Dünya çapındaki üretimi emmekle görevli ailelerin zoraki borçlanmalarını mı örgütlemesi gerekmektedir?

Entegral serbest-mübadeleden yana ileri sürülen argümanları çıkarcı argümanlar olarak görmeliyiz: Adli mahkeme salonunda olduğu gibi ekonominin mahkeme salonunda da kötü niyete yer vardır. Ama *yerinden etme operasyonlarını isteyen ve gerçekleştiren işletmeler için bu operasyonların avantajını fark etmiyoruz*. Bunun varlık nedeni olan emek maliyetlerinin zorla düşürülmesi, işletmeler kolektivitesi için kalıcı bir yarar oluşturur mu? Buna inanmakta güçlük çekmekteyiz.

Bazı ekonomistlere göre ve özellikle mali analistler için, el emeğinin ve beyin gücünün fiyatlarındaki düşüş, işletmelere aşırı kârlar sağlayacaktır. Kârlar, hissedarları ve yöneticileri tatmin ederek, eski normların üzerine yükselecektir. Bu durumda, Marx'ın *Kapital*'in birinci kitabının ünlü V. kısmında analiz ettiği "nispi artı-değer"e denk düşerler.[6] Dünya çapındaki serbest-mübadele nihayet tehlikeli kehânetini gerçekleştirir. Yine de bu şema, *rekabetin gerçekten uygulanmamasını* gerektirir. Rekabet

6) Karl Marx, *Le Capital*, birinci kitap, Gallimard, coll. "Bibliothèque de la Pléiade", c. I, *Économie*, 1963.

rejimi içerisinde, en iyi üretkenlikten, düşük ikmal bedellerinden, düşük mali masraflardan, düşük ücretlerden kaynaklanan maliyet bedeli kazançlarının, rakip işletmeler eşit ölçüde erişebildiklerinde satış fiyatları üzerinde etkide bulunma *gereği* doğaldır. Bunların bir işletmenin tekeline girmesi, eğer rekabet yoksa ya da daha elverişli yeni koşulları kullanmamak gibi bir hata işlemişse tahayyül edilebilir. Böyle bir durum ne genel olarak gözlemlenebilir ne de özellikle kalıcı biçimde. Bunu anlamaya dört açıklama yardım edebilir.

Birinci açıklama: Boeing sivil uçaklarının iç düzenlenişini Meksika'ya nakletmeye karar verdiğinde, Airbus da aynı görevleri Meksikalılara emanet etmekten başka ne yaptı? Bu şekilde elde edilen maliyet fiyatları düşüşünün, iki büyük imalatçının alıcılarıyla pazarlıklarındaki fiyat önerilerinde yankı bulmayacağı bir an bile hayal edilebilir mi? İkinci açıklama: Alman mekanik ve otomobil sanayileri faaliyetlerinden bazılarını düzenli olarak Orta Avrupa'ya naklettiklerinde, Avrupalı, hatta Japon ya da Koreli rakipleri, onların "örneğini" taklit etmekten başka ne yapmıştır? Sonuçta, imalatçıların katalog fiyatlarının gözden geçirilmediğine mi inanmalıyız? Üçüncü açıklama: Belgesel film yapımcıları, kendi şirketlerinin bulunduğu ülkelerdeki yapım fiyatlarının çeyreğine eşit bir fiyatla filmi çekme görevini Hintli becerisine emanet ettiklerinde, satış fiyatlarını aynı bırakacakları hayal edilebilir mi? Daha genel nitelikteki dördüncü açıklama: zengin ülkelerin tüketim pazarlarındaki fiyat kitlesine karar veren, dağıtımı satın alan büyük merkezlerin, mal sağlayanlar üzerinde baskı uygulamaya son vermelerini ve bunun da, nakledilmiş üreticilere düşük fiyatlı bir emek kârını bırakmak için, besledikleri satış noktalarında düşmekte olan fiyatların sergilenmesine izin vereceklerini akla yatkın bir şekilde bekleyebilir miyiz? Dahası, dağıtıcılar bu yolla elde edilen artı-değerin bir bölümünü geçici olarak ele geçirmeyi başaracaklardır, ama yerinden etmenin riskini ve işlemsel bedelini, satın alıcıların yararına üstlenecek olan mal sağlayıcılarının zararına...

Ücret deflasyonu, katma değer deflasyonu anlamına gelir. İşletmelerin hesaplarında ve ulusal muhasebede ücretlerle üretim değerini birleştiren bağ, ilke olarak dokunulmazdır. Ücretlerin, herhangi bir yönde sürdürülen her hareketi, satış fiyatları üzerinde ve yansıttıkları katma değer üzerinde etkide bulunmuyor olamaz. Bu nedenle, kökenini ne istisnai üretkenlik kazançlarında, ne de talepteki özel bir zayıflıkta bulan fiyatların düşüş eğilimini gözlemlemeye başlıyoruz. Bu açıklama ekonomi ders kitaplarının "Deflasyon" bölümünde yer almaz. Ama dünya çapındaki deflasyonist öz, işaretlediği yol üzerinde tamamlanan her yeni evrede

daha geniş bir onay bulmalıdır. Çünkü savunmasızdır. Tırmanmakta olan söz konusu deflasyon, politik ve parasal yetkililer tarafından yürütülen talebi destekleyici klasik bir politika tarafından engellenemez. Tam tersine, talebin koşulsuz atılımı, deflasyonist baskının asıl kökenini ancak maskeleyebilir. Ücretlerin baskısı altında katma değer erozyonu, buna katkıda bulunan unsurların eylemine son verdirmedikçe, ekonomiyi canlandırmanın klasik doktorları tarafından karşılık verilmesi imkânsız bir meydan okuma oluşur.

Ama ya katma değer düşerse, kârlara ne olur?

Cevap henüz net bir şekilde belirmemektedir. Her şey kâr oranlarının evrimine bağlı olacaktır. Bunlar, katma değerin eğilimsel düşüşüne rağmen kârları korumak için yeterli oranda büyüyebilecekler midir? Yoksa, rekabetin yoğunluğu gerekçesiyle, yalnızca yerlerinde mi sayacaklar ve böylelikle de işletmelerin kârlılığı aşağıya doğru mu çekilecektir? Birinci durumda işletmeler için üretkenlikten yoksun olan yerinden etme stratejisi, ikinci durumda onlara zarar verici olacaktır. Her koşulda, iş yöneticileri ile hissedarlar, aşırı-kâr ümitlerinin olgular tarafından yalanlandığını görmek gibi büyük bir riske maruz kalırlar. Aksi yöndeki bu sonuç, dünya çapında serbest-mübadele tercihini yaparak bunu devletlere ve uluslararası örgütlere dayatmış olanların kâhince dehalarına haksızlık etmek olur. Tehlikeli hesaplarının tuzağına düşmüş olan kapitalizmin tamamen ekonomik temelini tahrip eden ve borsaların refahını tehdit eden kârlardaki düşüş eğilimi, hayal edilemez değildir.

Doğmakta olan Asya'nın çok sayıdaki yeni ulusunun tartışmasız başarısı olmasaydı, söylediklerimizin hiçbirinin yeri olmazdı. Dünyanın bu geniş bölgesinin, kendi yayılması için gereken yöntemleri ve insani kaynakları bulduğu duygusu kendini dayatmaktadır. Bu, Latin Amerika'nın yerel halklarının da ekonomik büyümenin en ödüllendirici evrelerine erişme yönündeki aşikâr arzuya rağmen, Latin Amerika'da rastlanan mali sıkıntıları ve nispi yenilgiyi karşıtlık yoluyla daha da çarpıcı kılmaktadır. Sözümona doğmakta olan dünya, aslında, patlama evresindeki bir Asya ile ekonomik ve mali sistemlerin içpatlamasının sürekli tehdit ettiği bir Latin Amerika arasında ikiye bölünmüştür. Bu nedenle, Latin Amerika ülkelerinin durmak bilmez düş kırıklıklarına bağlı olan bir muamma mevcuttur, ki bahtsız ilgililer çözümü beklemeye devam etmektedir.

4
Başsız Sermayeler

Latin Amerika ülkelerinde mali krizlerin bengi dönüşü, serbest mübadelenin desteklediği ekonomilerin ortaklığı içinde fiilen bulunmalarına engel oluşturdu ve kapitalist sistemin potansiyel evrenselliğinden kuşkuya düşürdü. Arjantin gibi, özellikle de Brezilya gibi, tartışmasız ekonomik koza sahip bazı ülkeler, borçlarının faizlerini ödemeye son vermeye, paralarının çöküşüne maruz kalmaya, Uluslararası Para Fonu'nda ve Dünya Bankası'nda bir araya getirilen uluslararası kamusal paradan dilencilikte bulunma gibi aşağılık bir rolü üstlenmeye niçin daima mahkûm edilmektedirler? Onların kronik dayanıksızlıkları, –yinelenen mali dramı yaşamadan ya da uluslararası ekonomik topluluktan dışlanma tehdidine maruz kalmadan düzenli bir gelişme sağlama yeteneğini kapsayan sözcüğün tam anlamıyla– egemen ekonomiler haline gelmesini niçin engellemektedir? Özellikle, 1980'li on yıl boyunca fiilen yaşanan ve bu ülkelere eşi benzeri görülmeyen perspektifler sunan uluslararası mali atılım, niçin bunca hayal kırıklığına vesile oldu? Güçlüklerin periyodik olarak hortlaması, bir rahatsızlığı beslemektedir. Küreselcilik-karşıtı çev-

relerde hareket eden kimileri için, maruz kalınan yenilgiler, kötülüğü mali biçiminde doruk noktasına erişen kapitalist bir kâr sistemini tartışma konusu etmektedir: Yoksul ülkelere borç veriliyorsa, denmektedir bize, bunun tek hedefi, zengin ulusların fon sağlayıcıları için düzenli kazanç getiren bir başkalarının sırtından geçinmeye onları tabi kılmaktır. Aralarında Washington'daki yönetimin ve Kongre'nin birçok politik sorumlusunun da yer aldığı başkalarına göre ise, uluslararası kamusal yardım sayesinde defalarca kurtarılan ekonomilerin tekrar tekrar düşüşü, bu yardımın, ilgili ülkeleri sağlamlaştırmak yerine, yöneticileri üzerinde, hatta halkları üzerinde sorumsuzlaştırıcı bir etkide bulunarak onları yoldan çıkardığını göstermektedir.

Militan anti-kapitalizmin ya da doktriner liberalizmin postulatlarından kaçmaya çalışalım. Yirminci yüzyıl sonundaki dönüşümlerle birlikte, içinden çıkılmaz bu konu hakkında, başka şeylerin yanı sıra düşünmemiz için bir önkoşul kendini dayatır: Mali küreselleşme adı verilen şey içinde sermaye hareketlerinin tam olarak hangi mantığa boyun eğdiklerinin belirlenmesi. Bu hareketler, yalnızca, doğmakta olan ülkelerin ihtiyaçlarına cevap vermek için mi kütlesel bir atılım yaşamışlardır? Yoksa tersine, zengin bazı ülkeler için tasarruflarını değerlendirmenin bir aracı mı söz konusudur? Ve, –otuz yıl içerisinde sıcağı sıcağına ya da iş işten geçtikten sonra meydana gelen, yaklaşık yüz kadar– denetim altına alınamayan iflas deneyimi, güç fedakârlıklara maruz kalmış halklar için olduğu kadar, bu iflasların uluslararası borçlar pazarında yarattığı yangınları söndürmek amacıyla elini kesesine atmaya tâli olarak çağrılan en zengin devletlerin vergi yükümlüleri için de zarar verici bir duruma çareler hayal etmeye nasıl olur da yönlendirmez?

Özlü bir soruşturma, doğmakta olduğu söylenen ülkelerde sermaye akışlarına dair en yakın görüngünün aslında modern tarihin dördüncü görüngüsü olduğunu gösterir. Burada radikal bir yenilenme görmemeliyiz. Deneyim, bize tuhaf bir görünümü gözlemletir: Uluslararası sermayeler, en teşvik edici vaatler sunan ülkelere doğru adım adım ve sürekli yönelmek yerine, rasyonel hesaplardansa tarzların dayattığı şekilde kendini gösteren biçimde art arda dalgalar halinde buraya üşüşür, borç verenler başarı şanslarını önceden incelemezler. Uluslararası finans yatırımları, kesin biçimini almamış olan doğmakta olan ülkelerde, genellikle bir bahis özelliği edindiler. Bununla birlikte, bahtsız deneyimlerden çıkarılması gereken dersler asla ciddi olarak çıkarılmadı. Ekonomik rasyonaliteden daha güçlü bir çekim, borç verenleri egzotizm kokan her şeye doğru iter.

İlk büyük hareket, birinci küreselleşme denen, 1870 ila 1914 arasındaki dönem boyunca meydana geldi; ikincisi Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, üçüncüsü de 1970-1980'li yılların petrol krizi vesilesiyle meydana geldi. Bu sonuncusu, çok geçici olarak, petro-dolarların yoksul ülkelere doğru yeniden-dönmesine yol açtı. Bu deneyimlerin hiçbiri homojen bir ekonomik ve mali dünyanın, başka deyişle, küresel bir kapitalizmin oluşumuna varmadı.

İngiliz Küreselleşmesi

Rakamlara bağlı kalırsak, bu deneyimlerin ilki en çarpıcısıdır. Angus Maddison, dönemin (1880-1913) gelişmekte olan ülkelerinde yabancı sermaye stoğunun kendi GSMH'larının % 8,6'sından % 32'sine doğru adım adım yükseldiğini gösterdi.[1] Bu tür rakamlara daha sonra hiç rastlanmadığı gibi, bunlara yaklaşılmamıştır bile. Rakamın aşırı yüksekliğini değerlendirmek için, ekonomik atılıma asgari % 20 civarında GSMH artışının eşlik ettiğini, bunun da ulusal katkıyı ve olası yabancı katkıyı elinde topladığını belirtelim. Bu akışın kaynağı, dönemin fazlalık gösteren büyük ülkeleriydi: Büyük Britanya, Almanya ve Fransa, ki bunların dış dengeleri GSMH'nın % 3'ünden 10'una kadar uzanan olumlu hesap bakiyeleri çıkarıyordu. Bunların gittiği bellibaşlı yerler Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada, Rusya ve –daha o dönemde– Arjantin'di. Kayda değer bir olgu, gelişmekte olan ülkelere yönelik birinci sermaye dalgasının, şimdiki gibi, farklı tarihçilerin ilk küreselleşme tezini sıkı sıkıya ileri sürmelerini sağlamış olan meta mübadelelerinin serbestleşmesi deneyimiyle çakışması oldu.

İki küreselleşme arasındaki benzeşim, sermayelerin ve metaların serbest dolaşımının sunduğu biçimlerin paralelliğinin ötesine pek gider gibi gözükmemektedir. Gelişmekte olan ülkelerin çektiği sermayelerin özü, altyapı finansmanına doğru yönelmektedir: demiryolu, telgraf, telefon. Kâr sağlayanlar böylece kendi tasarruf kapasitelerini kendi tarımlarının ve ilk sanayilerinin yayılmasına adayabiliyorlardı. Savaşın ve komünizmin inşasının peşinden gelen ödeme açığı, birinci küreselleşmenin ekonomik sürecinin genel başarısı için iradedışı ve bahtsız bir istisna

1) Son iki yüzyılın uluslararası alandaki farklı mali dalgaları hakkında bkz. "La globalisation financière, facteur de développement?", Guy Longueville, *Conjoncture BNP Paribas*, Mart 2003.

olarak görülebilecek olan Rusya istisna kabul edilirse, bu konuda başarıdan söz edilebilir. Ama, tam halini almamış bu küreselleşmenin, sonraki deneyimlerde eksik olan iki önemli kozdan yararlandığı da aşikâr gözükmektedir.

Birincisi, sermaye ithal eden ülkeler ile onlara fon sağlayanlar arasındaki kültürel akrabalıktır. Gerçekten de, kâr sağlayan ilk ülkelerin –Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda, Anglo-Saksonların yaşadığı koloniler– dış partnerden çok Anglo-Sakson alanın genişlemesini temsil ettiğini saptayalım. O dönemin Arjantin'inin Yaşlı Kıta'nın çok sayıda uyruğunu çektiğini ve Şili'ye olduğu gibi bu ülkeye de Latin Amerika'nın tüm ulusları içinde en Avrupai rengi verenin bu olduğunu saptayabiliriz. Dolayısıyla, bütün koşullar aynı olmak kaydıyla, ticari ve mali birinci küreselleşmenin Batı Avrupa için fazla kaynaklarını nüfus ve kültür bakımından karşılaştırılabilir başka bölgelere doğru, bunları kendi ekonomik sistemine bağlamak ya da dahil etmek için ihraç etmekten ibaret olduğu kabul edilebilir. Burada ortaya çıkarılan nokta, on dokuzuncu yüzyıl sonundaki taslaktan son derece derinlemesine farklı olan, küreselleşmenin mevcut deneyiminin sonradan iyi kavranması için temel gözükmektedir.

Diğer bir koz, gelişmekte olan ülkeler ile fon sağlayıcıları arasındaki fiili tamamlayıcılıktır. Bir yanda, tarımsal ve madensel hammadde üreticileri, diğer yanda bu hammaddeleri tüketen bellibaşlı sanayici uluslar. Sanayileşmiş ulusların tasarruf fazlası, yerel üretimlerin gelişiminin gerektirdiği altyapıların finansmanına kendiliğinden yatırılıyordu. Her ikisi de, kambiyo paritelerinin istikrarını garanti eden sermaye hareketlerini kolaylaştıran altın ölçüsü üzerinde temellenen para sisteminin bağrında bir aradaydılar. Dünya çapındaki ilk çatışma meydana geldiğinde, sermaye ithal eden ülkeler, gelişmenin ilk evresinde anlaşması yapılan borcu ödemek için yeterince etkili ekonomileri ayakları üzerine oturtmayı başarmışlardı.

Bu deneyimin bellibaşlı çizgileri sınırlarını da belirtir. Birinci "küreselleşme" Avrupa halkları ailesi içinde gerçekleşti. Farklı kıtalara yayılmış olan "beyaz" insanlıkla sınırlı kalarak, Akdeniz'deki Yunan kolonilerinin Antik Atinalılara yakınlığı kadar birbirlerine yakın halkları fiiliyatta kapsamıştır. Kültürleri zaten heterojen olan Asya halklarının bütününü ve son derece melezleşmiş Latin Amerika ülkelerini peşinden sürükleyen ve eski sanayileşmiş uluslara erişmelerine ya da belirli noktalarda onları aşmalarına imkân tanıyan güncel deneyim, tersine, ekonomik büyümeye doğru dünya çapındaki hareketin doğasındaki değişimi kutsar.

İçinde bulunduğumuz tarihsel ânın tuhaflığını ve bunun doğurduğu soruşturmaların tüm ağırlığını her birimiz zaten gayet iyi hissetmekteyiz.

Çok özel bu ilk küreselleşme, aynı zamanda, Avrupa uluslarının, Japonya'nın, hatta Amerika Birleşik Devletleri'nin emperyalist hareketiyle de kayda değer biçimde çakışır. Rostow'un tanımladığı büyümenin ilk iki evresini zaten geride bırakmış olan bu ulusların önemli gelişimi, onların sömürgeci güçlerinin yayılmasına ve birinci küreselleşmenin temsil ettiği ekonomik ve ticari gelişme yönündeki barışçıl tasarıyı resmen yalanlayan bir silahlanma çabasına eşlik etti. Bu ulusların tereyağ ile top arasında tercih yapmayı reddetmesinin nedeni, özellikle, ekonomik güçlerinin o dönemde onlara, içerdeki ekonomik yayılmalarını tehlikeye atmadan silahların gücüne dayanabilen politik bir tahakküm sağlamayı hedefleyecek oldukça fazla imkân sağlıyor olmasıdır. Özel bir moment olan milliyetçi billurlaşma momentinin aynı zamanda birinci küreselleşme momenti de olması, bunun, özünde, herkesin bugün anladığı anlamda bir küreselleşme –yani ekonomik kapasitelerin barışçıl karşılaşması– olmadığını, ama ilk sanayileşmiş güçlerin, diplomatik ve askeri yolla tahakküm kurma teşebbüslerine paralel olarak ekonomik yolla nüfuz alanları kurma yönündeki iradelerinin fiiliyata geçişini ifade ettiğini akla getirir. Viktorya İngilteresi, bizce, bu ikili yönelimi mükemmel biçimde temsil etmektedir. Bu yönelim, onun özel durumunda, ayrıca, mali bir üstünlük ve borç verme kapasitesi üzerinde de temellenmektedir. Bu kapasite İngiltere'yi düzeneğin çekim merkezine yerleştirdiğinden, birinci küreselleşmenin hem İngiliz esinli olduğunu hem de İngiltere'nin maddi gücü üzerine oturduğunu, dolayısıyla bir *İngiliz küreselleşmesi* olduğunu söylemeye imkân tanır.

Yarını Olmayan Deneyimler

Birinci Dünya Savaşı biter bitmez, gelişmekte olan ülkelere doğru ikinci bir yabancı sermaye dalgası akın etmeye başladı. Önceki dalga gibi bu da mali dayanağını en zengin ülkelerin fazlalarından buluyordu. Düzenli sermaye hareketlerinin ortaya çıkması için, bazı ülkelerin büyük miktarlarda fazla oluşturmaları gerekiyordu. Bu önkoşul çoğu zaman ve esrarengiz bir şekilde unutuldu. Çağdaş ekonomik literatürde bunca yer işgal eden sermayelerin dolaşım özgürlüğü sorunu, gerçekte, yalnızca bazı uluslar, açık veren ülkelere yeniden borç olarak verilmeye müsait fazlalara sahip olduklarında anlam kazanır.

Bununla birlikte, 1920'li yıllardaki hareket, öncekine basit bir karşılık değildi. Sermaye ihracatçısı zengin ülkeler, yatırım oranları güçlü biçimde gerilediğinden daha önemli miktarda fazlaya sahiptiler. Bu ülkeler, 1914 yılında tamamlanan önceki yüzyılın büyümesini devam ettirmeye müsait, uygun yeni gelişme modelini henüz bulamamışlardı –bunun için yirmi yıl daha beklemek gerekecekti: tarihin en büyük ekonomik krizini ve en büyük savaşını. İkinci sanayi devrimi eşikteydi, patlamalı motor ve elektrik gibi temel keşiflerle maddileşmişti, ama bu harekete hizmet edecek uygun ekonomik ve mali kurumlara sahip değildi. Mümkün olan en canlı ve en kısa yoldan hareket edebilmek için, burjuva ve aristokratik bir tüketim modeli içine saplanıp kalmıştı. Büyük Depresyon öncesinde borsanın aşırılığını ve gelişmekte olan ülkelerde yüksek randımanlı ama yüksek riskli plasmanlar için bir tıkanmanın paralel olarak varlığını sürdürmesini de, deneyimin sağladığı gerilemeyle birlikte, yine bu şekilde anlayabiliriz. Yerel sanayiler için yeterli, dolaysız pazar yokluğundan, zengin ülkelerin tasarrufu, kirli borsa kabına ve yeni ortaya çıkan ülkelerin istikrazlarına yöneliyordu.

Buna simetrik olarak, yabancı sermaye arayan ülkeler de belirgin dayanıksızlıklar gösteriyorlardı. Kamu açıkları ile dış açıklar bu ülkelerde toplanıyordu. Bunun, olaylar içindeki anlamı, dış açığın, büyük ölçüde, kamusal sektörün muhasebesini dengelemekteki yeteneksizliğinden kaynaklanıyor olmasıdır. Dış borç açığının ortaya koyduğu aşırı-tüketim ile aşırı-yatırımın kaynakları, yerel politik yöneticilerin megalomanisinin ya da etraflarında adam tutuyor olmalarının teşvik ettiği, orantısız idarî harcamalarda yatmaktadır.

1920'li yılların uluslararası mali hareketi, dayanıksızlığını iki yanda da gösteriyordu: gelişmekte olan ülkeleri, ev içi ücretlendirici plasmanların kıtlığını ikâme edici olarak kabul eden borç alanların dayanıksızlığı ile üretken biçimde yatırım yapmayı ihmal eden borç verenlerin dayanıksızlığı. Bu hareket, bu bakış açısıyla, en yakın deneyimle karşılaştırılacak ikinci bir terim sağlamaktadır. Şu an, kullanılabilir mali tasarruf, zengin ülkelerin kamusal borçlarının sunduğu emin plasmanlarla yetinmediği gibi, tarihinin en güçlü gelişimini son çeyrek yüzyıl boyunca yaşamış olan borsaların sunduğu rantla da yetinmez: 1920'li yıllarda olduğu gibi, yoksul ülkelerin borç faizlerini de derlemeye çalışmaktadır. Bir diğer temel simetri noktası: Günümüzde uluslararası sermaye pazarından ödünç alan ülkeler, esasen, yerel tasarrufun üstlenmediği kamu açıklarına geçici çözüm bulmaya çalışmaktadırlar.

Mali düzendeki bu benzeşimin karşısına, ticari ve parasal alanlardaki çelişkiler çıkartılır. Mevcut deneyim, ticari mübadeleleri küreselleştirme yönünde kasıtlı bir harekete dahil olurken, 1920'li yıllar tersine uluslararası meta mübadelelerinin belirgin geri çekilişine tanık olur. Mevcut borçlar ana bir paranın, en zengin ve en fazla açık veren ülkenin parası olan doların içinde yayılırken, o dönemkiler zorunlu olarak fazlası olan ülkelerin parasıyla, yani elbette dolarla ve sterlinle akdediliyorlardı. Son olarak da, günümüz borç verenleri, iflas eden ülkelerin kurtarılmasına yönelik olarak Uluslararası Para Fonu'nun himayesi altında yürütülen operasyonlara bel bağlarken, o dönemin borç verenleri, risklerin tümünü üstleniyordu.

Esas olarak devletin kapıkulu ve megalomanyak yönetimleri finanse etmeye yönelik bir borçlandırma sistemiyle birlikte, 1929'daki büyük krizin peşi sıra giderek, borçlu ülkelerin üçte ikisinin zorunlu istikrazları üzerinde kesin ödeme eksikleriyle deneyimin son bulmasına kimse şaşırmaz. *Exit* ikinci sermaye dalgası, *exit* ikinci deneyim.

Uluslararası borçlarla ilgili ikinci büyük deneyimin musibet çözümü, Görkemli Otuzlar sırasında saptanan kısmi kesintiyi açıklayabilir mi? Sanayileşmiş büyük ülkelerin bu dönem boyunca gösterdikleri eşsiz genişleme, bol tasarruf oluşumunun da eşliğinde olmakla birlikte, birinci küreselleşmeyi de hatırlatan koşullar içinde, uluslararası borçların yeni genişlemesine uygundu. Ama uluslararası borç sisteminin büyük ölçüde yeniden açılmasını gözden düşüren farklı unsurlar işin içine girdi. Herkesin bildiği gibi, kapitalist tarzda sanayileşmiş ülkeler için bu ekonomik başarı dönemi, aynı zamanda, farklı kıtalardaki yoksul ülkelerde, hatta Marksizm-Leninizm'in saf ve katı modelini ve merkezi bürokratik planlamayı benimsememiş olan ülkelerde bile, saçmalığa kadar varan militan sosyalizmin dönemi oldu. O dönemde egemen tez, üretimin piyasaya sürülmesi üzerindeki tekele tanınan ayrıcalıkla birlikte, devletin himayesi altında gerçekleştirilen yerel üretimlerin ithal ürünlerini adım adım ikâme etmesiyle, kendini merkez alan gelişme teziydi. Çok sayıda yoksul ülkenin sosyalist tercihi, böylece, birinci küreselleşme adı altında bilinen deneyimin yinelenmesinin önünde engel oluşturuyordu. Ama katı biçimde ekonomik olan bir diğer unsur, bu türden bir deneyimin gelişmesini her koşulda engellemekteydi. Gerçekten de, zengin ülkelerin tasarrufu esasen bulunduğu yerde yatırıma dönüşüyordu. Şu nokta kayda değer ve öğreticidir ki, bugün temel önemde kabul edilen plasman fırsatlarının ikisi, o dönemde en basit ifadelerine indirgenmişti: kamu hazineleri pek borç almıyordu, en azından bugünkü operasyonlarla karşılaştı-

rıldığında böyleydi, ve durgun hisse senedi pazarları, dönemin kapıkullarına büyük kâr ümitleri pek sunmuyordu. Buna rağmen, zengin ülke yurttaşlarının büyüyen geliri sayesinde giderek demokratikleşen tasarrufu, *örnsel olarak* tahayyül edilebileceği gibi, en azından güdümlü ya da devletçi gelişim modellerini benimsememiş birkaç ülkede, iştah kabartıcı ve muhtemelen kârlı egzotik plasmanlara doğru yönelmek yerine, ulusal sınırlar içinde kalmaktaydı. Görkemli yıllar boyunca uluslararası sermayede dalgalanma görülmedi.

Bu uzun kesintinin önemli açıklaması, her şeyden önce, Bretton Woods kurumlarından kaynaklanan para sisteminin kayda değer biçimde tamamlanması anlamına gelen şeyin içinde incelikten uzak bir biçimde yer alır: Ticari dengelerde istikrar. Bu nedenle, fazlalılık oluşturan bir tasarrufun bazı uluslar tarafından başka ulusların kullanımına sunulması için gereken ön koşul, sağlam biçimde yerine getirilmemiştir. Para sistemi buna engel oluşturur. Bu dönem yavaş yavaş geride kalırken ve özellikleri kimi belleklerden silinmeye başlarken, Bretton Woods sisteminin yalnızca paraları kendi aralarında sabit ve uyarlanabilir biçimde birbirlerine bağlamaktan oluşmadığını, aynı zamanda, ticaret yapan ülkeler üzerinde, onları meta mübadelelerini tekrar tekrar dengelemek zorunda bırakan bir kısıtlama uygulamaktan da ibaret olduğunu hatırlayalım. Ürettikleri değerden daha fazlasını düzenli olarak harcamaları onlara neredeyse yasaklanmıştı. Uluslararası mübadelelere uygulanmış olan bu idareli aile ekonomisi kuralının önlenmesi olanaksız sonucu, dış plasmanlar için kullanılabilir tasarruf tutarlarını sınırlandırmaktı. Bu koşullarda, özel tasarrufa dayalı uluslararası borç pazarının atılımına nasıl tanık olabildik? Gelişmeye çalışan yoksul ülkeler, demek ki, kendi iç tasarruflarına ve diğer ulusların kamusal yardımlarına dayanmalıdırlar.

Öncekilerin *a contrario* kanıtı, Bretton Woods rejiminin sonunda uluslararası borç pazarının doğrudan doğruya yeniden açılması ve petrol fiyatları kriziyle eşanlı olan önemli dış istikrarsızlıkların yeniden ortaya çıkışı sayesinde bize verilmiştir. Ciddi ticari açıkların beklenmedik anda kurbanı olan petrol tüketicisi ülkeler, kendi doğrudan çıkarları için petro-dolarların yeniden dönüşüme girmesini örgütlediler. Bu konudaki pratik görev, dünya çapındaki bankacılık sistemine düştü. Gerçekte, tam o anda, şu an işlediği gibi uluslararası sermaye pazarı yoktu. Günümüzde uluslararası finansman, çok sayıda plasman fonunun kendi beğenilerine uygun olarak satın alabileceği istikraz senetlerinin, tahvillerin basılmasıyla gerçekleşmektedir. Olgulara bakıldığında, bankalar, uzun süre boyunca yalnızca kelimenin tam anlamıyla finansmanda değil,

bundan kaynaklanan risk almada da oynamış oldukları merkezi rolü artık oynamamaktadır. Eski uygulamalarının tersini savunarak, verdikleri borçları istikraz tahviline dönüştürüyor ve bunları mali piyasalarda tekrar satıyorlar. Oysa, bankaların bu strateji değişikliğinin uzaktaki kaynağı, özellikle –bozguna dönüşmüş olan– petro-dolarların yeniden dönüşüm döneminde maruz kaldıkları hayal kırıklıklarında yatmaktadır.

Gerçekten de, petro-dolarlar dönemi birkaç yıl içinde kapandı. Tüketici ülkeler, ihracatlarını yeniden yönlendirdikten sonra, ticari dengelerinde yaklaşık bir istikrara hızla yeniden kavuştular. Bunun üzerine, ödünç alma rolünü sanayileşmemiş yoksul ülkelere bıraktılar. Ortadoğu'nun çoban-krallarının sevimli prensler olarak gelişiyle yarım yüzyıllık uyuşukluktan uyanan Uyuyan Güzel benzeri uluslararası finans, petro-dolarları, açığı olan yoksul ülkelere yönlendirdi, ama bu paranın düzgün kullanımına dikkat etmedi; dikkat etseydi, orantısız altyapıları ve (daha sonra, iflaslarından sonra, "beyaz filler" türsel lakabını almalarına yol açan) devlet sanayilerinin o olağanüstü projelerini finanse etmekten cayardı. 1982 yılında Meksika'nın ödeme güçlüğü, petro-dolarların geri dönüş deneyimine son veren diziyi başlattı. Borç olarak verilen tutar, bütünüyle öyle kötü kullanılmıştı ki, ödünç alanlar, uluslararası enflasyondan düşük oranlardaki borçlardan başlangıçta yararlananlar, 1980'den itibaren kullanıma daha uygun kâr oranlarını ödemek zorunda kaldıklarında ve Amerikan parası karşılığı borçlu olanlar için tehlikeli biçimde değerlenmiş olan bir paradan –dolar– ödeme yapmak zorunda kaldıklarında iflasa sürüklendiler. *Exit* uluslararası sermayenin üçüncü dalgası, *exit* üçüncü deneyim.

Eşi Benzeri Olmayan Bir Deneyim

Ekonomisi yeni ortaya çıkan ülkelere yönelik dördüncü uluslararası borç dalgası niçin ve nasıl 1989'dan itibaren başladı? Bu, gücü, özgünlüğü ve karmaşıklığı bakımından kayda değer bir dalgadır. Meta ticaretinin ve sermaye hareketlerinin aynı anda liberalleştirildiği koşullara kasıtlı olarak ilk kez bu hareket yerleşmiştir. Avrupa'nın ve yerleşim kolonilerinin oluşturduğu sınırlı çevre içinde değil, komünist maceranın ve batık vaziyetteki Afrika ülkelerinin kimi kalıntıları istisna bırakılırsa, dünya uluslarının bütününü potansiyel olarak içeren bir çevre içinde yer alır. Ekonomistler bu konuda, kutsanmış terim olan ticari ve mali entegrasyonu kullanıyorlar, ki bu söz konusu ülkelerin tek bir büyük ekonomik varlık

oluşturduklarını varsaymaya imkân tanımaktadır. Aslında daha mütevazı olarak iki şey söylemektedirler: birincisi, yoksul ülkelere yönelik sermaye akışlarının, bu ülkelerin ticari sınırlarının önceden açılışıyla koşullandığıdır, ve ikincisi, bu akışların daha ziyade ekonomisi doğmakta olan ülke toprakları üzerinde Batılı işletmelerin *doğrudan yatırım* biçimini –ya orada yerel pazara zarar vermek için ya da bir yerinden etme stratejisi çerçevesinde zengin pazarlara doğru yeniden-ihracatta bulunmak için– aldığıdır. Bu sermaye dalgası böylece –münhasıran olmasa da– büyük ölçüde, manüfaktür malları olduğu kadar entelektüel hizmetleri de içeren dünya çapındaki serbest mübadelenin büyük macerasına bağlıdır.

Şu an anılan doğrudan yatırımların genel hareketi, esas anahtarı, kesinlikle dikkate alınması gereken tek anahtarı, günümüzde küreselleşme denen şeyin anahtarını verir. Gerçekten de bu bizim için baştan savma biçimde, ulusların metalara, sermayelere, hatta başkalarının yeteneklerine karşılıklı açılımı için geniş bir çaba olarak betimlendi. Ekonomik alanlarda, uluslararası şansölyelikler ve örgütlenmeler alanında, metaların ve sermayelerin bu iki hareketinin ayrılmaz niteliği üzerinde birbirleriyle yarışırcasına ısrar edilir. Bir ülkenin, başkalarının yatırımlarından, meta pazarlarını onlara açmadan yararlanmayı iddia edemeyeceği söylenecektir bize; karşılıklı olarak, onların işletmelerinin kendi evinde yatırım yapmasına izin vermedikçe ticari partnerlerinin pazarlarına girme iddiasında da bulunulamaz.

Bu sunum, çağdaş kamusal tartışmanın peşinden sürüklediği açık kanıtlamalarında pek sık görülen bu sahte simetrilerden birine yer verir. Sermaye ve meta hareketlerinin karşılıklı ve eşzamanlı liberalleşme gerekliliği, her zaman için acımasızca eksik olan bir kanıtlamaya ihtiyaç duyardı. Dünyadaki diğer büyük ticari partnerleriyle ilişkileri içindeki Çin örneğini ele alalım. Bu ülkenin, gelişmiş kapitalist ülkelere yerleşmiş işletmelerin doğrudan yatırımına açıkça ihtiyaç duyduğu ve hâlâ da duymakta olduğu ortadadır: Çinli yöneticiler, iç pazarlarının olağanüstü vaatlerine rağmen, üretimlerinin giderek büyüyen bir bölümünü ihraç etmek için bu aynı ülkelerin pazarlarına da ihtiyaç duyduklarını düşünmektedirler. Ama gelişmiş dünyadaki partnerleri, kendi pazarlarını açmakta aynı nesnel çıkarlara sahip değillerdir. Amerika Birleşik Devletleri, kendi işletmelerinin yerinden edilmesini kolaylaştıran bir serbest-mübadele düzenlemesinden ilk zarar görendir ve bu düzenlemeye özellikle daraltılmış bir ihracat pazarı sunar. Avrupa da aynı bütünlük durumu içinde bulunmaktadır: Gezegenin makine ve aletlerinin üçte

ikisinin üretildiği Almanya, İsviçre ve Kuzey İtalya'yı içeren bölge bile, Çin'le, donanım mallarını oraya ihraç etmeyi umacak kadar tamamen serbest bir ticarete girme ihtiyacını gerçekten hissetmemektedir, çünkü bu ülkenin bundan yoksun kalması ancak her koşulda kendi yayılmasına zarar vererek mümkün olabilir.

Buna karşılık, Japonya'nın başı çektiği kapitalist Asya ulusları, birbirine sıkı sıkıya bağlı farklı gerekçelerle Çin'in potansiyellerini işletebilirler. Öncelikle, Amerikalılardan ve Avrupalılardan daha rahatlıkla yerel tüketim pazarlarına yerleşerek kendi tüketim ürünlerini oraya teslim edebilirler. Bunlar aynı zamanda her türlü donanım malını, kendi işletmelerinin Çin topraklarında kendi flamaları altına yerleştirdiği fabrikalara doğru ihraç etme yeteneğine de sahipler. Bu fabrikalardan yola çıkarak, "Çinli" katma değerden başka, kendi ülkelerinde gerçekleştirdikleri parçaları ve alt-birimleri de kapsayan bir üretimi tüm dünyaya doğru, eşitlenmesi güç maliyet koşullarında hâlâ ihraç edebilmektedirler. Ve nihayet, öncekinin tersi bir süreçle, düşük bir maliyetle Çin topraklarında bir takım parçaları ürettirip daha sonra bunları kendi ülkelerinde bir araya getirebilirler ve nihai ürünleri her tarafa yeniden ihraç ettirebilirler. Çin'le serbest ticaretten muhtemel kâr sağlayan ülkelerin bellibaşlıları Japonya, Kore, Tayvan ya da Singapur'dur. Olayların bu şekilde kısaca gözden geçirilmesi temel bir olguyu aydınlatır: Kuzey Amerika'nın ve Batı Avrupa'nın sanayileşmiş büyük ulusları, tüketim malları pazarlarını Pekin'in ihracatçılarına açma ihtiyacı pek duymazlarken, Pekin ise, tersine, çalışmaya özlem duyan Çinli kitlelerin büyüyen bir bölümünü istihdam etmek için bile olsa, onların doğrudan yatırımlarına yaşamsal bir ihtiyaç duyar.

Ekonomisi yeni ortaya çıkan ülkeler ile yoksul ülkelerin, önceden gelişmiş ülkelerin doğrudan yatırımlarına açılması, demek ki, serbest-mübadeleci propagandanın bizi inandırmak istediği şeyin tersine, meta pazarlarına genel açılımı varsaymaz. Yabancıların yardımıyla çıraklık evrelerini hızlandırarak, içine girdikleri ekonomik telafi sürecinin bazı evrelerini kısaltmak isteyen bu ülkelerin tartışma götürmez bir ihtiyacına cevap veriyor olsa da, bunun doğal sonucu olarak sunulan serbest meta dolaşımı, Batılı grupların kendi üretim maliyetlerini düşürme hedefleri dışında, karşılıklı hiçbir ihtiyacın ifadesi değildir.

Çünkü yoksul ya da yeni yükselen her ülke şu alternatifle karşı karşıya bulunur: "Yalnızca kendi işletmelerimize dayanarak kendi sanayi kapasitemizi sabırla inşa etmemiz mi daha doğru olur, yoksa tersine, ulusal uzamımızı yabancı işletmelere genişçe açmamız mı?" Tercih, giderek

daha çok, açılım yönündedir ve bunun gerekçesi de basit ve aşikârdır: Yabancı işletmeler kendi doğrudan faaliyetleriyle yalnızca istihdam ve gelirleri teşvik etmekle kalmazlar, taşeronluklarıyla ve daha genel olarak bir çıraklık etkisiyle, yerel işletmelerin gelişimi için de birbirleriyle yarışırlar. Gerçekten de, burada, etkin çalışma, işyönetimi yöntemlerinin uygulanması ve ticari ilişki bağlanması öğrenilmektedir. Başlangıçtaki yerleşme sürecinin ardından, daha sessiz sedasız bir oğul verme süreci gelmektedir. Kısacası, onaylanmış kapitalist işletmelerin doğrudan yatırımlarının sağladığı avantajlar öyledir ki, yalnızca her türlü ekonomik açılıma yönelik derin bir karşıtlık bunları tartışmanın gülünçlüğünü ortaya koyabilir. Yerel ekonomilerinin, ekonomik ağırlıklarıyla zayıf yapılarına hakim olabilecek yabancı grupların istilası altında kaldığını görme muhtemel endişesini besleyebilecek olanlar yalnızca mikro-devletler olabilir. Bu sonuncu örnekler, önceki argümantasyonun mantığından bir şey eksiltmeyen istisnalar olarak kalır. Bu argümantasyon, doğrudan yabancı yatırımlar dolayısıyla sağlanan önemli avantajları ortaya koyar; bu avantajlar, işin içindeki miktarların belirleyici öneminden başka, gerçekleştirilen implantasyonlardan kaynaklanan genel ekonomik öğrenim ve idmanın etkilerine de bağlıdır.

Doğrudan yabancı yatırımlar, genellikle *portföy yatırımlar* olarak adlandırılan şeye eşlik ederler. Yerel işletmelerin sermayesine katılımları içine almaktan ibaret bu diğer kategorinin değerlendirilmesinin daha güç olduğu ortaya çıkar. Ya bu katılımlar, yerel şirketin yabancı yatırımcı tarafından sonradan fiilen kontrol altına alınmasının veya ortaklaşmanın habercisidir; ki bu durum bizi pratikte doğrudan yatırım öncesi bir duruma götürür. Ya da, yerel tahvil pazarlarının değerlenme marjlarını işletmeyi denemeye gelen klasik borsa plasmanları söz konusudur. Bu durumda ise, mali plasman ile üretim arasındaki bağ gevşerken, söz konusu ülkeler, yabancı spekülatif plasmanları düzenleme yönünde hükümran bir hakkı daha meşru bir şekilde uygulayabilirler; diğer yandansa, üretimlerinin gelişimi için, yerel tasarrufun yeniden yatırımına ve kelimenin tam anlamıyla doğrudan yatırımlara dayanacaklardır.

Çok daha ölçülü olan üçüncü orijinal çizgi, temeldeki bir sorunu ortaya koyar. *Ekonomisi yeni doğmakta olan ülkelere doğru yakın dönemdeki sermaye hareketleri, aynı zamanda, dolarlaşma görüngüsünün etkilerinden biridir.* Burada, basit ama kafa karıştırıcı bir şeyi vurgulamak istiyoruz. Günümüzde, ekonomisi yeni doğmakta olan ülkelere yerleşen şey, bazı ülkelerin tasarruf aşırılıkları değildir yalnızca; bununla alakası yoktur. Doğmakta olan ülkelere doğru dolar akışı, çoğunlukla kaynağını, Amerikan

merkez bankasının Amerika Birleşik Devletleri'ne akıttığı ve bu bankaların da daha sonra uluslararası sermaye pazarına döndürdüğü paranın Mississippi'sinden alır.

Bir skandaldan söz etmek yersiz mi olur? Bir yandan, dünya çapındaki tasarruf akışının dörtte üçünü tek bir ulusa, Amerika Birleşik Devletleri'ne doğru yönlendiren ve diğer yandan, bu ulusun merkez bankasının çıkardığı paranın muhtaç ülkelerin borcunu finanse etmeye yaramasını kabul eden bir sistemi nasıl aklarız? Dünyanın birinci borçlu ülkesinin, aynı zamanda, uluslararası para yaratma kapasitesi sayesinde en büyük alacaklı da olmasını doğrulayabilecek temel ya da uygun argümanlar nelerdir?

Doların Ayrıcalığı

"Doların ayrıcalığı" denen şey, bu anormallikte yatmaktadır, yoksa, çoğunluğun çabucak öne sürdüğü gibi, Amerika Birleşik Devletleri'nin dış açıklarını karşılamak için yurtdışından dolar ödünç almasında değil. Çünkü başka uluslar kendi dış ödemelerini dengelemek için kütlesel olarak ödünç almaktadırlar. Bizim hemen yakınımızda, Amerika Birleşik Devletleri'ninkine denk bir açıktan muzdarip olan Birleşik Krallık da açığı kapayabilmek için gereken sermayeleri ithal etmek zorundadır. Bununla birlikte, sterlin'in ayrıcalığı tezini ileri sürmeye kimse cesaret edemez. Doların ayrıcalığı, özünde, dış plasmanlar için kullanılabilir bir tasarruf fazlasını önceden oluşturma ihtiyacı duymadan, kendi merkez bankasının izin verdiği emisyon miktarından yola çıkarak, kendi parasını yabancılara sunmaya imkân tanıyan bir *borç veren ayrıcalığıdır.*

Amerika Birleşik Devletleri'nin dünyanın geri kalanı karşısındaki özel konumu, böylece, beklenmedik bir şekilde tarihsel bir öncele kavuşur: Değerli maden üreticisi eski ülkelerin ayrıcalığı. Bu ülkeler, çağdaş Amerika gibi, bu metalar karşılığında meta ithal edebilir ve eşzamanlı olarak, bunları, basılmış madeni para şeklinde, ödünç alan yabancılara borç olarak verebilirler. Özellikle kâğıt para çağında, doların ayrıcalığı bize altın ya da gümüş paranın tarihsel olarak sürgüne gönderilmesinden sonra geride kalmış gözüken bir tür ticari ve mali ilişki yaşatır.

Doğmakta olan ülkelere yönelen sermaye dalgaları, önceki deneyimlerden neredeyse tamamen farklıdır. Yeni doğmakta olan ülkeleri olduğu kadar eskiden gelişmiş ülkeleri de uluslararası arenaya, aynı rekabet mücadelesine yerleştiren ticari bir açıklığa eşlik etmektedir: önemi

bakımından ilk doğan ülke olan Çin, doğal olarak, dünyada doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yöneldiği ilk adrestir. Tarımsal ya da endüstriyel hammadde sağlayan ülkelerin altyapılarını finanse etmek artık söz konusu değildir. Doğmakta olan ülkeler, plasman fonlarını ve bankalarını yerel borsaların atılımından kâr alırken görmeyi dileyen uluslararası ekonomik otoritelerin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin talebine kendi mali pazarlarını açmaya giderek daha çok teşvik edildiklerini görürler. Sonuç olarak, dolarlaşma görüngüsü ödünç alan ülkelerin *ex nihilo* finansmanına imkân tanır. Özet olarak, bir yandan Batılı işletmeler bu ülkelerin ekonomilerine derinlemesine ve kalıcı olarak nüfuz ederlerken, diğer yandan da, Amerika Birleşik Devletleri birçok ülkenin bağlı kaldığı uluslararası sermaye pazarının merkezine yerleşir.

Mevcut deneyimin, on dokuzuncu yüzyıl sonu ile yirminci yüzyıl başını kapsayan birinci deneyimin gerçek bir antitezini sunduğunu, çizgiyi fazla zorlamadan söyleyebiliriz: sermaye hareketlerinin yalnızca "beyaz" ülkelere değil, tüm gezegene yayılması; Batılı işletmelerin tüm kıtalarda oğul vermesi; manüfaktür ürün ticaretinin ve entelektüel hizmetlerin baskınlığı; fazlalığa sahip zengin ülkelerin tasarrufunun zorunlu yeniden-dönüşümüne başvurmadan yoksul ya da yeni doğmakta olan ülkelerin finansmanı; ve hepsini kapsayacak şekilde, dünyanın birinci ekonomik gücünün kütlesel dış açığı – bu açık, yine de, bu ülkenin, uluslararası para basma ayrıcalığından yola çıkarak dünya maliyesini keyfince yönetmesini engellemez. Böylece biz aynı terimi iki görüngüye bağlamak zorundayız: Amerikan küreselleşmesi ile İngiliz küreselleşmesi. Bu iki görüngü yine de taban tabana birbirinin zıddıdır.

Uluslararası plasmanları bağdaşık kategoriler halinde özetleyelim. "Doğrudan yatırım" olarak adlandırılan birinci tür, *saiklerinin* ne olduğu sorusunu sorar: Örneğin, Çin'in yerel pazarını ya da Asya'nın bölgesel pazarını beslemek mi söz konusudur, yoksa o zamana dek bizim sanayileşmiş yaşlı uluslarımızın ücretlilerinin gerçekleştirdiği ürünleri yerel emeğe yaptırtmak mı? "Portföy yatırımı" olarak adlandırılan ve saikleri büyük ölçüde spekülatif olan ikinci tür, bu sermayeleri kabul eden ülkeler için bu türün *gerekliliği* sorununu ortaya atar: Örneğin Kore'nin ya da Tayland'ın, o zamana dek özellikle sağlam görünen bir büyümeyi desteklemek için kendi tahvil pazarlarını yabancı finans gruplarına açması mı gerekiyor? "Uluslararası borçlar" adıyla bilinen ve elbette gerekli olan üçüncü tür, *finansman koşulları* sorununu incelemeye bizi mecbur eder: Ödünç para alanlara niçin dolar olarak ve ekonomik normları aşan oranlarda borç almak dayatılmaktadır?

Dolaysız yatırımlar hakkında söylenmesi gereken şey lafı dolandırmadan söylendi: sözcüğün tam anlamıyla ulusal bir ekonominin inşasına katılmaya çabalayanlar en büyük yararı görürken (yabancı yatırımcı büyüme özlemlerine katılır ve buna hizmet eder), emeğin değerini düşürmekten başka gerekçe olmadan işletme nakli mantığını benimseyenler ise en büyük kötülüğü görür. Portföy yatırımları hakkında 1997 ve 1998 yıllarının Asya krizi acımasız bir ders verdi ve bu dersin öğretilerine çok sayıda ekonomist sahip çıktıysa da, göründüğü kadarıyla, henüz Amerikan hazinesi ya da Uluslararası Para Fonu bir ders çıkarınış değildir: Bir işe yaramayan, tamamen spekülatif sermayelerin akışı, yetkili otoritelerin yerel ekonomilerin denetimini yitirmesine ve kendi mali sistemlerinin içpatlamasına yol açtı. Doğmakta olan ülkelerin –ki, bunların güç durumlarını iyice belirtmek için muhtaç ülkeler diye adlandırıyoruz– son derece büyük iflasları tekrar tekrar yaşaması, verilen borçlar hakkında anlaşılır bir şaşkınlık doğurdu. Bu şaşkınlık, bu ülkeleri –ki bunların en azından bazıları saygı ve desteği hak etmektedir– terk edilmeye yöneltebileceğinden ya da iradesi uluslararası mercilerde yasa olan dünya çapındaki birinci ekonomik gücün ellerine onları teslim edebileceğinden, tehlikelidir de. Başka yollar denenmedikçe bu yenilgi çözümlerine boyun eğmeye hakkımız yoktur.

Asya Krizi, Mali Kapitalizmin Krizi

Asya krizi, ekonomist Paul Krugman'ın mizah yoluyla "retrospektif uzgörüşlülük idmanı" olarak adlandırdığı şeye teslim olma imkânı sunar. Bunun anlamı, bir felaket meydana geldiğinde bunun ne ölçüde öngörülebilir olduğunu ve ekonomik ve politik sorumluların bu felaketin meydana gelmesine izin vererek hangi noktada yanıldıklarını söyleyebilmektir. Hızlandırılmış gelişim halindeki ulusların düzenli olarak maruz kaldıkları döngüsel risklere rağmen, Asya'daki yeni sanayileşmiş ülkelerin kapasitesi pek kuşkuya yer vermediği ölçüde, iyice yararsızlaşan bu temrinden mümkünse uzak duralım.

Japonya dışında, kapitalist yeni Asya'nın ortaya çıkışı, uluslararası kapitalizmin fizyonomisini iki kuşakta altüst etti. Avrupa'nın, Kuzey Amerika ve Japonya'nın egemen halklarının elinde tuttuğu rakip işletme ve pazar sisteminin geçmişteki tekelini kesin olarak parçalayarak, aynı zamanda, kapitalist tarihi yoksul dünyanın Batı sermayesi tarafından fırsatçı sömürüsüyle özetleyen ideolojik şemayı da hiçe indirgedi. Kapi-

talizmin dinamiğini, sanayileşmiş kapitalist ülkeler ile partnerleri arasındaki eşitsiz mübadele şemasından –partnerlerinin temel üretimlerini düşük fiyata satmak ve sanayileşmiş ülkelerin hazırladıkları malları yüksek fiyata tekrar satın almak zorunda oldukları şemadan– yola çıkarak açıklamak isteyen Rosa Luxemburg'un ya da Fernand Braudel'in post-Marksist teorilerinden geriye ne kaldı? Bu teorilerin betimlediği düzenek içinde, dünya çapındaki ekonomik faaliyet, merkeze yerleşmiş bulunan ve katma değerin en iyi kısmına el koyan ayrıcalıklı üreticiler ile periferiye kapatılmış, aşikâr bir asalakça sömürüye maruz kalan bağımlı üreticiler arasında eşitsiz olarak pay edilir. Oysa, eski sanayileşmiş ulusların nüfuz alanları içinde kapitalist Asya'nın ortaya çıkışı, Çin'in ve Hint'in atılımından oluşan devrimden bile önce, eşitsiz mübadele şemasını ekonomik düşüncenin pratik kalıntısı durumuna indirgedi. Marksist kültün sonuncu bölge papazlarının, özellikle Braudelci versiyonu içinde sofuca korudukları bu kalıntı, yine de, çağdaş düşüncenin özünü artık aldatamıyor. Tartışma yer değiştirdi: Batılı ekonomistler, sanayileşmiş eski halkları kendi özel avlağından yoksun bırakmak için giderek daha iyi silahlanmış yeni rakiplerin varışı karşısında ayakta kalmalarını sağlayan ekonomik bir yardım modelini bulup bulamayacaklarını, bulurlarsa nasıl bulacaklarını sorgulamaktadırlar.

Buna karşılık, Kore, Singapur, Tayvan ya da Tayland üretiminin atılım yapması, Walt Rostow'un ortaya attığı gelişme tezini belirgin biçimde onayladı. *Asya kaplanlarının atılımı dış sermayeye gerek duymadı*. Bu ülkeler, *Ekonomik Büyümenin Evreleri*'nde betimlenen şemaya uygun olarak, tasarruf kapasitelerini büyüyen bir yatırımın gerektirdiği düzeye kendiliğinden yükselttiler. Bu önerme, dünya çapında refahın yayılmasında sermayelerin yer değiştirmesinin belirleyici rolünün onaylandığını işitmeye alışmış okuru şaşırtabilir. Aslında, gelişmelerinin başlangıç noktasında, yoksul ülkelerin kalkınmanın ve ekonomik olgunluğa ilerlemenin gerektirdiği kaynakları doğal olarak ortaya çıkarabileceği şeklindeki *a priori* tuhaf olguyu sorgulamak gerekir. Bunu anlamaya dört gözlem yardımcı olmaktadır.

Öncelikle, nüfusun en rahat tabakalarının zaten sahip olduğu tasarrufu dikkate almak gerekir: Her yoksul ülkede, toplumsal prestij harcamaları içinde saçılıp savrulmuş ya da uyuklayan mali kaynaklar vardır. Tutarlı bir gelişme politikasının ilk hedeflerinden biri, bunlara üretici bir kullanım sağlamaktır. En basit formül, devlet kolektif altyapıların minimum gerekliliğini yerine getirirken, oluşan servetlerin kâr getiren işletmelere yatırılmasına imkân tanımaktan ibarettir.

Daha sonra, işletmelerin kendi kendilerini finanse etme kapasitelerini muhasebeleştirmek gerekir. Kendi kendini finanse edebilmek, bilindiği gibi, işletmelerin yeni yatırımlarına yeniden tahsis ettikleri kâr artışıdır. Oysa, bir aile sermayesine sahip ya da birkaç ortağın elinde bulunan yakın dönemde kurulmuş işletmelerde kârın doğal olarak gittiği yer, üretim kapasitesini yaymak ve modernleştirmek için kârın hemen hemen tümünü yeniden yatırmaktır. Genellikle gözlenen de fiilen budur. Kârların dış hissedarlara dağıtımıyla uğraşmak zorunda olmayan ve siparişlere yerleştirilmiş bulunan yönetici mülk sahipleri çekirdeği, işletmelerin iç gelişimine öncelik verir. İşletmenin bağrında kârların üretken olarak bu yeniden-dönüşümü, yatırım fırsatlarının gerçekleşebilir proje sayısını geride bıraktığı telafi evresindeki ekonomilerde sorun yaratmaz. Önemli bir kâr oranını bir yana bırakarak, üretkenliği açısından pek pahalı olmayan bir el emeğine başvurmanın avantajı da buna eklenir. Dolayısıyla işletmelerin yöneticileri yüksek kârları kullanabilirler ve kârların özünü, hatta tümünü yeniden yatırma kabiliyetine sahiptirler.

Birinci gelişme evresindeki ücretlilerin, yine de düşük olan bir ücretlendirmenin tümünü tüketmediklerini saptamak önemlidir. Modern sektörden yeni ücretli tabakalarının gelişiyle birlikte tasarruf oranı büyür. Gelişmeden ilk yararlananların azla yetinen bu tavrının mantıksal açıklamaları vardır. Bir yandan, ücretlilerin tüketim eğilimi, gelirleri, önemli ekipman ve konfor harcamaları içine dalmanın akla uygun olduğu eşikleri aşmadığı sürece gemlenmiş kalır. Diğer yandan, bu ücretliler, gerçek bir toplumsal koruma sistemi tarafından henüz karşılanmayan risklere çare bulmak için bir tasarruf önlemi oluşturmaya mecburdurlar. Asya Kaplanları'nın yaptıkları atılım sırasında ve sonrasında saptanan önemli tasarruf oranları böyle açıklanır. Bu oranlar, bankalara yatırılan aile yedeklerinin, işletmeler yararına yeniden yatırımını sağlamaya yeterlidir.

Nihayet, daha zengin ülkelere doğru ihracattan sağlanan yararı da ihmal etmemek gerekir. Kaplanlar'ın gelişiminin orijinal özelliği olan bu ihracatçı yönelim, (artan tüketim malı üretimi, eşlerin gelir düşüklüğü ile bu gelirleri tüketme eğiliminin düşüklüğünün kösteklediği ailelerin zayıf tüketimleri arasında) ilk sanayileşmiş ülkelerin karşılaştıkları çelişkiyi aşmalarını sağlamıştır.

1990'lı yılların sonundaki Asya krizi evresinin gizlediği sonuç şudur ki, *özellikle yüksek bir yatırım oranına rağmen, Asla kaplanları tasarruf fazlasına sahiptiler*. Bu durumda dış sermayelere başvurmaya nasıl yöneldiler? Yerel kaynaklarla büyük ölçüde donanmış olan iç mali pazarlarını dışa açma düşüncesine nasıl geldiler?

Yerel hisse pazarlarının atılımından yararlanma yönündeki Amerikan iradesiyle açıklanır her şey. Kaplanlar'ın girişimiyle gerçekleştirilen tüketim mallarına geniş ölçüde erişim imkânına karşılık olarak Amerika Birleşik Devletleri, kendi plasmanlarının ve bankalarının, Amerikalı tüketicilerin önemli katkıda bulundukları Asya'nın büyümesinin mali temettülerini toplamasını dilemektedir. Bu durumda, mali pazarların açılım ideolojisi tam zamanında sahneye girer. Kuzey Amerika'ya doğru ihracatlarından sağladıkları kârlara rağmen, dış yatırımcıların kendi mali pazarlarına girişini yasaklamaya devam eden ülkelere lânet okunur. Londra ve New York'un mali *logos*'una uygun olarak bu pazarlar, gerçek rekabet kurumlarının saygınlığına yükselebilmek için açık deniz havası almalıydılar. Amerika Birleşik Devletleri, bürokrasisi mali pazar ideolojisine kazanılmış olan –aktörlerinin çıkarı konusunda bir şey demeyelim– Uluslararası Para Fonu'nun doğal desteğiyle davayı kazandı.[2]

Böylelikle, yerel ekonomiler ihtiyaç duymasa bile Asya'ya akın eden sermayeler, burada, ekonomistlerin dilinde "likidite-fazlalığı" denen şeyi yarattılar; bunun anlamı, çok fazla paradır. Kaplanlar'ın ekonomilerinin sunduğu ve daha uygunu bulunamayacak perspektifler nedeniyle zaten yeterince güçlenmiş olan yerel borsalar, dışardan gelen aşırı-fazla sermayeler tarafından akkor haline gelene kadar ısıtıldılar. Daha ciddi olgu: Asya'daki işletme ve bankalar, ulusal paradan borç almaya değil, dolar ödünç almaya teşvik edildiler. Nihayet, büyük şehirlerin büyümesiyle zaten güçlü biçimde teşvik edilen gayrimenkul spekülasyonu, para istilasının etkisi altında zincirinden boşandı.

Gayrimenkul ve mali "kabarcıklar"ın klasik süreci, böylece, dışardan –ve kökeni içeride olan bir sürecin olabileceğinden çok daha erken– başlatıldı. Borcun dolar olarak kaleme alınması gibi saçma bir oluşuma eşlik etti; sanki söz konusu uluslar kendi ihtiyaçlarını karşılamak için yurt dışından ödünç alma zorunluluğu içindelermiş gibi. *Geniş bir dolar borçluları kampında, Asya ülkeleri Latin Amerika ülkelerinin yanına isteneye isteneye katıldılar.*

Asya krizinin uzakta kaldığı günümüzde, krizin aşırı karakteri insanı düşündürtüyor. Krizi başlatmış olan spekülasyon, öze dair pek bir sorgulamaya yol açmaz. Ekonomik çevrimlerin tarihi, ekonomik ve mali sistemlerin zıvanadan çıkmasının örnekleriyle dolup taşmaktadır. Bu tehdit, "boom" halindeki tüm diğer ekonomiler üzerinde olduğu gibi

2) Bu konuda bkz. J. Stiglitz'in *La Grande Désillusion*, *a.g.e.*, Bölüm IV'te verdiği aydınlatıcı tanıklık.

Özel Sermayelerin
Yeni Ortaya Çıkan Ülkelere Doğru Net Akışları

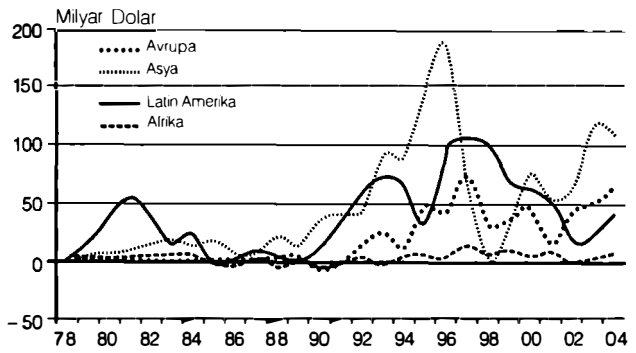

Özel sermayelerin yeni ortaya çıkan ülkelere doğru uçuculuğu, söz konusu ekonomilerin kalıcı gelişme kapasitesine zarar verir.

Asya Kaplanları üzerinde de ağırlık oluşturuyordu. Ama bu ülkelerin hızlandırılmış bir büyümeyi biliyor olmaları olgusu, üretici amaçlı sermayeler de dahil –spekülatif nitelikli sermayelere gelince, haydi haydi– yabancı sermayelerin gelişini, irrasyonel gerekçelere bakmaksızın, engellemeye onları yöneltmiş olmalıdır. Bir krize, sonra da uluslararası düzeyde aşağılanmalarına yol açmış olan, pazarlarını açarak yol açtıkları yanlış anlamayı yalnızca politik gerekçeler açıklayabilir.

Her zaman olduğu gibi, paranın düşüşü ekonomik ve mali karışıklıkları çözdü. Sermayelerin kaçışı söz konusu Asya uluslarını, paralarını dolara bağlamış olduklarından çok güçlü etkiledi. Değerlerinde tedrici bir erozyona maruz kalmak yerine –bu paralar kambiyo pazarında dalgalanmış olsalardı böyle olurdu–, resmi paritelerini Amerikan parasından aniden ayırırlar. Birkaç gün içinde maruz kalınan devalüasyonun kapsamı, bu ülkelere ihtiyatsızca –ve özellikle yararsızca– yatırılan sermayelerin kaçmasına yol açar yalnızca.

1997-1998 arasında Asya'da meydana gelen olaylar, uluslararası ekonomik ve mali ilişkiler tarihinde tekil bir durum oluşturur: Ticari dengelere ve başlangıçta fazlaya sahip kamusal bütçelere haiz, yabancı plasman fonlarını kabul etme zorunluluğuyla karşı karşıya kaldıktan sonra iflasa sürüklenmiş devletler. Asya krizi, akıldışı artı-değer ümitlerinin peşinde koşan, başsız bir uluslararası finansın geçmişe dönük kanıtını sağlar.

Krizdeki ekonomilerin Uluslararası Para Fonu'nun ve Dünya Bankası, Asya Bankası ve Japonya gibi diğer bazı fon sağlayıcıların yardımıyla kurtarılması, yine de büyük bir finansal ahlak dersine yer verdi. İç büyüme ile dış spekülasyonun çatışmasından doğan krize klinik bir teşhiste bulunmak yerine, depremin kökeninde yer alanlar, Asya'daki finans pazarlarının açılmasını talep ederek, yerel ekonomik âdetlere dava açmak için bunu bahane bildiler. Yatırım bankaları ile plasman fonlarının eşlik ettiği IMF ve Amerikan hazinesi, Kore ve Tayland'daki banka ve işletmelerdeki şeffaflık yokluğunu tartışma konusu ettiler. Bu, dünya çapındaki birincil ekonomik gücün işyöneticileri ve borsası ile finans operatörlerinin zavallı ekonomik zekâsı arasındaki ilişkilerin geçirimsizliğini ortaya çıkaran Amerika Birleşik Devletleri'nde hileli büyük iflaslar döneminden önceydi. Enron'un, World.Com'un ve diğer büyük grupların felâketlerinden sonra sınıfta kalanlardan bazıları, Asya krizinin hemen ardından öğretmen kürsüsünde boy gösteriyorlardı. Gerçekten de, bankalara ve yerel işletmelere yönelttikleri eleştiri neydi? İflastan koruyacağına yemin etmiş oldukları Amerikalı meslektaşları gibi davranmamak. O dönemde, New York'un mali ideolojisinin, entelektüel prestijinin ve ahlakçı niyetinin doruğunda olduğu doğrudur: Pazarların Kutsal-Ruhu hâlâ oydu.

Aslında Asya krizi, yeterli sayıda operatör mali 'boom'u başlatmak için bir araya gelmeyi başardığında borsayı kasıp kavuran iyimserliğin bu entrikasını açıklamaktadır. Oysa, Asya ülkeleri örneğinde örgütlenmesi en kolay şey entrikaydı. Ekonomik telafi ile işletme naklini onlardan yana uygulama şeklindeki ikili görüngü sayesinde, iki rakamlı büyümeye yakın olan yerel ekonomilerin son dönem eğilimini genelleştirmek yeterlidir. Bununla birlikte sorun, perspektiflerin gerçekten uygun olup olmadığını bilmek değildi –özünde uygundular–; istila etmeye başladıkları pazarlar üzerinde yabancı sermaye akışının uygulayacağı gerçek etkiyi incelemekti. Tek konuya takıntılı ideolojileriyle gözleri kör olmuş açılım yanlılarının ortaya koymaktan sakındıkları şey esasen bu türden temel bir sorudur.

Sermaye Hareketlerini Vergilendirmeli mi?

New York'un finanse ettiği Asya pazarlarının açılışını izleyen felaket, sermayelerin uluslararası hareketlerine vergi koyma ilkesini doğrulamıyor mu? Küreselleşme karşıtlarının kelimenin tam anlamıyla fetişist

katılımını kışkırtan Tobin Vergisi sorunu böylece ortaya atılmış olur. Hedefleri bakımından övgüye değer bu vergilendirme, ortaya atılan soruya cevap bulmaz.

Sorunun kökenlerini hatırlayalım. 1970'li yıllarda, sermaye hareketlerinin uluslararası ölçekte ilk atılımına tanık olundu. Söylediğimiz gibi, o dönemde, esasen petro-dolarların yeniden-dönüşüme girmesi söz konusuydu; ama aynı zamanda, faiz oranlarının daha ödüllendirici olduğu ülkelerde bankaların gerçekleştirdiği kısa vadeli para plasmanları da söz konusuydu. Ekonomistler bu plasmanları *hot money* olarak adlandırır. "Sıcak" para, o dönemde, uluslararası bankalar için bir kâr kaynağıydı. Bugün böyle değildir. Gerçekten de, tahvil, senet ve döviz değerlerindeki değişiklikler üzerinde gün be gün oynamak, farklı para mekânları arasındaki farklılıklarda kayıtlı oranların mesafeleri üzerinde mütevazı kazançlar aramaktan daha da ilginç hale gelmiştir. Ama bu sermaye hareketleri, o dönemde gerçek bir kaygı konusu olabiliyordu, çünkü paraların paritesini bozuyor ve yerel enflasyona hakimiyeti koruyabilmek için merkez bankalarının hareketini engelliyordu. Bu bağlamda, iki finans mekânı arasında sermaye transferlerinin gerektirdiği kambiyo işlemlerini mütevazı şekilde –örneğin % 0,5 ya da % 1 yüksekliğinde– vergilendirme şeklinde Tobin'in başlangıçtaki önerisi biçimsel olarak olmasa da öz itibarıyla doğrulanmıştı. Tutarı, oran farklılığının –örneğin % 3'ten, iki aylık bir süre üzerinden hesaplandığında tam % 0,5'e varır– oluşturduğu kazancı ortadan kaldırmaya yeterdi. Ama *hot money*'in çağdaş finansta belirleyici bir rolü olmadığından, başlangıçtaki Tobin Vergisini uygulamanın tarihsel gerekçesi ortadan kalktı.

Tobin Vergisi, ayrıca, uluslararası uzamda hareket eden çeşitli kategoriler arasında üzücü bir karışıklığa yol açmak gibi uygunsuz bir duruma neden olur. Temel sorun, bunların hareketlilik derecesi değil, ulusal ekonomilerin bu sermayelere ihtiyaç duyup duymadıklarını –duyuyorlarsa tam olarak ne türden ve hangi koşullarda– bilmektir. *Bu sorun, ulusal hükümranlık düzeyindedir, yoksa vergilendirme önerisinin talep ettiği gibi uluslararası düzenleme düzeyinde değildir.* Gelişmeye yönlendirilmiş her ülke, sunulan pazarların ve bunlardan kaynaklanan entelektüel ve maddi ihtiyaçların şemasını –elindeki kozlardan yola çıkarak– tahayyül edebilmelidir. Bu şemadan yola çıkarak, yabancı sermaye sunanları kendine çekmeye ya da kendi mali kaynaklarına dayanmaya yönlendirilebilir.

Öğretici bir karşılaştırma konusu olarak, on dokuzuncu yüzyıl Fransa'sı ile Amerika Birleşik Devletleri'ni ele alalım. Bunlar, aynı dönemde karşılaştırılabilir atılımlar yaşamış olan iki ulustur. Bu iki ulusun da

ekonomileri, 1840 ile 1860 arasında, demiryollarının ve metalürjinin motor gücüne dayanmıştır. Ama Fransa motor sektörlerin gelişimini kendi finanse etmişken, Amerika Birleşik Devletleri yabancı tasarrufa başvurdu. Bu iki tarihsel durumu çağımıza taşıyalım: Bugün Fransa'yı pazarlarını İngiliz tasarrufuna açmaya zorlamalı mıyız? Yoksa, tersine, Amerika Birleşik Devletleri'nden yaptığı sermaye ithalatını önceden vergiye mi tabi kılmalıdır? Bu ikisini de savunmamaya yönelik rasyonel bir argüman vardır. Bu örnekler bu yüzyıl başında yürürlükteki tezlerin dogmatizmini vurgulamaktadır. Asya finans pazarlarının doğrulanamaz ekonomik açılımını doğrulamaya çalışan bir argüman, şeffaflığın zorunluluğu kaydını ihmal etmeden, bu açılımı her ekonominin örgütlenmesinde zorunlu bir ilke olarak gerekli görmektedir. Kapitalist küreselleşmenin reddinin şiarı olarak kullanılan diğeri ise, bu sermayeleri çeken ya da talep eden ülkeye bunların katkılarını önceden incelemeden, sermayelerin spekülatif doğasını bahane ederek, her mali hareketi vergilendirmeyi bir prensip olarak dayatmaya çalışmaktadır. Bu iki karşıt tez, ekonominin en basit ve en az tartışmalı ilkelerinin ideolojinin ağırlığı altında nasıl ezildiğini kanıtlamaktadır.

Şu noktayı ekleyelim: Ekonomist Tobin'in sunduğu –ve ölümünden kısa süre önce vazgeçtiği– versiyonu içinde sermayelerin vergilendirilmesi, bütün yabancı plasmanların cesaret kırıcı bir cezaya yol açmadan, bazı sermaye hareketlerini frenlemeyi ya da caydırmayı hedeflemektedir. Ama bunun da sonucu, Kaplanlar'ın mali pazarlarına yönelik hareketler gibi kütlesel ve kalıcı hareketleri engellemek söz konusu olduğunda bu vergiyi işlevsiz kılmaktır. *Tobin vergisi, Asya dramını engelleyememiştir.* Gerçekten de, yabancı sermayeyi gelmekten caydırmış olan şey % 1'lik bir vergi değildir; bundan böyle bu sermayeler, mali alanlara bir kez girdiklerinde, önceden ödemiş oldukları asgari vergiden son derece daha büyük artı-değerler umabilirler. Sermayeleri kabul eden ülkelerin paraları çökmeye başladıktan sonra, sermayelerin geri çekilmesine engel oluşturan da yine Tobin vergisi değildir. Yabancı kaynaklı plasman yaratıcıları, bu durumda, yerel paranın düşüşü ile bu paranın içinde formüle edilmiş hisse ve tahvillerin fiyatlarının düşüşü gibi ikili bir etkiyi hesaplayarak, kendi paralarının % 60 ila % 80 düzeyinde devalüasyonu riskiyle karşılaşıyorlardı: Tobin'in öngördüğünden on ya da yirmi kez yüksek bir vergi bile çöküş tehdidi altındaki plasmanların gerilemesini engelleyemezdi.

Aceleye getirilmiş iki teze karşıt yönde, birkaç yıl boyunca uygulanan Şili formülü etkisini kanıtladı. Santiago hükümeti bütün yabancı yatırım-

lara, plasmanın önemli bir miktarını merkez bankasında karşılığı olmayan bir hesapta dondurmayı dayatmıştı. Böylece spekülatif sermaye sunanları uzaklaştırarak, Şili'nin kalıcı gelişimi perspektifine ikna olarak yavaş yavaş plasmanda bulunmayı kabul edenleri ülkede tutuyordu, yani, açık konuşursak, yerel ekonomik doku içinde doğrudan yatırım gerçekleştirmeyi arzulayan işletmeleri ülkede tutuyordu.

Dolayısıyla, sermaye hareketlerinin genel olarak vergilendirilmesi önerisinde, anti-kapitalist yürüyüşlerde sergilenen pankartlardan birinden başka bir şey görmekten sakınalım. Bu öneri, muhalif halk imgelemini kuşkusuz beslemektedir, ama, bunu yaparken, ulusların sorumluluğu ve –buna ayrılmazcasına bağlı olan– egemenlikleri ilkesini kuşkusuz yeniden ortaya atmak tam da gerekirken, dünya çapında bir düzenleme yanılsamasını sürdürmektedir. Çabalarından bekledikleri kârları azamileştirecek, sonra da başarılarından ya da yenilgilerinden dersler çıkaracak gelişme modelini seçecek olanlar uluslardır. Başarılı olmuş her gelişme örneği ulusal bir irade ve vizyon üzerinde temellenmiştir.

"Latin-Amerika" Ülkeleri Niçin Kendi Borçlarına Mahkûmdur?

Ekonomileri yeni doğmakta olan dünyanın bütününün, Asya'daki finans krizinin yol açtığı kargaşadan anlık olarak zarar gördüğü doğru olsa da, her ekonomist gayet iyi bilir ki, uzun vadede, yapısal karakterli spesifik bir Latin-Amerika sorunu mevcuttur. Asya krizinin yatışmasından ve –çok daha az beklenen– Rusya krizinden beri bu gayet iyi bilinmektedir.

Latin Amerika sorunu, devletlerin, işletmelerin ve yerel toplulukların benimsediği yönelimler ve onay verilen çabalar ne olursa olsun, daimi borç sorunudur, asla sönmeyen borç sorunudur. Esasen ilgili uluslar taş devrinden yola çıkarak doğmuş ekonomiler olmadığından, bu sorunun kökenlerini kavramak da o ölçüde güçtür. Arjantin, birçok kişi tarafından iki savaş arası dönemden başlamak üzere zengin bir ülke olarak kabul edilmişti: Arjantin'in atılımı on dokuzuncu yüzyıl sonuna tarihlenir! Havacılık sektörü gibi rekabet gücüne sahip sektör ve işletmelerin büyük çeşitliliğini barındıran Brezilya, gerçek bir ekonomiye sahiptir. Brezilya'nın sahip olduğu kozlar öyle güçlüdür ki, dünya çapındaki ekonomi ve politikanın müstakbel bir "büyük devleti" olarak görüldüğü bir dönem bile olmuştur. Avrupa ölçütlerine uygun ve nüfusun geniş bir bölümüne açık eğitim sistemleri ve gerçek iktisat seçkinleri bu iki ulusta uzun

süredir mevcuttur. Brezilya Nijerya değildir; Arjantin de Zimbabwe değildir. Oysa bu iki ülke, batmaktan kurtulmak için çabaladıkça daha çok batıyor gibi gözüktüğünden, sanki kımıldayan kumların kurbanıdırlar. Çabaları bugün niçin nafile kalmıştır?

Bu kronik krizlerin abonesi üçüncü bir ulus, günümüzde bir dengeye gelmiş gibi gözükmektedir ama bu dengenin kalıcı mı geçici mi olduğu söylenemez. Söz konusu ülke Meksika'dır. Coğrafi olarak Kuzey Amerika bölgesinde yer alan bu ülke büyük ekonomik güçlerle sınırdaş ülkelerin doğal avantajından yararlanmaktadır: Temel önemdeki sınırının öte tarafında bulunan zengin bir pazara erişim. Aslında, Asya ülkelerinden çok önce Amerika Birleşik Devletleri işletmelerinin çalışkan ve ucuz el emeği arayışının ilk adresi Meksika olmalıydı. Ama, kitlesel olarak Meksika'ya hücum etmek yerine, Amerikan işletmeleri Asya'yı istila ettiler ve bunun sonucu olarak, yerinde yeterince istihdam edilemeyen Meksika el emeği Amerika Birleşik Devletleri'ne güçlü biçimde hücum etti. Kısacası, Meksika'nın tartışmasız avantajları –Amerikan tüketim pazarına sınır konumundan başka, petrol kaynakları da önemlidir– 1982'de ve 1995'te, iki kez, borcunu ödeyememe durumuna düşmesini engelleyemedi.

Latin Amerika sorununu, çelişik biçimde, hukuksal bir dava tarzında ele almak pedagojik açıdan yararlıdır. İddia makamında, Latin Amerika ülkelerine karşı öne sürülen sitemler, kronik enflasyon, kamusal borcun belirleyici önemi ve ihracat sektörünün zayıflığı yer alır. Savunma olarak ise, bu ülkelerin kendilerinden talep edilen aşırı faiz oranlarının, ödünç aldıkları para dolar olarak piyasaya sürüldüğünde giderek ağırlaşan bir borç hizmeti ödemek zorunda bırakan parasal dayanıksızlığın ve zengin ülke pazarlarının onların yerel üretimine henüz yeterince açılmamış olmalarının kurbanı oldukları ileri sürülebilir.

Latin Amerika'nın yakın bir tarihe kadar farklı hiper-enflasyon devreleri yaşadığı doğrudur. Ama hiper-enflasyonun oraları kırıp geçirme nedeni, yerel hükümetlerin kendi açıklarını finanse etmedeki yeteneksizlikleri ve mevcut nakit para durumunun ulusal şirketler nezdinde vergiler ve ikrazlarla karşılanma ihtiyacı değilse nedir ki? Bu durumda, mali ihtiyaçlar ve özellikle günü birlik harcamaları karşılayan nakit para ihtiyaçları, devletten alacaklı olanlara ödeme yapmak için para basmaktan –önlenemez biçimde hiper-enflasyona götüren çözüm– kaçınmak isteniyorsa yabancı sermayeler tarafından karşılanmak zorundadır. Yerel sefaletin yaygınlaşmış sektörleriyle karşıtlık içerisinde bir önem taşıyan Latin Amerika servetleri, tersine, yerel hazinelere kamu borcunun ida-

resi için sağlam bir dayanak noktası sağlamak zorunda olduğundan iş daha da üzücüdür. Onlar tam da bu temel rolden kaytarmışlardır. Bu servetler, mal varlıklarını ulusal hazine nezdinde seferber etmeyi reddetmek için mükemmel bir bahane olan enflasyonu öne sürdüler elbette. Ama böylece bir kısır döngünün oluşmasına katkıda bulundular: Plasmanlarının değerinin düşmesinden korkarak, kendi faizleriyle devleti desteklemeyi reddeden bu servet sahipleri kamu güçlerini ya para yaratmaya zorladılar –ki bu da kamu kredisi karşısında enflasyon ve güvensizlik doğurur– ya da yabancılardan borç almaya zorladılar ki bu durumda da ekonomileri rehin düşüyordu.

Bununla birlikte, kamusal finansa destek vermeyi reddetmek için yerel servetlerin öne sürdüğü enflasyon argümanı inandırıcı gelmemektedir. Finans tekniği, endekslemenin klasik panzehirini sunmaktadır. Yerel servetler böylece ulusal tasarruf sahiplerine yönelik tahviller ve bonolar çıkartabilirler; bunların faizleri ve sermaye, dolara ya da doları da kapsayan bir para sepetine endekslenerek güvence altına alınmış olur. Bu klasik reçetenin yine de Latin Amerika'da geçerliliği yoktur. Kendilerini ulusal finans dramına temelden karışmış gibi hissetmeyen burjuvaziler ya da –deyim yerindeyse– yerel oligarşiler, kendi mal varlıklarını Kuzey Amerika'nın ve Avrupa'nın mali ve gayrimenkul sığınaklarına doğru yönlendirmeyi tercih ederler.

Dolayısıyla, vatanseverlikten yoksun olan ve güçsüzlükleri nedeniyle, ödünç alan kamuyu yabancı fon sağlayıcıların insafına teslim eden bu toplumsal sınıfları yargılamak iştah kabartıcıdır. Avrupa'daki orta sınıfların üst tabakasına denk düşen yeterince geniş bir burjuvazisi olmayan Latin Amerika ülkeleri, üzerinde kalıcı bir finans politikası inşa edebileceği ulusal tasarruf sahiplerinin kritik kitlesinden yoksundur. Ortalama ya da yüksek gelirlere sahip, ulusal devlete sadakatleri eski sanayileşmiş ulusların vergi ve maliye bakımından istikrarını hazırlayan bu toplumsal sınıfların adım adım oluşumuna izin vermemiş bir tarihin kurbanlarıdır bu ülkeler. Ama hakikat şunu da söylemek zorunda bırakır ki, tersine, Latin Amerika hükümetleri ortaya atılan soruya bir cevap bulamamışlardır ve servet sahipleri ile devletler arasındaki ahlaki ve politik çukurun aşılmaz hale gelmesi için ellerinden gelen her şeyi yakın bir tarihe kadar yapmışlardır.

Örneğin musibet bir deneyim olan Peronist deneyim, devletin sırtından en fazla geçinen kamu sektörlerinden birinin doğmasına yol açtı. Ülkesinin doğmakta olan zenginliğinden ve Arjantin'i İkinci Dünya Savaşı sırasında ayrıcalıklı bir tarım deposu yapmış olan istisnai koşul-

lardan yararlanan Juan Peron, özellikle de kamusal ve toplumsal harcamalara yeterli bir temel olarak hizmet edebilecek sanayi gücüne henüz sahip değilken, rüşeym halinde ve taslak şeklinde himayeci bir devlet yarattı. Popülist diktatörün yerleştirdiği sistemden daha sonra da kurtulamayan Arjantin, ekonomistlerin İkinci Dünya Savaşı'ndan çıkışta güçlük çekmeden üzerinden atlayabileceğini düşündükleri gelişmenin sonraki evrelerini aşmakta başarısız kaldı. Bu ülke, Türkiye'yle birlikte, tam anlamıyla başarılı gözüken bir atılımdan sonra ekonomik olgunluğa doğru ilerlemeyi kaçırmış ender ülkelerden biridir.

Brezilya da 1960 ve 1970 yılları arasında popülist kanserin bir diğer kurbanı oldu. Emekleyen demokrasisi, sürekli olarak memurlar tabakasını geliştiren yöneticileri defalarca doğurdu. Bu memurlar, yöneticiler iktidarının kayırdığı tabanı olarak kabul ediliyordu. Bu şekilde oluşturulmuş olan üretici olmayan yapı, devletin kendi borç tutarını azaltmasını engelleyen masraflar yaratarak bu devletin bütçesi üzerinde ağırlık oluşturmaya devam ediyordu. Şu ana dek silinemez ve hesaplanamaz sonuçları olmuş bu sorumsuzluğun en iyi açıklaması, Brezilyalı memurlara, söz konusu kişilerin aldığı en son ücretten daha yüksek bir emekli ödeneği veren emeklilik sistemidir. Yerel devlet idarelerinin bu çılgınlıkları, burjuvazilerin, yine de kurtarıcı olabilecek mali bir desteği vermeyi reddetmeleri için son derece elverişli bir argümanı doğal olarak sağlamaktadır.

Borçtan Haraca

Kamu borçlarının kıskıvrak bağladığı hükümetler için borç verecek yabancıları çağırmaktan başka çözüm kalmış mıdır? Oysa bu irrasyonel bir borç vericidir. Uluslararası borç pazarını yöneten şey, ihtiyat değildir, kârlılık güvenliğe ağır basar. Dünya çapındaki bu finans sektörü, kendini, senetleri –haklı ya da haksız olarak– riskten yoksun görülen ve en mütevazı kârlılığı sunan Almanya, Fransa ya da Japonya gibi ülkelerdeki kamu borçları pazarlarının tersi olarak sunmaktadır. Kamu tahvili şeklindeki plasman fonları iki işi birden yerine getirir: Güvenli olarak değerlendirilen devletlerin borçları ile riskli devletlerin borçları.

Bu nedenle, gerekli kaynaklar muhtaç devletlerde eksik olmaz; tabii eğer borçlarının faizlerini ödemeyi erteledikleri iflas dönemlerinde değillerse... Tuhaf ama önemli şey: Ödünç alanların potansiyel ödeyememe durumu borç verenlerin cesaretini kırmamaktadır. Sanki bu iflah olmaz

borç verenler, büyük kâr getiren borç yatağını kurutmamak için ödünç alanların iştahını beslemeye can atıyorlarmış gibi cereyan eder her şey. Tersine, sanki yarın bir gün ödünç alanlar mucize sonucu mali dengeye kavuşur da emisyonları uluslararası sermaye pazarından kaybolursa, asıl o zaman düş kırıklığına uğrayacak gibidirler. Bu nedenle, uluslararası pazarda kamu borcu alan bazılarının mali dayanıksızlığı ile uluslararası borç verenlerin iştahı –bazı ekonomistler bu iştahı hoş bir şekilde *lending mania* olarak adlandırmışlardır– arasında nesnel bir suç ortaklığı kesinlikle vardır.

Bununla birlikte, ödünç alanların uluslararası pazar karşısındaki bağımlılığından başka, bir diğer önemli nokta, borç verenlerin girdiklerini iddia ettikleri risk adına talep ettikleri oranlarda yatmaktadır. Görünüşe rağmen, bu oranların haklılığı ileri sürülemez, çünkü bir tür mantıksal çelişkiden kaynaklanmaktadırlar ki bu da derhal iki veçhe altında kendini sunar.

Birinci veçhe mantıkla ilgilidir: Oranlar yükseldikçe borçlunun konumu dayanıksızlaşmaktadır. Borç verenler şunu bilmediklerini iddia edemezler: Belli bir eşiğin üzerine çıkıldığında, genel olarak, ödünç alanın borcunu öedeme imkânı hiç kalmamaktadır. Abartılı borçlanmış ekonomilerin ödeme güçlüğüne girmesine kısa vadede yol açmak için dünya konjonktüründe bir yavaşlama yeterlidir. Doğru bir mantık, fon sağlayanların, borçlularını olası bir iflasa maruz bırakan oranlarda borç vermeyi reddetmesini gerektirir; ya da en azından, borçlarının bütünüyle ödenme ihtimalini sağlama almak için koşullarını ılımlılaştırmalıdırlar. Uzman finansçıların tüm fanilerce kabul edilebilir bir bilgeliği niçin paylaşmadıklarını artık kendimize sormamız gerekir.

Dikkate alınması gereken ikinci veçhe, dolar olarak kaydedilen tahviller biçimindeki istikrazların nakit emisyonudur. İstikraz parası olarak dolara başvurmanın, bu yöntemin borç verenlere sağladığı kambiyo garantisine rağmen, oranları indirmeyi sağlamaması son derece şaşırtıcıdır. Tersine, istikrazlar dolar olarak kaydedildiğinden itibaren, *ödünç alana içkin ödeme gücünden bağımsız* ilave bir risk ortaya çıkar. Ödünç alanların ödediği borç, kambiyo piyasasında doların değer kazanmasına orantılı olarak yükselir. Borçlu ülke, tahsilatlarının esasını dolar üzerinden gerçekleştirdiğinde –çünkü tahsilatlar ve istikraz giderleri aynı paradan hesaplanır– az riskli olan dolar üzerinden yapılan istikraz işlemi, Latin Amerika ülkelerinin kamu hazineleri gibi, vergi tahsilatının ulusal para üzerinden toplandığı borçlular için tehlikeli bir koz halini alır. Bundan böyle, istenen faizlerin geri ödenemeyecek kadar ağırlaşması

için ulusal paranın dolar karşısında değer yitirmesi yeterlidir. Latin Amerika ülkeleri nakit ihtiyaçlarını çok yüksek riskli bu operasyonlar aracılığıyla finanse etmeyi kabul ederler ve karşılarındaki borç vericiler onlarla ölümcül bir oyun oynarlar; bu ülkelerin iflasına yol açan bu ölümcül oyun, başlangıçta kabul edilen oranların katlanılmaz düzeyiyle ve bu iflas gerçekleştiğinde de, ulusal paranın devalüasyonuyla iki kez programlanmış olur. Mali müşkülleri sonucu köşeye sıkışmış olan ödünç alanların, bu tür ölüm dansı çemberine girmeye boyun eğmelerini elbette anlayabiliriz, ama kararlarında özgür olan fon sağlayıcıların ödünç vermekteki inadı insanı şaşkınlığa düşürür. Bu görevi yerine getirmekte niçin hâlâ ısrarlılar?

Bu sorunun cevabı bize 1995 yılında Amerikan hazinesine yardımcı devlet sekreteri Lawrence Summers tarafından, Meksika yeni bir iflasla karşı karşıya kalmışken ülkenin başşehrinde yapılan bir konuşma vesilesiyle verildi. Amerikalı bakan, Meksika gibi bir ülkenin borç aktiflerinin ifade ettiği "mali anormalliği" belirtiyordu. Bu aktifler, "*IMF'nin yazılı olmayan ödeme garantisi*"nden yararlanırlarken yüksek bir randıman sunuyorlardı. Ona göre, bu, Meksika'nın ve benzeri ülkelerin, en düşük fiyatlı paraya erişme imkânı veren en iyi uluslararası ödünç alıcılara ayrılmış olan ünlü AAA notlandırılmasıyla değerlendirilmesini sağlamıştı. "Risk-randıman ilişkisindeki doğal yasaların tersinin ortaya çıktığını" söyleyerek, sözlerini dozunu kaçırmadan ama telafisinin olanaksızlığını belirterek noktalıyordu.

Lawrence Summers'ın yargısı, uluslararası pazarda Latin Amerika hükümetlerinin emisyonlarının dört katına çıktığı bir yılın sonunda gelmişti; bu da, faiz borçları rejimini teşvik eden ama bu borç sepetine üşüşen ödünç alıcıların cesaretini kırmayan bir sistemin temelindeki kusurun kanıtıydı. Yinelenen iflas süreci şöyledir: Uluslararası sermaye pazarında fonların kullanılabilir olmasından teşvik gören ödünç alanlar kendi emisyonlarını buraya büyüyen miktarda sunarlar; borçlara dair rıza gösterdikleri genel koşulların onları maruz bıraktığı kaçınılmaz iflaslar, yerel halkları kuru ekmeye mahkûm eden kurtarma planlarına yol açarlar; ama iyileşme dönemleri boyunca elde edilen dış borcun kısmi emilmesinin ardından, yeni borç açıklarını artıran ilave istikraz dalgası gelir. Böyle bir rejimin bir yılından sonra, yeni istikrazların hedefi ve sonucu başarısız faizleri ödemekten başka bir şey değildir. Borçlu ülke böylece, gizliden gizliye, *uluslararası pazara net sermaye getiren ülke* halini fiilen alır. 2003 ila 2004 yıllarında Brezilya'nın durumu buydu. O dönemde, alacaklılarına, ödünç aldığından daha fazla ödeme yapıyordu. Ulus-

lararası borç mekanizması muhtaç ülke için *in fine* haraç sistemine dönüşür.

İşte, Latin Amerika'nın daimi borcunu oluşturan öğeler: Latin Amerika'nın yerel tasarrufa başvurmadaki yeteneksizliği, kaotik bir tarihten miras alınma yapılarının üretkenlikten yoksunluğu, yabancı fon sağlayıcıların orantısız iştahı, sürecin bütününü sağlıksız temeller üzerinde sürdüren IMF tarafından bu fon sağlayıcılara verilen zımni garanti. Latin Amerika ülkeleri borçlanmak zorundadırlar, tehlikeli biçimde borçlanırlar ve bunu, büyük ekonomik güçler topluluğunu temsil eden kurum tarafından meslek riskinden zımni olarak korunan borç verenlerin kârı için yaparlar. Bu ülkeler, kendilerini hem destekleyen hem de batıran bir sistemin gönüllü, gönülsüz aktörleridirler ve en zengin uluslar –kusurlarını ve tehlikelerini bilmelerine rağmen– bu sistemi beslemektedir.

Büyük bir kıtasal pazar oluşturması gereken Latin Amerika ulusları, dolara kayıtlı sermaye pazarları karşısındaki dayanıksızlıklarının ve mali bağımlılıklarının sonucu olarak bunu başaramazlar. Karşılıklı dayanıksızlıkları sonucu birbirlerinden ayrılmışlardır. Şili ve Brezilya için Arjantin, doğal ve güvenilir partnerleri olmak yerine riskli bir pazardır. Şili ve Arjantin için Brezilya demir satacakları bir kutup olamaz. Latin Amerika ulusları, üstelik, dolar kaynaklarına ezici ihtiyaçları nedeniyle büyük ihracat pazarlarına yönelmişlerdir. Böylece, her birinin, uzaklara yönelmesi, Kuzey Amerika'ya, Avrupa ve Asya'ya doğru pazarlar bulmaya çabalaması, ne mesafe ne de kültür bakımından ayrı olmadıkları yakın komşularına yönelmekten daha iyidir. Sanayilerini çok sıkı ilişki içine sokarak, kendi aralarında yoğun ve kalıcı ticari ilişkileri adım adım geliştirmek yerine, Latin Amerika ekonomileri, büyük ölçüde temel ürünlerden oluşan ya da hafifçe dönüşmüş dayanıksız bir dış ticarete dayanmaya devam ederler. Kıtayı parçalayan ve ekonomik olgunluk ile kitlesel tüketim evresine geçişini engelleyen ticari ve sınai bir körelme, onların mali yetersizliklerinden kaynaklanır. On dokuzuncu yüzyılda sömürgeci bağlarından kurtulmuş olan Latin Amerika, yirmi birinci yüzyıla, uluslararası vesayetten kurtulma ânını hâlâ bekleyen, hukuki ehliyete sahip olmayan bir yeniyetme statüsünde başlamaktadır.

Ama, Latin Amerika ülkeleri, kendi ihtiyaçlarına uyumlu, daha az masraflı ve daha az tehlikeli bir borç rejiminin yokluğundan şikayet ederken, önemli bir tasarruf akışı, düzenli olarak zengin ülkelerin tahvil pazarlarına yönelmektedir. Yirmi yılı aşkın süreden beri, kotalandırdıkları şirketler için belirgin bir kâr hiç yokken, binlerce milyar ya da buna denk dolar emmişlerdir. Borsaların hâlâ ne işe yaradığı sorusu meşrudur.

5
Borsalar Hâlâ Bir İşe Yarıyor mu?

New York pazarlarına gölge düşürmüş olan borsa skandalları, meydana geldikten yaklaşık üç yıl sonra, esasen sağlıksız temeller üzerinde oluşmuş mali bir sistemin tartışmasız açıklaması olarak kalmışlardır. Bu skandalların başlattığı, hissedarlar ile işyöneticileri arasındaki ilişkinin temel krizi örtük bir halde varlığını sürdürmektedir. Bu skandallara, ortaya çıkardıkları suç niteliğindeki davranışları son derece aşan bir kapsam veren iki noktayı hemen ortaya koyalım. Birincisi, işletmelerin borsalar tarafından finansmanı ilkesinin genel olarak ekonomik bir istikrar ve etkinlik güvencesi olarak sunulduğu yirmi yıllık bir dönemin sonu olmuşlardır. İkincisi, tasarruf fonlarının başındaki görevleri nedeniyle tahvil pazarlarını düzenleyici mertebeye yükseltilerek, işletmelerin bundan böyle kendi *desiderata*'larına[1] uygun olarak hareket etmesini, titizlikle,

1) Kavram ve içeriği hakkında bkz. Jean Peyrelevade'nin pedagojik sunumu, *Le Gouvernement d'entreprise*, Paris, Economica, 1999.

ad hoc garanti eden prosedürleri uygulamaya koymaya çalışanlar örnek alınarak hazırlanmış olan ve "işletme yönetimi" denen sistemin iflasını kanıtlamaktadırlar.

Bu yirmi yıl içinde gerçekleşen dönüşümün nedenlerini iki sözcükle hatırlayalım. İşletmeler kendi yatırım ve istihdamlarının verimliliğini kanıtlamalıdırlar. İşletmelere yönelik her türlü aşırı hoşgörüyü önlemek için, hissedarların otoritesi altına yerleştirilmelidirler. Mali verimlilik şartını yerine getirdikleri sürece, gelişimlerini kalıcı kılabilmekte bu hissedarların desteğine güvenebilirler. Şema gayet sadeydi.

Ekonominin hisse piyasası yönünde aldığı bu viraj yine de kendiliğinden değildir. Özellikle gelişimi geçmişe dayanan büyük şirketleri kapsıyordu. Oysa, mali sistemin borsalara yeniden odaklandığı anda bile, ekonomide, özellikle faaliyet ve istihdam küçük ve orta işletmeler yararına yeniden dağılmaktaydı; büyük işletmeler ise, tersine, çalıştırdıkları insan sayısını azaltmaya ve artık doğrudan doğruya denetlemek istemedikleri tüm faaliyetleri dışsallaştırmaya çabalıyorlardı. Dolayısıyla, yirminci yüzyılın ilk üç çeyreği boyunca işletmelerin ortalama boyutunda sürekli bir gelişime yol açmış olan tarihsel temerküz hareketi kesintiye uğramışken, sistemin finansman ve düzenlenişinde başat bir rolün yeniden borsaya emanet edilmesi tuhaftır. Borsalar ekonomik düzeneğin merkezine yeniden yerleşirken, kapitalist ulusların üretici kullanımında kotalandırılmış şirketlerin nispi ağırlığı azalıyordu.

Öncelikle yeni teknolojileri benimsemiş işletmeleri kapsayan borsaya katılım yönündeki önemli bir hareketin, kotalandırılmış şirket sayısını eşzamanlı olarak artırdığı doğrudur. Muhtemelen bir moda etkisinin de kışkırttığı bu hareketin önemi, işletmelerin finansmanında ve bu işletmeler aracılığıyla yaratıcı yenilik sürecinde başat bir rolü borsaya atfeden egemen tezle uyum içindeydi. Dahası, borsanın atılımı ile enformasyon ve biyoloji teknikleri üzerinde temellenen üçüncü sanayi devrimine bağlı yeniliklerin eşanlılığı, tahvil pazarının yeniden aklanmasına imkân tanıdı. Bu aklamaya göre, borsanın gücü, tüm kategoriler iç içe sokulduğunda, işletmeleri finanse etmekten çok, *büyüme potansiyeli düşük olan eski sektörlerin yatırım kaynaklarının potansiyeli güçlü yeni sektörlere doğru yer değiştirmesini* kolaylaştırarak, kaynakların daha iyi değerlendirilmesini sağlamaktır. Böylece borsa mekanizması büyümenin hızlandırıcısı olarak hareket eder. Yine de borsaya yatırılan paranın büyümesi güçlü işletmelerin borsa sayesinde kendilerini finanse etmesini sağlamalıdır ki, deneyim bunu çürütmektedir. Bununla birlikte, kışkırtıcı bu argüman, borsaların mali aktörler ve kamu iktidarlarından gördükleri artan lütufta

tam anlamıyla etkin olurken, işletmelerin finansmanında bankaların doğrudan rolü ise resmen ikincil kalıyordu.

Temeldeki bakış açısından bakıldığında daha kafa karıştırıcı olan şey, borsanın yeniden teveccüh görmesinin işletme ile işverenin teveccüh görmesiyle çakışmasıdır. Çünkü bu olgu, iki kanı arasına biçimsel bir çelişki sokmaktadır: İşletmenin ya da işverenin zenginlik yaratıcı yenilik sürecinin kaynağı olduğu kanısı ile –tamamen başka olan– işletmelerin nihai verimliliğinin, borsadaki kotalarından yola çıkarak, sermayeleri içinde mevcut hissedarların stratejileri ve yönetimleri üzerinde uyguladıkları denetime dayandığı kanısı. Oysa, işverenin de borsanın da yeniden teveccüh görmesinin damgasını taşıyan bu yirmi yıl boyunca çelişki örtük kaldı ve çağdaş kapitalizmin yandaşları, en ufak bir rahatsızlık hissetmeden, birinin meziyetleri ile diğerinin gerekliliğini hep birlikte terennüm edebildiler.

Atlantik'in iki yakasında meydana gelen büyük hileli iflaslar, Amerika'nın geniş ölçüde baskın gücü özellikle tartışma konusu edilmemeliyken, öncelikle bunu tartışma konusu yaptılar. Skandal *kotalandırılmış* şirketlerden, en gözdelerinden ve en iyi olarak değerlendirilenlerden kaynaklandı. Kimsenin öngörmediği bir durum olan, borsanın teveccüh görüşü ve güç olarak geri dönüşü, peşi sıra, ancak hileli gerçeklerin çiy ışığında ortaya çıkan bir muğlaklık getirmişti. Ama soru daha baştan sorulmalıydı: İşverenlerin ve hissedarların yeni sisteminde *efendi kimdi köle kim?* İşletme kendini yeniden ekonomik büyümenin ve kârın ilk motoru olarak ileri sürerken, borsa, kotalandırılan senetlerin değerini yükseltme kapasitesi dolayısıyla başına buyruk olarak işletmeyi yargılama hakkını talep ediyordu.

Politik yöneticileri yeni mali sistemin yayılmasını kösteklemekle suçlamak güçtür. Önce Londra ve New York'ta, sonra da kıta Avrupa'sında yapılan düzenlemeler, gelişimle ilgilenen ticari banka ve plasman fonu temsilcilerinin gerektirdiği evrimi izledi. Borsaya girişi kolaylaştırmak, kotalandırılmış işletmelere rakip akınlara imkân tanımak, ilan edilen kârlar üzerinde hissedarların mali haklarını güçlendirmek; esham ve tahvilat borsalarının atılımını desteklemek için yapılabilecek olan her şey, irrasyonellikten uzak olarak yapıldı.

Ama borsalar, sistemin aşikâr merkezine yeniden yerleşirken ve işyöneticileri, en azından sözel düzeyde, hissedarların haklarını kabul etmeye razı olurken, onların ilişkilerinin bellibaşlı tarzları kamusal düzenleme alanının dışında kaldı. Hissedarlar ve işyöneticileri, işyeri yönetimi olarak adlandırılan şeyin içinde derlenmiş uygulamaları izleyerek, part-

nerler arasında şeffaf olduğu varsayılan ve istikrarlı ilişkilerin kuruluşu üzerinde temellenen sistemin içsel özyönetim ilkesini resmen onayladılar.

Komünist literatürün şanlı dönemindeki adlandırmayla, "büyük mali çıkarların ve büyük tekellerin" temsilcilerinin politik sorumlularla gizli bir anlaşma yaptıktan sonra borsa dünyasının taleplerine boyun eğdiklerini hayal etmeyelim. Amerika Birleşik Devletleri'nde, politik çevrelerle iş çevreleri öylesine sıkıca iç içe geçmiştir ki, bunların arasına bir sınır çizgisi çekmek pratikte imkânsızdır: Politikacılar, iş adamlarının düşündükleri şeyi kendiliğinden düşünürler. Her iki taraf arasındaki ideolojik ortakyaşam tek başına yeterlidir. Buna karşılık, Avrupa'mızın yaşlı memleketlerinde, politik yöneticilerin borsanın büyük aktörlerinin kolaycı postulatlarına katılımı, ekonomik düşüncedeki ani bir boşluk sayesinde gerçekleşti. Sağcı politikacıların da solcu politikacıların da kitlesel olarak katıldıkları Keynesçi doktrin artık bir işe yarar gözükmemektedir ve aynı zamanda, hükümetler de ekonomiyi uygun biçimde düzenleme gücünden yoksun kaldıklarını düşünmektedirler. Oysa, mali pazarlara teslim edilen yeni düzenleyici iktidar, politik yöneticileri eski sorumluluklarından bağışık tutma yönündeki o tanrı vergisi erdemi sunuyordu. Bu sorumlulukları bırakacak kadar titizlik gösterenlere gelince, pazar doktrini yandaşları onlara, ulusal sınırlar içindeki iktidarlarının, hudut tanımadan uygulandığından onların iktidarını büyük ölçüde aşan bir mekanizmayı bozmaktan başka bir işe yaramayacağını söylüyorlardı.

Bununla birlikte, hükümetlerin mali pazarlara bu iktidar devrinden beri Hudson'un, Thames'ın ve Seine'in köprülerinin altında çok sular aktı. İşyeri yönetimi sistemindeki iflasın, politik sorumluları yeni bir düşünceye yönlendirmemiş olması ya da, en azından, bir bilanço çıkarmaya onları yöneltmemesi pek açıklanabilir bir şey değildir. Yirmi yıl, kendi içinde büyük bir süredir. Kotalandırılmış büyük işletmeleri düzenlediği varsayılan mekanizmanın eksiklerini, hatta başarısızlıklarını kanıtlayan borsanın genel çöküşü ve mali skandallar vesilesiyle işletmeler ile pazarlar arasındaki ilişkilerin özüne dair dosyayı politikacıların açması şoke edici olurdu. Ama skandal yaratan davranışlar ahlaki olarak açıkça kınandığı ve adli olarak cezalandırıldığı sürece, borsaların düzenleyici rolüne dayalı mali doktrin de kendi gücünü korumuştur. New York'un adli çarkları ve Washington'un doğaçtan yasamaları, borsa dünyasının inanç ve uygulamalarına hiç dokunmadı. Borsa dünyası varlığını sürdürmekte ve damgasını vurmaktadır. Değer yaratma, şirket kaynaşması ve satın alma, borsaya girişler, işletme tahvillerinin yeniden satın

alınması konularında dün olduğu gibi yarın da cennet olacaktır. Adli çalkantılar ve parlamentonun girişimleri hisse piyasalarının *praksis*'ini yalnızca sarsmakla kalmadı, güçlendirdi de. Bu piyasanın yeni cezai çerçevesi, fiiliyatta güvenilir ve dürüst bir rol oynamaktadır.

Geleceği öngörmek her zaman için az çok gereksiz ve iddialı bir şeydir. Yasa koyucunun varlığını koruduğu ve çerçevesini çizdiği bir sistemin içinde skandalların tekrar yaşanacağı tahmininde bulunmak da elbette imkânsızdır. Yine de, son dönem anormalliklerinin köklerinin çağdaş borsanın humuslu toprağına dalmış olduğu düşünülürse, yeni yanlış anlamalar, yeni hayal kırıklıkları ve muhtemelen yeni skandallar ortaya çıkacaktır. İşyöneticileri ve hissedarlar, pratikte onları ayırıyor gözükse de teoride birleştiren *tamamen mali* ilişkinin doğasında temelde hiçbir şey değişmemişken, kalpten anlaşmanın ve işbirliğinin yolunu niçin yarın bulacak olsunlar ki?

Hissedar için değer yaratmanın krallığında gerçekte hiçbir şey değişmediğine göre, mali sistemin hamiliğine iyi kötü soyunmuş, ama bunu uygulamayı reddeden politikacılar ile borsa aktörlerinin kapalı tuttukları dosyayı tamamen açalım. Borsanın baskısı sonucu sistemin örgütlü yalan ve çürümenin yıkımına sürüklendiği bu yıllarda gerçekte neler olup bitti? Yapı olarak, işletmelerle hissedarlar arasındaki ilişkilerin şeffaflığını sağlamaya yönelik düzenek niçin beklenenin tersi sonuçlar yarattı? Dahası, –ikinci dereceden ama yaşamsal önemdeki soru–, para tahvil pazarlarına akarken, kotalandırılan işletmeler niçin borç biriktirdiler? Niçin her şey aktörlerin çizdiği ve politikacıların resmen onayladığı şemaların tam tersi yönde işledi?

Seksenli Yıllar Boyunca Amerika Birleşik Devletleri'nin Aşırı Büyümesi

Krizin köklerini ortaya çıkarmak, öncelikle, 1995 ilâ 2000 yılları arasında Amerikan borsasındaki balonun köklerinin gösterilmesini gerektirir. Borsa rayicinin yükselişinin arkasında akıl almaz ekonomik sonuçlar vardır; ve Amerikan merkez bankasının 1996 yılında sözünü ettiği pazarların irasyonel taşkınlığının, görünüşte çok güçlü ve çok sağlıklı bir büyüme vaadinde bulunmaktan başka bir etkisi olmamıştır.

1990'lı on yılların sonunda Amerikan ekonomisinin sunduğu bilanço, muhaliflerinin çoğunluğunu hayrete düşürecek türdeydi. On yıllık sürekli atılım, üretimi yaklaşık yarı yarıya artırmıştı ve yirmi iki milyon

istihdam eklemişti, ki bunun önemli bir bölümü son derece kalifiyeydi. Reagan ve Baba Bush yönetimlerinin bütçe açığı, Amerikan ulusunun, yaşlanan ve bağımlı bir nüfusun emeklilerinin ileriki dönemde finansmanı için yedekte tuttuğu uygun bir bütçe fazlalığına yer açmıştı. Refahın kakum paltosunu lekeleyen yoksul sektörler yok olmaktaydı. Amerika'nın, dünyanın geri kalanı karşısında kendi ekonomik modelinin mükemmelliğini ilan etmeye ihtiyacı yoktu; sanayileşmiş diğer ülkeler, buradaki faaliyetin bir bölümünü kendi ülkelerine nasıl sokabileceklerini düşünürlerken, bu üstünlüğü zaten kabul ediyorlardı.

2000 ilâ 2003 arasında Amerikan ekonomisinin karşılaştığı güçlükler, özü itibarıyla yaklaşık beş yıl önce ileri sürülebilecek teşhisi tartışma konusu etmemektedir. Son on yılın Amerikan refahının nedenleri tamamen ortadadır: İşletmeler için tükenmez üretkenlik ve verimlilik kaynakları olarak görünen yeni teknolojiler karşısındaki sevgi ile kredi bolluğu üzerinde temellenen tüketim ve yatırım hızlanması. Buna karşılık, iki olumsuz unsur ortaya çıktı; Amerikan makinesinin zıvanadan çıkmasını frenleyebilecek şeyler olan kambiyo pazarı üzerinde doların adım adım değer kazanması ile ticaret açığının büyümesi işe yaramadı.

Demek ki bir mali bir de teknolojik neden vardır: Amerikan ailelerinin dizginsiz borçlanması ile enformasyon alanındaki yeni teknolojilere yığınsal yatırım. Bu bileşimde sıradan bir yan yoktur ve geçtiğimiz on yılın sonunda Amerikan yayılmasının inanılmaz gücü tam da böyle açıklanabilir. Amerika Birleşik Devletleri, ailelerin, kendilerine sunulmuş olan kredi koşulları sayesinde ortaya çıkan borçlanma eğiliminden ve yeni sanayi devriminin tüm avantajlarını kullanma kaygısı içerisindeki işletmeleri yatırıma teşvikten sağladığı yararı birleştirdi. Ticari bir çevrimin bu iki özelliği sunması enderdir. Ya on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyıl başındaki klasik ticari çevrimde olduğu gibi, işletmelerin yatırım ve istihdam kararları belirleyici olur. Ya da, Reagan idaresi altındaki Amerika Birleşik Devletleri'nde görüldüğü gibi, büyümeyi esas olarak destekleyen şey ailelerin tüketim eğilimidir. Ama ikisi birden değildir. Oysa, öngörülemeyen bu bileşimi Amerika Birleşik Devletleri 1995 ilâ 2000 arasında gerçekleştirdi.

Böylece hem üretim aygıtının hem de borsa pazarının zıvanadan çıkma riskine maruz kalındı; ki Merkez Bankası'nın bunu öngörmesi gerekirdi. Alan Greenspan'in 1996 sonbaharındaki ünlü ara kararına inanacak olursak Merkez Bankası bu durumun bilincindeydi: Sapkın etkiler daha kendini göstermemişti ki, "pazarların irrasyonel aşırı-bolluğu" teşhisinde bulunarak yatıştırıcı önlemler alındı. Bu nedenle, Amerikan

borsalarının spekülatif patlaması karşısında Amerikan Merkez Bankası'nın sonraki ataleti, ilk tahlilde anlaşılamadı. Ama öyle gözüküyor ki, istihdam yaratıcı bir genişlemeyi durdurmakta tereddüt gösteren Amerikan Federal Rezerv, öncelikle, işletmelerin büyüyen üretkenliğinin sonuçta borsa rayiçlerinin ortaya koyduğu özellikle iyimser kâr öngörüsünü doğrulayacağına bahse girmişti; sonra da Asya, Rusya ve Brezilya krizlerinin soluksuz bırakmakla tehdit ettiği dünya mali pazarlarının yardımına koşmak ve onları en ucuz dolarlarla beslemek amacıyla Amerikan ekonomisinin aşırılıklarını engellemekten kesinlikle vazgeçmişti.

Yine de borsa çılgınlığının *doğrudan* kökeninde merkez bankasının politikasının yattığını sanmayalım. Bu, tipik olarak, kendi kendini besleyen bir hareketten kaynaklanır. 1995'ten itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik hızı, yeni teknolojik görüngülerin keşfi ve bu teknolojilerin üretkenliğin önünde açtıkları görülmedik ufuklar, şirket kaynaşma ve satın alma hareketi, yardım sandıklarında ailelerin birikimi ile ödeneklerin düzenli akışı bu durumu bütünüyle açıklamaktadır. Spekülatif hareket sistemin genel dengesini tehlikeye attığında, bu harekete engel oluşturmayı reddeden Merkez Bankası'nın sorumluluğu gündeme gelir.

Kotalandırılmış İşletmeler Nasıl Aşırı-Borçlanmaktadır?

Buna karşılık, çağdaş mali pazarlar, yüzyıl sonunun zincirleme iflasları açısından önemli bir anormallik gösterirler. *Kotalandırılan şirket borçları ile borsa arasındaki klasik ilişkinin tersine dönmesi* söz konusudur.

Klasik borsa, kotalandırılmış şirketlerin istikraz politikasını ihtiyatlı bir gözle inceliyordu. Bu şirketlerin akdettikleri ve onların pasifleriyle mali giderlerini ağırlaştıran yeni borçların, bilançolarında ve dolaysız kârlarında düşüşe yol açma riski içerdiği şeklindeki postulattan yola çıkıyordu. Önemli miktarda istikraza başvuran şirketler, kendi senetlerinin düşük değerlendirilmesi tehdidiyle karşı karşıyaydılar ve bu durum, istikraz yoluyla finanse edilen yatırımlarının beklenen sonucu elde ettiğini göstererek, en azından, kendi tercihlerinin sağlam temellere dayalı olduğunu herkese kanıtlamanın mümkün olduğu ana kadar böyle sürdü. Bu mülahazalar sıradan olsa bile, en prestijli şirketlerin, kendi borçlanma politikalarına karşı borsanın potansiyel olarak negatif tepkilerini dikkate alması gerektiği anlamına geliyordu. Kotalandırılmış şirket senetlerinin

doğrudan kârlılığını tehdit eden borçları işletmelerin yüklendiğini görmek, hisse piyasasını, öz fonlar piyasasını mantıken endişelendiriyordu.

Oysa, Batı borsalarının atılımının son dönemi, en iyi kotalandırılmış olan işletmelerin aşırı-borçlanması şeklindeki ters yönlü bir görüngüye yol açtı. Senetlerinin hızla değer kazanmasından yararlanan çok sayıda şirket saldırgan istikraz politikalarına giriştiler. Örneğin, yayılma ve kâr perspektifleri geometrik olarak büyüyen telekomünikasyon şirketleri, tahvil piyasasındaki büyük istikrazcıların ön saflarında yer aldılar. Onlar için özellikle önem taşıyan şey, genellikle son derece aşırı fiyatlarla şirket satın alma –ve yeniden satın alma– için zorunlu istikrazların amortismanında sonradan karşılaşılacak güçlüklerden endişe duymadan başka şirketlerin satın alınmasını finanse etmekti. Finans medyasının övgülere boğduğu işyöneticilerinin gösterdiği ihtiyatsızlığı burada bir kenara bırakalım. Akılda tutulması gereken nokta, işletmenin istikraz politikası örneğinin hisse piyasası tarafından verildiğidir. *Hisse rayici yükseldikçe işletme de o ölçüde borçlanır.* Bu yeni görüngü, kotalandırılan şirketlerin borç pazarı ile borsa arasındaki ilişkinin tersine dönmesini doğrulamaktadır. Uygun biçimde kotalandırılan işletmeler yalnızca büyük ölçüde borçlanma yeteneğine sahip olmakla kalmazlar, dahası bunu, başka zamanlarda borç verenlerin onlara vermeyi reddettiği ayrıcalıklı koşullarda da yapabilirler.

Bu gözlemler ikili bir sonuca yol açar: Borç verenlerin hoşgörüsü olmasaydı, 2000-2001'deki konjonktürel geri dönüşten yola çıkarak Batı ekonomilerini kırıp geçirmiş iflaslardan daha azını görürdük; ama 1995 ilâ 2000 arasında borsa operatörlerinin körlüğü olmadan böyle bir hoşgörü, zarar verici tüm sonuçlarıyla birlikte kendini gösteremezdi. Bazı şirketlerin esham ve tahvilatını göklere çıkaran borsacılar, her önemli istikraz operasyonuna eşlik eden risk kavramını ve özellikle de risk gerçeğini silmeye katkıda bulundular.

Borsa çılgınlığının borç verenlerin ihtiyatı üzerindeki dizginleyici etkisi, ödünç alanların güvenilirliğini değerlendirmekle görevli ünlü notlandırma ajanslarını da etkiledi. Asıl görevi, kotalandırılmış işletmelerin hesaplarında önemli bir düşüş saptar saptamaz alarm vermek olan bu ajanslar, hisseleri sürekli değer kazanan işletmelerin notlandırılmasındaki düşüşü gözden geçirerek, neredeyse eklentisi oldukları borsayla çelişkiye düşmeden bu işlevi nasıl oldu da yerine getirebildiler? Aslında, şirketlerin kamusal kotalandırılmasıyla ilgili iki pazarın, hisse ve borç pazarlarının ikisinin de ters yönelimlere girebilmesi imkânsızdır. Böylece, borsanın akıldışı kotalandırmaları kotalandırılmış işletmelerin para-

lel borç pazarında yankı buldu ve bu işletmelerin ödeme gücünün bekçisi olan uzmanların görevlerine uygun hareket etmelerini engelledi. Başka deyişle, uzmanlaşmış örgütlerin yerine istemeye istemeye geçen borsa *anonim bir notlandırma ajansı* olarak işlemiştir. Bu anormallik, kotalandırılmış şirketlerden bazılarını tamamen öngörülemeyen iflaslara sürükleyecek kadar mali temellerini dinamitlemiş olan dizginsiz borçlanmanın en akla yatkın açıklaması olur.

Bu bölümden, genel nitelikte üç ders çıkarırız.

Birinci ders, hisse piyasalarının akıldışılığıdır; yoksa kotalandırılmış şirketlerin aşırı-borçlanmasının kaynağında bulunan merkez bankalarının muhtemelen aşırı gevşek politikası değil. Bu kütlesel istikraz hareketinin karşısında durabilmek için, onların merkez bankalarının kendi oranlarını büyüme, faaliyet ve istihdam sürecinin bütününü tehlikeye atan düzeylere taşımaları gerekirdi. Hem iyice pahalanmış bir paranın hem de hisselerindeki kur düşüklüğünün ikili kısıtlaması altında bulunan şirketler ancak bu durumda borçlanma fikrinden cayarlar.

İkinci ders, son deneyimin, sanayileşmiş ülkelerin sürdürdüğü borsaları geliştirme programının birinci aklanmasına cepheden karşı durmasıdır. Bu programa uygun tüm literatür, öz fonlara dayanarak finansmanın avantajları üzerinde durmaktadır; başka deyişle, kotalandırılmış şirketlerin borçlarını azaltmak amacıyla, istikraz yoluyla finansman yerine, borsada, iştirakçilere geri ödenebilir olmayan hisse emisyonu yoluyla finansman üzerinde durmaktadır. Oysa, ilave öz sermaye olarak toplanan istikrazı dönüştürmeye borsalar yalnızca son vermekle kalmaz, aynı zamanda bunlar, borç verenlere, onlardan ödünç alan işletmelerin gerçek sağlık durumu hakkında yanlış işaretler de verirler. Kabul edilen borçlar, böylece, borsa kotalandırmasına tabi olmayan karşılaştırılabilir işletmelere verilmiş olan borçların tutarını büyük ölçüde aşmış olur.

Üçüncü ders, iflaslar nedeniyle sıkıntı çeken hissedarların şikayetleri, krizin oluşmasındaki doğrudan sorumluluklarını bize unutturamaz. Çünkü borsayı hissedarlar değilse kimler oluşturmaktadır? İşyöneticilerinin güç istencini cezalandırmayı reddeden ve uzun sözün kısası, buna zemin hazırlayan hissedarlar iflasları yaratan stratejilerin psikolojik ve maddi hazırlığında ön planda rol oynadılar. İhtiyatsız ya da patavatsız işyöneticilerine yönelik eleştiri, dış büyümenin ve aşırı-borçlanmanın maceralı yolunda onları teşvik eden hissedarlara yönelik paralel eleştiriyi de kapsar.

Baş sorumluluk yine de buradadır. Borsa hissedarlarının etkisi, işletmelerin sermayesizleştirilmesi yönünde de aynı tehlikeli biçiminde uygulandı.

Kotalandırılmış İşletmeler Nasıl Sermayesizleşiyor?

Teorik olarak hızlı yayılan pazarlara yerleşmiş bazı şirketler, kendi rakiplerini satın almak için borçlanmak zorunda bırakılırken, daha olgun pazarlarda bulunan başka işletmeler, borsa rayiçlerini yapay olarak teşvik etmek için *hisselerini tekrar satın almak* zorundaydılar. Gerçekten de, geri satın alma operasyonu, değerlerine mekanik olarak güç katan kotasyona tabi senetlerde bir azalmaya yol açar.

Ama bu durumda borsadaki işletmelerin finansman postulatından geriye ne kalır? Sermayelerini büyütmek için pazara gelmiş olan kotalandırılmış şirketler, şimdi, sermayelerini azaltma talebinin bu pazardan geldiğini görürler. Yeni durumun entelektüel ve maddi kapsamını birkaç kelimeyle ölçelim. İşletmelerin borçsuz finansmanına katkıda bulunmak için zamanında çıkarılmış hisseler, bundan böyle, *borç verenlere geri ödenebilir istikraz senetleri söz konusuymuş* gibi, başlangıçta piyasaya sürülen sermayenin geri ödemesine denk yeniden satın almaların konusu olurlar. Durumu ciddileştiren öğe, bu satın almaların, onların emisyon fiyatlarından karşılaştırılamaz biçimde yüksek fiyatlarda gerçekleştirildiğinden, buna rıza gösteren şirketler için, istikraz sermayesinin geri ödenmesinin temsil ettiğiyle orantısız mali bir çabaya yol açmasıdır. Borsaya gücünü vermiş olan mali dönüşümlerin başlamasından yaklaşık yirmi yıl sonra, işletmenin kendi öz fonlarına dayanarak finansmanı postulatı çökerek, hisse pazarında en etkili plasman fonları aracılığıyla büyük üretim faillerinin açık soygununun hayal kırıklığına uğratıcı gerçekliği belirir.

Hisselerin geri alımı, şirketler tarafından temettü dağıtımının mantıksal temelini de yok eder. Temettü tahsil etme hakkı, piyasaya sürülen hisseleri satın almayı üstlenirken ilk satın alanların her türden sermaye geri ödemesini reddederek işletmeyi sübvanse etmelerinden kaynaklanır. *Hissedarların mali hakları, taahhüt altına alınan sermayeden açıkça vazgeçmelerinden ayrılmaz.* İşletme, hissedarlarının elindeki hisseleri geri satın almayı kabul ederse, yalnızca bu temel yok olmakla kalmaz, dahası, yeniden alım için kabul edilen fiyat gereği, terine, işletme onları sübvanse etmiş olur.

Bu konudaki her kuşkuyu ortadan kaldırmak için şunu da belirtelim ki, hisselerin geri alımı, hissedarların mali hakları açısından olumsuz sonuçlar taşımaz. Sermaye nominal olarak azaltılsa da, her bir hissedarın görece payı değişmez. Hissedarlar, yeniden satın alma olmamış gibi aynı temettüleri alma talebinde bulunurlar. İşletmenin hissedarlara verdiği sübvansiyon tamamen ve kesinlikle alınmış olur. Akıtılmış ve akıtılmaya devam edecek olan temettülere eklenir.

Tahvillerin yeniden satın alınmasının, mali balonların oluşumuna uygun mekanik etkiler yarattığını da gözleyelim. Bu heterodoks operasyonların, işletmelerin mali sağlığına ve pazar istikrarına bağlı olan ekonomistlerin eleştirisine yol açması, hatta kazan kaldırmaları bile beklenebilirdi. Tersine, bu uygulamalar, kamusal tartışmaya kabul edilmiş ekonomistlerin suskunluğu içinde gerçekleşirken, parlamentolar, yeniden satın almalara izin veren yeni yasama hükümlerini tartışmasız tasdik etmişlerdir.

Nihayet, öz kaynaklardan yana doktrinin bu inkârının doruğu olarak, işletmelerin kendi hisselerini tekrar satın almak için ön istikrazlara sık sık başvurduklarını belirtelim. Burada çelişkinin nihai zeminine temas etmekteyiz. Bu yeniden satın almalar yalnızca kotalandırılmış şirketlerin kapitalistik temelini azaltmakla kalmaz, *üretici-olmayan borçlar da doğururlar*. İstikraz kaynakları üzerinde finanse edilen yeniden satın almalar tam da bu balonların ortaya çıktığı yıllar boyunca, Amerika Birleşik Devletleri'nde her yıl 300 milyardan fazla dolara, yani GSMH'nın % 3'üne eşit ya da yüksek bir orana varacak kadar çoğalmıştır. Söz konusu şirketlerin, sonradan, konjonktürel yavaşlama dönemi sırasında, kendi mali durumlarını esenliğe kavuşturmak için hissedebildikleri güçlükler, bu rakamlar karşılaştırılarak okunduğunda kolaylıkla anlaşılır. Şirketler, önemli hissedarlarını sübvanse etmek için ilave borçlar yüklenerek, böylece, ikili bir borç hizmetini destekliyorlardı: kendi üretici harcamalarını finanse eden istikrazlara bağlı olan, kelimenin tam anlamıyla ekonomik borç hizmeti ile kendi hisselerini krediyle yeniden satın almalarından kaynaklanan borsa borcu hizmeti.

Kotalandırılmış işletmelerde borçlanma primindeki anormallik, hisselerin yeniden satın alınmasının tersine pratiklerdeki anormallik, borsaların ve işletmelerin düzgün yönlendirilmesini garanti etmekle kamusal olarak görevli tüm uzman aktörlerin –işyöneticileri, muhasebeciler, mali analistler ve ticari bankalar– suç ortaklığında da aşikâr olan anormallik. Mali güçlüklerin ortaya çıkmasını ve –borsanın konsolide etmesi, rehberlik yapması ve koruması gereken– kotalandırılmış şirketler dünyasında iflasların patlak vermesini aydınlatmaya yeterli olan şey işte budur.

Kapalı Bir Sistemin Çelişkileri

Tek bir ilave yorumu, mali anormalliklerin bu repertuvarına eklemek gerek gibi gözükmektedir. Saptanmış olan ve üzüntü duyulan genel dene-

timdışılık, kapalı bir sistemin tipik tezahürüdür. Ayrı misyonlar üstlenen farklı aktörlere, gizli bir suç ortaklığı temelinde karşılıklı eylemlerini birleştirme yeteneğini yalnızca kendi içine kapalı bir sistem sunabilir. Kişisel işlerine uygun iyimser bir ortamı beslemek için karşılıklı analizlerini bağdaştırmakta işyöneticilerinin, muhasebecilerin, analistlerin ve bankacıların pratik çıkarı olduğu gayet iyi görülmektedir. Ama bunların her birinin bu oyunu, uçurumun dibine gelecek kadar oynamayı kabul etmeleri pek bayağı bir saptamaya çağrı çıkarmaktadır. Yalnızca kendi bencil ya da korporatist, hatta açıkça hayasız çıkarlarına yönelmiş aktörlerin bireysel psikolojisinin dışında kalan daha genel bir açıklamaya ihtiyaç vardır. Bu açıklama, yalnızca etrafında dönüp durdukları pazarın özelliklerinden kaynaklanabilir.

Hisse piyasası bir istikrar piyasası değildir. Bu nokta pek az açıklığa kavuşturulmuştur. Gerçekten de borsa, kelimenin tam anlamıyla üretim pazarlarına uygulanan kısıtlamaları görmezden gelir. Bir yandan, buraya akıtılan para, kotalandırılmış işletmelerin mali ihtiyacına cevap vermez ya da ender olarak verir, bunun yerine bir değerlenme perspektifi geliştirir: *senet alımında ifade bulan istikraz sunumu ile istikraz emisyonunda ifade bulan istikraz talebi ayrıdır.* Diğer yandan, hisseler ne üretilir ne tüketilir; dolayısıyla ne imalat fiyatları vardır ne de aktörlerin psikolojisinin beslediği değer kazanma umudundan başka kullanım değerleri. Dolayısıyla onların kotaları teorik olarak sonsuz oranlar içinde değişebilir. Fiiliyatta, *fiyatı saptayan satıcı değil alıcıdır.* Alıcının doğal eğilimi yüksek fiyata satın almaktır çünkü alıcısı olduğu hissenin rayicinin yükseldiğini göremezse iktisap eden olarak davranmaz. Böylece borsa, yapı olarak, mali bir balonu oluşturma riski içerir ve sonuç olarak da toplam senet değerinin sonradan çökme risk görülür.

Hisse piyasası kolektif tasarruf fonlarının eline geçtiği andan itibaren bu risk fazlasıyla artmıştır. Keyfince pazara girip çıkabilen bireysel bir borsa oyuncusundan farklı olarak bu fonlar orda kelimenin tam anlamıyla kistleşmiştir. Fonların pazara nesnel bağımlılıkları onları yükselişe yol açmaya ya da aşırı değerlendirmeleri beslemeye teşvik eder. Paradoksal durumları da buradan kaynaklanır: Ne kadar güçlü olurlarsa o kadar az özgürdürler. Sistemin kapanma eğilimi güçlenmiş olur. Kotalandırılmış işletmelerden ya da konjonktür organizmalarından kaynaklanan tüm enformasyonlara açık olan hisse piyasası, yine de, bu enformasyonlar olumsuz olduğunda, üzerine bindikleri dalı kesme riskine girmeden bu durumu özgürce dikkate alamayan mali şirketlerin ellerinde kalır. Bu nedenle, bu pazar kapalı bir sistemdir.

Amerikan borsası, tuhaf biçimde güçlü ve pazara mahkûm bu organizmaların ezici ağırlığı altında sapma yapmaya başlamıştır. İşletmelerin elde ettiği hakiki sonuçlar bu duruma karşılık vermeye yatkın olmadığında, diğer aktörler bu organizmaların taleplerini karşılamak için aşama aşama şaşırtmaca bir yol tutmaya yöneldiler. Dolayısıyla, bu kaotik ve skandal yaratıcı yılları açıklayacak anahtar, borsa mekanizması ile kolektif tasarruf fonlarının doğasının birleşmesinde yatmaktadır.

Gerçekten de, borsaya şövalyece bir gözle bakmak benimsenirse, borsanın, kelimenin tam anlamıyla büyük hissedarlardan oluştuğu saptanır. Tüm diğer aktörler, hisse senedi çıkaran işletmeler de dahil olmak üzere borsanın periferisinde yer alırlar. *Büyük kolektif tasarruf organizmaları pazarı oluşturur, çünkü pazar onlardır.* Borsanın sadık bir imgesini, alışılageldik basmakalıp görüntüden alakasız şekilde sağlayan şey, bir an önce değer kazanma umuduna kapılmış olan ve özünde ekonominin kendisine oldukça ilgisiz bu kapalı sistemin görüntüsüdür: muhasebe bürolarında, analiz şirketlerinde ve ticari bankalarda bulunan maharetli insanların yardımıyla tasarruf sahipleri ile işletmeler arasında örgütlenmiş yüz yüze ilişki.

Bir sapma ifadesinin olduğu kadar, sapma unsurunun da haklı olarak görüldüğü stok-satış vaadi yöntemine sistematik başvuru, bu analizin ışığında daha iyi anlaşılır. Bu başvurunun, başkanlara ve kotalandırılmış şirketlerdeki yakın ortaklarına ayrıcalıklı ve çok miktarda hisse aktarımı olduğunu hatırlayalım. Bu hisseler onlara, örneğin kişisel fonlar getirerek işletme kuran ortakların yaptığı gibi kalıcı sahipleri olsunlar diye değil, tersine, sunulan hisselerin ciddi artık-değerlerle birlikte sonradan yeniden-satışa çıkarılması gibi aşikâr bir hedef içinde verilmiştir. Böylece bu hisseler, işyöneticilerinin kavram ve hedeflerinin fon yöneticilerinin kavram ve hedeflerine göre ayarlanmasına yöneltirler. Kimileri kısa sürede önemli değer kazanmak için baskı yaparken, diğerleri, stok-satış vaadi mekanizmalarıyla onları zenginleştirecek olan doğru ya da yapay sonuçlar sunmakta yarar bulurlar.

Söz konusu mekanizma çağdaş kapitalizmin bu diğer açık yarasına parmak basar: kotalandırılmış işletmelerin çok sayıda yöneticisinin çeşitli biçimlerde kendilerine bahşettikleri ücretlerin ölçüsüz artışı. Kişisel bir anti-kapitalist ideoloji yaratmasından pek kuşkulanılmayan önemli Amerikan finansör Warren Buffett, ölçülü bir dille bu ücretleri "haksız" olarak değerlendirdi. Aceleci olduğu kadar muhalif olmayan bir diğer Amerikan finansör, Flix Rohatyn, sapmanın ölçüsünü verdi: yirmi yıl içerisinde, Amerikan borsasındaki kotalandırılmış şirket başkanlarının

ücretleri, uluslararası merhamete yol açmayacak düzeylerden yola çıkarak, sonuçta elli katına çıktı.[2] İşte, borsada kök salmış kapitalizmin, düzeyinde değil doğasında bir değişim gereğini düşündürten bir olgu daha. İşyöneticilerinin harcamalarını aklamaya çalışan literatür kimseyi kandıramaz. Büyük Depresyon'un şafağında bu konu üzerine görüşlerini dile getirmiş olan ve bugünkü ölçütlerle değerlendirildiğinde baldırıçıplak denebilecek yöneticilerde paranın cazibesini frenlemeye çalışan Keynes'ten daha iyi bu literatürü kimse çürütemez: "İş adamının kazancı, eğer şirketi için yaptığı faaliyetlerin yararıyla kabaca denk bir ilişki içindeyse hoşgörülür."[3]

Bilgece bir yargı olan Keynes'in yargısı, yönetici ücretlerinin temelleri üzerine tartışmayı açıkça başlatmaktadır. Teknik klasifikasyonların dışında kalan bir meslek karşısında kamuoyu iki çelişik değerlendirme arasında gidip gelmektedir. Bu değerlendirmelerden birine göre, işyöneticisinin görevi güçtür, ama benzer güçlükte birçok başka görev de vardır; diğerine göre ise bu görevi istisnai yeteneklere teslim etmek için onu diğer her türlü sorumluluk işlevinden kökten ayırmak gerekir. Birinci tavrı Marx gayet iyi açıklamıştır. Buna göre, "yönetim yeteneği [...] sıradandır",[4] ikinci görüş ise işyöneticileri kendi ücretlerini yükselttikleri ölçüde yayılmıştır. Özet olarak, birinci anlayışa göre yüksek kadroların ön sırasını işgal eden işyöneticisi, ikinciye göre servet yaratmanın bir tür Leonardo da Vinci'si olacaktır. Bununla birlikte, başarıyla taçlandırılan işyöneticilerinin bu yaklaşımlara denk düşmediğini deneyim göstermektedir. Gerçekte yönetici kadrodan çok daha az, ama Leonardo da Vinci'den çok daha fazla işyöneticisi vardır. İşletme yönetimi üç niteliğin bir araya gelmesini gerektirir, ki bunların birleşimi çok ender olmasa da nispeten enderdir: İşletme mesleğinin bilgileri, yönetmenin gerektirdiği otorite ve stratejik öngörü yeteneği. Dünyada on binlerce kişi bu koşullara haizdir.

Kısacası, yüzyıl sonunda Amerika Birleşik Devletleri'nin istisnai ekonomik konjonktürünün ve yeni teknolojilerin atılımı içine yerleşmiş aşırı ümitlerin payları bir kez saptandığında, krizin kökleri tam da çağdaş borsanın göbeğinde yer alır. Oysa, ortaya atılalı artık yirmi yılı geçmiş

2) Bkz. Felix G. Rohatyn, "Le capitalisme saisi par la cupidité", *Le Débat*, no. 123, Ocak-Şubat 2003.

3) John Maynard Keynes, *Essais sur la monnaie et l'économie*, Paris, Payot, 1990, s. 28.

4) Karl Marx, *Le Capital*, Kitap III, Paris, Gallimard, coll. "Bibl. de la Pléiade", c. II, *Économie* (devamı), 1968, s. 1147.

olan ve borsayı işletmelerin finansmanında tercih edilen bir araç olarak kuran doktrin, borsanın mali işlevinin kökünün kazındığını ortaya koyan olguların yalanlamasına rağmen ayakta kalmaktadır.

Borsaların Mali İşlevinin Kökünün Kazınması

Borsanın sermayeleşmesini gösteren rakamlar, haberdar olmayanları şaşırtır. Örneğin, eğer Amerikan hisse piyasaları Amerika Birleşik Devletleri'nin GSMH'sının % 150'sinin toplam sahibi ise, bunun nedeninin kotalandırılmış işletmelerin kendi gelişmelerini finanse etmek için bu piyasaların kaynaklarına yoğun biçimde başvurmaları olduğuna inanmak hoşa gider. Bunun küçümsenmesi, önceki sahibinden senet almaktan ibaret olan hisse tasarrufu ile yeni hisselerin emisyonunu içeren işletme finansmanı arasında bir karışıklıktan kaynaklanacaktır. Burada, hisse piyasalarının ayırt edici özelliği olan, tasarruf talebi ile arzı arasındaki ayrım karşımıza çıkmakta. Tasarruf böylelikle borsaya akabilmiştir ve borsa sermayeleşmesi baş döndürücü bir hızda büyürken, borsanın mali işlevi de fiiliyatta sönmeye başlıyordu. Günümüzde, bir yanda hisse emisyonları, diğer yanda ise temettülerin tediyesi ve hisse senetlerinin geri alımı olmak üzere, kotalandırılmış şirketler ile hissedarlar arasındaki tüm mali operasyonların bilançosu çıkarılırsa, hissedarların işletmeler üzerinde –mali dengelerine ve kalıcı gelişmelerine aldırmadan– net bir tasarruf nisabında bulundukları saptanır. Borsaya atfedilen ve hayasızca el koydukları resmi finansman misyonundan yararlanan kolektif plasman fonları, işletmeleri ve bu işletmelerdeki ücretliler topluluğunu bir leşçilik düzenine tabi kılmaktadır.

İkili bir saptamada bulunmak gerekiyor. Bu saptama hem kotalandırılmış büyük grupları hem de yeni dahil edilmiş şirketleri kapsar.

Geçmişte kotalandırılmış büyük gruplar, gelişimlerinin alışıldık akışı içinde neredeyse hiç yeni hisse senedi çıkarmazlar. Gerektiğinde, tahvil piyasası üzerinde çıkarılan istikrazlarla finanse ederler. Ne büyüyen uluslararasılaşmalarından doğan ihtiyaçlar –bir yanda– ne de borsaya istikraz akışındaki artış –diğer yanda– yeni hisse senedi emisyonlarını teşvik etmek gibi bir sonuç doğurur. Başka durumda belirleyici olabilecek bu uygun unsurlar, kolektif tasarruf fonlarının, esasen de İngiliz ve Amerikan fonlarının iradelerine tabi olan çağdaş borsalarda işlevsiz kaldılar. Bu fonların eylemini yönlendiren hissedar için değer yaratımı, kotalandırılmış şirketlerin mali özgürlüğünü olgular düzeyinde sıfırlar, borsaların

kendine çektiği tasarruf asla bu kadar bol olmadığından kolaylıkla karşılanabilecek sermaye artışları engellenir.

Tasarruf fonlarının belirleyici etkisinden başka, bir başka olgu da yeni hisse senedi emsiyonlarını sınırlandırmaya ya da engellemeye katkıda bulunur. Amerika Birleşik Devletleri'nde kotalandırılmış şirketler, bundan böyle, piyasaya senet süren ve –tersine– satın alan sıfatıyla, hisse piyasasını sınırlandıran engelin iki tarafındadırlar – Standard & Poors endeksinde sayılan kotalandırılmış ilk 500 şirketin 358'i, eski ücretlilerinin emekliliklerinde kullanabilecekleri kendi ödenek fonlarına sahip olanlardır. Çağdaş kapitalizmin tipik özelliği olan türlerin bu kurabiyemsi karışımının pratik sonucu, sistemin sızdırmazlığını güçlendirmektir. Kotalandırılmış şirketler, verimli ödenek fonlarına ihtiyaç duyarlar. Eğer bu verimliliğe erişilemezse, bu durumda, gerçekten de ya kârlarını önceden çekmeleri gerekir, ya da emeklilik ödeneklerini ödeyebilmek için tahvil piyasasından ödünç almaları gerekir. Ford, General Motors ya da Goodyear gibi çok ünlü firmalar 2003 yılında, Amerikan hisse piyasalarının geçirdiği üç yıllık değişiklikten sonra, bu terslikle karşılaştılar. Ama, fon idarecileri olarak artık neredeyse hepsi piyasalara dahil olduğundan, işletmeler kendi mantıklarını doğal olarak birleştirmektedirler. Kendi senetlerinin yükseltilmesinden başka, teorik olarak borsa pazarında rakipleri olan diğer şirketlerin senetlerinin yükselişini de sağlamak üzere çabalıyorlar. İşletmenin ödenek fonlarını kurumlaştırması gerektiğine inanmış ve aslen Amerikalı olan büyük şirketler bu şekilde yerleştirildiğinden, bundan böyle, bir yandan borsanın onlara dayattığı kârlılık talebini yerine getirirlerken, diğer yandan da, kendi hissedarlarının maruz bırakacakları baskıyı diğer kotalandırılmış şirketler üzerinde bu amaçla uygulayarak ödenek fonlarının düzgün finansmanını sağlamalıdırlar.

Kotalandırılmış bir şirketin kendi sermayesini yükseltmeye karar vermesi için, günümüzde onun gerçekten iflas durumunda ya da iflas tehdidi altında olması gerekir. Sermaye artışı, gerçekten de, güçlük içindeki işletmenin gereken sürede ödeyemediği borçlarını öz sermayesiyle ikâme edebilmesini sağlar. 2002-2003 arasında faaliyetin tıkandığı dönemde, özellikle Avrupa'da bu türden birçok operasyon sürdürülmüştür. Yeni ilkelerine istisnai olarak aykırı davranarak bile olsa, borsanın onlara pratik bir yardımda bulunacağını bir an dahi hayal etmeyelim. Kotalandırılmış bir işletmenin kendi sermaye artışı projesini başarabilmesi için, öncelikle, dost işletme ya da bankalar aracılığıyla kendi katkı payını sağlaması gerekir, sonra da, mali jargonda ayrıcalıklı hisse senedi emisyonu (*right issues*) olarak adlandırılan şeye girişmelidir, çünkü işletmenin partner-

lerine ya da dostlarına ayrılmış olan katkı payları pazarın başına buyruk değerlendirmesine sunulmamıştır. Borsanın dışında icra edilen, çoğu zaman kurtarıcı bu operasyonlar, sonradan, kendi senetlerinin yeniden değer kazandığını görecek olan eski hisse sahiplerine yarar sağlayacaktır.

Borsanın iflas durumundaki işletmeleri kurtarıcı rolü oynamamasının nedeninin, güçlü bir şekilde büyüyen yenilikçi işletmelerin finansmanındaki öncü rolünü daha iyi yerine getirebilmesi olduğu söylenerek, bu duruma itiraz edilecektir. Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu kadar Avrupa'da da 2000 yılından önce gerçekleştirilen çok sayıda borsa girişi, daha genç işletmelerin kendi eylem imkânlarını çoğaltmaları ve yeniliklerinden kaynaklanan umutları mümkün olduğunca hızla doğrulamaları için borsaya dayanmalarının yararını, hatta zorunluluğunu çarpıcı biçimde kanıtlamıyor mu?

Aldatıcı gerçeklik. İleri teknoloji kullanan çok sayıda işletmenin kalıcı başarısı, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nde, yenilikçi işletme yaratma uzmanlarının gayet iyi bildikleri başka etkenlerden kaynaklandı: Orijinal ve yararlı bir ürünün tasarlanmasından başka, yeni işletmelerin ve *başlangıç sermayesinin birliği*'nin ihtiyaç duyduğu işyönetimi yeteneklerinin işin içine katılması, pazarın saptanması söz konusudur. Amerika, bu özel ama temel alanda öncülük rolünü meşru olarak talep edebilir. İşverenler, paha biçilmez kişilerin –ki yumuşak bir adlandırmayla buna *business angels* denir– yardımını uzun vadede buradan görürler. Bunlar, kişisel başarılarıyla büyük servetlerin başına geçerek, ciddi bir projeyle donanmış işletme yaratıcılarına hizmet eden işverenlerdir. Onların yardımı birbirinden ayrılmaz biçimde hem maddi hem de entelektüeldir. Bunlar, kendi sermayelerinin vaftiz fonları üzerine yerleşmiş işletmeye, kendi deneyimlerine dayalı aydınlık öğütleri ve yeni işverene gereken iş ilişkileri ağını getirirler. *Business angels* Amerikan kapitalizminin savaştan bu yana yarattığı en ikna edici ve en yenilikçi şeyi temsil eder. Aslında yeni teknolojilerin alanından çok daha eski ve çok daha geniş bir alandaki faaliyetleri, işletme yaratma hareketinin karşılaştığı yenilgi oranını büyük ölçüde azaltmaya katkıda bulundu. *Business angels*'ın yaratıcıları ille de toplumsal bir kabul görmeyi ya da prestiji hedeflemiyor olsa da, bu olgu, iş dünyasının kalbinde ifade bulan ekonomik ve mali bir özgecilik biçiminin kanıtıdır. Kendilerini bu işe adayanların arzusu, kendi işletmelerini başlattıklarında onları harekete geçiren arzuyla aynıdır: Yeni bir ekonomik nesne yaratmak.

"Hızır gibi yetişen yatırımcılar" ya da "iyi kalpli periler" adı altında iki ayrı Fransızca tercümesi olan *business angels*'lara paralel olarak, yeni-

likçi işletmelerin sermayesine katılımda uzmanlaşmış plasman fonları da işin içine karışır. Müdahaleleri sırasında bu fonlardan yarar sağlayan işletmeler hâlâ kapalı sermayeli, borsaya girmemiş işletmelerdir. Bunların sorumluları, *business angels* gibi, güçlü bir deneyime sahip, dolayısıyla fonlarına yatırılan para rasyonel bir bahis niteliği taşıyan uzmanlardır. Yine de onların eylem alanları borsanın dışındadır.

Ancak üçüncü bir evrede, yenilikçi işletme yöneticileri kalıcı bir başarı yolunda yeterince ilerlediklerini düşündükleri zaman, borsaya olası bir giriş sorununu ciddi biçimde önlerine koyabilirler. Ama onların hedefi, ender olarak, kendi iç büyümelerini hızlandırmak için yeni fonlar tahsil etmektir.[5] Borsaya katılıma dair bu incelemeler, yöneticilerin borsanın ayartmalarına dayanamamalarına yol açan üç saiki kanıtlamaktadır. Öncelikle, az çok çocuksu olsa da şiddetle itiraz edemeyeceğimiz bir prestij saiki. Borsaya girdikten sonra bütününü ya da bir bölümünü kârlı bir şekilde bırakabilecekleri kendi hisselerinin ve partnerlerinin hisselerinin değer kazanma saiki: Bu konuda da onlara sitem edilemez. Son olarak, pratikte ağır içerimleri olan üçüncü bir saik, şanslı dönemde gerçekleştirilen ve sorun yaratan borsa girişleri için önemli bir unsur olmuştur. Birçok yönetici, borsaya girişleri sayesinde, *dış büyüme* için gereken araçlara sahip olduğunu ummaktadır. Gerçekten de borsaya giriş, normalde, (kimi zaman ise söz konusu şirketlerin gerçek perspektiflerine dair kimi uydurmalar pahasına), hisselerin önemli ölçüde değerlenmesine eşlik eder. Yeniden değer kazanan bu hisseler başka şirketleri elde etmek için gerekli değişim parası olurlar. Sanki olgunluk evresine çoktan varmışlar gibi, başka işletmeler satın alabilmeleri için kendi yenilik potansiyellerini kullanmaya henüz başlamış olan genç işletmelerin vaktinden önce borsaya girişi böyle açıklanır.

Yakın dönem deneyimi bunu kanıtlamaya yöneliktir: Borsaya giriş, işletmelerin mali konsolidasyon yönündeki nesnel zorunluluklarından çok, artan prestij umuduna, zenginleşme arzusuna ve bireylerin güç istencine cevap verir. Borsaya girişlerde uzmanlaşmış eksperler, yetenekli profesyoneller olarak insan unsurunu engellemesi ya da dizginlemesi gerekirken, tersine bunları kışkırtırlar. Bunun onların varlık nedeni olduğu doğrudur ve onları kendi aralarında karşı karşıya getiren rekabet de öze ilişkin her türlü düşünceden daha fazla buna yönlendirir.

5) Bu temel noktada bkz. Colin Mayer, "Structures de financement et organisation des entreprises", *Institutions et croissance* içinde, Paris, Albin Michel, 2001.

Borsaya dahil olduktan sonra, ödenek fonları ya da yardımlaşma fonları (hisse senedi satın alan değişen sermayeli yatırım şirketleri) gibi büyük kolektif tasarruf fonları, yenilik üzerinde temellenen işletmelerin sermayesinde katılım payına sahip olabilir. Bu demektir ki, yeni teknolojilerden önce bunların pazardaki rolleri aşağı yukarı sıfıra eşitti. Bu fonlar ekonomik evrimin kolcu kuvvetleridir. Ve bu nedenle de tercih edilirler. Yeniliklerin kapsamını ve bunların sorumluluğunu üstlenen insanların kalitesini değerlendirmek için uzmanlaşmış yeteneklerden yoksun olunduğundan, bu çok özel alanda, iyi kalpli periden ziyade acemi büyücü rolü oynarlar.

Çağdaş borsaların rolüne pek uygun olmayan bu argümantasyonda, belki de, yüzyıllık kapitalist bir kurumda güveni dinamitlemeye yönelik, temelden ahlakçı bir itirazın ekonomik biçime sokulması görülecektir. Yine de, en yetkin ekonomik sorunu dolambaçsızca ortaya koymaktan başka ne yapılabilir: Mali işlevleri bir kez sona erdiğinde, borsalar hâlâ ne işe yarar?

Kapitalist Bir İşletme Nedir?

Son çeyrek yüzyılın mali dönüşümünün geçerliliğini tümüyle tartışma konusu eden borsaların mali işlevinin sönmesi, mali birikime dair yeni bir meşruiyeti yine de en beklenmedik şekilde doğurdu. Giderek genişleyen toplumsal tabakalardan gelen tasarrufların bu pazarlara akıtılması, böylece, Anglosakson alana dahil olmayan ülkeler de dahil olmak üzere, bireyin parayla ilişkisini derinden değiştirdi. Görünüşe bakılırsa, *paraya dair eski tabu yok olmuştur*. Bundan böyle yurttaşları zenginleşmeye teşvik etmek gereksizdir, çünkü bu amaçla kritik bir tasarruf miktarına sahip oldukları anda kendiliğinden buna yönelirler. İşletmelerin kapitalistik temelini yaygınlaştıracak diye umut bağlanmış olan mali dönüşüm, yine de, her türlü ekonomik yararlılıktan bağımsız olarak, değer biriktirme arzusunu ahlaki ya da toplumsal olarak kabul edilebilir kılmayı başarmıştır.

Oysa, parayla bu yeni ilişki –ki birikime elverişlidir–, aynı zamanda, antikapitalist ideolojilerin boğmak istedikleri sulardan nihayet kurtulmuş olan işletmenin üzerini yeniden örttü. Zihniyet değişimini dikkate alalım, ama bunu yaparken, bu son yirmi yılın mali olaylarının arka planında yer alan ve mali değer yaratma misyonundan başka bir cevabın ilk adımını bulmaya her zamankinden daha çok ihtiyaç duyan kapitalist

işletmenin yapısı temel sorununu nadasa bırakmamaya dikkat edelim. Gerçekten de, işletme kendi meşruiyetini hissedar için değer yaratmanın meşruiyetinden alsa da, hissedar da kendi meşruiyetini işletmenin kendisine ait olmasından alır. Sermayenin mülkü işletmenin mülküne denktir. Kotalandırılmış şirket sermayesine sahip olanlar tarafından işletmenin araçsallaştırılması anlamına gelen bu radikal önerme, sağlam temelleri tartışılmak istenirse, kapitalist işletmeyi tanımlama teşebbüsüne çağrı yapar.

Çünkü son iki yüzyıl boyunca kamusal tartışmaya egemen olmuş sermaye ile emek arasındaki çatışkılı karşılaşma, işletme ile hissedarın yüz yüze gelmesiyle daha aldatıcı ve daha gizemli bir şeyi öne çıkardı. Karşıtlık, terimin tam anlamıyla cepheden ve ideolojik olmaktan çıktı. Servet yaratmanın kapitalist patronların mı yoksa ücretli emekçilerin mi işi olduğunu; ve sermayenin egemenliği bir kez ortadan kalktığında bu emekçilerin de aynı serveti ya da daha fazlasını yaratıp yaratamayacağını bilmek artık önem taşımıyor. İşletmelerin servet yarattığına inanç günümüzde gayet sağlamdır. Elbette yeteneksizlere ya da delilere teslim edildiğinde –ki herkesin kafasında birkaç isim vardır– bu serveti yok edecekleri de kesindir. Bununla birlikte, borsa dünyasının temsilcileri şunu savunur ki, eğer gerçekten servet yaratılıyorsa, hissedar için değer yaratımı da ister istemez olmalıdır. Başka deyişle, borsa, öğrenci işletmenin teslim ettiği sınav kâğıdının kalitesini onaylayan baş mümeyyiz rolü oynar.

Kendi başına bırakılmış kapalı bir sistem olan çağdaş borsanın gidişatından sonra, durumun komikliği üzerinde daha fazla ısrar etmek gereksiz kaçabilir. Bu arada, borsanın uzağında kalan işletmelerin büyük çoğunluğu, yine de yarattıkları servetlerin borsada değer yaratmanın eşanlamlısı olamayacağını kanıtlamaktadırlar. Yakın dönem deneyimi, bu borsa gidişatının, kotalandırılmış işletme için daha ziyade bir karışıklık kaynağı olduğunu göstermektedir. Devam edelim.

Devam edelim, çünkü işletme ile hissedar arasındaki ilişki sorunu, işletme kotalandırılmış olsa da olmasa da, her koşulda ortaya konur ve eğer borsa yoksa (ya da artık yoksa) mutlak anlamda ortaya konacaktır. "Kapitalist bir işletme nedir?" sorusuna aynı anda iki cevap verilebilir. Kapitalist işletme, toplumsal servetin eşanlamlısı olan katma değer yaratmak için ve hissedarlarına mali bir verim sunmak için vardır. Ve sözcüğün modern anlamında hisseli şirket var olduğundan beri bu böyledir.

Max Weber, bizim bildiğimiz kadarıyla, sorunu gereken kesinlikte dile getirmiş olan tek ekonomi düşünürüdür. Şöyle demektedir: "Bir

insan grubunun ihtiyaçları, (ihtiyacın doğası ne olursa olsun), ekonomik olarak profesyonel faaliyetlerce karşılandığında ve bunun da aracı *işletme* olduğunda, kapitalizm vardır; daha özel olarak belirtirsek, *rasyonel* bir kapitalist sömürü, sermaye hesabına sahip bir sömürüdür, yani modern muhasebe ve bir bilanço çıkarılması aracılığıyla kendi verimliliğini rakamlarla kontrol eden, kâr getiren bir işletmedir."[6] Max Weber, asıl tanımı anlamında kapitalist işletmenin doğuşunu Hollanda'da XVII. yüzyıl başına ve gündelik ihtiyaçlarımızın esasen kapitalist yolla karşılanması olgusunu ise XIX. yüzyılın ikinci yarısına tarihler.

Weber'i izleyecek olursak, iki temel nokta vardır: Birinci olarak, Modern Zamanlar yeni bir kapitalist işletmenin doğuşuna tanık olmuştur; ikinci olarak bu tür sömürü, kendi rasyonalitesini, *verimliliğin denetimi* yoluyla ifade eder. Enron'un, World.Com'un *ve benzerlerinin* çağında, Weber'in sözü gülümsetebilir, ki biz bundan kaçınmaktayız. Çünkü bu kurucu sözü sürdürüp derinleştirmemek son derece üzücü olur. Hatta bugün bunu yapmamak affedilmez bir hal almıştır. Sermayenin emek gücüne elkoymasının aracı olarak görülen kapitalist işletme, ilkesel olarak tartışıldığı sürece, hakiki temellerinin kılı kırk yararak araştırılmasına pek yer yoktur, yalnızca savunma durumunda bir savunma olabilir: Sosyalist imparatorluğun ideolojik ve politik düşüşü, borsaya ve dogmalarına köle olmuş yeni kapitalizmin anormalliklerinin de yapması gerektiği gibi, düşünceyi özgür bırakmalıdır.

Verimliliğini denetleyebilen, rasyonel bir işletme tarzının doğuşu, tesadüfün ürünü değil, kısmî zorunluluğun ürünüdür. Bunu söylerken, tarihte zorunluluğun yerinin olmadığını, yeni ve temel olarak meydana gelen her şeyin kısmen olumsallıktan kaynaklandığını bilmezlikten geliyor değiliz. Kapitalist işletme modern çizgileriyle belirmeden önce, onun işlevini yerine getiren ekonomik bir kurum ihtiyacı zaten vardı. Batı Avrupa devletlerinin iç pazarının genişlemesi, insan kapasitesini kullanmanın mevcut türlerinin ikna edici olmayan bir şekilde yerine getirdiği yeni tür bir kullanıma yol açar. Çok kesin bir şekilde, kapitalist işletme olarak adlandırılan işletme türü, ekonomi tarihçilerinin gayet iyi bildiği diğer iki türle çelişki halinde ortaya çıkmıştır.

Birincisi, *Verlagsystem* denen türdür, ya da yine Weber'in ve başka yazarların tanımıyla, finanse edilen taşeronluktur. Geleneksel korporasyondan kopmuş olan bu sistem, çalışması için gereken hammaddeleri sağlayan, sonra da dönüştürülen ürünün piyasaya sürülmesini üstlenen

6) Max Weber, *Histoire économique*, Paris, Gallimard, 1991, s. 295-296.

bir satıcı tarafından ev içi el emeğinin kullanımından ibarettir. Bu prekapitalist konfigürasyon içinde satıcı, yalnızca hammaddelerin sağlanmasının ve dönüştürülen ürünlerin yeniden satın alınmasının koşullarını yerine getirmekle kalmaz, emek aracını sağlama ve bunu besleme görevini de emekçiye bırakır. Ağır yatırımlar gerektiren bir üretimle uyuşmayan *Verlagsystem*, demek ki, maddi donanımı, amortismanı ve ücretleri üstlenen kapitalist işletmenin karşısında yer alır.

Max Weber, ayrıca, önemli bir gözlem de ekler. Fabrika (maddi açıdan kapitalist işletme) *sürekli satışı* varsaymaktadır. "İstikrarsız bir pazara işveren hoşgörü gösteremez, çünkü pazarın konjonktürel riski işverenin omuzlarındadır."[7] Böylece, kapitalist işletmenin, tanımında zikretmediği ikinci temel karakteristiğe parmak basar: Sürekli pazar olasılığı ve zorunluluğu.

Venedik örneğinde olduğu gibi, Akdeniz sitelerinin servetinde payı bulunan satışın sürekliliği, ne ticari seferin dert ettiği şeydir ne de hedefi modern kapitalist işletmeyle karşıtlık içinde bulunan ikinci tür işletmedir bu. Bu seferlere de kapitalist girişim / işletme denebilir. Ama diğer bir temel noktadan bakıldığında, bizim çağımızın kapitalist işletmelerinin karşıtı konumundadırlar. Bunlar, fizikî kişilerin katışıksız birlikleridir. Her ortak kendi sermayesini, kendi bilgi ve becerisini getirir ve seferin fizikî risklerine katılarak muhtemelen kendi masraflarını kendi karşılar. Sefer başarıyla sonuçlandığında toplanan kâr oranı, günümüz ticaretiyle kıyaslanabilecek gibi değildir: % 300, 400, 500. Bu, tekrar satan birinin kâr oranıdır, yani tekelci satın alıcı malını daha sonra nihai alıcıların kabul edebileceği azami fiyatla piyasaya sürebilir. Bu onu, modern kapitalist işletmeden başka bir ekonomik evrene dahil etmeye yeterlidir. Yine de, bu tür birliğin işletme ile sermayedarlar ya da hissedarlar arasındaki her türlü potansiyel çıkar çatışmasını görmezden geldiğini akılda tutmak her şeyden çok önem taşır. Uygulamada işletme hissedarlardan oluşmuştur, işletmeyi oluşturanlar hissedarlardır. Seferin sonunda kârlar işverenler ile hissedarlar arasında katılımlarına orantılı olarak paylaştırılır. Bu türde ve bu dönemdeki kapitalist işletme, Weber'in kapitalist fabrikanın ayırt edici bir özelliği olarak gördüğü ölçüte karşıt olarak, süreksizdir.

Modern kapitalist işletmenin eşgali, demek ki, bu iki tür işletmeye karşıtlık içinde oluşur. Bu *süreğen işletme*'dir, çünkü onun pazarı, el emeği ve sermayesi de süreklidir. İşte, görünüşte basit olan, ama temele ilişkin

7) A.g.e.

ve farklı pratik sorunları ortaya koyan şey budur. Pratik sorunlar ekonomik yaşayabilirlikten kaynaklanır: İşletme, kârlı koşullarda üretimini sürekli olarak piyasaya sürebilmek için yeterince geniş ve sadık bir müşteri kitlesine sahip olabilecek midir? Ücretler ile yatırılan donanımın amortismanı gibi ikili bir yükümlülüğün taşınabilir olması için üretimine hakim olabilecek midir? Yine de temeldeki sorun *sermayenin sürekliliği* sorunudur.

Tüzel Kişilik Sahibi İşletme

Bu türden işletme, hissedarın işlevi ile işverenin işlevini genellikle kökende birleştiren fizikî kişilerin bir ya da birçok ortak inisiyatifine dayanır. Ya da, işveren ile hissedarlar aynı gruba dahil olmadıklarında, dostluk ya da arkadaşlık bağlarıyla bağlı kişiler söz konusudur. Özellikle bu birlik, bireysel ilişkileri etkileyen değişiklikleri aşarak sürüp gidecekse, uzak ticarete adanmış olan antik sömürü türleriyle karıştırılabilir. İşletmenin kendiliğinden kesintiye uğraması ve ticari seferde olduğu gibi, aktiflerinin başlangıçtaki hissedarları arasında paylaşılması durumu ise bir yana bırakılmıştır. İşletmenin süre içinde faaliyet göstermesi için, birinci olarak, hissedarlar arasındaki anlaşmanın sürmesi ve ikinci olarak, yöneticilerin eyleminin hissedarların arzularına uygun olması gerekir.

Modern kapitalist işletmeye özgü karakteristikler, rasyonel bir muhasebeye başvurmayı gerektirir. Ücretlerin ve mal sağlayanların düzenlenmesinden başka, yatırımları da amorti etmek, istikraz faizlerini ödemek ve *sermayeyi ödüllendirmek* gerekir. Bu ödüllendirme sorunu, bir sefer dönüşünde partnerler yalnızca ticari bir ganimet olarak kabul edilebilecek olan şeyin meyvelerini paylaştıklarında ortaya konur. Sermaye, modern bir işletmenin bilançosuna dahil olurken, elde edilen sonuçları dikkate alarak ve işletmenin öz-finansman ihtiyaçlarını hesaba katarak saptanması gereken belirli bir ücretlendirmeyi gerektirir. Hissedarlar ile yöneticiler arasındaki olası çıkar çatışmalarının bir kaynağı burada belirir; en azından tek bir grup olmadıklarında ya da grup dağılmışsa. Ama potansiyel çıkar çatışmasıyla birlikte, *kârların işletmenin elinde* olduğu olgusu da tartışmasız biçimde ortaya çıkar.

Bundan, birbirinden ayrılamayacak biçimde iç içe geçmiş iki düşünce kaynaklanır. Birincisi, kârlar işletmenin geliridir, yoksa sermayenin değil: sermayenin mali hakları, basit ve kesin bir kurala göre *a priori* saptanamadığından, hissedarlar ile yöneticiler arasında az çok pazarlık konusu

edilmelidirler. İkincisi, işletme, işletmenin yöneticisi olmayan hissedarların sermayenin bağrındaki mevcudiyetinden bağımsız olarak elbette kendi başına bir varlık oluşturur. Kendi içinde şaşırtıcı bir yanı olmayan bu sonuncu mülahaza, hissedar için değer yaratma postulatıyla ve bunu destekleyen çok daha ağır bir postulat olan, sermaye sahipleri tarafından işletmenin mülkiyeti postulatı tarafından fiilen yadsınmıştır. Yakından bakıldığında, bu sonuncu postulat kapitalist işletmeyi, fizikî kişi olarak hissedarlardan ayrılabilir olmadığı, *tüzel kişiliğe sahip olmadığı* bir önceki evreye indirger.

"İşletme" sorununun boyutu, Max Weber'in, *sermaye* niteliğinde bir muhasebeye sahip rasyonel organizma olarak tanımlayarak bize zımnen öğrettiği tüzel kişiliğin doğası içinde tümüyle bulunmaktadır.

İşletmeyi tüzel kişilik olarak tanımlamak, uzmanlaşmış eğilimi maddi üretim olan bir kurumun hukuksal gerçekliğini keşfetmek anlamına gelmez. Bu, işletme görüngüsünün, Batı Avrupa'daki tüm faaliyet alanlarını içeren genel bir harekete katılımını kabullenmek demektir. Bu Avrupa'nın tarihi, belli bir açıdan, tüzel kişiliklerin yaratılma tarihi olarak yazılabilir. Kuşkusuz en başta gelen kilise, ruhbanlara ait olan ve dini görevlilerinin kendilerine dini bir mesajın emanet edilmesini ayrıcalık olarak göremeyecekleri bir yerdir. Modern devlet, düzene ve adalete adanmış kamu hizmeti monarşilerinin kuruluşuyla onuncu ve on üçüncü yüzyıllar arasında İngiltere ve Fransa'da doğmuştur. Ve elbette özgür komünler, meslek sendikaları ve birlikler gelir...

Tüzel kişiliğin önemli katkısını, üye, yönetici ya da çalışanlardan oluşan fizikî kişilerden bağımsız olarak bir nesneyi doldurma yeteneğini herkes sezgisel olarak bilir. Tüzel kişilik, misyonu içinde tanımlanır. Aynı zamanda, tüzel kişiliğe, herhangi bir senede bağlı olan fizikî kişiler de, tüzel kişiliğin kendisine hizmet ederek misyona hizmet ettiklerini ileri sürebilirler. Ulus-devlet, ulusu oluşturan fizikî kişiler ile temsili tüzel kişiliği olan devlet arasında oluşturduğu devasa ayrım nedeniyle, bu durumun özellikle aydınlatıcı bir açıklamasını sunar. Ulus-devlet kendini, haklı olarak, yurttaşların ortak yaşama ve hareket etme yönündeki kolektif iradesinin aygıtı olarak sunar. Bununla birlikte onun varlığı, yurttaşların ön hazırlık olarak zımni katılımını, istisna tanımayan devletin tüzel kişiliğine fizikî kişilerin sadakat ilkesini varsayar. Bu konuda kendimizi açıkça ifade edebilmemiz için, diyelim ki, eğer devlet pratik olarak bizim hizmetimizdeyse, bunun nedeni, ahlaki olarak bizim ona ait olmamızdır. Oysa, bizce işletme, genel kamu çıkarı hedefini sürdüren diğer tüzel kişiliklerden temelde ayrılmaz.

Asıl sorun, dinsel, politik, kültürel ve toplumsal alanlarda açıkça ortada olan tüzel kişiliğin ortaya çıkışının ekonomik alanda niçin zımni kaldığını bilmektir. Doğuşunu Max Weber'in on yedinci yüzyıl başına dayandırdığı kapitalist işletme, dört yüzyıl sonra, basit bir mülkiyet nesnesi olarak gözüktüğü haliyle niçin yanlış anlamaların ve çatışmaların konusu olmaya devam etmektedir?

İşletmenin mevcut haliyle tanınmasındaki bu gecikmenin nedeni olan şey, belki de, mal ve hizmet üretmek şeklindeki varlığının tamamen incelikten uzak niteliğidir. İşletmeyle birlikte, elbette üretmek ve para kazanmak söz konusudur. Ama hedef ekonomik ve mali olsa da, kelimenin tam anlamıyla nesne toplumsaldır. Max Weber bize bunu arada belirtmektedir: İşletme, üretim tarzlarından biri değil, temel, hatta tek tarzdır. İşletmenin faaliyeti ve başarısı, yöneticilerinin ahlaksızlıkları ve erdemleri tüm bir toplumun işidir. Ekonomik yaşamdaki *imperium*'u, sonuçta kanıtladığı üstünlükten kaynaklanır, çünkü özellikle de belli bir süre içinde hareket etmek, yenilik ve yatırım yapmak ve üretim tutarını hiç durmadan genişletmek için yaratılmış olan uygun tüzel kişilik biçimini alabilmiştir.

Bununla birlikte, belli bir süre içinde hareket etme kapasitesini, sermayesi içinde istikrarlı hissedarların varlığından değilse nereden aldığı sorulacaktır. Çünkü bu hissedarların varlığı olmadan, işletmenin bağımsızlığı ve bu kapasite bitmiş olur. Gerçekten de, hissedarın temel rolü, işletmenin kalıcı faaliyetinin ve başarı yeteneğinin koşulu olan bağımsızlığı ona sağlamaktır. İşletme karşısında yerine getirmesi gereken diğer görevler bütününü kapsayan ve bunlardan önce gelen şey budur.

İşletme ile Sermaye Arasındaki İlişkiye Dair İki Antagonist Bakış Açısı

Hissedarın, basitçe, sermaye getiren olarak tanımlanması, baştan itibaren en nazik sorunlardan biri olan, hissedar haklarının emek getiricisi olan ücretliler ile kredi getiren alacaklıların hakları üzerinde niçin baskın çıktığını bilme sorunudur. Sermaye getiriyor olmanın, işletmenin diğer partnerlerinin haklarına baskın çıkan haklar oluşturmasına yetmediğini kabul etmek için Marx'ın şemasıyla hemfikir olmaya gerek yoktur. Ücretliler, işletmenin işleyişini kontrol etme hakkını dışlayan toplumsal ya da ahlaki haklardan ve mali haklardan başka bir şeye sahip değilken, hissedarlar niçin hem mali haklara hem de işletmeyi kontrol yetkisine

sahiptirler? Klasik sunuşa bağlı kalınırsa bunu söylemeye hiçbir şey imkân tanımamaktadır. Yine de, liberal teorisyenler, sermayenin meşruiyeti üzerinde daimi bir tartışmayla yüz yüze gelmek pahasına bile olsa, hissedarın meşruiyetini maddi rolüne dayandırmakta inat ederler.

Bir simge olan Milton Friedman, işletme sermayesinin bu şekilde görülmesinin karikatürümsü bir örneğini sunar. *Shareholder value*'nin, yani hissedar için değer yaratmanın yöneticinin eyleminin temel ilkesi olması yönündeki ilk talebi otuz yıl kadar önce ona borçluyuz. Milton'un hedefi neydi, şu an için nedir? İşyöneticilerinin sermaye sahiplerini ücretlendirmekten çok kendi işletmelerinin pazar paylarını artırmakla daha çok meşgul oldukları bunca yıldan sonra, hissedarlara mali bakımdan daha iyi muamele edilmesini vazetmeyi mi aklına koymuştur? Milton Friedman'ın kesin olarak yeniden ileri sürmek istediği şey, sermaye sahiplerinin işletme ile yöneticileri üzerindeki *tekelci* denetim gücü değildir. Onun anladığı, *stakeholder*'ları ya da işletme partnerlerini hissedarlarınkiyle ortak ya da buna paralel bir denetim uygulamaya yöneltenlerin olası niyetlerini çürütmektir. Chicago Okulu'nun manevi lideri, ücretlilerin temsilcilerinin şirketlerin stratejisine ve yönetimine müdahale hakkına sahip olmasından duyduğu endişeyi açıkça sergiliyordu. Dolayısıyla, hissedarlar için azami mali haklar yaratmak üzerinde odaklanan işletme misyonunun yeniden tanımlanması pahasına, kapitalistik olmayan partnerleri işletmenin denetim yetkisinden uzaklaştırıyordu.

Ama Milton Friedman'ın *shareholders* ile *stakeholders* arasında kurduğu köklü karşıtlığın bir diğer sonucu, işletmeye gönüllü olarak bağlı hisse sahipleri ile fırsatçı sahipler arasındaki her türden ayrımı temelsiz olarak reddetmektir. Böylece, bu son yirmi yılın borsa dönüşümünü meşrulaştırmış olan hissedarların rolünün başat olarak kavranmasının yolunu açar.

Bu köklü ve indirgemeci bakış açısının sorumluluğunu, aslında Anglosakson düşüncenin hisseli şirketler kadar eski bir geleneğine mensup olan Milton Friedman'ın kendisine atfetmek yanlış olur. John Locke ve Adam Smith, bugün bizim işyöneticisi olarak adlandırdığımız sermaye müdürlerinin sermaye sahipleri karşısındaki tabiyeti üzerinde ısrar ediyorlardı. İşyöneticisinin, sorumluluğu kendisine emanet edilmiş olan mal varlıklarını verimli kılmaktan ibaret olan temel rolünden kurtulması yönündeki kaygısını açıkça ifade ediyorlardı. Bunu şöyle yorumlayabiliriz: Şirketin bir hisse ya da bir payının taşıdığı önemli özellik, işletmenin bilançosunda muhasebeleştirilebilir olmasına değil, sermaye sahibinin mal varlığının içinde bulunmasına bağlıdır. Dolayısıyla kelimenin tam anlamıyla "mal varlıksal" bir kapitalizmden söz etmek yerinde olur.

Anglosakson toprağında sermaye mülkiyetinin başat biçimi, bu mal varlıksal anlayışı açıklamaktadır. Bu, *dağılmış* bir mülkiyettir. Uluslararası karşılaştırmalar, Anglosakson şirketler ile diğer gelişmiş ülkelerdeki benzerleri arasında çarpıcı bir tezat ortaya çıkarır.[8] Anglosakson şirketlerinde sermaye bir yığın hissedarın elinde olabilirken ve bu sermayeyi fiilen kontrol edebilecek grup da bu hissedarların bağrından doğmazken; Avrupa'nın ya da Japonya'nın diğer şirketleri, genellikle referans denen hissedarların, sermayeyi istikrara kavuşturmak için gereken asgari hisseye sahip olmalarına ve suç olabilecek niyetler taşıyarak harekete geçen arzulanmayan yabancıların işin içine karışmasını önlemeye özen gösterirler. Bu iki çelişik gerçeklik, işletmenin, sermayenin ve karşılıklı ilişkilerinin farklı bakış açılarını ister istemez yansıtmaktadır. Anglosakson topraklardaki egemen doktrinin, yerel ekonomik yapılarda sermayenin genel biçimini yansıttığı, burada aşırılığa kaçmadan söylenebilir.

Daha da kayda değer olan, kolektif tasarruf fonlarının ve özellikle de ödenek fonlarının güçlü gelişinin bu konudaki uygulamaları değiştirmediği ama bunları onayladığı, sonra da Avrupalı şirketlerde gerçekleşen plasmanlardan yana yaygınlaştırdığıdır. Bu fonlar, gerçekten de, bir tasarruf kütlesine sahiptirler ve bu sayede çok sayıda işletmenin nominal denetimini ele geçirmeye çalışırlar. Tam tersine, ödenek fonları ile yardım fonları, sermayenin denetlenmesine denk gelebilecek her şeyi bir yana bırakarak, ellerinde bulundurdukları şeyleri titizlikle ayrıştırarak geleneksel çizgi içinde tutulmuşlardır. Bu uygulamanın tamamen mali bir tercihin ifadesi olması pek gerçeğe uygun gözükmemektedir. Bir fon yöneticisi yüz milyarlarca dolara sahip olduğunda, hem plasmanlarını çeşitlendirebilir hem de –eğer isterse– şirket sermayelerinin stratejik bir bölümünün denetimini sağlayabilir. Ödenek fonlarının ve benzerlerinin bu türden uygulanışını açıklamak için daha temel bir şey gerekir; *hissedarın işletmeye bağlanmasını engelleyerek* onun rolünün önceden yerleşmiş kavranışı içinde kök salan bir şey gerekmektedir.

Gayet sakin bir Amerikalı, ödenek fonları yöneticilerinin tercihlerine kesinlikle ters kendi tercihleriyle, bu fonların keyfi uygulanışının kanıtını dünyaya aşk etmektedir. Finansör Warren Buffett, benzerlerinin şaşkın bakışları altında, aynı anda ancak birkaç işletmenin tanınabileceğini ve dolayısıyla, hissedarın katı bakış açısından bakıldığında, plasmanları çoğaltmanın ve fon yöneticilerinin genellikle yaptığı gibi, mali hedefleri ansızın değiştirmenin saçma olduğunu savunmaktan hiç vazgeç-

8) Ayrıca bkz. C. Mayer, "Structure de financement...", a.g.y.

medi. Amerikan iş adamları topluluğunun bu eksantrik finansörü, adına layık hissedarların kendi ekonomik potansiyellerine yeterli bilgi düzeyine erişebilmelerinin, ancak sermayeye ısrarcı katılımla ve başarılarında olduğu kadar sıkıntılarında da partner işletmelere eşlik etme riskine girerek mümkün olabileceği üzerinde durur. Tutarsızlık olarak suçladığı bir davranışı açıkça kınayarak, rakiplerinin işletmelere bağlanmasını engelleyen kolektif dogmanın gücünü de özellikle teşhir eder.

Ama gönüllü sadakatsiz bu hissedarlar nasıl olur da kütlesel temettülerin ödenmesi ve mali tabanlarını zayıflatan hisselerin tekrar satın alınmasını talep edebilirler? Sermayeyi denetlemekten kasıtlı olarak uzak durmaları, onları önemsiz bir role iterken, kendilerine nüfuz sağlayacak gücü nerden bulurlar? Bu güç, kolektif plasman fonlarının, bireysel fonların azınlıkta olduğu şirketler üzerinde çoğunluk hissedarların fiili gücünü kullanmasından ve bunu yaparken de hukuksal olarak çoğunluktaki hissedarların sorumluluklarını desteklememesinden kaynaklanır. Böylece onlar kotalandırılmış işletmelerin mali politikasının efendisi olurlar; ancak bu işletmelere ne öz fon getirirler ne de onları pazardaki rakiplerinin düşmanca akınlarından koruyacak sermaye istikrarını. Sermaye dağılımı, işyöneticilerinin fonlar karşısında mesafelenmesini sağlamadığı gibi, dahası, fonlar kendi işletmelerinin yaşamına her türden pratik müdahaleyi reddederken, bu yöneticileri tabi bir konuma yerleştirmek gibi paradoksal bir etkiye de sahiptir. Kuşkulu hissedarlar karşısında kendi işletmelerinin ve kişisel yönetimlerinin davasını savunmak için işyöneticilerinin sürekli olarak boyun eğmesi gereken *road shows* buradan kaynaklanır. Bu *road shows*'a adadıkları zaman, –uyanık oldukları ve işletme yönetimine ayırdıkları zamana kıyasla, toplam faaliyetlerinin en azından üçte biri olduğundan– orantısız gözükmektedir. Ama, kolektif tasarruf fonlarının yükselişinden sonra kotalandırılmış şirketler ile hissedarlar arasında kurulan muğlak ilişkinin kaçınılmaz sonucu budur. Bu ilişki, partnerlerin öznel konumundan yola çıkarak tanımlanabilir: Hisselerin çoğuna sahip bir kişiden resmen bağımsız; kotalandırılmış büyük bir grubun başında oynadığı baskın rolden emin olan; çoğu zaman da medyanın eylemiyle gün ışığına çıkarılan bir işyöneticisi, "İşletme, benim!" deme yeteneğine sahip olduğuna inanır. Ama hissedarlar ona cevap verirler: "İşletme bana aittir!" Karşılıklı rollerinin değerlendirilmesi konusunda kökten bir yanlış anlamayla karşı karşıya gelen aktörler arasında diyalog güçlüğü buradan kaynaklanır.

Fonlarının verimliliğini kafaya takmış olan bu mülk sahipleri kapitalizmi, aynı zamanda kendi işlerinin başında bulunmayan mülk sahip-

lerinin kapitalizmidir. Fonların sermayeyi denetlemesinin reddinin karşılığı, idari ve gözetim organlarında onların yokluğudur. *Mülk sahibi hissedarlar işletmenin dışında kalır.* Kotalandırılmış işletmenin geleceği için önem taşıyan her şeyi bilmeyi arzulayan fonlar, üretimin, ticari stratejinin, yeni ürün hazırlıklarının, yeni yerlere taşınmanın ya da yeni partnerliklerin örgütlenmesi gibi tüm hassas alanlarda bulunan kalifiye meslektaşları ve yöneticiler üzerinde doğrudan bir soruşturma ve denetim gücüne sahip olabilecekleri meclislerin yine de uzağında kalırlar. Hissedarların dağılımının bu meclisler içinde temsillerini kolaylaştırmayacağı doğrudur. Ama bu pratik mülahazanın ötesinde, onların meclislerden uzaklığının temel nedeni işletmeyle ilişkilerinin doğasında yatmaktadır; mülk sahibinin mülkiyet nesnesiyle saf haldeki ilişkisi, Viktorya dönemi İngiltere'sindeki büyük toprak sahibini idarecisine bağlayan ilişkiden kural olarak pek az uzaktır. Aradan yüzyıllar geçti, kapitalizm değişti, ama Anglosakson hissedar ile işletme arasındaki ilişki kökenlerine sadık kaldı. Anglosakson tarzdaki hissedarlık ile esham ve tahvilat borsaları arasında tinsel bir suç ortaklığı ile biçimlerde paralellik görülür. Anglosakson ekonomi kültürünün tipik ifadesi olan esham ve tahvilat yaratma paradigması, içinde gerçekleşebileceği ve tercih ettiği bir yer bulduğu çağdaş borsanın değişimlerinden büyük ölçüde önce gelir. Niteliksiz sözcük oyunlarına başvurmasak da, bu nokta temel önemdedir. Anglosakson topraklarında işletme ile sermaye sahipleri arasındaki ilişkinin özel dünyasında esham ve tahvilat üretimi ilkesine tüm etki gücünü sağlayan, borsa hissedarı için esham ve tahvilat üretimidir.

Ne var ki, yardımlaşma fonları ile ödenek fonları bu ilişkinin *evrensel* olduğunu ileri sürerler. Bu fonlara sağlanmış olan büyük borsa piyasalarına giriş imkânı, nüfuz alanlarını genişletmiştir. Bulaşıcı bir durumdur bu. Özgür sermaye dolaşımı, Anglosakson tarzı hissedarlığın tahakkümünü besledi, oysa ki Anglosakson işletmelerin rekabetçi pazarlardan adım adım geri çekilmesi, daha ziyade, bu hissedarlığın taşıyıcısı olduğu ekonomik ve mali doktrinin sağlam temellerini çürütmeye yönelmiştir. Avrupalılar, Japonlar ve Asya ya da Latin-Amerika'nın diğer bazı devletleri, Amerika ve İngiltere'deki ödenek fonlarının ve yardımlaşma fonlarının ana hatlarıyla tanımladıkları yönetimlerle uyumlu kılmak için kendi işletme "yönetim"lerinde reform yapmaya çağrılmışlar, hatta bu emredilmiştir.

Anglosakson anlayışlarla diğer büyük sanayileşmiş ülkelere özgü anlayışlar arasında böylece bir cephe hattı açılmış olur. Esham ve tahvilat yaratılmasından yararlanan hissedarın başına buyruk özgürlüğü üzerinde

odaklanan bir işletme ve sermaye bakış açısı ile işletmeye az çok dayanıklı bir şekilde bağlı olan çoğunlukçu hissedarların varlığını eksen alan diğer bakış açıları şematik biçimde karşıtlık içerisindedir. Anglosakson bakış açısı kendinin en modern ve en etkili görüş olduğunu ileri sürse de, tüm bu bakış açıları tarihsel deneyimlerden kaynaklanmıştır. Onun gücü, bundan böyle bireysel servetlerden son derece daha güçlü, uluslararasılaşmaya son derece daha yatkın ve dolayısıyla mali verimlilik aramaya yönelik sıradan faaliyeti, kendinden emin ve sınırlı bir tür militanlığa eşlik eden örgütlenmelere dayanmasından kaynaklanır.

Anglosakson maliyesinin yeni topraklara girmesi, diğer sanayileşmiş ülkelerdeki kotalandırılmış işletmeler ile hissedarlar arasındaki başka türlü ilişki türlerini ortadan kaldırmadı. Ama, borsada ya da periferisinde faaliyette bulunan çok sayıda profesyonelin desteğiyle, her bir ulusun ticari işlerinin tam göbeğinden onlara meydan okumuştur. Anglosakson fonlar, arkaik olarak değerlendirilen ve sonuç olarak aşağı görülen yerel anlayış ve uygulamaları adım adım ortadan kaldırarak kendi anlayış ve uygulamalarının hegemonyasını kurmaya çalışırlar. Oysa, bu anlayış ve bu uygulamaların ortak özelliği, işletme ile işletme sermayesinin önemli bir bölümü arasında istikrarlı bir bağı korumaya yöneliktir.

Sermayenin önemli bir bölümünü işletmeye bağlamanın dört formülü vardır: Ailevi hissedarlık ya da kurucu ortaklar birliği; işletme sermayesinin bankaları tarafından denetimi; partner ya da dost işletmeler arasında çapraz katılımlar; özdenetim.

Ekonomik gelişme, birçok kişinin ümit bağladığı gibi aile hissedarlığının yok olmasına yol açmadı. Dünya çapındaki bazı büyük gruplar, hâlâ kurucuların mirasçılarından oluşan bir çekirdeğe ve aynı zamanda da çok sayıda küçük ya da orta işletmeye dayanmaya devam etmektedir. Ailevi hissedarlar, doğası gereği –istisnai durumlar hariç– verimlilik anlamında en az talepkâr ya da işletmenin kârlarının dağıtım politikası karşısında en uyumlu olanlardır. Böylece, ödenek fonlarının ve kendi benzerlerinin karşı kutbunda yer alırlar. Ama, bu hissedarlık biçiminin yok olmaya aday olmadığını, tersine, işletmeler yaratırken yenilenmeye yatkın olduğunu deneyim kanıtlasa da, bu biçimin sınırlarını ve dayanıksızlıklarını da yine deneyim biçimsel olarak belirtmektedir. Aile hissedarlığına sahip gruplar başka şirketlerle zor kaynaşırlar ve mirasçılardan bazılarının hissedarlık konumundan vazgeçerek kendi mal varlıklarının başına geçme özgürlüğüne kavuştuklarını görme riski hep vardır: Ailevi hissedarlık, bir sermaye istikrarına yönelirse de bunu garanti edebilecek gibi gözükmez. Bu sınır ve dayanıksızlıklar, aynı zamanda, ailevi işlet-

melere çok benzeyen ve başlangıç sermayesi ortaklar tarafından temin edilmiş olan işletmelerin de nasibidir. Ailevi hissedarlık, bir model oluşturmadan varlığını sürdürür.

İşletmelerin bankalar tarafından denetimi, Alman kapitalizminin yakın dönem sıkıntıları tarafından gün ışığına çıkarılmıştır. Alman modelinin bileşenlerinden biri buydu. Model bocalama geçirdiğinden, kredi sağlayanların denetimine dayalı bu formül, kurallar bakımından bir eleştiriye maruz kalır. İhracat pazarları üzerinde Almanya'nın dokunulmamış kapasitesini dikkate almadan, büyüme ve istihdam anlamında Alman ekonomik başarılarındaki vasatlıkların önemli bir bölümü ona atfedilir. Yine de bunun temel bir eleştiriye yol açtığı doğrudur. Bankalar, herhangi bir aşamada işletme karşısında kararsızlık içine düşmeden, aynı zamanda hem sermaye sahibi hem de kredi sağlayıcı olamaz. İşletme kârlı olduğu sürece, işletmenin hissedarı olan bankacısı hem faizlerden hem de ödenen temettülerden yararlanır. Ama eğer zarar ortaya çıkarsa ya da iflas tehdidi görülürse, işletmenin tercihli partneri şu ikilemle karşı karşıya kalır: Borcunu talep ederek sıradan alacaklılar gibi mi davranmalıdır, yoksa, haklarından vazgeçmeli ve hatta kimi zaman –tersine– güç durumdaki faaliyeti muhtemelen kayıp fonlarla finanse etmeye devam mı etmelidir? Hissedar bankacının üstlendiği rollerin ikiciliği, ticari ilişkilerin açıklığına pek katkıda bulunmaz ve bankanın denetlediği işletmelerin karşılaştığı ciddi güçlükler vesilesiyle zarar verdiği de ortaya çıkabilir. Bu durum, sermayenin istikrarı temel sorusuna bankanın son derece tatminkâr bir cevap vermesini engellemez.

Çapraz katılımlar da aynı ölçüde etkili ve tartışmalı görünür. Bilindiği gibi bu tür katılım, belirli bazı işletmelerin, ekonomik partnerleri ya da basitçe dostları olabilecek başka işletmelerin sermayesinden, hizmet karşılığı pay almasından ibarettir. Bu düzenek, Meiji dönemindeki kökenlerinden takımada işletmelerinin dünya pazarlarını fethettiği döneme dek Japon ekonomisinin merkezinde yer almıştır. Bundan bir feodalite kokusu yayılır. Bu çapraz katılımlar genellikle son derece kullanışlıdır ve gerçekte, ekonomik –partnerlerle faaliyetleri geliştirmek– ya da mali –fonları verimli kılmak– bir sonuç elde etmek hedeflenmez. Bunlar, eleştiriden kaçamasa da sansürden kaçarlar. Üstelik, katılımlarını karşılıklı olarak değiş tokuş eden işletmeler, ellerini para keselerine sokmadan, yalnızca hisse değiş tokuşunda bulunarak bunu yapabilirler. Bu işletmeler için politik düzlemdeki tek koz, varsayımsal dostların sermayesinden eşzamanlı olarak teminatlar alarak kendi sermayelerinin içinde kendilerine dost üsler sağlamaktır.

Ama bu durumda, önceden betimlenen aynı çapraz katılım düzeneğini hukuksal olarak bağımsız işletmeler arasında –işletme ile şubeleri ve alt-kolları arasında– fiilen gerçekleştirmekten ibaret özdenetim hakkında ne demeli? Grup halinde oluşmuş bir işletme, bazı ülkelerde, kendi sermayesinin önemli bölümlerini şubelerine satın aldırtıyordu ve hâlâ da aldırtmaktadır; ve böylece de denetimden emin olabilir. Aşikâr sonuç, yalnızca kendilerine ya da idare meclislerindeki adı sanı okunmayan kişilere hesap verme durumunda olan işyöneticilerine asla sahip olamayacakları bir konum sunmak olduğundan, bu uygulamalar, çeşitli yerlerde yasaklayıcı önlemlerin konusu olmuştur.

Bu formüllerin her biri, ister dürüst olsun ister ahlaksızlıklarla dolu, ister dayanıklı ister dayanıksız, ister gelişmeye elverişli isterse de ekonomik handikap kaynağı, bunlar, Anglosakson iş ideolojisinin nüfuzundan kurtulan her ülkedeki değişmez bir eğilimi yansıtan, sermayenin işletmeyle serbest ya da zoraki ortaklığı şeklindeki temel bir kaygıya tanıklık ederler. Bu formüllerin hiçbirinin pratikteki ya da temeldeki bir sitemden kaçamıyor olması, neredeyse dünyanın dört bucağındaki işletmelerin dahi, saf ekonomik mantığı şu ya da bu biçimde şiddetle eleştirmeden kendilerine istikrarlı bir kapitalistik dayanak noktası bulmakta çektikleri güçlüğü ifade eder. Ama işletmelerin geniş bir ölçekte bu formüllere başvurması olgusu ise, İngiltere ya da Amerika'daki işletmelerin hissetmedikleri –ya da aynı düzeyde hissetmedikleri– bir ihtiyacın varlığını eşzamanlı olarak kanıtlar.

Hissedarlar Gerçekte Ne İşe Yarıyor?

İşletme ortaya çıktığında, bu sorunun cevabı, doğum belgesine eşlik eden hukuksal ve mali işlemlerdedir. Hissedarlar kuruluş sermayesini bulmayı üstlenirler ve eşzamanlı olarak işletmeye bağlanırlar; böylece öz fon sağlayıcı ve moral destek olarak ikili bir meşruiyet edinirler. Kendi ilkesi içinde özgür ve mantığı içinde zorlamalı olan, hissedarlarla işletmenin başlangıç noktasındaki bu tür birliği, bunların bağlılığının çözülmez olmadığı olgusunu gizler.

İşletme, temel pazarlarına kavuştuğunda ve yüksek bir özyeterlilik düzeyine eriştiğinde durum farklı gelişir. İşletmenin gelişimi, bu durumda, kârların yeniden yatırılmasından destek alabilir ve kârlı olduğu ölçüde daha kolaylıkla elde edilebilen bir dış kredi de bu duruma muhtemelen eşlik eder. Hissedarlardan artık mali kaynak sağlama rolü talep edilmez

ve işletme ile hissedarları arasındaki maddi bağ gevşer. İşletmenin hissedarların kaynaklarına yeniden başvurması ve bu bağı yeniden kurması için, daha iyi bir gelişim sağlamak amacıyla kendi sermayesini genişletme ihtiyacı duyması gerekecektir. Bu gayet sıradan mülahazalar, hissedarların işletme finansmanına *daimi* desteğinin, işin abc'si olduğu anlamına gelir. Tersine, eğer işletme sağlıklıysa, pazarları istikrarlıysa, maliyetlerine hakim olunabiliyorsa, işletmenin hissedarlara ücret vermesi sorunu büyüyen bir önem kazanacaktır. Hissedarlarla mali ilişkinin anlamı yavaş yavaş tersine dönecektir. İşletmenin kârlılığı, onların daha geniş bir kâr dağıtımı talep etmelerine imkân tanıyacaktır. Ve işletme, mali olarak hissedarlarından destek almaya son vererek onların taleplerini yerine getirmeye çaba gösterirken, sermaye sahipleri farklı bir anlamda ortaya çıkabilir. Bu durumda, işletmeyi mali olarak desteklemeye son veren hissedarların gerçek rolü nedir?

Hissedar işletmenin tüzel kişiliğinin bağımsızlığının garantisidir. Bu belirleyici rol, hissedarın işletme karşısında sadakatini ya da deyim yerindeyse *dürüstlüğünü* varsayar elbette. Hissedarın işletme karşısındaki dürüstlüğünün, işletmenin de hissedar karşısındaki dürüstlüğünün koşulu olduğunu söylüyoruz; yoksa, çağdaş borsada olduğu gibi tersini değil. Çünkü önce işletme gelir. Tıpkı çocuğun doğması için önce hamile kalınması gibi, işletme de, kurucu hissedarlar tüzüğü imzaladıklarında fiiliyata kavuşacak bir projeden kaynaklanır. Başlangıç sermayesine katılan hissedarların hayati katkısı, onların başlangıçtaki güvenlerine kanıttır ve sadakat bildirimi değeri taşır. Ama işletmenin doğumuyla elde edilen sadakat ilkesi, işletmenin yaşamının başka evrelerinde onaylanma ihtiyacı duyacaktır; yeter ki bu işletme, kendi ekonomik hedefini gerçekleştiremez durumda kalarak, hissedarların verdiği krediyi yitirmesin...

Bu aşamada, hissedarın işlevini meşrulaştırmak için çok sıklıkla ileri sürülen risk kavramını sorgulamak gereksiz kaçmaz. Bu kavramın, işletmenin ömrü boyunca hissedarın hukuksal ve mali haklarının moral temelini sağlayamayacağı gözden kaçmaktadır. Öncelikle, işletmenin girdiği ekonomik risk ile parasını işletmeye yatırmış olan hissedarın maruz kaldığı mali risk arasında titiz bir ayrım yapalım. Hissedarın risk alması ancak işletmenin kendi riskini almasına bağlıdır. *Bis repetita placent:* Önce işletme. Sonra şunu da gözlemleyelim ki, hissedarın işletmenin yanına mali olarak katılımı, kuşkusuz temel olsa da bu işletmenin ömrü boyunca gayet sınırlı bir olay oluşturur. Hissedarın işlevinin, uğranılan mali riske bağlı olarak doğrulanması, ekonomik dünyadaki tam uygulanışını, işletme riski ile fon sağlayıcının riskinin aynı olduğu Vene-

dik ya da Cenova seferlerinde bulur. Weberci anlamda süreğen işletmeyle birlikte riskin doğası değişmiştir. Bu işletme için, Antik ticaretin maceracıları gibi talihsizliklere göğüs germektense, kârlı bir pazar bulmak önem taşımaktadır. İşletmenin kalıcı gelişimi, işletme koşullarının süreğen hakimiyetini varsayar. İşletmenin yaratılışının temelinde bulunan ve risk kavramını doğrulayan bahis niteliği, işletme geliştikçe ve ekonomik manzaraya kalıcı katılımı güç kazandıkça silinir. Pazar imkânlarının işletilmesini savunan katı bakış açısından, müşteriler, mal sağlayanlar, bankacılar, el emeği, araştırma ve yönetme görevlerine atanmış beyinler, işletmenin başarısı için, işletmenin sermayesine katılmış hissedarlardan daha önemli görülür. İşletme, asıl güçlerini, markasının parıltısından, mal sağlayanlarının saygınlığından, alacaklılarının güveninden, kendi yaratıcılığından ve yöneticilerinin stratejik kapasitesinden alır. İşletmenin sağlamlığına ve gelişimine karar veren şey, hissedarların işletme sermayesine katılımından ve niteliğinden bağımsız olarak, işletmenin iç yaşam sürecidir.

Üstelik, işletme önemli düş kırıklıklarıyla karşılaştığında, riskin olumsuz anlamda maddileşmesinin masraflarını tek üstlenecek olan hissedar değildir. Hissedarın yanı sıra, personel, mal sağlayanlar, alacaklılar ve kimi zaman da işletmenin hizmetlerine güvenen müşteriler de, işletmeyle olan bağlarının önemine göre ciddi ya da tehlikeli zararlara maruz kalırlar. Hissedarın taleplerini doğrulayacak şekilde riski hissedara özgü göstermek, entelektüel namussuzluğa benzer.

Buna karşılık hissedar işletmeyi bağımsızlığını yitirme riskinden korur. *Demek ki hissedarı gerekli kılan şey, aldığı risk değil, kendini koruduğu risktir.* Gerçekten de, hissedarlığın istikrarlı olmaması durumunda, işletme, partnerlerinin ekonomik rehini konumunda bulunur.

Bu potansiyel rehin alıcıların en başında, alacaklılar yer alır. İşletmenin esas alacaklısı, ki bu genellikle bir banka olur, işletmesinin genel koşullarını inceleme hakkına sahiptir. Bu durumda, işletmelerin hissedarsız kaldığını hayal edelim. Bankacılar fiiliyatta onları finanse eder hale gelirler ve stratejik davranışları bundan kaçınılmaz olarak etkilenir. Finanse eden konumuna yerleşmiş olan bir bankacı açısından, işletmeye atfedilen alacaklar aktifleri oluşturur ve işletmenin normal kaygısı da bunları her an gerçekleştirmek olur. Bankacı, kimi zaman taşıdığı temel öneme rağmen, kalıcı bir gelişme stratejisinin perspektiflerini daha önce ifade edilen ekonomik rahatsızlıklarla birleştiremeyen dış bir partner olarak kalır; tabii eğer sermaye içinde konumlanmamışsa... Şunu kabul etmek gerekir ki, yöneticilerin politikasının, kalıcı mali rolü olmayan

hissedarların onayına sunulması, pratikte işletmenin sürekliliğini genellikle sağlıyor olan kredi sağlayıcılara tabi olmasından daha doğrudur.

Potansiyel rehin alıcıların ikinci sırasında ücretliler gelir. *Horresco referens*. Becerisi, yeteneği ve bağlılığı olmadan işletmenin boş bir kabuk olacağı bir personeli parmakla göstermek kepazelik değil midir? Personelin gündelik katılımının işletmenin başarısının koşulu olduğu, oysa ki hissedarların pratikte burada hiçbir aktif rol oynamadığını daha önce söylemedik mi? Ücretlilerin çalışması katma değere doğrudan katkıda bulunduğundan, (ki *outsourcing* doktrini yakışıksız bir şekilde onların bu durumunu inkâr etmektedir), bunların diğerlerinden farklı partnerler olduklarını önceden söylemedik mi? Tüm bunları söylüyoruz, ama şu temel noktayı da ekliyoruz: Kapitalist işletmenin eğilimi ne istihdam yaratmak ne de sürdürmektir. Bu konudaki politikası, onun stratejisinin ve idaresinin bileşenlerinden biridir yalnızca. Bu konuda kuşku duymanın hakkını vermek gerek. Bu kuşku, ticari işlere dair kinik bir bakış açısından esinlenmiş sayısız söylem gibi, işletmelerin istihdamı yok etmeye yönelik her kararını baştan haklı çıkarmaktan ibaret değildir. İşletmenin, kalıcı büyüme arzuları buyurduğu sürece, istihdam hacim ve kalitesinin efendisi olarak kalması gerektiğini söylemektir bu. Bu mutlak kural, yalnızca yöneticilerin bazı ücretlilerinin kellesini koparmaya karar verdikleri güç durumlarda kendini dayatmakla kalmaz, dahası, belki de, tersine, büyüme projelerinin gerekli kıldığı işe alma niceliğine ve niteliğine karar verdikleri uygun anlarda da kendini dayatır. Yöneticiler, ekonomik olarak doğrulanmış tüm istihdamları –ama yalnızca bunları– yaratmak ya da sürdürmek zorundadırlar. Kapitalist denen işletme, fiiliyatta, tamamen üyelerinin tecrübeleri üzerinde temellenerek, uygulamalarının gerekli kıldığı faaliyeti sürdürmek gibi doğal bir eğilim içindeki işçilerin üretim kooperatifinin tam karşısında yer alır. Üretim kooperatifi için istihdam hedeftir, faaliyet araçtır; tersine, hedefi kârlı pazarlara hakim olmak olan işletme, istihdamı mantıksal olarak bir araç gibi kabul eder. Oysa, işletmenin temel muhatabının, personel temsilcileri değil hissedarları olması bu konudaki kararlarının bağımsızlığının güvencesidir.

Potansiyel rehin alıcıların üçüncü sırasında, partner işletmeler yer alır. Her işletme, dürüst bir hissedarlık üzerinde temellenmiyorsa eğer, önemli ticari ilişkiler geliştirdiği bir diğer işletmeye, bir müşteriye, bir mal sağlayıcıya bağımlı hale gelebilir. Hissedarların işletmelere sundukları bağımsızlık statüsü yoksa, bunlar, birbirlerine bağlandıkları iş ilişkileri sayesinde birbirleri içinde adım adım erimeye mahkûmdurlar. Rekabet mekanizması bundan kaçınılmaz olarak ve ciddi biçimde etki-

lenmiş olur. Bu, her türlü temerküz hareketinin *a priori* reddedilmesi gerektiği anlamına asla gelmez. Ama, olası temerküzlerin, ekonomik yöneticilerin özgür ve düşünülmüş kararlarının yönlendirdiği ekonomik sürecin sonucu olması –yoksa işletmelerin birbirleri karşısındaki bağımlılık durumunun amansız bir sonucu değil– önemlidir.

Bu düşünceler ışığında, hedef işletmenin satın alınmaya rıza göstermemesini gerektiren, "düşmanca" versiyonları içinde, kamusal satın alma operasyonlarının değerlendirilmesinde riske düşülebilir. Borsa piyasasının mali kârı kavramına tamamen odaklanmış ısrarcı bir propaganda, sonunda el koyma biçimindeki bu operasyonlara ahlaki bir meşruiyet kazandırmıştır. İşin kötüsü, ulusal yasa koyucuların onlara bir ekonomik verimlilik etiketi sağlamış olmasıdır; oysa ki genellikle bir rakibin ortadan kaldırılmasından, pazarlarına, marka ve beratlarına el koymaktan başka güdüleri yoktur. Politikacıların şirket satın alma operasyonlarının gerçekliğine inanmaları öyle bir düzeye erişti ki, bugün kuşkuya yol açan şey, *sözleşmeli* doğalarına rağmen, işletmelerin iradi olarak bir araya gelmeleridir, oysa ki dayanağını borsadan alan rakip el koyma operasyonları rekabetin sağlıklı ve güçlü kuvvetli oyununu temsil etmektedir.

Teknik açıdan bakıldığında, rakip şirket satın alma operasyonlarının, kotalandırılmış bir şirketin, bir diğer kotalandırılmış şirket inisiyatifiyle açık artırmaya konulmasından ibarettir. Saldırıya geçenin ileri sürdüğü ekonomik argümanlar ne olursa olsun, tüm açık artırma pazarlarında olduğu gibi, en fazla sunanın sonucu belirleyecek olması kuraldır. Hedef şirket, bu vesileyle, katışıksız bir nesne olarak belirir; söz konusu durumda açgözlülüğün nesnesidir ve müzayede salonlarındaki sanat nesnelerine gösterilen ilgi ve itibardan yararlanmaz. Rakip şirket satın alma operasyonlarının yasallaşması, işletme leşçilerine özgür alan bıraktı. Bu yasallaşma, ne güçlü ekonomik aklamalar, ne de başarısını kolaylaştırabilecek ön hazırlıklar varken işletmelerin bir araya gelmesini sağlar.

Kotalandırılmış işletmelerin sermayesi, işletmeye sıkı sıkıya bağlı büyük hissedarların güçlü biçimde denetimindeyse, yasa koyucunun onayı olsa da olmasa da, rakip şirket satın alma operasyonları yine de *de facto* imkânsız olur. Böylece, *a contrario* bir kanıt olarak, iki tür hissedar arasındaki temel karşıtlığı açıklıyordu: Davranışı verimlilik buyruğunun hizmetinde olan, geniş anlamda mali yatırımcı ile mali verimlilik hedefini bu öncelikli görevin uygulanmasına tabi kılınış olan işletme bağımsızlığının garantörü. Bu iki türün güçlükle uyuştuğu ortadadır. Baskında bulunana yol açmak için açık artırma sürecinde hisselerini terk eden birinci tür hissedarın yaptığı, hedefine uygun olarak, mali bir fırsatı

yakalamaktır, dolayısıyla ihanet etmiş biri olarak görülemez. İkinci tür hissedar ise, sermayeye katılmaya devam ederken, hisselerini bırakarak ve üçüncü bir şahsın işletmeye el koymasını sağlayarak kendi temel görevine ihanet eder.

İfade edilmiş olan karşıtlık, işletmenin ilan edilmiş partnerleri olan *stakeholder*'lar ile işletmeyle kesinleşmiş bağı olmayan ve *shareholder* denen hissedarlar arasındaki karşıtlığa denk düşer mi? Buna inanabiliriz. *Stakeholder*'ın işletmeyle ilişkisi, *shareholder*'larda özellikle eksik olan bu sadakatle nitelenir. Ama biçimsel olarak *shareholder*'a karşıt konumda olsa da, işletmenin stratejik bağımsızlığını korumak için bir şekilde korunması gereken ücretliler, alacaklılar, mal sağlayanlar, hatta büyük sanayici müşteriler gibi diğer "partnerler"den gerçekten ayırt edilemez. Hissedarı partner düzeyine yükseltmek, işletmenin periferisinde değil bağrında yer alan, işletmeden *yarar sağlama* şeklindeki bu özel niteliği ona vermez.

Çünkü, hissedar ile işletme arasında tanımlaması pek güç bu ilişkiye geri dönersek, bu ilişkiyi kesin olarak anlamamızı sağlayacak bir karşılaştırma terimi mevcut mudur? Kuşkusuz ulus ile devlet arasındaki ilişki. Devlet olmadan ulus olamaz, ulus olmadan devlet olamaz. Hissedar olmadan işletme olamaz, katma işletmesi olmadan hissedar olamaz. Bir yanda varlık, öte yanda vasisi. İşletmenin yaşamına pratik katkısı, ulusun bağrındaki devletle kıyaslanamayacak ölçüdeyken, hissedar aynı temel düzende bir sorumluluk edinir. O, işletme nezdinde, politik alanda hükümranlık adına sahip olan şeyin mutemedi ve failidir. Belki de burada, mali takıntısından kurtulmuş yeni bir kapitalizm içinde hissedar ile işletme arasında olabilecek müstakbel bir ilişki için yeni bir şemanın öncülleri bulunmaktadır.

6
Kapitalizmi Rasyonelleştirmek

Günümüz kapitalizmini dayanıksızlaştıran ve demoralize eden her anormallik, dünya çapındaki ekonomik bütünün örgütlenme eksikliği sayesinde ayakta durmaktadır. Önde gelen ekonomik ve politik yöneticilerin yaklaşık yirmi yıldır girişikleri, uluslararası mali pazarların etkinliği üzerine bahis hedefinden sapmıştır. Kapitalist ekonomilere, son derece eksik olan rasyonel çerçevelerini geri vermek zorunlu görünmektedir.

Yola çıkılması gereken temel olgu, işletmelerin küreselleşmesi denen şeydir. Görünüşte tersine döndürülmez olan bu hareket, üstelik, hiçbir temel karşıtlığa da yol açmamaktadır. Ama, söz konusu işletmelerin ana üsleri olan ülkeler için, dünya çapındaki serbest-mübadele projesinin yeniden düşünülmesi ve çağdaş ekonominin koşullarına uyumlu bir yeni-korumacılık yönteminin uygulanmaya konmasıyla öngörülebilir olan geniş anlamda endüstriyel çöküşün ölümcül riskini yaratan da bu harekettir. İşletmelerin küreselleşmesi yoluyla oluşmuş potansiyel, ekonomik olarak entegre ve ticari olarak korunaklı büyük serbest-mübadele bölgelerinden yola çıkarak gelişebilir; hakkaniyetli bir rekabetin koşul-

ları, bütünsel serbest-mübadele yaratıcıları olan bizlere uygun düşen, en ucuz üretim alanlarına doğru bu yağma kavgasının yapıldığı yerde (ve bunun yerine) oluşabilir. Ama, büyük para dalgalanmalarının kimi zaman yıkıcı ve her zaman altüst edici etkilerine maruz kalmaktan çekinmeden yatırımcıların uzun vadeli projeler oluşturmalarını sağlayan ilk öğeler, aşama aşama yine bunlardan yola çıkarak ortaya konabilir.

Kapitalizmin ülke düzeyinde [*territoriale*] bu yeniden-örgütlenmesinden başka, bir o kadar ekonomik ve bir o kadar ahlaki nedenlerle, işletmeler ile ortak bir adlandırmayla hissedar denenler arasındaki ilişkilerin yeniden elden geçirilmesi de kendini dayatmaktadır. Tasarrufu kolektif fonlarda toplamaya yönelik olarak, profesyonel yöneticilere emanet edilmiş olan ve tersine dönmesi oldukça güç bu fon hareketini, bu fonlardan kotalandırılmış işletmelere dayatılan dar tabiyetten burada da ayırmak gerekir. Şimdi, yirmi yılı aşkın süredir bu borsalarda ya da onların periferisinde birikmeye devam eden tüm bu mali tasarrufa üretici bir erekliliği yeniden döndürmek önem taşımaktadır; ve bu durum, sırası geldiğinde hisse piyasalarının da kendi leşçi yasalarını servet yaratıcı işletmelere dayatmak yerine, büyük bir kargaşaya maruz kaldıklarını varsayar. Hissedarlar ile işletmeler arasında, onların kaçınılmaz ortaklıklarının gerektirdiği işbirliği ilişkisinin yerleştiğini görme ümidini koruyarak, tasarruf dünyası ile üretim dünyası arasında açılmış olan devasa çukur böylece dolmaya başlayabilir.

Korumacılık ve Rekabet

Serbest-mübadeleci *vulgata* açısından can sıkıcı denemelerinden birinde Emmanuel Todd, korumacılık sorununu yeniden açmak isteyen herkesin gelip çarptığı ideolojik güçlüğü dile getirmektedir: "Korumacılığa Batılı seçkinler ekonomik ve politik olarak zararlı, aşılmış bir doktrin gözüyle bakmaktadır." Bir çırpıda ilave eder: "Ulusal pazarların kısmi bile olsa her korunması rekabeti engeller ve gezegeni herkesin yararlandığı uzmanlaşmalardan yoksun bırakarak durgunluğa yol açar."[1] Bu iki cümle, bizce, Emmanuel Todd'un gayet iyi ifade ettiği ideolojik güçlükle birlikte, henüz yalnızca bir başlangıç yaptığı korumacılığın teorik karmaşıklığını özetler.

Gerçekten, bizim zengin –hâlâ zengin– ülkelerimizde seçkin geçinenler *bütünsel* serbest-mübadeleciliği kendi amentüsü ve uygulaması yap-

1) Emmanuel Todd, *L'Illusion économique*, Paris, Gallimard, 1997, s. 159.

mıştır. Emmanuel Todd bunu belirtir ve bu inancın saflarına fazlasıyla ideoloji ve ikiyüzlülük sokar. Bizim seçkinlerin savundukları serbest-mübadelecilik, dünya çapındaki iki çatışmayı alttan alta yaratmış olan on dokuzuncu yüzyıl milliyetçiliklerinin geride kalmış döneminden kesin kopuşlarına tanıklık etmektedir. Dolayısıyla bu, geleceğine inanmak için yalvarıp yakardığımız barışçıl ve refah içindeki bir dünya projesine katılma sertifikasından ibarettir. Ama, aynı zamanda, ilk kapitalistleşmiş ülkelere refah getirmiş olan çabaları gerçekleştirerek zenginleşmeleri mümkün görünmeyen yoksul halkların ekonomik kaderine zengin ülkelerin ilgisiz göründüğü bir geçmişten kopuşu da anıştırmaktadır. Sınırların metalara, sermayelere ve tâli olarak da insanlara açılması, aynı zamanda insanlığın, milliyetçilikleri ve halklar arasındaki en açık seçik eşitsizlikleri ortadan kaldıran bir başka geleceğe açılmasıdır. Bütünsel serbest-mübadeleciliğe karşı çıkmak, istensin ya da istenmesin, bu evrensel barış, refah ve eşitlik idealine hakarettir. Ayrıca, (bütün koşullar eşitlendiğinde), egemen ideoloji, geçmişte Sovyetler Birliği ile uydularının tanımladığı alan içinde reel sosyalizmin başarısı dogması kadar geçirimsiz görünmektedir. Dolayısıyla, Sovyet nomenklaturasının ve dış işbirlikçilerinin yaydığı ideolojiyle nasıl mücadele edildiyse, aynı entelektüel soğuk kararlılıkla mücadele edilmelidir. Muhalif olmaya hakkımız vardır.

Sorun oluşturan şey, teorik karmaşadır. Todd'un açıklamasındaki üç sözcük vurgulanmayı hak etmektedir: *milliyetçi, rekabet, uzmanlaşma*. Sıradan itirazcı, serbest-mübadeleci *vulgata*'nın tersine, ilk kapitalistleşen ulusların gelişiminin "korumacı" tarihsel koşullarını anmaktadır. Bu durum aşağı yukarı gerçektir. İlk modern sektörleri önemli dış pazarlara giremeden gerçekleştirilen yatırımları amorti etmek için yeterli pazar bulamamış olan İsveç gibi küçük ülkelerin durumu bir yana bırakılırsa, İngiltere, Fransa, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya ilk sanayi üslerini kendi ulusal uzamlarında kurdular ve bunlardan bazıları dış pazar yardımı olmadan atılım yapabilecekleri kilit evreyi geride bırakabildi. Yanlış olduğu kadar da ünlü olan Marx'ın aksiyomunun –"sermaye kavramı, bir dünya pazarı oluşturma eğilimini içinde barındırır"– tersine, uluslararası ya da dünya çapındaki serbest-mübadelecilik kapitalist sürecin ne önkoşuludur ne de doğal ufkudur.

Yine de, her türlü küreselci retorikten bağımsız olarak doğru olan şey, işletmelerin, kendi pazarlarını sürekli genişletmeye çalışırken, ulusal pazarın sınırlarına her gün çarpıyor olmalarıdır. Bu durumda onlara iki olasılık sunulur: Birincisi, üretim ve satış kapasitelerini fethedilecek

yeni topraklara yerleştirmeleridir; ikincisi ise, ürünlerini ihraç edebilmek amacıyla, coğrafi ya da kültürel bakımdan genellikle yakın olan partner ülkelerin sınırlarının açılmasını sağlamaktır. Birinci tercihin bir örneği, İber Yarımadası'nın Ortak Pazar'a dahil olmasından önce, 1960-1970'li yıllarda henüz Franco'cu olan İspanya topraklarına çok sayıda Avrupa işletmesinin yerleşmesidir: Pirene ötesindeki komşularımızın topraklarının yabancı işletmelerin doğrudan yatırımlarına açılmasını kabul etmeleri, onlarda acı bir şekilde eksik olan bir sanayi üssüne kısa sürede ve ucuza sahip olmalarını sağlamıştır. İkinci tercihin bir örneğini ise, özellikle Ortak Pazar'dan yararlanan Batı Avrupa ülkelerindeki işletmelerin hızla yayılmasında görürüz: Geriye dönük bir bakış, bu işletmelerin *kendi ulusal üslerinden yola çıkarak* ihracatlarında sıçrama yapmalarını sağlar. Bu nedenle, Todd'un ulusal uzama referansı, onun bütünsel serbest-rekabetçiliğe yönelik temelde doğru eleştirisini sakatlamaktadır. Kapitalist bir üretim sisteminin oluşumuna uygun uzamı temsil eden ulus, ancak Rostow'un tanımladığı ekonomik büyümenin ilk iki evresi boyunca uygun bir pazar uzamı olabilmiştir: Atılım koşullarının oluşum evresi ile atılım evresinin kendisi.

Kapitalist büyüme sürecine girişen ya da yeniden kalkışan ülkeler için ulusal uzamın ticari bakımdan korunmasının önemini hâlâ doğrulayabiliriz. Sovyet-sonrası Rusya, 1998 krizinden bu yana değeri dörtte birden fazla düşmüş olan bir ruble'nin *de facto* sunduğu koruma sayesinde modern bir sanayi –güçlü uluslararası katkı olmadan– inşa etmeye çabalamaktadır. Asya Kaplanları, ulusal pazarın tekelini kendi işletmelerine bırakarak ve başka ülkelerin açılmasından çıkarcı bir şekilde yararlanarak, atılımlarını gerçekleştirmekte ve olgunluğa doğru ilerleyebilmektedirler. Bununla birlikte, Batı Avrupa'dakiler gibi gelişmiş ülkeler, en azından, kendi yakın komşularının ve muhtemelen daha ötesinin pazarlarına serbestçe erişmeye ihtiyaç duymaktadırlar. Böyle bir erişim olmadığında, ulusal topraklarda gerçekleştirilen üretimin büyük çoğunluğu verimlilik eşiğinin altına düşer. Geniş pazarlar için tasarlanmış olan bu üretimler, ulusal toprağın sınırlı alanı içinde yaşayamaz hale gelirler. Ulus, politik olarak inkâr etmesek de, artık uygun bir pazar uzamı oluşturamaz; tabii eğer aşikâr nedenlerle adı özellikle Çin ya da Hint değilse ya da –geçerken belirtelim– kendi geniş iç pazarının ticari korunmasını zarar görmeden örgütleyebilen Amerika Birleşik Devletleri değilse...

Dolayısıyla, ihracatçı işletmelerin hesapları arasında yer alan korumacılığa bir tür matematik engel mevcuttur. Günümüzde açık bazı sınırların kapatılması bu işletmeleri öldürürken, onların dışlanmış olduğu

pazarlarda başka işletmelerin doğumunu da elbette teşvik etmez. Peki rekabetin durumu nedir? Sorun, pratik ve teorik olarak önemli bu açıdan çözümlenmek zorunda değil midir? Kesinlikle evet.

Rekabet ve uzmanlaşma, birbiriyle büyük ölçüde çatışkılı kavramlardır. Emmanuel Todd bunları kısmen birbirine katmaktadır; tıpkı bunu kendi tezlerini daha iyi savunabilmek için yaptıklarını sanarak bir görüşten diğerine geçen dünya çapındaki serbest-mübadelenin dalkavukları gibi... Çoğunluğun akıl yürütmesi, üretici faaliyetlerin sonunda dünya ölçeğinde uluslararası işbölümü ilkesinin uygulanmasına bağlı olarak bölüneceği fikrine dayanır. Bu fikir, aşağı yukarı aynı ölçüde yaygın olan, serbest-mübadelenin doğal sonucunun rekabet olduğu şeklindeki diğer fikirle neredeyse uyuşmazdır. Gerçekten de, sonuçta her ülke ya da dünyanın her bölgesi belli türde mallarda ya da ihraç edilebilir hizmetlerde uzmanlaşsa da, bunun sonucu ister istemez rekabetin körelmesidir. Kuşkusuz, her bir ülkeye ya da dünyanın her bölgesine özgü bir uzmanlaşma, bazı ürün kategorileri açısından kaçınılmaz gözükmektedir. Almanya ya da Japonya gibi büyük ekonomiler bile, ihraç edilebilir mal ve hizmet yelpazesinin tümünü karşılayamaz. Ama mübadelelerin uluslararasılaşma sürecinin temel hedefi, kesin olarak uzmanlaşmış uluslar arasındaki tedrici işbölümü değildir. Başka deyişle, ulusal ekonomilerin uzmanlaşması, rekabetçi entropiyle eşanlamlı olan dar ve geçirimsiz bir uluslararası işbölümüne varmakla en azından *ilişkili* kalmak zorundadır. Bir Finlandiya işletmesinin şaşırtıcı başarısının görüldüğü cep telefonu örneğini ve imalat *liderliğine* Tayvan'ın yerleştiği mikro-bilgisayar örneğini verebiliriz. Bu iki başarı, cep telefonunun kesin olarak Finlandiya'ya ve mikro-bilgisayarların da Tayvan'a borçlu olunduğu anlamına gelmez. Ticari açılım, ancak, ulusların aşırı uzmanlaşmasını dışlayan bir ilkeye sahip olan, hem sağlıklı hem de etkili bir rekabetin varlığını sürdürmesine ve büyümesine imkân tanıyorsa anlam taşır.

Bu eleştiriye, yerinden edilme sürecinin son dönemdeki bazı gelişmelerinin ortaya koyduğu bir gözlemi ekleyelim. Pazarın özel bir kesiminde faaliyet yürüten bir işletme, işletme maliyetinin düşük olduğu bir bölgeye başarıyla taşındığında, rakipleri de bunu yapmayı düşünene dek, fiilen egemen bir konuma hızla erişir. Aynı alanda çalışan diğer işletmeler, kendi ürünleri ile taşınmış öncü işletmenin ürünleri arasında açılan fiyat mesafesi nedeniyle pazardan dışlanma tehdidi altındadırlar. Yapabilecekleri tek tercih, yok olmak ile kendi gecikmeleri nedeniyle ustalık gerektiren koşullarda, başlangıçtaki rekabetçi konumlarını sağlama almaya çalışmadan, sırası geldiğinde yerlerinden ayrılıp taşınmak arasındadır.

Bu koşullarda, herhangi bir rakibi tarafından geçilerek, önemli bir avantaj olan ücret maliyeti sayesinde pazardan ayağı kaydırılmadan önce üretim maliyetlerini düşürmek için Batı Avrupa'daki ya da Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kapasitelerini kapatan işletmeye taş atmaya kim cesaret edebilir?

En sıradan materyalizmden esinlenen bu gözlemlerle işimiz bitmedi henüz. Düşük ücretli ülkelere yerleşmeye başlamış olan sanayiciler, iki cephede birden kazanabileceklerini saptamışlardır: işletme bedelleri ile yatırım bedelleri. Çin'de bir çelik fabrikasının kurulması, Batı Avrupa'daki maliyetin % 40'ını temsil eder. Kapasite yatırımı, pazara gerçekten yeni bir ürünün sürülmesiyle birlikte, işletme yönetimleri için en riskli karar olduğu ölçüde bu ek avantaj daha da önem kazanır. İşletmenin yararlanacağı talep, yeni kapasiteyi amorti edebilir mi? Sözcük oyununa başvurmadan söylemeye cüret edebilirsek, riski amorti edecek olan, düşük fiyata yeni kapasite yaratımıdır. İşte, kapasitesini genişletmeyi hedefleyen işletme için görünüşte daha az kaygı verici bir durum. Bahis, açık ve zorunlu tercih haline gelir.

Bununla birlikte, işletme naklinin, artan sayıda işletme ile sektörün kendilerini teslim ettikleri bu neşeli ve taze kolektif uygulama şeklinde kalıcı biçim alarak kalacağı kesin midir? Çok düşük bir yatırım maliyetinin özellikle doğurduğu diğer risk dikkate alındığında böyle olması gerekmez. Gerçekten de, bu şekilde elde edilmiş olan avantaj, işletmeyi, rakiplerinin ve kendisinin karar vereceği pazar perspektifleri ile kapasite büyümelerini titizlikle karşılaştırmaktan caydırarak yanıltıcı olur. Çünkü, çok düşük fiyatla sunulmuş olan paranın aşırı borçlanmalara yol açması gibi, yapay olarak düşürülmüş yatırım maliyetleri de aşırı yatırımı teşvik eder: Bu durumda aşırı bir üretim kapasitesi ortaya çıkabilir. Dolayısıyla, kapasite yatırımlarının fiyatlarının yapay olarak düşürülmesinden doğan aldatıcı koşullarda alınmış kararların sonucu olan dünya çapında sektörel krizleri beklemek gerekir. Bu durumda işletmeler ne yapacaktır? Hangi kapasiteleri kapatacaklardır? Doğmakta olan bölgelerin aşırı-modern yeni kapasitelerini mi, yoksa sanayileşmiş yaşlı ülkelerin ister istemez daha eski kapasitelerini mi? Daha eski kapasitelerin bir bölümünün ortadan kaldırılması kaçınılmaz gözükmektedir.

İç içe girmiş bu değerlendirmeler, klasik rekabet koşulları üzerinde bütünsel serbest-rekabetçiliğin altüst edici etkisini ortaya çıkartır; bu etki, dünya çapındaki ekonomik denge ya da bu dengeden geriye kalan şey açısından, geçmişte gelişmiş bölgelerin ücret ve düzenleme kısıtlamalarından korunmuş olarak faaliyetini yeniden uyumlu kılacağı doğ-

makta olan bir ya da birçok ülke saptamış olan yatırımcı için ayartmalarla dolu olduğu kadar risk de doludur. Korumacılığın son kalelerini de havaya uçurma iddiasındaki bu hareket, aslında, işverenlerin ve işyöneticilerinin kolektif bencilliğini kışkırtmaktadır. Emeğin kullanımı edimini olduğu kadar, Avrupa'da, Kuzey Amerika'da ve Japonya'da biriken toplumsal gelişmenin tümüne yönelik geriye dönük küçümseyiciliği de bakışlardan gizleyerek, dünya çapında bu kışkırtmayı gerçekleştirmesi özünde bir şey değiştirmez. Yerleştirilmesi gereken yeni-korumacılığın hedefi, yöneticilerinin eski vesveselerinin küreselliğin açık deniz rüzgârlarında adım adım yok olduğu yirmi yıldan sonra işletmeleri kolektif sorumluluk alanına yeniden taşımaktır.

İşte şimdi, fare kapanlarına giden fareler gibi, pek de eğlenceli olmayan bir çözüme yönlendirildik. Görünüşte Brown'cu olan ekonomik küreselleşme hareketi, *kapitalist kapasitenin ve deprem merkezinin*, Amerikan ve Avrupalı ekonomik güçlerin aşama aşama çöküşü pahasına Asya'daki büyük üretim bölgesine doğru *geniş bir aktarımını* başlatır. Bunun temeli, pazarların yeni rakiplere açılması yoluyla rekabetin yoğunlaşması olmadığı gibi, sonucu da büyük uluslar ile büyük ekonomik bölgeler arasındaki uzmanlaşma değildir. Bunun temeli, üretim maliyetlerinin zorla düşürülmesidir ve sonucu da dünyanın ekonomik ekseninin değişmesidir.

Ortak Bölgesel Pazarlar

Ne rekabeti kösteklemeye ne de kökenleri başka topraklar olan işletmelere toprakları kapamaya çalışan yeni-korumacılık tezini artık rahatlıkla savunabilecek durumdayız. Eğer korumacılık diye bir şey olacaksa, bunun nedeni küreselleşmenin, asıl küreselleşme olan bilginin küreselleşmesinin gerçekleşmekte olmasıdır. *Doğrudan yatırımların genel özgürleşmesinden teşvik gören işletmelerin küreselleşmesi, ticari sorunun verilerini tersine çevirdi.* İşletmeler canlarının istediği bir toprağa, yerel işletmelerle rekabet etmek ya da onlarla işbirliği yapmak için yerleştiklerinde, ticari korumacılığın rekabete engel teşkil edeceği argümanı geçersiz kalır. Büyük uluslar ya da dünyanın büyük ekonomik bölgeleri korunurken, rekabet de kendi içinde hissedilir biçimde değişim geçirmez. Tersine, büyük ulusal ya da bölgesel pazarlarda mallarını satmaya çalışan işletmelerin, çalışma pazarının koşullarına ve burada yürürlükte olan toplumsal ve çevresel kurallara uyarak üretim yapmak zorunda olduklarını görecek olmaları da son derece mümkündür.

Demek ki sorun, pazarlarımızı nasıl korumak gerektiği sorunundan çok, en akılcı ve en etkili biçimde bunu nasıl yapabileceğimizdir. Sağlıklı bir rekabeti yadsıyan serbest-mübadeleci çılgınlık, ihracatçı işletmelere zarar veren bir ticari milliyetçiliğin alışıldık ekonomik mecrasına düşmeden nasıl önlenebilir? Kısaca belirttiğimiz gibi, çözüm sanki kıtasal ya da bölgesel çok sayıda ortak pazarın oluşumundan geçiyor gibidir.

Dünyanın büyük bölgelerinin etrafında olduğu kadar politik tarihin mirasçısı ulusların etrafında da yeni korumacılık alanları belirlemek tamamen keyfi gelebilir. Bu bölgeler genellikle oldukça heterojen değil midir? Bunu kabul etmek gerekir. Meksika'da yüz milyon kişi yaşamaktadır ve bunların yaşam koşulları ve kültürleri, Rio Grande'nin kuzeyindeki koşullardan çok uzaktır. Batı Avrupa'daki partnerlerinin kültürüyle arasındaki mesafe, Meksika'nın Amerika Birleşik Devletleri'yle olan kültürel mesafesinden daha az olan Orta Avrupa'da bulunan Avrupa Birliği'nin yeni üyeleri, ücretlendirme ve çalışma koşulları bakımından Batı'dan hâlâ çok uzaktırlar: Çek Cumhuriyeti'nden ya da Polonya'dan başka yere gitmek iyidir ve daha uzun süre de iyi olacaktır. Güney Amerika, bileşenleri arasında yalnızca derin etnik ve politik bölünmeler yaymakla kalmamakta, aynı zamanda hissedilir ekonomik gelişme mesafeleri de yaymaktadır. Afrika'ya gelince, en anlamlı üç haritası, ne yazık ki, devletlerdeki çürüme, iç çatışmalar ve AIDS haritalarıdır. Aynı anda varolan bu üç felaketten kaç Afrika ülkesi kurtulmayı başaracaktır? Kıtanın ya da alt-kıtanın tüm büyük bölgeleri, ekonomik, kültürel ya da politik bakımdan heterojen bir görünüm sunmaktadır.

Biçimsel açıklamalar, coğrafi yakınlığın uluslar arasında güçlü bir bağ unsuru olarak kaldığını göstermektedir. Avrupa içindeki mübadeleler, büyük iç pazarda mevcut malların büyüyen bir yüzdesini temsil ederek yoğunlaşmaya yakın bir tarihe kadar devam ettiler. Amerika Birleşik Devletleri'nin kapitalist Asya'yla kurduğu bağların istisnai yoğunluğuna rağmen, Amerikan dış ticaretinin yaklaşık % 30'u hâlâ Kanada ve Meksika'yla yapılmaktadır. Kıtanın önemli bir ülkesinin iflasla karşılaştığı her seferinde Güney Amerika'nın karşılaştığı güçlükler, uzak pazarlar aramaya yönelten gerekçe olan borç faizlerini dolar olarak ödeme zorunluluğuna rağmen, kıtanın bileşenlerini birbirine bağlayan ekonomik bağların önemini kanıtlamaktadır. Felakete uğramış Afrika'nın durumu da aynıdır: Batı Afrika'nın Fransızca konuşan bazı ülkeleri kendi paralarını Fransız parasından ayırmaya karar verdiklerinde, bölgeye yabancı büyük bir dövize uygun olmayan koşullarda bağlanmalarıyla özellikle zor duruma düşürülmüş olan karşılıklı mübadelelerinde gerçek bir

atılım saptayabildiler. Coğrafi yakınlık, ticari mübadelelerin gelişimi için, internetten ve birleşik ticari havacılıktan daha etkili gözükmektedir.

Coğrafi yakınlık etkisinin tam anlamıyla görülebilmesi için, öncelikle küreselleşme hareketinin bu yakınlığı ortadan kaldırmaması gerekir. Meksika 2002 ila 2003 yılında, Çin üretim bölgesinin fiili yükselişinin sonuçlarını yaşadı. Meksika'nın Amerika Birleşik Devletleri'yle sınırı, düşük maliyetli yerel manüfaktür emeğini sömürmek için Amerikan topraklarının hemen yakınını seçmiş olan çok sayıdaki montaj fabrikasıyla –*maquiladoras*– anılmaktadır. Oysa, *maquiladora*'lar da emir vericilerin itkisiyle istihdamın Çin bölgesine aktarılması sonucu kan kaybı yaşarlar. Bazı ekonomistler, gülünç duruma düşmekten çekinmeden, Meksika'ya bile güçlü katma değer sahibi üretici ekonomik kuvvet olarak davranmayı tavsiye etmektedirler. Ama, daha önce klasik sanayiler geliştirmekte güçlük çeken Meksika'nın, milyonlarca kişiye iş sağlayacak bir ileri teknoloji gücüne aniden dönüşmesini ciddi ciddi nasıl hayal edebiliriz? Mütevazı imkânlarla ve istikrarsız yapısıyla yeni doğmakta olan ülkeler de dahil olmak üzere, ticari sınırların düşüncesizce açılışının yol açabileceği zararları bu örnekle ölçebiliriz. Bütünsel serbest-mübadelecilik, önemli ücret avantajı ile yakınlık avantajının bileşiminden kaynaklandığı için her türlü tehditten muaf gözüken bu ekonomik bağları bile sonunda aşındırabilir. Yerinden ayrılıp gelmiş her işletmeyi kovacak bir diğeri hep olacaktır.

Ekonomik olarak az rasyonel olan dünya çapındaki serbest-mübadele ekonolojik olarak da az rasyoneldir. Giderek daha uzak yerlere insan ve meta nakline güçlü bir şekilde bağlı olan iklim ısınması riski iyice artmıştır. Konumuz öncelikle ekonomik nitelikte olsa da, politik sorumluların serbest-mübadeleye kalkışmalarındaki aşırı hafifliği de vurgulayan serbest-mübadelenin bu ekolojik etkisi üzerinde susmak bize imkânsız gelmektedir. Serbest-rekabetçi deneyimden çıkan ilk dersler bu deneyimin uzun vadeli dayanıksızlığını vurgulamaktadır; konsept hazırlayanların çizdiği iyimser perspektifler bu durumu maskeleyemez.

Ulusal korumacılığa ya da ulusal çıkar adına devletler arası çift yanlı avantaj mübadelelerine uygun geçmişin egemen ideolojileri bir kez reddedildiğinde ve serbest-mübadeleye koşulsuzca uyarlanmış olan iktidardaki ekonomik ideoloji çürütüldüğünde, *kıtasal ya da bölgesel ortak pazarlar* kurmaktan ibaret çözüm kısmen kendiliğinden kendini dayatır. Belli bir bölgedeki üs üzerinde karşılıklı mübadele akımlarını sıklaştırarak, komşular arasındaki ticari ilişkileri kalıcı biçimde teşvik eder. Gezegenin

diğer bölgelerindeki işletmeleri, üretimlerini gerçekleştirmeleri için korunaklı ticari bölgelerin bağrına gelip yerleşmeye büyük ölçüde teşvik eder. Nihayet kat edilecek mesafeyi azaltır ve sonuç olarak, ikmal ağlarının yol açtığı ekonomik ve ekolojik maliyetleri azaltır.

1960'ların başındaki Avrupa Ortak Pazarı bu çözümün canlı bir modelini sundu. Söz konusu işletme ve halkların genel çıkarı adına tasarlanmış ılımlı bir serbest-mübadelecilikten yana olduklarını duyuran konsept hazırlayıcılar, yeni doğan bebeği, ithalat paylarının ortak dış tarifesi ve ortak uygulanışı biçimindeki koruyucu bir kordonla sarmaya özen gösterdiler. Başlangıçtaki ortak pazarda, iç açılım ve dış koruma birbirinden ayrılmazdı. Avrupa iç pazarının korunmasından yana tercihte bulunmuş olan yöneticiler, kuşkusuz ki, düşük emek maliyetinin günün birinde işletmelerin yerelleşmesinin belirleyici ölçütü olacağını hayal etmekten uzaktılar. Dolayısıyla, yeni ortak pazarı korumaya, bu taşınmaları önleme niyetiyle karar vermiş değillerdi. Ama yeni pazarın partnerleri arasındaki mübadelelerin, bu pazar dışardan zekice tecrit edildiğinde daha da yoğunlaşacağının ve böylece, yalnızca iç rekabetin teşvik görmekle kalmayacağını, dahası, Yaşlı Kıta'nın işletmelerinin de kendi aralarında işbirliği bağları kurmaya yöneleceklerinin de açıkça bilincindedirler. Dünya pazarlarında Ortak Pazarın *de facto* yok olduğu ve Avrupa işletmelerinin kendi kıtasal üretim bölgelerini terk etmeye yöneltildikleri günümüzde, Ortak Pazar babalarının bilgeliği önsezisel bir hal alır. Demek ki, ücret basıncının düşük olduğu bölgelerdeki faaliyetin gelişimi geri dönüşsüz fiili bir durum yaratmadan çok önce, oraya yerleştirdikleri rasyonel temelleri yeniden yaratmak gerekmektedir.

Savaş sonrasının bilinçli ve sorumlu Avrupa'sının gerçekleştirmeyi bildiği şey, dünyanın her büyük ekonomik bölgesinin sırası geldiğinde öğrenebileceği bir modeldir. Ve gelişmiş ülkeler için geçerli olan şey, uluslararası ekonomik arenada "kaplan" olma iddiasında bulunabilecek yoksul ülkeler için de geçerlidir. Dörtte üçü felaketzede olan Afrika'nın uç örneğini –karşı örnek demek daha doğru olur– ele alalım. Bir yandan, imal edilmiş ürünlerin ya da hizmetlerin yerel üretimi, zengin büyük ekonomilerin ölçütlerine vurulduğunda, burada hâlâ çok etkili değildir. Diğer yandan, bu kıtanın aşağı yukarı hiçbir ulusu, ekonomik atılımın gerçekleştiği bu ekonomik ilişkiler dokusunu gerçekleştirecek yeterli pazara sahip değildir. Komşu uluslara doğru açılım kendini dayatmaktadır. Ama, tersi yönde, çok daha gelişmiş ülkelerin bazı ithalatlarından yerel üretimleri koruma zorunluluğu da kendini dayatır; bu ithalatlar benzer yerli üretimlerin doğuşunu engelleyebilecek türdedir. Bu, bazı

mal ya da hizmetlerin, ithal edilen mal ve hizmetlerden daha az etkili bir şekilde de olsa yerinde gerçekleşmesini kabul etmek anlamına gelir. Bağdaşık yerel ekonomilerin oluşumu için ödenmesi gereken bedeldir bu. Batı'nın ya da doğmakta olan Asya'nın büyük işletmelerinin verimlilik düzeyini ve ürün kalitesini yerel üreticilerin hemen yakalayamaması pek önemli değildir. Afrika, dünya çapındaki rekabete atılarak ya da uluslararası pazarlarda ucuza elden çıkarmak amacıyla kendi ilkel ürünleri için korumalı pazarlar dilenerek değil, kendi nüfusunun temel ihtiyaçlarını karşılamaya uygun ekonomileri, mevcut imkânlarla sabırla inşa ederek ve ardından da olgunlaşmak için gerekenleri gerçekleştirerek kendi geriliğinden kurtulabilir. Bizim geçmişte sahip olduğumuz ve hâla da mevcut olanlara benzeyen kendi işverenlerine ve işletmelerine, pazarlarına ve finansman dolaşımlarına Afrika da sahip olmalıdır. Böyle bir tavır, henüz oluşum halinde olan kendi yumuşak karnını, Avrupa, Amerika ve özellikle Asya dünyasının ürünleriyle koşulsuz olarak şişirmeyi kabul etmez.

Yeni-korumacılık gayet ılımlı bir korumacılık olacaktır. Büyük ulusların ya da dünyanın büyük ekonomik bölgelerinin korumacılığı, bunlar arasındaki meta hareketlerinin tümünü engelleyecek değildir. Bir yanda sanayi hammaddeleri, diğer yanda donanım malları, iki yüzyıldan beri belirgin nedenlerle serbest dolaşıma devam etmektedir ve bunu yapmaya devam etmelidir, çünkü bunların serbest dolaşımı ekonomik işleyişin *sine qua non* koşuludur Bununla birlikte, doğmakta olan ülkelerin donanım mallarına duyduğu artan ihtiyacın, bu tür mallarda uzmanlaşmış bir üretimin, yerel müşterilerin doğrudan yakınında yerleşmesinin temeli olma ihtimali yine de vardır. Bu hareket, üretimi şu zamana dek tümüyle başat kalmış olan Japonya'nın, Avrupa'nın ve Kuzey Amerika'nın söz konusu sanayilerinin pazar payını azaltabilir. Ama bu gelişmeyi, doğmakta olan ülkelerin büyümesinin mantıksal karşılığı olarak görmek gerekir; yoksa, engellenmeye çalışılması gereken zararlı bir görüngü olarak değil.

Dünya Çapında Bir Rekabet Örgütü

Küreselleşme hareketinin yeni-korumacı önlemlerle sınırlandırılması, –görece– eşit silahlara sahip bir rekabeti baskın çıkarmanın zorunlu aracıdır kuşkusuz. Ama Dünya Ticaret Örgütü, rekabet koşullarını eşitlemek için kurulmuş değildir. Bütünsel serbest-mübadeleye hizmet etmeye

yönelik ulus-aşırı hukuksal bir aygıt olarak tasarlanmıştır. Görevleri arasında, rekabeti teşvik etmeye yönelik başka hedefler yer almasa, topyekun reddedilmesi için yeterli neden bulunur. 1994 yılında imzalanmış olan Dünya Ticaret Örgütü anlaşması, örneğin, yöntem, ürün ve marka korsanlığından oluşan diğer namussuz rekabet biçimine karşı mücadelede önem taşıyan hükümler de öngörmektedir. Tamamen haklı olan bu tür hükümler, rekabete yönelik engel ve zararların, aynı zamanda (ve kuşkusuz artık esas olarak), ticari mübadele özgürlüğünün tanımladığından başka alanlardan kaynaklandığını göstermektedir. Bu nedenle, mevcut Dünya Ticaret Örgütü'nü Dünya Rekabet Örgütü'ne dönüştürmeyi tahayyül etmek gerekir.

Öncelikle yeni-korumacılığın aşmayı sağlayacağı tüm güçlükler üzerinde duralım. Serbest-mübadeleye engel olmak, elbette engellenmeyecek olan doğrudan yatırım özgürlüğü sayesinde, işletmelerin fethetmeyi düşündükleri ülke pazarlarının içine yerleşmesini dayatmak anlamına gelir. Söz konusu durumda bu işletmeler kendilerini, ulusal koruma altındaki bölgeye ait işletmelerin koşullarına eşit rekabet koşulları içine yerleşmiş bulurlar. Bu koşullar, öncelikle, çalışma sözleşmesinden kaynaklanır: Ücretler, süre, esneklik ve ücretlileri koruyan düzenlemeler. Ama bunlar, aynı zamanda, çevre düzenlemeleri ya da sağlık veya sivil güvenlikle ilgili koşullar gibi, çalışmanın dışındaki koşullardır. Avrupa uzamında faaliyete geçen tüm işletmeler, böylelikle, aşağı yukarı eşit kademeye yerleştirilmiş olur. Aynı anlayış içinde, kıtasal ya da bölgesel büyük pazarların gelişimi de, bu korunan pazarların bağrındaki aktif üreticiler arasında yaklaşık bir eşitliği yavaş yavaş oluşturmaya yardım edebilmelidir.

Bu arada, Avrupa Birliği'nin ticari politikasının temel çelişkisini iyice vurgulayalım. Avrupa Birliği, kendi içindeki rekabet koşullarının sözünü ettiğimiz eşitliğini gerçekleştirmiş olmaktan gurur duydu; ama kendi evinde yasakladığı koşullarda gerçekleştirilmiş ürün ve hizmetlerin kendi topraklarına serbestçe girişine hak tanıyarak, birlik projesinin özünü ve biçimini sakatladığını düşünmedi. Gerçekten de, Avrupalıların yaptığı gibi, hem iç uyum için mücadele etmek, hem de aynı zamanda Çin 'gulag'ından kurtulanlar tarafından imal edilen oyuncakların Avrupa'da dağıtılmasını sağlamak için mücadele etmek saçma ve ikiyüzlüdür. Ama Brüksel'deki mercilerin ve Avrupa ulusları hükümetlerinin kabul edip desteklediklerı ve büyük bir şaşkınlığa yol açtıkları şey budur. Çünkü Avrupa'nın iki karşıt cephede, bir yanda en sert ve en kılı kırk yaran uyumlanmanın ve diğer yanda, olası ve hayal edilebilecek en düşük satış fiyatı adına serbest-mübadelenin yer aldığı iki karşıt cephede seferber

edilmesine mantıklı bir açıklama nasıl bulunabilir? Hedeflerdeki çelişki, iktidara susamışlığının peşinden giden Brüksel bürokrasisinin ideolojik tutarsızlığı hipotezi kabul edilerek çözülebilir. Bu bürokrasi, serbest-mübadeleden yana harekete geçerek, gerçekten de, üye ulusların çıkarlarının aşılması perspektifine dahil olmakta ve bu şekilde onlara baskın çıkmayı ummaktadır. Avrupa'nın kurala uygun birliğini ararken, kendi iktidarının üye ulusların iktidarını da geride bıraktığı farklı özgül yeterlilik alanlarını edinmektedir. Sonuç, içerde normatif eylem ile Avrupa iktidarının tehlikeli orijinalliğini oluşturan dışarıdaki ticari liberalizmin bu bileşiminden ibarettir.

Dünya Rekabet Örgütü, öncelikle, önceki dönemde patlama yaparak yıllık meblağı yüz milyarlarca dolara erişmiş olan bir cironun kökeninde bulunan korsanlıkların ve düzmeceliklerin araştırılmasına ve bastırılmasına uygun bir çerçeve sunar. Bu ekonomik suçlara yönelik genel eleştirinin dengi, bunların önlenmesinin güçlüğüdür; ki bu iş daima ulusal otoritelere emanet edilmiştir. Failleri ve –pasiflikleriyle onların suç ortağı olan– devletleri kovuşturmakla açıkça görevlendirilmiş hakiki bir uluslararası otorite, şu anki güçsüz yakınma evresini aşmayı sağlar. Verilen zararların sorumlularını yargılamakla ve kendi otoritesi altında, suç mahallerinde engellenmeden soruşturma yapmakla görevli uzman bir tür Interpol kurma yetkisine sahip bir dünya Rekabet Örgütü için harekete geçmenin tamamen somut ilk gerekçesi budur.

Bununla birlikte, bir Dünya Rekabet Örgütü kurmanın temel saiği, özellikle rekabetin dünya çapında bir hal almasıdır. Bu noktanın –bıktırıncaya kadar tekrarlayalım– ticaret özgürlüğüyle alakası yoktur. İyi örgütlü her işletme, rekabeti nereye isterse oraya taşıyabilir. Bununla birlikte, işletmelerin özgürce yerleşmesinin sonucu olabilecek rekabet yoğunlaşması, tekellerin ya da baskın konumların ortaya çıkışına eşlik edebilir; klasik bir durumdur bu. Bu tür riskler, özellikle işletmelerin temerküzünden kaynaklanabilir; itici gücünü borsanın sağladığı kaynaşma ve şirket satın alma hareketi, bu temerküzü, geçerli ekonomik gerekçe olmadan zaten hızlandırmaya yöneliktir. Oysa, her büyük pazar üzerinde gerçek bir rekabeti sürdürmeye özen göstermekle görevli Avrupalı ve Amerikalı örgütler, doğal olarak, kendi yargı alanlarının sınırlarına çarpmaktadırlar. Kendi yetkilerini aşan dünya çapındaki bir rekabet ölçütüne karar veremezler. Son dönemdeki farklı olaylar, rekabetin dünya ölçeğinde düzenlenmesindeki bu temel güçlüğü gün ışığına çıkarmıştır. Örneğin Brüksel, dünya çapındaki anestezik ürünler sektörünün biri Amerikan öteki Avrupalı yalnızca iki işletmeye indirgenmesinden kaynaklanan

rekabetin olası zararlarına uğradı. Böylece, işletmeler kanatlarını tüm dünyaya bir kez açtıklarında, kalifiye muhatapları ise kendi hukuksal yargı uzamları içinde kapalı kalırken, rekabetin korunmasında uygulanması çok güç olan sınırları fark edilir. Peki ya tekeller veya egemen konumdakiler, benzer hiçbir otoriteye doğrudan doğruya tabi olmayan Asya gruplarının oluşumunun sonucuysa ne yapacağız?

İşletmelerin küreselleşmesi, rekabetin küreselleşmesini içerir. Bu da, dünya çapında bir örgütlenme biçiminde *ad hoc* bir düzenlemeye çağrı yapar, bu ilkenin büyük ekonomik güçler tarafından benimsenmesi hoşa gider. Zaten bu yeni örgütlenme, bugünkü örgütlenmelerin sunduklarından muhtemelen daha yüksek garantiler sunar gözükmektedir, ve bunun da tek nedeni yalnızca görüş ve değerlendirme alanının muhtemelen daha geniş olması değildir. Bir Dünya Rekabet Örgütü, politik kişilikleri kendi bağrında toplayamadığından, referans bir iktidara statü bakımından bağlı olmayan yüksek görevlilerden oluşmalıdır. Dolayısıyla onlar, politik baskılara Amerikalı ya da Avrupalı meslektaşlarından daha iyi direnebilecek durumda olurlar. Uluslararası yüksek görevli olarak istisnai konumları, ekonomik çıkarlarca yozlaştırılma teşebbüslerinden onları korumak için tasarlanmış özel bir statüde koşullarının açıkça belirtilmesi gereken eksiksiz bir bütünlüğü de açıkça gerektirir.

Dalgalanan Kambiyoların Handikabı

Akademik ekonomi en mütevekkil yüzünü para alanında gösterir. Bretton Woods dünyası geride kaldıkça parasal bir sistem inşa etme kararsızlıkları da yok olup gitmiştir, bunun nedeni bu sistemin zorunluluğunun resmen inkâr edilmiş olması değil, yeni kambiyo mekanizmalarının, sözümona kendi kendini düzenleyen ve kendi kendini düzenlemiş olan yeni mali pazarlar dünyasının ayrılmaz bir parçası olarak kendini dayatmış olmasıdır. Bu yeni durumu taçlandırmak ve dünya para rejimine dair her türlü reform projesini görünür nesneden yoksun bırakmak amacıyla, uluslararası sözleşmelerde doların üstünlüğü, Amerikan dış ticaretinin giderek daha fazla bir güçsüzlük gösterdiğini ve Amerika Birleşik Devletleri'nin fiili alacaklı statüsünden borçlu ekonomi durumuna geçtiğini, tuhaf bir şekilde, gayet iyi ortaya koymuştur. Çünkü, uluslararası sözleşme parası olarak dolara bu adım adım bağlanma, her türden mali pazarın iktidarı ele geçirmesinin peşi sıra, fiili bir çözümün bizzat ekonomik failler tarafından işin içine katıldığı *duygusunu* yaratır.

Breton Woods'un yıkıntılarından doğan yeni manzara, yine de bir paradoks sunmaktadır. 1944 yılında hazırlanmış rejim tarafından para ölçüsü olmakla görevlendirilmiş paranın, pazarların baskısı altında terk etmiş olduğu, ticari işlemlerde temel para olma rolünün burada yerine getirildiği görülüyordu. Ve, kaybolmuş eski ölçüyü ikame eden şeylerin burada bulunmadığı da fark ediliyordu. Doların konvertibilitesini yitirmesinin ardından bazı ekonomistlerin savundukları altın, 1976'dan itibaren adım adım tedavülden kaldırıldı.

Bu dönemden itibaren, uluslararası ticari ve mali mübadeleler belirsiz koşullarda gerçekleşti. Bu bilinmektedir. Fırsat buldukça da bu durum karşısında üzüntü duyulmaktadır. Kambiyocuların alım satımlarına teslim edilmiş parasal hareketler, uluslararası pazarlarda satan ve satın alan, borç veren ya da borç alan herkes için güçlükler yaratmaktadır. Ama sonuçta tespit ve üzüntü duyma evresinde kalınmıştır. Dünya çapındaki mübadelelerdeki merkezi rolü nedeniyle sorunla esas ilgili ulus olan Amerika Birleşik Devletleri bu konudaki her türlü tartışmayı reddetmektedir. Amerikan yetkililer, herhangi bir senedin, hissenin, tahvilin ya da dövizin kotalandırılmasının daima iyi olduğunu –tabii bunu yalanlayacak olan bir sonraki kotalandırmaya dek– ileri süren "etkili pazarlar" tezine katılmaktadır.

Amerika'nın tavrı, egemen mali ideolojinin basit bir alt-ürünü değildir. Doların uluslararası para rolü, Amerika Birleşik Devletleri'nin dışarıyla olan tüm satın alma ve satışlarını kendi ulusal parasıyla fatura etmesini sağlar. Böylece, ithalat ve ihracatlar üzerinde ağırlık oluşturan klasik risklerin birinden korunmuş olurlar. Gerçekten de, dövizlerin değeri bir sözleşmenin imzalanmasıyla ödenip kapanması arasındaki dönem boyunca değişir. Eğer sözleşme yabancı ortağın parasında akdedilmişse, ulusal alıcı ya da satıcı, kendi parası karşısında bu paranın yükseliş ya da düşüşü dolayısıyla kayba maruz kalabilir. Ama, Amerikan alıcı ve satıcılar sistematik olarak dolar üzerinden ödeme yaptıklarında ya da yaptırdıklarında risk ortadan kalkar.

Bu önemsiz bir avantaj değildir, çünkü Amerikan işletmeleri, böylece, bu özgül riski karşılamaya yönelik bir sigorta bedelinden tasarruf ederler. Bununla birlikte, bunu, rekabet durumunu tehdit eden paranın aşırı değer kazanmasından kaynaklanan daha önemli diğer riskle karıştırmamaya dikkat etmek gerekir. Amerikan işletmelerinin ihracat sözleşmelerinin dolar olarak kaleme alınması, dolar aşağıya olduğu kadar yukarıya doğru da dalgalanabileceğinden, Amerika Birleşik Devletleri'nin rekabet gücünün garantisi değildir. Doların değerlenmesi Amerika'nın emek ve ürünlerini kaçınılmaz olarak pahalandırır ve Amerikan işletmelerinin

pazar yitimine ya da yurt dışına yaptıkları satışlarda zarara uğramalarına yol açar. Dünya çapındaki baş ekonomik gücün artan ticaret açığı, parasal ayrıcalığının uluslararası rekabet içinde haksız avantaj sağlamadığının yeterli kanıtını oluşturur.

Amerika'nın kendi parasının uluslararası statüsünden edindiği bir diğer pratik avantaj, *'yarattığı parayı dünyanın geri kalanına ödünç verme kapasitesi'*nde yatmaktadır. Amerikan para piyasasındaki istikraz oranı –2004 başında % 1,25– ile özellikle tefeci borç rejimine tabi muhtaç ülkelere uluslararası ölçekte verilen borç oranları arasındaki orantısız mesafe dikkate alındığında, bu zaten hakkaniyetin sınırıdır: Önemli bir rant, dolar olarak borç verenlere, bu yabancı parada borçlanmak zorunda olan ödünç alanlar tarafından sunulur. IMF'nin şemsiyesi altında hareket ederek, fonlarına pratik olarak girmelerini sağlayan bu tuhaf durumdan yararlanan borç vericiler, ekonomileri yeni ortaya çıkan ülkelerin temel borç parası olarak doların ayrıcalığından yararlanabilirler. Ekonomik faillerin iki kategorisinin, demek ki, bu durumun sürdürülmesinde fazlasıyla çıkarı vardır: Amerikalı ödünç alanlar ile dolar olarak borç verenler.

Ama Amerika'yı bir an için kendi ayrıcalıkları ve gücüyle baş başa bırakalım. Soru varlığını sürdürmektedir: Dünyayı kat eden güç ilişkilerinden bağımsız çıkarların topluluğu olarak anlaşılan dünyanın spekülatif bir kambiyo mekanizması tarafından yönetilmesi ya da altın veya dolar ölçüsü gibi hakiki bir kambiyo rejimi etrafında yeniden düzenlenmesi dünya için daha mı iyidir? Uluslararası ticari ve mali anlaşmaların büyük kütlesi üzerinde ulusal bir paranın mantıksal olarak haklı gösterilemeyen tahakkümüne alışılabilir mi? Ve, –ilave ama yaşamsal bir soru ise– yeni bir rejim hayal edilebilir ve uygulanabilir midir? Bu, Bretton Woods ikilemi olarak adlandırılması uygun düşen şeyi yeniden ele almak anlamına gelir.

Bretton Wodds İkilemi

Bretton Woods'un küçük tarihi, tıpkı Yalta'nın küçük tarihi gibi, modern dünyanın büyük tarihine dahildir. Her ikisinin de sonuçları savaş sonrası dünyasını yönetmiştir. Bretton Woods ve Yalta, elbette ki, bizim G7'lerimizin ya da dünya forumlarımızın tersidir. Seattle ve Cenevre sözün kavşakları olarak kaldığında, Bretton Woods ve Yalta, orda alınmış kararların gücü ya da ciddiyetiyle, dünya tarihinin "bellek yerleri" oldular. Konumuzu doğrudan ilgilendirmesi açısından, Bretton Woods sistemi,

Amerikan anlayışının Keynes'in savunduğu İngiliz anlayışı üzerindeki zaferinden kaynaklanmıştır.

Bu tartışmayı, orda savunulan fikirlerin gücü nedeniyle yeniden canlandırmak temel önemde gözükmektedir. Keynes ile Amerikan hazinesinini savunucusu Dexter White arasındaki entelektüel çatışma, ortak bir saptamadan yola çıkıyordu: Altın ölçüsünü, genel bir gözden geçirme pahasına da olsa diriltmenin imkânsızlığı, bunun aşılmasındaki ilkeyi bulma zorunluluğunu dayatıyordu. Ama, Amerikan tezlerinin avukatı, dolara bağlanmış sabit pariteler çizelgesinden yola çıkarak Bretton Woods sistemi denen şeyi doğurması gereken projeyi desteklerken, Keynes ise, "bancor" denen *uluslararası ticari sözleşmelere ayrılmış para* biçiminde radikal bir yenilik öneriyordu.

Politik yenilgisinden uzun süre sonra, Keynes'in önerisi cazibesini hâlâ korumaktadır. Bu teorinin yaratıcısı, *Genel Teori*'nin yazarı değil de Amerikan hazinesiyle ilgili devlet sekreteri Dexter White olsaydı, projenin benimseneceği kolaylıkla hayal edilebilir. Bu öneri devrimci karakterini, öncelikle, bancor'un ulusal paraların üzerine konuyor olmasından ve sonra da, emisyonun *ulus-aşırı bir bankaya* emanet edilmesinden almaktadır. Projenin özgünlüğünü anlamak için, en iyisi, bu yüzyıl başındaki dolarla tek tek karşılaştırmaktır. Dolar, Keynes'in bancor'a vermek istediği uluslararası para rolünü *de facto* edinmiş olan bir ulusal paradır. Dolar emisyonunun başat ölçütleri, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki faaliyetin, istihdamın ve fiyatların koşullarıdır. Amerikan işletmelerine, kendi iç paralarına başvurarak dışarıdan satın alma ve satma avantajını ve Amerikan bankalarına da kendi ulusal merkez bankalarından ödünç alabilecekleri bir para içinde dışarıya borç verme yetisini sunmaktadır. Bu demektir ki, günümüzün doları, yerine getirdiği işlevler açısından, *1944 doları ile Keynes'in hayal ettiği bancor'un toplamını* temsil etmektedir.

Keynesçi önermenin büyük hedefi, uluslararası ticaretin atılım yapmasını kolaylaştırmak için altın üzerine kurulu sistemi aşmaktı. Bu anlayış içinde, bancor'u basmakla görevli merkez bankası, rüşeym halindeki ekonomik gelişmeleri nedeniyle yabancı döviz bakımından hâlâ yoksul uluslara, büyümelerini hızlandırmak için özgül uluslararası bir ödeme aracına erişme imkânı sunmanın temel ve nazik göreviyle donanmış olduğunu görür. Öncelikle, günümüzde ekonomileri öne çıkan ülkelerin borç pazarlarının oynadığı rolü bu uluslar karşısında bankanın oynaması gerekir. İkinci olarak, uluslararası para emisyon bankasının, bu banka nezdinde ödünç alan uluslar karşısındaki konumu, ulusal bir merkez bankasının kendisine bağlı ticaret bankaları karşısındaki konumuyla

aynıdır. Bu iki mülahaza, Keynes'in önerisinin sunduğu çıkar ve riski özetlemektedir. Uluslararası mübadelelere daha geniş katılım yoluyla gelişmeyi arzulayan uluslar, dünya çapındaki büyümenin ihtiyaçlarını, tıpkı bir merkez bankasının ulusal alandaki faaliyeti desteklemeye çabalaması gibi dikkate alan tek bir muhataba hitap edebilirler: Bancor rejiminde, ekonomileri yeni doğan ülkelerin yapısal olarak istikrarsız ve talepkâr pazarlar karşısında bağımlılık görüngüsüyle karşılaşmazdık. Bu bakış açısıyla bakıldığında, son dönem deneyimi Keynesçi yapının güçlü bir savunusudur. Buna karşılık, dünya çapında enflasyonu besleyen uluslararası paranın aşırı emisyon riskine karşı resmi bir garanti oluşturmaz. Ve Amerika Birleşik Devletleri, bu argümanı ağır bastırarak, Keynes'in sadeliği ve tutarlılığı açıkça ortada olan önerisini bir yana bırakmayı başarmışlardır.

Bancor'u ve onun emisyon bankasını bir yana bırakarak bir hata mı ettik? Dünya çapındaki mübadeleler üzerinde doların anormal ve haksız nüfuzu yargılandığında; evet. Ödünç alanların ihtiyaçlarını katlanılır bir maliyetle düzenli olarak karşılamasını ummasına asla imkân tanımayan, uluslararası borç pazarının genişleme ve büzülme şeklindeki ardışık ve ani hareketleri gözlendiğinde; yine evet. Yoksul ülkelerin çoğunun o dönemde kendi ekonomik gelişmelerini, dış mübadelelere mantıklı bir şekilde açık olan, rekabete ve özel mülkiyete dayalı bir sisteme emanet etmek istemedikleri gözlendiğinde ise, hayır. Bancor'un, kendisi ile kullanıcıların ulusal paraları arasındaki değişimlerden kaynaklanan kambiyo riskini ortadan kaldıramadığı dikkate alınırsa, hayır. Nihayet ve özellikle, uluslararası bir emisyon bankasının kendi üyeleri tarafından denetiminin oldukça güç olduğu dikkate alınırsa, yine hayır.

Keynes'e karşı çıkan Amerikalılar, emisyon bankasının, kaçınılmaz olarak, açık veren ülkelerin yönelttikleri taleplerin özünü, bu talepler ister akla yatkın olsun isterse de olmasın, karşılamak zorunda kalacağını ileri sürüyorlardı. Bu mülahaza açık veren bütün ülkeler için, yoksul ya da doğmakta olan ülkeler için olduğu kadar Amerika Birleşik Devletleri'nin ya da İngiltere'nin bugün karşılaştığı durum gibi, kendi paraları kendi satıcıları ve borç verenleri tarafından kabul edilmediğinde ulusaşırı bankanın yardımını talep etmek zorunda kalacak olan zengin ülkeler için de geçerlidir. Bu argümanın bir mahkeme argümanı olmadığı, altın zorunluluğundan kurtulmuş ama aynı zamanda da yoksun kalmış yeni dünya karşısında meşru bir korkunun ifadesi olduğu da düşünülebilir. Tıpkı Amerikan merkez bankasının uluslararası pazarlara ilave likiditeler akıtmak için dünyada deflasyon tehditlerini bundan böyle argüman ola-

rak alması gibi, ulus-aşırı bankanın da, uluslararası parayı ölçüsüzce yaymak için dünya çapındaki ticaretin genişlemesini destekleme zorunluluğunu ileri sürme riski elbette vardı.

Dünya çapında altın stokuna sahip ulusların, kendi rezervlerini oluşturması için bu stoku yeni bankaya teslim etmeleri gerektiği eklenirse, bu durumda, değerli maden rezervlerinin esasını elinde bulunduran bir ülke olan Amerika Birleşik Devletleri'nin temsilcilerinin endişeleri daha iyi anlaşılır. Ve dönemin ekonomik, mali ve politik güçlerinin ilişkisi Amerika'yı tüm Batı dünyasının fiili hamisi yaptığından, bu haminin iradesine, ne kadar katışıksız ve idealist olsa da bir fikrin gücüyle boyun eğdirilemez.

Zaman içinde iyice gerilere gidildikçe, büyük politik sorumluluklara sahip bazı uzmanlar arasında cereyan eden Bretton Woods tartışmalarının, uluslararası ekonomik sistemin geleceği için temel bir ikilem etrafında hangi noktada döndüğü daha iyi anlaşılır: Ya aşırı hoşgörülü bir idare riskini göze alarak, dünya çapında ticari parayı yaratıp altını geride bırakmak, ya da ölçü paraya sahip ekonominin bağrında bir gedik açıldığını görme pahasına da olsa, egemen gücün parasına dayanarak yeni mübadele rejimini örgütlemek.

İkilem çözüldükten sonra, altmış yıl içinde dünya kayda değer ve çelişik iki evre tanımıştır. Öncelikle, doların dayanıklılığını garanti etmek için Amerika'nın çabaları sayesinde, sanayileşmiş ülkelerde yeniden kavuşulmuş ve kalıcı refah evresi. Sonra, eski bölgesinden çıkmış olan ama büyük paraların sabit olmayan değişimlerine tabi olan ve tarihin yeni bir cilvesiyle, Amerika Birleşik Devletleri'nin istemediği Keynes'in ulus-aşırı bankacılığının gecikmiş bir cisimleşmesi halini almış olan Amerikan merkez bankasının kararlarına büyük ölçüde bağlı bir kapitalizmin bir batıp bir çıkan genişleme evresi. Yakın dönem olayları Bretton Woods ikilemini yeniden güncelleştirmiştir; ama 1944'de New Hampshire'ın küçük şehrinde eski altın rejiminin aşılmasını sağlamış olan cevabı ise bize göstermemiştir.

Dolar-Sonrası Dönemi Hazırlamak

Dünyadaki ticari ve mali mübadelelerle ilgili güncel rejim, Keynesçi önermenin yeniden canlanmasını engeller gibi gözüküyor. Dünyanın en fazla borç açığına sahip ülkesinin parası, uluslararası pazarlardaki ödeme ve istikraz işlevleri içinde rahatlamıştır. Ekonomiyle ilgili her gözlemci, doların baskın halinin iki görüngüyle kesin biçimde bağlantılı

olduğunu saptayabilir: Amerika'nın büyüyen ithalatlarının alttan alta desteklediği mübadelelerin küreselleşmesi ile yeni doğmakta olan bazı ülke ekonomilerinin dolar ödünç alma ihtiyacı. Doların egemenliğini aşmak, demek ki, Amerika Birleşik Devletleri'nin talebini eksen alan dünya çapındaki serbest-mübadeleyi durdurmayı ve uluslararası sermaye pazarından borç para almaya mecbur devletlere yedek bir çözüm sunmayı gerektirecektir.

Amerikan dış açığının, Amerika Birleşik Devletleri'nin iç pazarına ihracatta bulunan Asya uluslarının çıkara dayalı teveccühü sayesinde nasıl sürdüğünü gördük. Bununla birlikte, bu şekilde beslenen dengesizlik, hiçbir pratik doğrulama olmaksızın dolar olarak kambiyo rezervlerinin birikimine yol açar. Kambiyo rezervleri, teorik olarak, uluslararası hazine rezervleridir; devletler, dış ödemelerinin geçici güçlüklerine karşı koyabilmek için bu rezervlerden destek alabilirler. Büyüyen miktarlarda dolar biriktirmek zorunda olan Amerika Birleşik Devletleri'nin Asya'daki bellibaşlı partnerlerinde hiçbir şey yoktur. Bu parayı biriktirmelerinin nedeni olası güçlüklere karşı koymak değil, bu parayı kambiyo pazarına geri akıtarak, Amerikan pazarına ulaşmalarını tehdit eden bir dolar krizine yol açmalarını engellemektir: Kotasyondan sorumlu kambiyocular nezdinde Amerikan parasının hâlâ yararlandığı krediyi sürdürmeye böyle katkıda bulunurlar.

Doların görünür gücünün dengi, onun temeldeki dayanıksızlığıdır. Sonuçta bu dayanıksızlık, Amerikan ekonomi ve borsasındaki son kriz ertesinde ortaya çıkmıştır. Şanlı 1990'lı on yılların sonunda, Amerika Birleşik Devletleri'nin dünyanın geri kalanıyla mali sözleşmeleri, özel sermaye hareketlerinin egemenliğindeydi. Amerikan kamu sektörü dengelenmiş ya da fazlalığa sahip olduğundan, dış açığın kapanması, Amerikan işletmelerinin istikrazları ve Amerikan borsalarında yabancı tasarruf sahiplerinin gerçekleştirdiği plasmanlar aracılığıyla mümkün oluyordu. Amerikan şirketleri yabancılardan borç alırken, New York'taki hisse senedi pazarları, görünüşte tanımsız değerlendirme perspektiflerinin çektiği çok sayıda sermayeyi kabul ediyordu. Durum tersine döndü. Amerikan işletmeleri borçlanmama politikası sürdürüyorlar, borsalar Amerikan ödeme dengesine pek yararlı olmuş sermayeler için mıknatıs rolü oynamaya son verdiler; büyük büyüme döneminde başat olan koşulların kısa sürede ve kalıcı olarak yeniden oluşacağını düşündüren pek az gerekçe var. Ulusun dış hesaplarındaki açmazı karşılamasını sağlamak için kredisini seferber ederek borçlu rolü üstlenen, bu arada da bütçe hesap bakiyesi çökmüş olan Amerikan devletidir. Bu durumu 2003 yılında

bir Amerikan maliyecisi şu sözlerle tanımlamıştır: "Dünyanın geri kalanının karşı karşıya kaldığı soru, üç yıl önce finanse etmesi istenmiş olan şeyden çok farklıdır. Üç yıl önce bir özel sektör mucizesini finanse etmesi isteniyordu. Bugün ise Bush'un vergi indirimlerini ve Irak'a karşı savaşı finanse etmesi isteniyor." Amerika Birleşik Devletleri'nin mali bağımlılık ağı, yalnızca Amerikalı olan ve olmayan özel failleri karşı karşıya getirmekle kalmamakta, Amerika ile Asya'nın kamusal sektörlerini de karşı karşıya getirmektedir. Amerikan ekonomisinin ticari ve mali partnerleri karşısındaki bağımlılığı, daha çığ bir ışık altında ortaya çıkmaktadır; ama bu elbette bir trajedi olarak çözümleneceği anlamına gelmez.

Pasifik'in iki yakası arasındaki ticari ve mali mübadelelerin kendi kendini besleyen mekanizması, demek ki, en fazla dış açık veren ülke parasının paradoksal hakimiyetinin temel nedenidir. Sağduyu, Amerika Birleşik Devletleri karşısında fazlası olan Asya uluslarının, dolar olarak kaydedilmiş alacak dağlarını kendi evlerinde biriktirerek bu dövizi sonsuza dek ellerinde tutamayacaklarını ileri sürmektedir. Bu ticari ve mali dengesizlikten kaynaklanan karışıklığa rasyonel bir çözümü günün birinde bulmak gerekecektir. Demek ki, dolar-sonrasına hazır olmak gerekiyor. Bu durum da, uluslararası para sisteminin özü sorununu uluslararası ticaretin ihtiyaçları ışığında ele almayı gerektiriyor. Ama bu ihtiyaçlar, serbest-mübadeleye doğru ilerlemenin iyi kötü sürdürülmesine bağlı olarak –bu adımlar altında ortaya çıkacak zarar ve güçlüklere rağmen– ya da büyük ulusların ve dünyanın büyük bölgelerinin yeni-korumacılığın belirleyici dönemecini geçip geçemeyeceğine bağlı olarak önemli ölçüde değişecektir. Eğer mübadeleler, bu ulus ve bölgelerin her birinin bağrında büyük ölçüde baskın bir oranda gerçekleşiyorsa ve dünyanın geri kalanıyla mübadelelerin payı tortul bir karakter taşıyorsa, bu ulusların ve bu bölgelerin kendi ekonomik sorunlarının parasal yanlarını daha kolaylıkla çözebilecekleri göze çarpar.

Ölçü Birimi Çözümü[2]

Avrupa'nın parasal birliği nasıl değerlendirilse değerlendirilsin, parasal tekniğin dar bakış açısıyla avro'dan daha temel olan, güçlü ticari ilişkilerle zaten birbirine bağlanmış olan ekonomileri temsil eden farklı

2) Ekü'nün ve SME'nin tanımı ve mekanizması üzerine bkz. Alain Jean'ın pedagojik sunumu, *L'Écu, le SME et les marchés financiers*, Paris, Éditions d'Organisation, 1990.

paraları istikrarlı biçimde birbirine bağlamayı sağlayan bir ölçü birimi yeniliğini karanlıkta bırakmış olması son derece üzüntü vericidir. Dolayısıyla, bu yaklaşımın tartışmasız başarısı, entelektüel ve pratik olarak kullanılamamıştır. Bretton Wodds rejiminin çöküşünden sonra Topluluk ülkelerinin parasının dalgalanmasıyla ortaya çıkmış korkunç düzensizliğe çare bulmak için Ekü ve SME icat edileli ve uygulanalı çeyrek yüzyıl olduğundan durum daha da şaşırtıcıdır. Avrupa yönetimlerinin bu durumdan derhal çıkardıkları sonuç, topyekun esneklik rejiminin yenilgisi olmuştur. *Yalnızca* kambiyo piyasalarının keyfiyetine teslim edilmiş olan dövizler, rekabet gücünün temsilcisi olan ve Milton Friedman'ın teorisine göre, paralar üzerinde tam bir anlaşma özgürlüğü bırakarak adım adım oluşması gereken bu denge noktasına asla erişemediler. Yaklaşık otuz yıl sonra tespit hâlâ yerindedir: Uluslararası rekabet koşulları, dövizlerin orantısız dalgalanmalarından sürekli etkilenmektedir. Aslında, uluslararası anlaşmalardaki tüm paralar sürekli olarak değerinin altına ya da üstüne çıkmıştır. Yoğunlaşan mübadelelerin çoğalttığı ticari ve mali ilişkileri altüst eden fiili bir duruma çare bulmaya hiçbir uluslararası otorite çalışmamaktadır.

"Ekü" olarak adlandırılan Avrupa para ölçüsü, genel kural olarak, şaşırtıcı bir sadelikte görünüyordu. Bu, *referans ekonomilerin gücüne bağlı olarak dengelenmiş kurucu paraların toplamının* sonucuydu: Ölçü birimi adlandırması buradan kaynaklanır. Ama bu basit matematik işlem, parasal düzlemde nasıl olur da önemli bir yenilik olabilir?

Saf bir hesap birimi elde etmek amacıyla paraları karıştırmaktan ibaret hile, yüzyıllık parasal ölçü sorununa pratik bir çözüm getirdi. Ne paraları özel bir metaya bağlayan altın ölçüsü ne de partner paralarını gerçek değerine bağlayan dolar ölçüsü tatminkâr ve kalıcı bir referans oluşturabilir. Yapı gereği paraların, *onların mümkün olduğunca dışında olan ve aynı zamanda mümkün olduğunca az çalkantılı bir şeye* bağlanması gerekir. Paralardan tamamen bağımsız ve gayet istikrarlı bir ölçü, tinin bir görünümü olur. Bu safsataya dayalı ideale en yakın olarak bulunan şey ekü olmuştur. Söz konusu ekonomilerin ağırlığını dikkate alan sabit bir ölçüye göre çok sayıda paradan yola çıkarak hesaplanmış olan bu ölçü, tüm uygulanma dönemi boyunca, olabilecek en tatminkâr referansı sundu. Böylece Batı Avrupa ülkeleri, 1979'dan itibaren, mübadelelerinin önemli bölümünün yapıldığı bölgede ayarlanabilir ve sabit bir mübadele rejimi oluşturabildiler.

Doğal olarak ortaya çıkabilecek her türlü karışıklığı engellemek için şunu da vurgulayalım ki, avro, ekü'nün ve SME'nin zayıflıklarını aşmak için hayal edilmiş değildir. Bu sonuncular, Avrupa'da parasal bir istik-

rar bölgesi oluşturmaktan ibaret görevlerini tamamlamışlardır. Her ikisi de doların ve Bretton Woods rejiminin veliahtı olarak kabul edilmişlerdir, çünkü, yok olmuş eski parasal sistemin sağladığı istikrarı, yoğun uluslararası mübadelelerle bağlanmış olan Avrupa Topluluğu üyeleri yararına yeniden kurmaya çalışmaktadırlar. Tersine, avro'nun işin içine girmesi bir başka –normatif– felsefedendir; buna göre, paranın birleştirilmesine bağlı olan kolektif kısıtlamalardan yola çıkarak ekonomiler birbirine yakınlaşmalıdır. Temel hedefi, ulusal paralar arasındaki parite değişikliklerini ve ulusal para politikalarının uygulanmasını yasaklayarak, ekonomilerin başka yollarla, örneğin ücretleri ve kamusal harcamaları kısarak uyarlanmalarını sağlamaktan ibarettir. Bu hedef bize, 2003 sonbaharında Avrupa'daki politik yaşamı renklendirmiş olan istikrar paktı üzerine sert tartışmalardan daha iyi bir açıklama sunamaz. Belli başlı uluslar tarafından talep edilmiş olan, pakt yükümlülüklerinin tartışma konusu edilmesi, ya bir ahlaksızlık olarak ya da sağlıklı hakikate geri dönüş olarak kabul edilebilir. Ama tartışma, parasal birliğe yol açmış olan inisiyatifin özünü ortaya çıkarmaktadır: Parasal zorunluluk yoluyla Avrupa ekonomilerinin yakınlaşması.

Yine de sorun bundan böyle, Avrupa ekü'sü yok olduğundan, genişletilmiş bir alanda bunu yeniden diriltme ve dünyanın başka bölgelerinde yeniden üretilebilir bir model haline getirme isteğinin gerçekçi olup olmadığını bilmektir. Teknik operasyonun tamamen yapılabilir olduğuna hiç kuşku yoktur; gündelik nasibimiz olan uçucu paritelerin yerini, ekonomik dünyanın geniş bir bölümünde, nispeten istikrarlı paritelerin alabileceğine de hiç kuşku yoktur.

Bu evrede bir saptama yapmak zorunludur. Sabit paritelerin yeniden gündeme gelmesi, dövizler üzerinde pazarın yaptığı klasik işlemlerin terk edilmesi anlamına gelmez. Bir parite ağı oluşturulduğunda, bunun, pazarın eğilim belirtici görevlerini sürdürmesini sağlayan zayıf kapsamlı dalgalanma marjlarına uygun olması kaçınılmazdır. Önceden-belirlenmiş marjlar içine dahil olan gündelik kambiyo işlemleri, pazar operasyonları olarak kalmaktadır. Sabit kambiyo sistemi, pazarın onaylamakla görevli olduğu muhtemel pariteler üzerine rasyonel bir bahsi temsil eder. Bu hipotez içinde, kambiyo pazarlarının işlemleri, son derece spekülatif niteliklerini yitirirler. Dövizler, ticari ve mali anlaşmaların sözleşmeli aygıtları haline gelebilmek için Japon SA'yı ya da Rusya SA'sını temsil eden hisse rolü oynamaya son verir.

Uluslararası ekü'den yola çıkarak istikrarlı bir pariteler ağının uygulamaya konmasına, sağlam temellere dayandığını mali piyasaları iyi tanıyan

herkesin kabul edeceği teknik bir kaygı da eşlik edebilir. Spekülatif kazanç arayışının motive ettiği kambiyo operasyonlarının büyük çoğunluğu, aslında, kullanılır paraları tehlikeye atmadan girişilmiş, vâdeli operasyonlardır. Operatörler, belirli bir oranda belirlenmiş vâdeli dövizler satın almayı ya da satmayı vaat ederler. Operasyonun çözüm günü, artı-değeri kasaya atarlar ya da eksik-değerin hesabını yaparlar. Bu mekanizma, spekülasyonun etkisini artırıcı bir rol oynar ve gündelik tutarı 1900 milyar ya da dengi bir dolara varır. Bu tür operasyonları engellemenin basit ve uygulanabilir bir yolu, operatörleri operasyon tutarının önemli bir bölümünü nakit para olarak avans vermeye zorlamaktır. Yalnızca bu şekilde, spekülasyon kütlesi sönmüş olur ve istikrarlı paritelere geri dönüş koşulları da güçlenmiş olur.

Yeni bir uluslararası ölçünün yardımıyla sabit paritelere geri dönüş, teknik olarak mümkünken politik olarak mümkün müdür? İlgili uluslar mevcut durumdan tatmin oldukları sürece, doların ya da Asya ülkelerinin paralarının yeni sisteme katıldığını görme umudu pek yoktur. Ama deneyimi yeniden kaleme almanın önünde engel yoktur; özellikle komünist rejimlerin düşüşünden sonra oluşmuş olan çok genişlemiş Avrupa'da engel yoktur. Gerçekten de, düzenek, avro'nun yakın dönemdeki kararsızlıklarına karşılık vermektedir. Danimarka gibi, İsveç ve Birleşik Krallık gibi Avrupa Birliği'nin bazı halkları, kendi devletlerinin ve ekonomilerinin, idare koşulları onlara hafifçe sorunsallı gelen ulus-aşırı bir paraya bağımlı hale gelmesini istememektedirler. Örneğin Avrupa Birliği'ne kabul edilmiş Orta Avrupa ulusları gibi diğer halklar ise, tersine, istemektedirler. Ama söz konusu ekonomilerin avro uzamına dahil edilmesi, para birliğinin şu anki alanı içinde bile yürütülmesi çok güç olan Avrupa merkez bankasının düzenleme görevini iyice karmaşıklaştırıcı niteliktedir. Akla yatkın çözüm elbette İngiltere'ye, İsveç'e, Danimarka ve Orta Avrupa'ya, kendi paralarını bir istikrar dalgakıranına demirlerken parasal bağımsızlıklarını koruyan bir çözümü, yani bir ölçü birimi etrafında bir SME'yi yeniden inşa etmeyi benimsetmekten ibarettir. Tüm bunlar, Rusya gibi –bu ulusun kendi ekonomik atılımını riske atan karışıklıkları aşmayı nihayet başardığı durumda– deneyime sonradan katılabilecek diğer uluslara zarar vermeden yapılır.

Hedef, katılmış ulusların zikredilmesiyle inanabileceğimiz kadar mütevazı değildir. "İşte, uluslararası ekonominin bütünü için yeni kurallar" demektense, dünyanın paraların dalgalanmasından doğmuş düzensizliğe sonsuzca maruz kalmaya mecbur olmadığına başarısıyla tanıklık eden, hayatta kalabilir bir parite rejiminin koşullarını ortaya koymak daha

önemlidir. Bu paraları, kendinden başka hedefi olmayan bir spekülasyon alanından çekip çıkarmak için yapılabilecek her şey yapılmalıdır.

Avrupa'yla ve bitişik bölgeleriyle sınırlı bir uygulama amacıyla öğelerini yeniden oluşturduğumuz prototip zaten kolaylıkla yeniden üretilebilir. Dünyanın başka bölgelerinin, işletmelerin ihtiyaç duydukları istikrarlı ve gerçekçi değerleri kendi paralarına sağlamak amacıyla bundan esinlenmesini hiçbir şey engelleyemez. Asya ulusları kendi paraları arasında bu bağlantı kipliğini tahayyül edebilecek durumdadırlar; çünkü onların ihracatlarının Amerika'nın ayrıcalıklı bölgesine doğru büyümesi bu son yıllar boyunca karşılıklı mübadelelerinin büyük ölçüde yaygınlaşmasını engellemedi. Avrupa'nın yaklaşık yirmi beş yıldır model olarak sunduğu parasal sisteme bir uygulama alanı getiren Asya'nın ekonomik entegrasyonu yavaş yavaş biçimlenmektedir.

Bu model, birleşmiş toprak bütününün oluşumuna vurgu yapan yeni-korumacılık ilkesine gayet iyi uyum sağlar. Bu durumda, üç unsur bu oluşumun ekonomik tutarlılığını güçlendirmek için birbirine yakınlaşır: İç ticaret özgürlüğü, dış koruma ve işletmelerin artan güvenlik koşullarında yatırımlarını gerçekleştirmelerini sağlayan parasal istikrar. Yatırımlar söz konusu olduğunda, ticari güvenlik zincirinin koruduğu pazarlara doğrudan doğruya dahil olmak için, yerel işletmelerin karar verdiği yatırımlar ile dışardan gelen işletmelerin karar verdikleri arasında ayrım yapmanın yeri yoktur. Yeni-korumacılık, serbest-mübadele bölgelerinin büyük ekonomik bölgeler ölçeğinde örgütlenmesi ile bu bölgelerin bağrında doğrudan yatırım özgürlüğü ve önceki öğeleri taçlandırmış olan parasal örgütlenme arasında çok güçlü bir bağdaşıklık ortaya çıkar. Sayısız ekonomik ve politik yöneticinin kekeleyip durduğu tematik bir yana, ekonominin derin hareketi üzerine temel bir düşünme ve bu ekonominin örgütlenmesinin daimi gereklilikleri, bizi, serbest-mübadeleci projenin doğurduğu canavardan başka bir evren tahayyül etmeye yöneltir.

Kısacası, önerilen çözümlerin sonucu, *işverenlerin hesaplarını genel çıkar yönünde etkili kılmak* olur. Bu, ideolojik mülahazalardan korunarak işlendiği ölçüde bir o kadar temel bir noktadır. İşverenlerin hesaplarının doğası gereği halkların genel çıkarına uygun ya da karşıt olduğunu söylememizi sağlayan hiçbir şey yoktur. İşletme, Weber'in tespitine uygun olarak, halkların ihtiyaçlarını karşılamanın normal aracı olmayı hiç olmadığı kadar başardığında, işverenlerin ve işyöneticilerinin yayılma tasarılarına devletlerin katılma gerekliliği doğal olur. Ama nasıl ki şirketler hukuku ile ekonomik suç ve ihlallerin cezai olarak bastırılmasının iç kurallarını saptıyorlarsa, buna simetrik olarak, bu tasarıların ticari ve

parasal çerçevelerini uluslararası ölçekte sabitlemeleri gerektiği de doğallıkla ortadadır. Bu görevi üstlendikleri gün, işletme hesaplarını aşan bir çıkarın faili ve mutemedi bir devletin hayata geri dönüşüne inanmak mümkün olacaktır.

Yeni Bir Uluslararası Borç Rejimi

Bütün olarak Güney Amerika'nın ekonomik olgunluğa erişmesini engelleyebilecek önemli hiçbir gerekçe yoktur. Kıtasal coğrafi haritanın üzerine, ticari korumalara uygun düşen büyük bir serbest pazar kolaylıkla oturtulabilir. Gerçek tehlikeler, yerel sermaye sahiplerinin iktidara kötü destek verdiği her devletin içinde ve dışında, asalak bir maliyeye gelip çarptığı noktada mevcuttur. Bölgenin bileşenlerinin ekonomik ve mali istikrarsızlığı, büyük kolektif tasarıları dinamitleyen genel bir belirsizliği de kendisiyle birlikte peşinden sürükler. Ama, yerel halkların inanılmaz direniş kapasitesini bilenler, Güney Amerika kıtasının, kendisini saran mali korseyi çözdüğünde daha geniş ve daha düzenli adımlarla ilerleyebileceğinden bir an bile endişe etmezler.

Bu üzüntü verici durumdan kaynaklanan düşünce, ilgili ulusları kendi yazgılarına terk eden düşünceden farklı, tek bir yenilikçi önermeye yol açmıştır. Borç verenler kampının temsilcisi olan uluslararası finansörlerin, dikkate değer bir çözüm önerisinde bulunmaları yeni bir olgudur. Bu çözüm, güçlük içindeki Latin Amerika ülkelerinin tam da içinde bulunduğu durum olan, çok sayıda borç vereni tehlikeye atan iflaslara çare aramak üzere on dokuzuncu yüzyıl sonunda İngiliz maliyesi tarafından tasarlanmış şemayı yeniden ele almaktan ibarettir. *Zoraki dayanışma hükmü*'dür söz konusu edilen. Ödünç alanların iflası durumunda, karşılanması gereken alacakların çoğunluğunu temsil eden borç verenler, borcun yeniden yapılandırılması planına girişebilirler ve önceden onaylarını almadan, borç verenlerin azınlıktaki kesimini de buna dahil edebilirler. Bir anlamda, büyük borç verenler, uluslararası sermaye pazarının borç verenler topluluğunun temsilcisi olarak kabul edilirler. Bu, daha köklü bir fon işlemi olmadığında dikkate alınması gereken egemen iflasların *a posteriori* çözümü için bir taslaktır.

Bu hükmün yerine getirilebilirliği yine de aşikârdır. Başına buyruk iflaslardan çıkışta IMF'nin fonlarına erişmek için IMF'nin koruyucu rolüne şu ana dek bel bağlamış olan büyük borç vericilerin köklü bir davranış değişikliğine gitmesi gerekir: Yeni hükmü kabul etmek, kendi

mali çıkarlarına daha az uygun yeni bir oyuna girmelerini gerektirir. Durum böyleyse, iflas eden ülkelerle girişilen pazarlıktan uzak tutulan diğer borç vericilerin, ekonomileri yeni doğmakta olan ülkelerin borç pazarından tüymelerinden çekinebiliriz. Varsayım ne olursa olsun, hükmün uygulanmaya konması, borç verenlerin irrasyonel davranışlarının ortaya koyduğu temel soruyu cevapsız bırakır. Gerçekten de, her krizden önce ve sonra saptanan, sermayenin aşırı bolluğu ile kıtlığı arasında salınan pazarın bu rakkasî hareketlerini engellemek için ne yapmalı? Özellikle de –uluslararası pazarın kısa keyif dönemleri hariç– bu borçlara bağlı aşırı oranlara çare bulmak için ne yapmalı?

Bu teknik öneri bir yana bırakılırsa, Asya ve Rusya krizlerinin ertesinde bolca geliştirilen düşünceler, hem pazarlar karşısında hem de ödünç alanların iflaslarını örterek "moral rastlantı"yı beslemekten suçlu IMF karşısında, suçlama evresinin ötesine geçemedi. Ama krizlerden sonra savcılık rolü oynamak asla iyi bir yöntem değildir. Bu, istisnai durumlarda yine de büyük bir açıklıkla ortaya çıkan bir sorunun dile getirilmesi karşısında çoğu zaman hissedilen güçsüzlüğü itiraf etmek demektir: parasal bolluk dönemlerinde devletlerin istikraz açlıklarını kösteklemek, borç verenlerin tamahkârlığına hakim olmak, egemen borçların düzgün idaresini garanti etmek. Oysa, mali teknik, bu tür durum için basit ve eski bir reçeteye sahiptir: sigorta-kredi. Bu, ödünç alanın ödeyememe riski karşısında borç vereni güvenceye almaktan ibarettir. Buna karşılık, ödünç alan kendisine klasik bir borcunkinden daha uygun kredi koşulları sunulduğunu görür. Ekonomik ve mali uzmanların, sorunun verileriyle tamı tamına uyuşan bu *sigorta* çözümünü düşünmemiş olmaları şaşırtıcı gözükmektedir.

Belki de bunun yapılamamasının nedeni, Uluslararası Para Fonu'nun, aynı amaçla, zımni güvence vericilik şeklindeki simetrik ama sonuçta karşıt yönde bir rolü üstlenmiş olmasıdır; ve bu alışkanlık bir kez edinildiğinde, bu rolde sebat etmekten başka çare yoktur. Ne olursa olsun, güvence çözümü bir tür gerçeklikle kendini dayatır gözükmektedir. Meksika'nın 1995 yılındaki iflasını aşmasını sağlamış olan Brady Planı deneyimindeki mantıklılığına dair ikna edici bir kanıt bulunabilir. Bu plan, Meksika'nın tahvillerini, çok daha güvenilir olarak değerlendirilen Amerikan hazine tahvillerine dayandırarak güvence altına almaktan ibaretti. Düzenleme fiiliyatta Meksika devletine, üstlenilen tahvillerin tutarına denk bir ödeme gücü sağlamaya vardı. Hedeflenen ve fiilen erişilen nihai hedef, fazlasıyla masraflı bir borcu yeniden finanse etmek için Meksika hazinesinin çıkardığı tahvillerde bir maliyet indirimi elde etmekti.

Uluslararası Para Fonu'nun Yeni Giysileri

Demek ki, doğmakta olan ülkelerin ihtiyaç duyduğu yeni egemen borçlar rejiminin başını çekmesi gereken şey, Brady Planı'nın ruhudur. Uluslararası Para Fonu bunun düzenlenmesini sağlamalıdır. Görevi, uluslararası sermaye pazarına girmeyi ve bu devletlerin ekonomik kapasitesi açısından akla uygun olarak değerlendirdiği istikrazların tutarını sabitlemeyi arzulayan devletlerin ihtiyaçlarını önceden incelemektir. Bu plan başa konduğunda, böylece, şu ana dek yerine getirmediği ılımlılaştırıcı eylemi de ödünç alanlar üzerinde uygulayabilecek durumda olur. Doğrusu, ödünç alan birinin, pazara ayrıcalıklı oranlara sahip olarak giriş talebinin Fon'un garantisi sayesinde gerçekleştiğini bildiğine göre, Fon'un buyruklarına uymaması pek mümkün görülmemektedir. Çünkü, ödünç alanlara sunulan garantinin simetrik etkisi, borç verenlerin Fon'un kabul etmeye hazır olmadığı (örneğin tahvil basan ülkenin ya da işletmenin tercih ettiği istikraz parası dolarsa eğer, dolar olarak istikrazda bulunulan pazarda en iyi kotalandırılmış devletlerin tahvillerinin iki ya da üç puan üzerinde faiz) ücretlendirme eşiklerini aşmasını engellemektir: Düşünülen prosedüre göre Fon, bağlanacak akde uzak bir garantör olarak değil, mali pazarlığa fiili bir müdahil olarak katılır. Ekonomileri yeni doğmakta olan ülkelerin borç döngüsü kırılabilir ve uluslararası sermaye pazarında yeni bir çağ açılabilir.

Bununla birlikte, bir an için şeytanın avukatlığını yapalım. Yeni giysileri içindeki Uluslararası Para Fonu, Keynes'in hayal ettiği bancor emisyon bankasıyla bazı ortak özellikler sunmaktadır. Dolayısıyla Fon'un, kendi garantisini fazlasıyla cömertçe dağıtarak görev alanını aştığını görmek gibi nesnel bir risk de vardır. Ulus-aşırı örgütü denetim sorunu varlığını sürdürmektedir. Yine de öyle gözükmektedir ki, yeniden tanımlanmış bir göreve yatırım yapmış olan Fon'un rolünü aşırı hoşgörülü uygulama riski, sınırsız bir para basma yeteneğine sahip bir borç vereninkinden son derece daha az olur. Yenilenmiş Fon, yeni ödeme araçları yaratmayacaktır. Onun eylemi, güvence altına aldığı riskleri belirli bir sınır içinde tutma zorunluluğuna tabidir. Çünkü güvence-kredi prosedürünün iki veçhesi sıkı sıkıya birbirine bağlıdır: Bir yanda, Fon'un garantisiyle dağıtılan istikrazların sınırlandırılması, diğer yanda, borç verenlerin bu garantiyi yitirme riskine girmeden talep edebilecekleri oranların sınırlandırılması. Önerilen düzenleme sonucu, Fon, ödünç alanlar ile borç verenler arasındaki pazarlığın hakemi konumuna yerleşir; öyle ki güvence altına alınan miktarlar, istikrazların kalitesini

tehlikeye atmadan büyüyemezler ve düşük oranlı bir paraya erişme garantisini azaltırlar. Böylece Fon yöneticileri, doğmakta olan ülkelere borç verme rejiminin –ki günümüzde büyük bir karışıklıkla işlemektedir– rasyonelleşmesini dayatmanın imkânlarına sahip olurlar. IMF'yi finanse eden ülkeler de, kendi açılarından, kurtarıcı rolünü istemeye istemeye oynamaya onları artık zorlamaması gereken yeni bir prosedürden büyük avantaj sağlayacaklardır. Mevcut zımni güvence mekanizması ödünç alanları *ex post* [geriye dönük olarak işleyerek; ç.n.] sorumsuz kılmakta, borç verenlerin tamahkârlığını körüklemekte ve sonuç itibarıyla, IMF'ye fon sağlayanları, yine onların zararına işleyen uluslararası bir istikraz sisteminin zararını yüklenmeye zorlamaktadır. Tersi yöndeki, *ex ante* [ileriye dönük; ç.n.] güvence mekanizmasının fon sağlayıcıları, (eylemi, tüm failler –ödünç alanlar, borç verenler ve büyük kurumsal güvenceci– tarafından yeniden okunabilir olacak) bir oluşumla ilgilenmeye yöneltmesi son derece ihtimal dahilindedir.

Yeni doğmakta olan ülkelere borç sisteminin bu yenilenmesinin dolaylı olarak yarar sağlayan başka etkileri de öngörülebilir. Fon'un getirdiği güvenlik, ulusal tasarruf sahiplerinin kendi devletlerine ya da işletmelerine borç vermesini engelleyen güvensizlik ortamını değiştirmeye elverişlidir. Uluslararası büyük haminin müdahalesiyle kaygılarından kurtulan yerli tasarruf, ulusal pazarların yolunu yeniden bulabilir; kamusal hazinelerin ve yerel işletmelerin istikraz koşullarına aşamalı geri dönüş kolaylaşabilir. Bu varsayımın gerçekleşmesi, güvence altına alınmış olmasa da muhtemel gözükmektedir. Güven, gerçekten de, ekonominin normal psikolojik durumudur. Latin Amerika devletlerinin kurbanı olduğu güvensizlik, ulusal ekonomik faillerin etkin bir bölümünün patolojik bir davranış biçimini belirtmektedir. Buna son vermek için, başarısıyla bozguncu ortamı dağıtan planı *ad hoc* yaratmak genellikle yeterlidir. Latin Amerika'nın istikraz koşullarını önceden rasyonelleştirmesinin ötesinde, Fon'un güvence veren yeni eylemi, kendi devletlerini şu ana dek uluslararası pazarda aşağılayıcı ve tehlikeli dilenci konumuna yerleştirmiş olanların güvenine geri dönüşün koşullarını oturtmayı da hedeflemelidir.

Bu evrede doların rolünü unutmayalım. Önerilen reformun dolaylı bir diğer etkisi, kurumsal sigortacının onayıyla birlikte, *kendi istikraz paralarını daha özgürce seçme* yeteneğinin ödünç alanlara bu şekilde sunulmasından kaynaklanır. Para çıkaranların dolardan başka paraları engellemesini ya da örneğin, uluslararası para biriminde çıkarılan senetleri ve özellikle başka yerde övülen, ekonomik alana özgü *'birim ölçü'*yü paralel

olarak endeksleyerek kendi paralarını seçmesini hiçbir şey engellemez. Fon'un müdahalesi, ödünç alanlara, doların ve New York merkez bankasının yeniden-finansmanına erişim imkânı sağlayan bankaların egemenliğindeki doğmakta olan ülkelere, uluslararası borç pazarında sahip olmadıkları bir özgürlük derecesini sunmaktadır. Bu varsayım da ihtimal dahilindedir.

Uluslararası Para Fonu'nun yeniden yönlendirilmesi, içsel işleyişi kaydeden kuralların yeniden ele alınmasına eşlik eder. Bretton Woods ruhuna uygun olarak, Fon, uluslararası ticarete katılmış ulusların dış hesaplarında denge amacıyla faaliyet yürütmelidir. Bu yönlendirme, ilk kurucu üye olan ve fiiliyatta da, yönetici mercilerin bağrında veto hakkını kendine atfetmiş olan Amerika Birleşik Devletleri tarafından istenmiştir. Son altınış yılın ekonomik tarihinin zikzakları, yine de, Fon içindeki bu baskın gücün dünya çapında baş borçlu olmasına yol açtı. Egemen iflasların kurbanı olan ülkeler, demek ki, nesnel olarak gezegenin sırtından geçinen ekonomik bir gücün iyi niyetine muhtaçtırlar. Asya krizi evresi, bu çelişkiye şiddetli bir seyir vermiştir. Normal zamanlarda Amerika Birleşik Devletleri'yle ticari ilişkilerinde açık veren yardım gören ülkeler, en fazla borçlu ulusun onayını talep etme zorunluluğu içinde bulunurlar.

Herkesin bu olaydan alabileceği ahlak dersi, müdahale tarzının dönüşümüne paralel olarak, Fon'un üye devletlerinin hak ve görevlerinin yeniden gözden geçirilmesine çağrı yapar. Amerika Birleşik Devletleri'nin Fon'a kattığı para, kendi üretim değerlerinden alınmadığına göre, onlara ait bir para olarak kabul edilemeyecekken, Fon'da Amerika Birleşik Devletleri'ne başat bir rol vermenin anlamı nedir? Ekonomisi teknik olarak iflas durumundaki bir devletin himayesi altına bir kurumu yerleştirmenin mantığı nasıl kabul edilebilir? Fon'un eğilimi bile, dış mübadelelerinde belirgin ve kalıcı açıklar veren üye devletlerin oy haklarını geri almaya yöneltmemeli midir? Sonuç olarak, dünya ticaretinde önemli bir paya sahip olan Fon üyelerini, GSMH'lerinin belli bir yüzdesine eşit bir ticari açığı kalıcı biçimde aşmamalarını buyuran gerçek bir istikrar paktına katmak gerekmiyor mu? Bu temel yenilik, savaş sonrası ekonomileri raylar üzerine oturmaya yardım eden bu sorumlu Amerika'nın esinlediği Bretton Woods ruhuyla yeniden bağ kurmaya ve böylece, kendi ticaret açığının ve parasal ayrıcalığının tepesinden dünyaya meydan okuyan, ihmalkâr ve küçümseyici öteki Amerika'ya tapınmaya son vermeyi gerektirir. Yinelenen açıkları nedeniyle oy hakkından yoksun ulusların Fon'un masraflarını paylaşamayacağı doğaldır.

Ulusların ticari ve mali ilişkilerini ele alış tarzımızda önemli bir revizyon kendini dayatmaktadır. Yeni ekonomik güçlerin atılımının ve daha eski ulusların gücünün azalmasının, ama özellikle de Amerika'nın ekonomik konumlanışının tersine dönmesinin birkaç on yıl içinde gerçekleştirdiği altüst oluşun gerektirdiği bir revizyondur bu. Amerikan ekonomisi, kaynaklarını ve becerisini dünyanın geri kalanına getirdiğinde ve parası uluslararası ödeme sistemine demir atmak için dalgakıran olarak hizmet ettiğinde, ancak o zaman Amerika Birleşik Devletleri'nin Para Fonu'ndaki başat rolü doğrulanmış, hatta zorunlu olur. Bu başat rol, kendi ayrıcalıklarını sağlamlaştırmak için, ihracatçı ulusların Amerikan pazarına büyük ölçüde bağımlı olmasına dayandığı ölçüde bir rahatsızlık yaratır. Orgon'un evine kabul edilen Tartuffe, ahlak dersi vermek için ev sahibinin sofrasından yararlanıyordu: Üstünlüğünü, midesinin ihtiyaçlarını evinde karşılayarak beslendiği kişiye verdiği onurdan alıyordu. Amerikan gücünün bu yüzyıl başındaki fiili durumu budur; tüketimini karşılayamadığı ölçüde uluslararası kurumlarda daha da küstahlaşmaktadır. Buna son vermek için de IMF'ye yeni giysiler giydirmeye çabalamak gerekir.

Büyümenin Engeli: Çağdaş Borsa

Doksanlı yılların sonundaki "boom"un ardından meydana gelen hileli iflaslar, yarın tekrarlanmayacak yol kazaları değildi. Enron'dan, World.Com *ve diğerleri*'nden sonra, hâlâ 2003 ve 2004'te, iki büyük skandal, New York Stock Exchange'in başkanının kendi arpalığına bağladığı tam bir israf niteliğindeki ücretin ve "yardım" fonları yöneticilerinin kişisel çıkarları ve destek gördükleri şirketlerin çıkarları için başvurdukları kur manipülasyonlarının sonucunda ortaya çıktı. Demek ki, skandallar ertesinde doğmuş olan kuşku ortamı, baskıcı yasaların güçlenmesine ve yüksek görevlilerin artan uyanıklığına rağmen varlığını sürdürmektedir. Mahkûm edilebilir olayların en nesnel tanıkları, borsayı ahlakileştirmenin güçlüğünün bilincine vardılar. Sakınımlı ve namuslu faillerin hareketlendirdiği yeni bir hisse piyasasının doğduğunu görme şansı umulandan da azdır. Zaten, bu 2004 yılında ortaya çıkan, birbiriyle uyum içindeki bir dizi işaret, borsa pazarlarının, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'ndekilerin, 2000, 2001 ve 2002 yıllarında felakete yol açmış olan uygulamalara yeniden giriştikleri tahminini güçlendirmektedir: Hissedar için değer yaratılması, Amerikan merkez bankasının hayır duasını da alarak, hiç olmadığı kadar meşrulaşmıştır; yeni bir kaynaşma

ve satın alma dalgası başlamıştır; yeniden hisse senedi alımlarındaki artış genel kural olma yönündedir.

Sonuç olarak, Sarbanes-Oxley yasasının ve ufak tefek değişikliklerle ikinci kez yinelenen işletme yönetim kurallarının, borsa sapmalarının gerektirdiği fon değişikliklerine yol açtığı hayalini beslemekten kaçınalım. Burada, Sovyet yurttaşlarının, Glasnost ve Perestroika'yla karşılaştıklarında tanık oldukları şeyin huzurundayız: Eski sistemin çerçevesinin yeniden çizilerek, faillerin temel çelişkilerle kapıştırılması. Can çekişmekte olan Sovyet sistemi nasıl ki kolektif mülkiyete dayanarak kendi üretici güçlerini geliştirebileceğine inanmışsa, mali sistem de, hissedar için değer yaratma ilkesinin önceliğini yeniden ileri sürerek, bir an için kösteklenmiş niyetlerini gerçekleştirebileceğini ummaktadır. Uygun sorumluluklardan yoksun faillere –bir yanda planlayıcılar, diğer yanda borsa fonları– üretim dünyasının tabi kılınmasına dayalı sistemlerde, ahlak ve akıl adına radikal biçimde reform yapma niyeti her iki tarafta da bulunuyordu ve hâlâ bulunmaktadır. Bir sonraki mali talihsizliğin kesin koşulları ve ânı aklın ve hayal gücünün kapsamı dışında kalsa da, işleyişi yeniden şaşkınlığa yol açan bir pazarda önceki talihsizliğin nedenleri hâlâ yürürlükte olduğundan, bundan kaçınılması güç gözükmektedir.

Ekonomiler üzerinde borsaların tahakkümüne son vermeyi savunan gerekçeler –tamamen olgusal temelde bir özet çıkarılsa bile– son derece boldur. Borsalar, kolektif tasarruf fonlarının kotalandırılmış şirketler aleyhine asalak bir tavır sergilemelerini sağlar; ekonomik ölçütlerden yola çıkarak işletmelere atfedilebilecek değeri önemli ölçüde deforme ederler; merkez bankalarına emanet edilmiş olan temel düzenleyici görevi tehlikeli biçimde içinden çıkılmaz duruma sokarlar; kolektivite tarafından muhasebeleştirilemeyen önemli genel harcamalara yol açarlar; yargı görevlilerinin uygulamada silahsız kaldığı bu suçları, yeni katılanların işlemesine sayısız vesile oluştururlar; yaşamsal şirketlere karşı düşmanca saldırıları ve uluslararası rekabette stratejik konum işgal eden işletmelerin zararına dezenformasyon faaliyetlerini kolaylaştırırlar.

Borsaların konu olduğu eleştirel değerlendirmede, deyim yerindeyse, asla görülmeyen bu iki veçhe üzerinde durmamıza izin verilsin.

Öncelikle, günümüzde para politikalarına yapılan vurgu, bir bilinçlenmenin ifadesidir. Tüm ekonomi, merkez bankasının kararlarına derinden bağımlı hale gelmiştir. Dolayısıyla bu kararların açık ve mantıklı ölçütlerden yola çıkarak alınması gerekir. Merkez bankaları, bundan böyle, yalnızca alışıldık fiyat ve üretim ölçütlerini, işletmelerin ve ailelerin

borçlanma ölçütleriyle birlikte dikkate almayı değil, gayri menkul ve mali aktiflerin fiyat ölçütlerini de dikkate almak zorundadır. Tokyo ve New York'ta doğan mali balonlar nedeniyle, Japon Merkez Bankası'nın, ardından da Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankası'nın karşılaştığı güçlükleri de sırası geldiğinde gördük. Bu tür görüngülerin, merkezinde bu bankaların bulunduğu ekonomilerde yol açtığı riskin bilincine açıkça varırsak, borsa sermayeleşmesinin sonsuz atılımına sevinmeye daha az eğilim gösteririz. Üstelik bu atılımın, işletmelerin kapitalistik güçlenmesini yansıtmadığını da bugün artık bilmekteyiz.

Çünkü, bir merkez bankası için, kelimenin tam anlamıyla büyümeyi ve bunun yol açtığı istihdamları tehlikeye atmadan bir borsa balonuna engel oluşturmak neredeyse imkânsızdır. Yüzyılın son çeyreğinde borsaların fiili yükselişi, böylece, çağdaş ekonomik düşüncenin merkezinde yer alması gereken *'para politikası ikilemi'*nin kökeninde yer almaktadır. Ya mali balonlarla, içlerinde barındırdıkları deflasyon riskini kovmak için irrasyonel de olsa mücadele edilmelidir; ya da büyüme, *a priori* sağlıklı ekonomik temellere dayandığı sürece buna alışılmalıdır. Bununla birlikte, merkez bankaları, mali işlevlerinin sona ermesinden beri daha bir istilacılaşmış borsaların gelişiminden kaygı duymadan hareket edebilirlerse, bu ikilemden kurtulmuş olurlar.

İkinci olarak, bu işlevin yok olması, borsaların ve eklentilerinin işleyişinin ekonomiye yüklediği genel masrafları dikkate almayı zorunlu kılar. Ulusal muhasebede bu rakamlar görülmemektedir. Bununla birlikte, iki değerlendirme ölçütüne sahibiz. Öncelikle, her türden borsa operatörüne ücret, prim, komisyon gibi farklı biçimlerde verilen ücretlendirmeler, bu görevlileri ücret piramidinin sivri ucuna yerleştirmiştir. Sonra da, bu şekilde ücretlendirilen çalışmanın özü, borsa stoklarını kendine döndürmektedir. Borsa, üretim zinciri boyunca maddileşen maliyetlerden, doğası gereği son derece farklı *borsa işlemleri maliyetlerine* yol açar. Satışa elverişli stoku gecikmeden piyasaya sürmekle görevli büyük bir mağazanın sorumlularının karşısında, borsa piyasasının operatörleri, o meşhur "hissedar için değer yaratma"yı başarmaları kaydıyla, borsa işlemlerini artırabilirler. Böylece borsa, düzgün işletme yönetiminin dayanaklarından biri olmuş olan maliyet hesabından kaçmış olur.

İyi de borsadan hâlâ beklenebilecek olan ekonomik hizmet nerededir? Borsanın varlık nedeni nerededir? Animatörlerin, mali dogmaları adına ekonomik temellerini dinamitlediği bir kurumu tartışma konusu etmenin, borsalardan vazgeçmenin nasıl mümkün olabileceğini görmenin vakti gelmedi mi?

Bir Viktorya Dönemi Kurumundan Kopmak

Mevcut haliyle kapitalizmin gayet belirgin çıkarı içinde kabul edilmesi ve derinleştirilmesi gereken fikir gerçekten de budur. Borsalara yönelik itiraz, sistemin ahlaki olarak yeniden silahlandırılmasını değil, şu pratik hedeflere varmayı amaçlamaktadır: işletmelerin ve çalışanların verimliliğini suiistimal ederek sömürmeye (ki bu, temel ekonomik dengeler için tehlikelidir) son vermek; rekabetin çetin evreninde daha serinkanlı davranabilmek için işletmelerin ihtiyaç duyduğu karar alma özgürlüğünü işletmelere iade etmek.

Borsadan ya da en azından çağdaş borsadan kopmak, kökeni ve özü gereği Viktoryen olan bir kurumdan kopmaktır. Eski altın ölçüsüne yeniden bağlanmayı kimsenin ya da hemen hemen kimsenin düşünmüyor olması ve herkesin ya da hemen hemen herkesin borsayı zorunlu bir sistem olarak, hatta kapitalizmin tarihsel özünü temsil eden merkezi bir kurum olarak görmesi özellikle şaşırtıcıdır. Çünkü her iki kurum da Viktorya dönemi kapitalizminin dünyasına aittir. Ve her ikisi de 1930'lu yılların ekonomik kıyameti tarafından kökten tartışma konusu edilmiştir.

Altın ölçüsünün terk edilmesine yol açmış nedenler üzerinde uzun uzun durmanın gereği yoktur. Dolaşımdaki kâğıt paranın altınla karşılanma zorunluluğu, ikinci sanayi devriminin kaynaklarını işletebilmek için ekonomilerin giderek daha fazla ihtiyaç duyduğu para hacminin büyümesine engel oluyordu. Altın ölçüsü, güzel ama aşırı bir retorik esinle "barbarların kutsal kalıntısı" değildi gerçekte, çünkü değerli maden artık esas ödeme aracı değil, gerçek aracı olan kâğıt paranın teminatıydı. Buna karşılık, tıpkı buhar makineleri gibi, fabrika ve ilk buharlı gemiler gibi Viktorya dönemi kapitalizmine özgüydü. Aynı zamanda, mali ayrıcalıklarını korumuş olan aristokratlardan, ticarete atılmış burjuvalardan ve daha mütevazı rantiyelerden oluşan, ayrılması güç bu bileşime, dönemin mülk sahibi sınıflarına en uygun şeydi. Ama on dokuzuncu yüzyıl sonundan itibaren, hem altın teminatının kısıtlamalarına, hem de ekonomik büyümenin gerekliliklerine boyun eğmek güçleşmişti. Bununla birlikte, şiddetli ölüm tehdidi altındaki kapitalizmin altına bağlılıktan kurtulmaya cesaret edebilmesi için Büyük Depresyon gerekti.

Büyük Depresyon, altına dayalı para sistemine nihai olarak son vermenin yanı sıra, borsaların, bugün topladıklarıyla kıyaslandığında nispeten düşük bir tasarruf kitlesini toparladıkları bir dönemde, değerlerin kamusal kotalandırılması sisteminin sakıncalarının ikna edici bir kanıtını da temsil ediyordu. Borsanın çöküşüne yol açan koşullar, adını koy-

duğu tespitten daha az önem taşımaktadır: Bir borsa balonunun denetimsiz ortaya çıkışı ve ardından da bunun potansiyel patlaması, ekonomileri deflasyon tehlikesine maruz bırakır. Bu tespiti bulup çıkaran ve ekonomilerinin –borsadan bağımsız olarak– güçlü bir şekilde yeniden çalışmaya başlamasını gözleyen kapitalist ülkelerin politik yöneticileri, savaştan sonra, Cromwell'cilik oynayabilir ve kuyruk gibi peşinden gelmesine rağmen yine de potansiyel olarak tehlikeli bu kurumu kapatmaya karar verebilirdi. Bu yöneticiler, kesinleşmiş bir ifade olmasa da, günümüz dilinde kendilerini şöyle ifade edebilirlerdi: "Borsaya önlem ilkesi uygulayalım ve kapatalım!"

Buna kararlı olmamaları iki şekilde açıklanabilir. Öncelikle, borsa, her türlü temel işlevi yerine getirmekten vazgeçerek, kendini unutturmuştu. Yeniden inşa ya da ekonomilerinin atılımı dışında hiçbir şeyle ilgilenmeyen hükümetlerin önünde, borsa sisteminin yerine başka mali mekanizmalar yerleştirmekten daha acil işler vardı. Sonra, burjuva soyları nedeniyle, politik yöneticilerin, içinden çıktıkları toplumsal dünyayı en iyi temsil eden kurumlardan birini ortadan kaldırmakta fazlasıyla tedirginlik hissetmiş olduklarını da kabul etmek gerekir. Genişleme yolu üzerinde engel oluşturuyor görülen altın ölçüsünden farklı olarak, geri plana atılmış olan borsa, Büyük Depresyon felaketine katkısına rağmen, tartışma konusu olmamıştı. Böylece, altın ölçüsü yavaş yavaş geçmişe karışırken, bir diğer en yetkin Viktoryen kurum olan borsa, varlığını sürdürmeyi başarmış, sonra da, yeni koşullar sayesinde, Ekim 1929 çöküntüsüne yöneltmiş olandan neredeyse hiç farklı olmayan bir atılım geçirmişti.

Artık vakti geldi. Bir görevin avantajı ya da önemli kazançlar umuduyla borsa sisteminin korunmasından doğrudan çıkarı olmayan her bir kapitalist dünya yurttaşı, işletmeler ile bunların sermayelerini ellerinde tutanlar arasında yeni tür bir ilişki örgütleme gereğini hissetmelidir. Daha iyi bir işletme idaresi adına örgütlenmiş yeni kurgunun, eleştirel ruhunu uyguladığı sürece bu yurttaşı ikna şansı hiç yoktur. Onda hâlâ eksik olan şey, mevcut sistemin ötesini hayal etme kapasitesi yokluğudur.

Bu "öte", esasen şirketler ile hissedarları arasındaki ilişkinin eksiksiz biçimde yeniden ifadesinden geçer. Buraya varmak için, yoktan yeni kurumlar yaratmaya gerek olmaz: mevcut kurumları yeniden-yönlendirmek yeter. Çünkü gelişmiş ekonomiler, çoğunlukla, işletmelerin dayanıklılığını ve ekonomik gelişmenin sürekliliğini teşvik etmek amacıyla başka türlü kullanılmayı gerektiren bol mali kaynağa sahiptirler.

Kitlesel Tasarruf Şirketi

Kamusal otoritenin doğrudan eylemiyle ya da kotalandırılmış işletmelerin hisse piyasasının dört duvarından çıkışı örgütleyerek borsayı kapatmak, ihlal edici bir eylem olur. Ama bu, sistem değil, rejim değiştirmektir.

Bu projeyi gerçekleştirmek, yine de, öncelikle bir soruya cevap vermeyi gerektirir: *borsaya daha önce yatırılmış olan parayı ne yapmalı?* Soru, ekonomik düzenin ve finansmanın aracı olarak borsanın yerine ne koymalı şeklindeki artık sorulmayan sorudan temelde farklıdır. Çünkü işletmeler kendi bilançolarını sağlamlaştırmak için artık borsaya dayanmıyor olsalar da, tasarruf sahipleri malvarlıklarını biriktirme arzularını gerçekleştirmek için plasman aygıtlarına hiç olmadığı kadar ihtiyaç duymaktadırlar. Birikim yeri olarak borsayı onların elinden almak, hem birikim imkânları hem de birikim arzuları olan ailelerin oranının büyümeye devam ettiği tüm zengin toplumların temel toplumsal düzeninde bir güçlüğe yol açar.

Ekonomi teorisi bizi sorundan sıyırtmaya kışkırtabilir. Malthus ve Keynes, kapasitesi büyüyen bir ekonomide tasarrufun potansiyel olarak olumsuz etkisini vurguladılar. O dönemde öncelikle önem taşıyan şey, tüketim ile yatırımın, büyüyen kapasitenin gerektirdiği ritimde ilerlemesidir. Aşırı bir tasarruf tüketimi köstekleyebilir, oysa ki tüketim güçlü olduğu müddetçe yatırımı işletme kârları tarafından doğrudan doğruya ve tasarrufa hiç başvurmadan, daha güçlü bir şekilde finanse etmek mümkün olur. Kaba terimlerle ifade edersek, Malthus'un ve Keynes'in analizleri, tasarrufa zurnanın son deliği rolü atfetmektedir; büyük bir yararı yoktur ama peşi sıra sürüklemeye de devam etmelidir.

Bununla birlikte, kitlesel tüketimde artış, Keynes'in bir tasarruf fazlası riskini uzaklaştırma arzusuyla "rantiyenin ötenazisi" diye adlandırdığı şeye yol açmadı. Tüketim fırsatlarının çoğalmasının, ailelerin harcama eğilimini yüksek düzeyde tuttuğu kuşkusuz doğrudur. Ama özellikle genç çiftlerde belirgin olan bu ailevi harcama eğilimine, neredeyse her yerde, daha olgun yaştaki çiftlerin tasarruf eğilimi eşlik eder. Tasarruf hareketi elbette demografik yaşlanmayla da kışkırtılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin durumu özellikle açınlayıcıdır. Global istatistiklere bağlı kalınırsa, Amerikan ailelerinin tasarruf oranı sıfırdır. Ama burada söz konusu olan, henüz genç ya da mütevazı gelirli Amerikalıların veya göçmen nüfusun inanılmaz borçlanmaları ile yüksek gelirli Amerikalıların simetrik tasarruf birikimi arasındaki denklikten kaynaklanan, değişik öğelerden oluşan bir rakamdır. Ücretlilerin büyük bölümü, emeklilik ya da hastalık harcamalarını karşılayan ödenek fonları aracılığıyla yasal ya

da sözleşmeli bir tasarruf zorunluluğuna tabidir. Borçlu aileler ile tasarrufta bulunan aileler arasındaki karşıtlığın daha az belirgin olduğu diğer zengin ülkelerde, tasarruf oranı kendini korur ya da büyür. Eşzamanlı olarak, hisse satın almaya ayrılmış tasarruf oranı da artma eğilimi gösterir. Zengin ülkelerde mali tasarrufun büyümesi eğilimi ağır işler. Kitlesel tüketim toplumunun bağdaşığı, böylece, kısmen de olsa kitlesel bir tasarruf toplumudur. Peki ya sonuçta kitlesel tasarruf ne işe yaramaktadır?

Bu sorunun Anglosakson ülkelerdeki cevabı, iki temel ifadesi yardımlaşma fonları ile emeklilik fonları olan kolektif tasarruf fonlarının hızla büyüyüp çoğalmasıdır. Genellikle bunların ikisi de, borsa plasmanlarına ya da senet piyasasına dahildir. Yıllar boyunca borsayı yaşatmış olan ve şirketlerin ya da devletlerin ortaya attığı tahvil yoluyla istikrazların bağıt altına alınmasını sağlayan şey, bilindiği gibi bunlardır. Bunları birbirine karıştırmamak temel önemdedir. Bizdeki yatırım fonlarına denk düşen yardım fonları, *serbest* bir tasarrufu temsil ederler: serbest sözcüğü fon üyelerinin buraya her an girip çıkabilecekleri, katkı paylarını çoğaltıp azaltabilecekleri anlamına gelir. Buna karşılık, üyelerin kaynaklarının hangi tür hisse ya da senetlere ayrılacağını seçme yetkisini elinde bulunduran fon yöneticisidir. Emeklilik fonları, *kısıtlı* bir tasarrufu temsil eder: işletmelerin ve emeklilikleri finanse etmeyi ya da bunlar aracılığıyla hastalık harcamalarını karşılamayı öngören anlaşmalarla bağlı ücretlilerinin düzenli olarak ödedikleri miktarları bir araya getirirler. İngiliz ve Amerikan fonları, savaş sonrasının "baby-boom"undan doğan sınıflar çalışıyor olduklarından, sermayenin büyümesinden yararlandılar; ama yaşa bağlı bu sınıfların emekliliğe doğru programlanmış yola çıkışları dolayısıyla tersi yönde bir süreç onları tehdit etmektedir.

Şimdi, Yaşlı Kıta'daki emeklilik fonlarıyla ilgili tartışmaya egemen olan temel bir yanlış anlamayı ortadan kaldırma fırsatı kendini göstermektedir. Bu fonların henüz kurumlaşmadığı Batı Avrupa ülkelerinde fonların yaratılması, bunu, bölüşüm yoluyla emeklilik mekanizmalarını adım adım tasfiye etmeye yönelik bir teşebbüs olarak gören solcu bir akımın şiddetli eleştirisine uğramaktadır. Bu eleştiri temelden yoksundur. Hakikat şudur ki, bu fonların yerleştirilmesiyle doğrudan ilgili olan kotalandırılmış şirketlerin ilk kaygısı eski bölüşüm sistemini zor duruma sokmak değil, kendi sermayeleri içinde Anglosakson fonların aşırı ağırlığını dengelemiş olan *ulusal ya da Avrupalı büyük hissedarlar*'ın doğmasına yol açmak ve eğer mümkünse, tutsak işletmelerin emeklilik fonlarını kendilerine alarak onların sermayeleri içinde sürekli var olabilmekti. "Avrupai" emeklilik fonları sorunu, özünde, kesin biçimde ortaya

koyduğumuz, işletmelere gereken sadık ve işbirlikçi hissedarlıkla ilgili önemli ekonomik sorundur; yoksa, demografik değişimin tehdit ettiği emekliliklerin konsolidasyonuyla ilgili toplumsal sorun değildir. Dost plasman fonlarından destek alarak kendi sermayelerini kilitleme isteği göstermekten çekinerek, mali piyasanın baskısından kaçmak için, sanki sermayesinin istikrarını ve hissedarlarının sadakatini aramak uygunsuz ya da skandal yaratıcıymış gibi, büyük işletmeler tartışmayı tamamen başka ama daha da hassas olan emekliliklerin finansman tarzı zeminine yerleştirdiler. Asıl niyetlerini gizleyerek ilerlemek isteyen bu işletmeler, çıkışsız bir politik tartışmanın yaratılmasına izin verdikleri için büyük ölçüde suçludurlar. İşletmelerin ihtiyaç duyduğu hissedarların doğası üzerine zorunlu tartışma böylece arafta kalmıştır.

Gayet gerçek bir sorun olan emeklilerin finansmanı sorununa emeklilik fonları berbat bir cevap oluşturduğundan işletmeler de suçludur.

Solun eleştirisi bu kez haklıdır; *gelirleri*, emekli ödeneklerini, *sermaye artışlarını* temsil eden mali artı-değerlerle finanse etmekten vazgeçilmelidir: Harcamaların doğası ile gelirlerin doğası arasındaki karşıtlık, –ki bu, emeklilik fonlarını temsil eder– on yıllarca çalışmış ve payına düşen parayı ödemiş kişilerin yerine koyacakları gelirleri sağlamaya yönelik örgütler için katlanılmaz düzeyde ödeyememe riski yaratır. 2000 ilâ 2003 arasında Amerikan hisse pazarlarının zayıflaması, borsadaki birikim üzerinde temellenen fonların dayanıksızlığını ve buna yönelik teorik eleştirinin geçerliliği ortaya koydu. Çok sayıda fon dışardan desteklenmelidir. Örneğin, Kaliforniyalı görevlilerin ünlü emeklilik fonları, bundan böyle, ödenek akıtan ve bu vesileyle kendi çukurunu kazan işveren-devletten destek görmelidir. Örneğin çok sayıda büyük işletme, eski çalışanlarını güvence altına alan fonların ödeme gücünü sağlamak için istikrazda bulunmak zorunda kaldıklarını görmüşlerdir.

Aynı mantık adına, bir işletmenin ya da bir mesleğin ücretlilerinin emekliliklerini ilgili ödenek sağlayıcıların dar tabanına dayandırmaktan kaçınmak gerekecektir: Bu ikinci zorunluluk, bir önceki kadar tehlikeli ek bir risk yaratır.

Son olarak da, bu kez militan liberalizm kendi ilkeleri alanında aldanmıştır; ekonomik olarak özgür insanlara zoraki bir tasarruf sahibi statüsü dayatmaktan kaçınmak gerekir. Emeklilik fonları, kaynağını tek tek bireylerde bulan ve karşılıklı sözleşmelerle gerçekleşen mal varlığı biriktirme istenci ile yasanın biçimlendirdiği kolektivitenin katılımına dayanan ikâme gelirlerinin toplumsal gerekliliği arasına hakiki bir tür karışımı sokar.

Yakın dönemde yaşanan güçlükler, mevcut emeklilik fonlarının varlığını sürdürmesinin iki alternatif koşula bağlı olduğunu belirtmektedir. Ya borsa kurları ekonomiyle ilgili malların üretiminden daha yüksek bir oranda düzenli olarak yükseltilir; ki bu durumda fonlar, kendi statü yükümlülüklerini üstlenebilirler. Ya da borsa kurları sürekli değer kazanmadığından, fon kuralları içindeki yükümlülükler, yerlerine basit bir vaadi –ilgililer kendi beklentilerine uygun miktarda ödenek alma garantisine kavuşmadan, rekabetçi ödenekleri onların kullanımına akıtmak– koymak için tartışma konusu edilir.

Bununla birlikte, Amerikan emeklilik fonları, borsanın sularının düşük seviyede olduğu dönemde bu pazarlara girme avantajına sahiptirler, oysa ki Avrupa emeklilik fonları, pahalı plasman oranlarıyla buraya girerler: kendi mali tabanlarını kısıtlı değerlenme perspektifine sahip hisselerle oluşturmak zorunda olduklarından, hayatta kalmaları kuşku verici olarak görülür.

Ayrıca, bu fonların Avrupa'ya girişi için işletmelerin mücadele etmesine yol açan stratejik nedenler doğru anlaşılsa bile, bunların gerçekten onların arzularına cevap vereceği doğru mudur? Kotalandırılmış hisselere geniş ölçüde yatırım yapan Anglosakson meslektaşlarıyla aynı ilkeler üzerinde inşa edilmiş olan bu fonların gerçekten farklı bir davranış hattı izlemeleri için neden yoktur. Onların doktriner dayanaklarını oluşturan bu ilke, üstelik onların kalıcı ödeme güçlerinin koşulu olurken, değer yaratmanın tunç yasasını hissedara uygulamaktan niçin vazgeçiyorlar? Özellikle en fazla gelecek vaat eden, doğmakta olan bu bölgelerde borsa piyasalarından yarar görmeye çalışmak yerine, bunu yaratmayı istemiş olan Avrupalı şirketlerin sermayesine sadakatle yerleşerek kalmayı niçin kabul ederler? Amerikan etiketiyle gelgeç ve mızmız gözüken fonların, Avrupa standardı altında ılımlı ve işbirliği yapar görünmesinin nedeni nedir? Avrupa'da emeklilik fonları oluşturulmasını talep ederek, Anglosakson maliyesiyle kapışan Yaşlı Kıta'nın işletmelerinin yöneticileri, kendi hissedarlık sorunlarını dile getirdiler, geriye çözülmesi kaldı.

Sermaye-İşletme İşbirliği

Borsaların kapatılması –ya da aynı anlama gelmek üzere, *kamusal* hisse piyasasının vergi payı şirketlerinin adım adım geri çekilmesi– genel bir ekonomik yeniden-düzenleme amacına yönelik gerçekçi ve zorunlu bir çözüm olmadı mı? Borsanın sermayelenme atılımı ile kolektif tasarruf

fonlarının fiilen yükselişi şeklindeki ikili görüngüye yirmi yıldır tanık olmaktayız. Bu iki görüngü, çoğumuz için bir tür denge oluşturur. Ve bunların birbirine dayandığına hiç kuşku yoktur. Birincinin ikinci olmadan ya da ikincinin de birinci olmadan var olamamasının nedeni ise asla bundan kaynaklanmaz. Borsa, ilk tasarruf fonunun ortaya çıkışından çok önce var oldu. Günümüzde büyük kaynakları borsaya doğru çeken tasarruf fonlarının ekonomik bir misyon yerine getirirken, buna paralel olarak, aşina olduğumuz tarzdaki kamusal hisse piyasasının kapılarını kapayacağını hayal edebilir miyiz?

Kotalandırılmamış şirketlerin sermayesinde plasmanlara adanmış çok sayıda fonun belli belirsiz var olduğunu hayal edebiliriz. Anglosaksonlar *private equity* türsel terimiyle bunları kastederler. Söz konusu fonların özelliği, kotalandırılmamış işletmelere katılımlarını onaylamaktır –söz konusu şirketlerin kamusal bir kotalandırma konusu olmamaları anlamına gelen *private* sözcüğü buradan kaynaklanmaktadır– genellikle bunlar, hayatta kalsa da, bilgi ve becerilerinden umulan kârlılık oranlarına erişemeyen işletmelerdir. Bu fonların politikası, yetersiz olarak işletilegelen bu bilgi ve beceriyi ya da bu kapasiteyi uygulamaya koymak için gereken zaman süresince sermayede yer almaktır. Çoğu zaman, bu önemli gelişme evresine gelindiğinde fonlar mali destekte bulunurlar.

Borsalar yıprandığı ölçüde daha çok kaynak toplayarak, küçük ve orta işletmelerin dokusunun yoğunlaşma eğilimi gösterdiği ekonomilerin mantığını benimseyen *private equity*, bu son yıllarda güçlü bir büyümeye tanık oldu. Sermayesi başlangıçta tanıdık hissedarların elinde bulunan işletmelerin yeniden inşasında önemli bir yeri oldu. Borsanın alanından yalnızca üst katı çıkıp yükselebilen zengin bir ekonominin ihtiyaçlarına cevap vermek için bu *private equity* büyümesine devam etmek zorunda gözükmektedir. Bu durum, borsa kotasına dahil olmanın mali verimliliğin zorunlu koşulu olmadığını somut olarak kanıtlamaktadır.

Yine de borsa dünyasının dışında olan bu fonların bulunduğundan daha fazla kapitalist güçlükle bulunur. Dolayısıyla onlar numuneliktir. Üretime katılmaya son veren, borsaya yerleştirilmiş tasarrufun önemli bir bölümünün, kotalandırılmamış şirketlere ayrılmış fonlara yeniden yatırılmasına yol açacak bütünsel bir hareketi hayal etmek o kadar zor değildir. Bu durumda, *private equity* o anki faaliyet alanının çok ötesine uzanarak, hisse olarak kolektif plasmanın egemen biçimi olabilir. Eşzamanlı olarak, işletmelerin borsa kotasyon alanından adım adım çıkışıyla birlikte, şu an itibarıyla kotalandırılmış ve kotalandırılmamış şirketler arasında bölünmüş bulunan özel işletmelerin evreni, daha büyük bir homojenliğe yönelir.

Fonların bu model üzerinde çoğalması, dört ilave avantaj sağlar. Birinci olarak, kendi sermayelerini büyütmeyi arzulayan işletmelerin, taleplerini izlemeye hazır mali organizmalar bulmalarıdır. İkinci olarak, kotalandırılmamış şirketlerin sermayeye katılımlarının değiş tokuş edildiği özel pazarı genişletir ve böylece bunu daha akıcı kılar, yani devredilen hisselerin iyi değerlendirilmesini sağlayabilir hale gelir. Üçüncü olarak, işletmenin kuruluşu sırasındaki hissedarların, ailevi kurucu çekirdeğin ya da kurucu ortakların yerine tüzükteki misyonları şirketlerin sermayesine katılmak olan hissedarların zorunlu olarak geçmesini kolaylaştırır. Dördüncü olarak, –ama avantajların en ufağı bu değildir– borsa operatörlerinin değişken psikolojisinden başka ölçütlerle şirketlerin değerlendirilmesi işin içine girer.

Profesyonel işi olan bir işletmenin değerlendirilmesi asla keyfiyetten yoksun basit bir uygulama değildir. Çeşitli özel ölçütler etkide bulunur: İşletmenin çalıştığı bölgelerin ekonomik perspektifleri, yöntemlerinin ve ürünlerinin kalitesi, rekabet içindeki konumu, partnerleriyle, hatta toplumsal ortamla ilişkilerinin kalitesi. Yine de bunlar son derece nesnel ölçütlerdir; bu sayede, kotalandırılmamış işletme uzmanları kendi sermayelerinin gerçekçi fiyatlarını belirlemeye kalkışırlar. Brüt ihracat fazlasından yola çıkarlar ve bunu, faaliyet sektörüne bağlı olarak değişen bir rakamla çarparlar. Daha sonra, işletmenin net mal varlığı durumunu dikkate alırlar, brüt aktifin borçlarını bundan çıkarırlar, böylece anlamlı bir rakam elde ederler ve bu da, daha az olgusal başka değerlendirme ölçütlerine göre belirtilebilir. Kotalandırılmamış işletmelerin değeri, kaynaşma ya da satın alınma durumunda bu şekilde tahmin edilebilir.

İşletmeler borsanın rehini olmaya son verdiklerinde, bu işletmelerle önde gelen hissedarları arasında daha mantıklı ve daha sağlıklı bir ilişki artık kurulabilir. Borsada değer kazanmaya yönelik takınaklı baskı yok olur ve perspektifleri ya da mali hesapları güzel gösterme teşebbüsü mecburen geride kalır. Hisselerin yeniden satın alınması yoluyla tasarruf fonlarını sübvanse etme gereği ortadan kalkar. Güvenin geri dönüşünün ön temeli oluşmuş olur. Kısacası, ilişkilerin borsa kotasından geçtiği günümüzde, işletmeler ile sermaye sahiplerini ayıran çukurun önemli bir bölümü kapanmış olur.

Peki, geri kalan bölümü kapatmak için ne yapmak gerekmektedir? İşletme ile hissedarın herkesin gözü önünde düzenli biçimde asla kuramadıkları resmi hukuksal bağı yaratmak. Şirket ister kotalandırılmış olsun ister olmasın, işletme ile hissedar arasındaki ilişkide belirleyici

olan şey, sermayeyi temsil eden hisselere sahip olunmasıdır. Sermaye sahiplerinin işletmenin sahibi olduğu postulatına dayanır her şey. Hukukçuların karmaşık bir soruna vermeleri gereken en berbat çözümlerden biridir bu. İşletme denen bu iktisadi tüzel kişilik ile hukuken *katışıksız üretim aracı* durumuna düşürülmesi arasına bir çelişki sokar. Şirketler hukuku böylece, üretici sermaye sahiplerinin hakkıyla ilgilenir olur. Oysa, iki işletme anlayışı –özerk kendilik ya da katışıksız üretim aracı– arasında hiçbir uzlaşma mümkün gözükmemektedir.

Çelişkinin mantıksal çözümü, ticari açıdan firma olan ve toplumsal açıdan işveren olan işletmenin tüzel kişiliğini sonunda kabul etmekten geçer. Bu ön kabulden yola çıkarak, hissedarların hak ve görevlerine dair sistemde genel bir düzenleme yapılabilir. Günümüzde, genel kurulda yöneticileri saptamaya çağrılan hissedarlara ilke olarak tanınan ön-güç sonunda güçsüzlüğe varmaktadır. Yönetici mevkidekiler, şirketlerinin idari ya da denetim meclislerine, kendi iktidarlarına köstek olmayacak dost ya da partner kişileri seçtirtmeye başarıyla çabalarlar. İşyöneticileri böylece meclislerinin kralıdırlar. Meşhur "işletme yönetimi", bu sistemin uygulanmasını karmaşıklaştırarak, paradoksal biçimde onaylamıştır. İşletme yönetimi adına konulmuş kurallara işyöneticilerinin resmi saygısı, hissedarları işletme yaşamının duyarlı büyük kararlarından uzak tutmaktan ibaret işletme yönetimlerinin alışıldık davranışlarını hiç değiştirmemiştir. Hissedarlar için büyük şans olan, aynı zamanda da eleştirel bir tavır almalarını engelleyen olumsuz bir sonucu da olan kur yükselişinden yana bir şiddetlenme bile saptanabilir. Borsa çılgınlığına damgasını vurmuş olan kurların aşırı büyümesi, aynı zamanda, işyöneticilerinin kişisel iktidarını ve aldıkları ücretlerin ölçüsüz büyümesini de teşvik etti; ve böylece bu vesileyle monarkların, Aristoteles'in *Nikhomakos'a Etik*'te verdiği tanıma uyan bir despota dönüştüğü görüldü: "Kendi iyiliğinin peşinde koşan kimse."

Bu büyük yenilginin kökeninde, hissedarların şirketlerin idare meclislerinden uzaklaşmaları yatmaktadır. Saf mantıkla bakıldığında, böyle bir uzaklaşma anormalliktir. Bunun kanıtını bize, tek bir ailenin denetiminde kalmış büyük işletmeler vermektedir; bunlar, önde gelen hissedarlarının idari ya da denetim meclisinde gayet normal bir şekilde oturdukları işletmelerdir. Kurumsal hissedarlar, kendilerinin ve işletmenin çıkarları için idare meclislerindeki yerlerini talep ederek, ailevi hissedarların doğal örneğini niçin izlemesinler?

Bunun hem pratik hem de doktriner bir nedeni vardır. Pratik neden: Sermaye birçok ele dağıldığında, temel bir hissedar olmadığında, hisse-

darların doğrudan temsilcisinin saptanması sorunlu bir hal almaktadır. Bu durumda, bütün hissedarlara değilse de, en azından sermaye çoğunluğunu temsil eden bir kütleye kim güvenebilir? Ama, bu prosedüre yöneticilerin uymasının önüne doktriner bir gerekçe de dikilmektedir. Egemen doktrin hissedarların işletmelerin idaresine karışmamasını ister, böylelikle yöneticiler ile onları denetleme iddiasında olanların yerine getirdiği farklı görevler karışmamış olur. Özellikle öfkelendirici doktrin! İşletmelerin yaşamına katılmak yerine, hissedarlar, yöneticileri *road shows*'da pek ikna edici olmayan, üstelik de kırıcı bir çığırtkanlık rolü oynamaya mecbur ederler ve oralarda muhataplarının işitmek istedikleri şeyi günlerce duyurmaktan bitkin düşerler: perspektiflerin çok uygun olduğunu, üretim maliyetlerinin bir kez daha düşürüleceğini, mali durumun sağlam olduğunu, vs. söylerler. Hissedarlar, gerçekten farkına varmadan işyöneticilerine atfettikleri aldatmaca oyununun kendi önlerinde oynandığını görünce şaşırmamalıdırlar.

İdare meclislerinde hissedarların varlığını açıkça öngörmek gerçek bir dönüşüm olur. Ama bu zorunlu dönüşüm, hem sermayenin önemli bir bölümünün bir ya da birkaç hissedarın elinde toplanmış olmasını gerektirir, hem de bu hissedarlar ile işletme arasında resmi ve kalıcı bir bağın oluşmuş olmasını. Bu, hissedarlık ve hissedarlığın işletmeyle ilişkilerini aile hissedarları ya da kurucu ortaklar modeli üzerinden örgütlemek demektir. Bu hissedarlar iki temel koşulu yerine getirirler: Birinci olarak, gerçek bir sermaye denetimi uygularlar; ikinci olarak, bunu sağlam bir şekilde uygularlar, öyle ki işletme kendi stratejisini uygulayabileceğine emindir ve üçüncü şahıslar için mali bir koz haline gelmekten çekinmez.

Böylece, işletme ile referans hissedarlar olmayı kabul edenler arasında zorunlu bir hukuksal paktın kurulması öğütlenir. Bunun belli başlı hükümleri, bir yandan, söz konusu hissedarların kendi hisselerini koruma ya da onları ancak işletmenin ve diğer referans hissedarların onayıyla bırakma yükümlülüğünü ve diğer yandan da, idare meclisine ya da denetim meclisine onların tam güvenine sahip temsilcilerin atanmasını öngörür. Meclislerdeki aktif varlıklarından başka, bu temsilciler normalde işletmenin önemli iç idarelerine girebilirler, böylece, genel yönetimin onlara verdiği hedeflerin düzgün gerçekleşmesini kendi sorumluları nezdinde takip edebilirler. Temel nokta şudur ki: *yetenekli ve dürüst muhasebecilerin atandığından emin olabilirler.*

İncelikten uzak bir sağduyudan kaynaklanıyor gibi gelebilecek bu önerme, kamusal yetkililerin uyguladığı ve savunduğu şekliyle şirketler

hukukunun ana ilkelerinden tamamen ayrı düşer. Bu hukuk, hissedarların eşitliği gibi özellikle aldatıcı bir postulata dayanır. Genel kural olarak, sermayeyi denetleyen çoğunluk hissedarların –eğer varlarsa–, azınlık hissedarların kişisel haklarına zarar vermelerini engellemek söz konusudur. Böylece, genel kurullarda önemli hissedarların ağırlığını artırmak için, bazı hisselere ikili oy hakkı vermeyi sağlayan uygulamalar adım adım engellenmiştir. İstikrarlı bir hissedarlığa dayanmak isteyen işletme yöneticilerinin açık iradesini onaylamaktan uzak olan yasa koyucu, dul ve yetimin koruyucusu olarak, yani azınlık hissedarların koruyucusu olarak hareket eder. Yasa koyucunun müdahalesi, işletme yönetimlerinin, istikrar bahanesiyle bir tür otokratik iktidara yolu açarak suç ortağı bir hissedarlığı kullanmaya çalıştıklarını ima eder.

Bu soylu mülahazalar ekonomik gerekliliklere yabancıdır. İşletme yönetimleri kendi meşruluklarını hissedarlık demokrasisine saygılarından değil, sorumlu oldukları yapıları sürekli geliştirme kapasitelerinden alırlar. Şirketler hukuku, yöneticilerinin ele aldığı büyük sorunları neredeyse hiç bilmeyen saf halkın, politika değişikliğine olmasa da münavebe kuralını uygulayarak insanların değişmesine yol açabildiği politik alan ile işyöneticilerinin karşılaştığı sorunları neredeyse hiç bilmeyen küçük hissedarlardan oluşan saf halkın istenen kaliteyi temsil eden sorumluları atayabildiğine inandığı ekonomik alan arasında sahte bir simetri oluşturur. Hissedarların genel meclislerinin bir taklit olmasına ikiyüzlüce şaşmaya devam edilir; oysa ki başka türlü olmasına zaten imkân yoktur. İktidardakilerin yerine geçecek ekipler ve kişiler üreten politik demokrasiden farklı olarak, genel meclislerin biçimsel demokrasisi, şirketlerin örgütlenme şemasında yer alanların yerine geçecek isimler önermekte güçsüz kalır. Bu demokrasinin gücü boşlukta uygulanır. Evrensel olarak bilinen bir gerçekliği dile getirmekte ve özellikle de bundan sonuçlar çıkarmakta skandal yaratıcı hiçbir şey yoktur. Hisseli bir şirket, demokratik bir organizma olmadığından, ne yöneticilerinin atanış tarzı, ne idarelerinin denetim tarzı parlamenter bir demokrasidekilere uyarlanabilir. Ama finans ideolojisinin ve şirketler hukuku doktrininin beslediği aldatıcı görünüşler, fiiliyatta, mali skandallarla açıklanan ikili sapmaya varır: Borsanın suiistimal edici mali baskısına tabi işletmelerin sapması ile gündelik eylemi her türlü ciddi denetimin dışında kalan işyöneticilerinin sapması. Yasa koyucunun mücadele etme iddiasında olduğu işyöneticilerinin otokrasisi, bu iktidarın sürekliliği karşısına çıkaracakları yedek çözüm bulamayan hissedarlarla yüz yüze gelmekten zarar görmez.

Öz Fonlar Pazarını Yeniden Yaratmak

Yönetim organlarına resmen katılıma uygun düşen, işletme karşısındaki büyük sermayedarların kalıcı katılımı şeklindeki önceki önermeler, borsanın kotalandırmasıyla tamamen uyuşmaz değildir. Yine de borsa, operatörlerin öngörüleri üzerinde temellenen bir fırsat pazarıdır. Oysa, bu ada layık hissedarları kotalandırılmış işletmelerin sermayesine dahil ederek, bu fırsatların çoğu yok olur. Rakip hisselerin satın alınması fiilen engellenmiş olur. Kaynaşmalar ve satın almalar artık borsa tarafından dayatılmaktan çıkar. Başka deyişle, borsa, sözümona cazibesini ve aynı zamanda da zehrini oluşturan fırsatlardan yoksun kalmış olur. Bu nedenle, küçük hissedarlar kitlesinin ya da şirketle resmi hukuksal bağı olmayan azınlıkların sahip olduğu senetler, kısmen cazibelerini yitirirler. Küçük borsa oyunlarına girişenlerin en ateşlilerinin hâlâ burada kâr peşinde koşmalarından ve gerçek bir spekülasyonun buradan atılım yapmasından kaygı duyulabilir.

Bu gözlemde bulunmak, ekonomik yararlılıkları sıfırlandıkça borsada daha çok sevilen bu küçük hissedarların geleceği sorusunu ortaya atmak anlamına gelir. Bunlara gerçek bir rol vermenin mümkün olup olmadığını inceleyelim. İlke olarak, bir kimse, kendi plasman ihtiyacını karşılamak için tasarruf fonuna başvurmaya zorlanamaz. Kamusal kotasyonun sona ermesi, bireylerin sahip olduğu senetleri, düzenli bir talep olmadığından, likit olmaktan çıkarır, yani iyi bir fiyatla yeniden satmayı güçleştirir. Bunları, mütevazı bir karşılık elde etme riskiyle de olsa, kaçınılmaz olarak tasarruf fonlarına terk etmek gerekir. Günümüzde borsada kotalandırılan hisseler kadar kolaylıkla başkasına aktarılabilir şirket senetlerine tasarruflarını yatırmayı arzulayan kişilere açık hisselerin kamusal bir pazarını korumak demek ki gerekli görülmektedir.

Böyle bir pazarı korumanın, ekonomik olarak daha temel bir diğer nedeni, işletmelerin, gerek duyduklarında, geri ödemesi yapılamayan senetlerin çıkarılması yoluyla finanse edilmesini sağlamak için öz fonlardan oluşan bir pazarı yeniden yaratma zorunluluğuna bağlıdır. Bunu düşünmek bu kadar güç değildir. *Oy hakkı olmadan öncelikli temettülü geniş bir hisse pazarını,* hukuksal iktidarla donanmış birkaç referans hissedar arasında denetim sermayesini yoğunlaştırmayı sağlayan prosedürle eşzamanlı olarak yerleştirmek yeterlidir. Bu hisseler zaten mevcuttur. Aynı şekilde, öneri, aslında, denetim sermayesi ile yalnızca mali kâr amacıyla sahip olunan senetler arasında mantıksal bir ayrım oluşturmaktan ibarettir. Gerçekten de, öncelikli temettülü hisselerin ifade edilişi, hisse

sahiplerini, oy hakkından yoksun kalmaları karşılığında onlara temettü ödenmesini garanti ederek, idare meclisleri tarafından kârların dağılımındaki aksiliklerden korumaktadır. Onlara ayrılmış olan pazarın önemli oranda genişlemesinden yana iki temel sonuç beklenebilir. Birincisi, elbette, şirketlerin kapitalistik denetiminin temel olarak gözden geçirilmesinden sonra, tasarruf sahiplerinin pazarlık edebilecekleri hisselerin mülkiyetini kolaylaştırmaktır. İkincisi, kendi fonlarını büyütme yönünde şirketlere yeniden sunulan olasılıktan kaynaklanır. Ama günümüzde borsaya girişte güç bir engeli aşmaktan –haklı gerekçelerle– tiksinen orta işletmelere bu pazarlara giriş imkânı verilmesi gibi yararlı başka etkiler de kolaylıkla hayal edilebilir. Böylece, kelimenin tam anlamıyla denetim sermayesinin içinde elde edilen dengeyi bozma riski olmadan, giderek artan sayıda işletme, istikraz yoluyla finansman ile kendi fonlarına başvuru arasında tercih yapmak durumunda kalır.

Bu pazar hâlâ borsa olarak adlandırılabilir; tabii eğer başarısını kolaylaştırmak için bu vaftiz adını korumak yararlı ya da gerekli görülüyorsa... Bununla birlikte, denetim hisseleri ile yalnızca mali randıman kaygısıyla sahip olunan hisseler arasında bir kez ayrım yapıldığında, hiçbir şey önceki gibi olamaz. İşletme stratejisi ve idaresinin tüm sermayenin kotasyon mekanizması tarafından kirletilmesi sona erer; başkalarının sırtından geçinme sona erer; pazarın işleyişindeki aşırı maliyetler asgari oranlara indirilmiş olur, çünkü yeni kamusal hisse pazarının eskinin çılgınlığını yaşaması ihtimal dışı bırakılmıştır.

Dolayısıyla, bunca zararlı güncel biçimleri altında borsaların kapatılması perspektifini aktif olarak düşünmek gerekir. Rekabetçi biçimi altındaki kapitalizmden ekonomik ve toplumsal bakımdan daha etkili başka örgütlenme olmadığına samimiyetle inandığımız ölçüde, bu perspektifi onun dengesi ve sürekliliği açısından olabilecek en arzu edilebilir perspektif olarak görmeye yönelmek zorunda kalırız. Viktoryen kurumun ayakta durması, Amerikan Merkez Bankası'nın ona getirdiği desteğin hilesiyle ve küreselleşmenin işletme kârlarını çoğaltacağı şeklindeki son derece yanıltıcı umutla mümkündür ancak. Oysa, bu borsayı yakın dönemde depresyondan kurtarmış olan parasal desteğin kesin olarak sürdürülmesini bekleyemeyiz. Borsa operatörleri günün birinde, dünya çapındaki serbest-mübadeleden kaynaklanan sonuçlar ışığında kâr öngörülerini yeniden ele almak zorunda kalacaklardır. O gün geldiğinde, ekonomik gerçeklik ilkesi baskın çıkacaktır. Borsanın ekonomiler ve ruhlar üzerindeki tahakkümü sona erecek ve bu sonla birlikte, yeniden inşa vakti de gelmiş olacaktır.

7
Büyük Dönüşüm ve Büyük Yanılsama

Dünyanın birleşme hareketi beş yüzyıl önce, okyanusun sonsuzluğa açıldığı yerde, Hieronymusçuların manastırı karşısında, Lizbon'un kenar mahallelerinde başladı. O zamandan beri bu hareket, gezegen bütününün sayısız parçasını ya şiddet yoluyla ya da halkların veya devletlerin özgür iradesi yoluyla yakınlaştırmaya kesintisiz devam etti. Antikçağ böyle bir durumun benzerine tanık olmamıştı. Geçmişin büyük uygarlıkları, gerçek sınırlarını öğrenmeye çalışmadıkları bir Dünya üzerinde kendilerini yalnızca üstün olarak değil, merkezde olarak da düşünmeye devam etmişlerdi. Portekizli büyük gemicilerle birlikte başka bir şey başlamıştır. Bütün halklarda doğal olarak var olan entelektüel ve moral üstünlük duygusu, Modern Zamanların Avrupa'sının bu ilk elçileri nezdinde, iyi olduğu varsayılan kendi dünyasının ötesini tanıma yönündeki derin bir arzuya artık engel oluşturmaz. Yeni Dünya'nın keşfine imkân tanıyacak deniz yolculukları sayesinde, doğal ve insani coğrafyanın yeni bir kavranışı başlar. Portekizli Henri'nin gemicileri Dünya'yı önce keşfedilmesi, sonra da elbette fethedilmesi gereken, ama aynı zamanda anlaşılması da gereken bir nesne

olarak görmektedirler. Avrupa'nın dünyayı politik ve ticari ağları içine almasını sağlayacak ve Henri'nin onayı olmadan dünyayı birleştirecek bir sürece bu denizciler girişir. Küreselleşme onlarla birlikte başlar.

Bizim bildiğimiz sonlu dünyanın, uluslar ile halkların anlaşmasının eşanlamlısı olan derin bir birliğe yöneltecek olan gerçekten de yeni bir aşma hareketine katılmasının nedeni, tam bir onamayla kabul edilmiş bir barış içinde yaşamanın yanısıra kapasitelerini ve yaratılarını da ortaklaştırmak değil midir? Küreselleşme denen projenin görünür emeli budur: Ticari ve mali mübadeleleri yoluyla bütünleşmiş politik ve ekonomik bir varlık bütünü oluşturmak. Bununla birlikte, yüzeysel olarak övülen projenin emeli, ikili bir postulata dayanır. Birincisi, dünyanın birliğinin, fiilen, bir barış ortamında sınırların açılmasından kaynaklandığıdır; bunun da ardından, serbest-mübadele yoluyla birleşmiş halklar için uygun zincirleme etkiler gelir. İkincisi, bu birliğin, komünizmin yok olmasından sonra nihayet ortaya çıkmış olan, insan hakları üzerinde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde gözde olan pazar kurumları üzerinde temellenen insanlığın ortak vizyonu adına gerçekleştiğidir.

Dünya çapındaki serbest-mübadelenin, prensip itibarıyla, yararsız ve tehlikeli bir macera olduğunu düşünmeye yönelten bütün argümanları ileri sürmek için özellikle birinci postulatı ele aldık. Buna geri dönmeyeceğiz. Buna karşılık, ikinci postulat, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ekonomik ve politik yöneticilerin bir model olarak öne çıkardığı özel örgütlenme kipliklerinden son derece daha önemli olan, Avrupa'da gerçekleşen büyük dönüşümü karanlıkta bırakmaya yöneliktir. Bu nedenle, çağdaş Amerika'nın ilerleyen insanlığın geleceğini temsil etme iddiasının, yanında biraz gülünç kaldığı bu dönüşümü kaba taslak belirtme hakkını kendimizde görmekteyiz.

İnsanlık dünyasının, özellikle Portekizli büyük gemicilerin ilk seferleriyle birlikte başlamış olan adım adım bir birleşme sürecine uzun süreden beri sürüklenmiş olduğu bize aşikâr gelmektedir. Bu süreç Avrupa'nın inisiyatifinde ve ondan esin almaktadır. XV. ve XVIII. yüzyıl arasında Batı Avrupa'da doğmuş değer ve kurumların özünü tüm gezegene paylaştırmaktan ibarettir. Bunların neler olduğunu her birimiz, kendi hesabına özetleyebilir: Eleştirel düşünce ilkesi, sistemli olarak maddi etkinlik arayışı, bir hizmet devletinin gelişimi, bireylerin hukuksal eşitliği, üretici kurum olarak işletmenin önceliği, dini inançların özelleştirilmesi.

Avrupa ulusları sömürgeci güçler olmaya son verdikleri ölçüde, bu değer ve kurumların zaferi daha da görkemli bir hal almıştır. Bu değerler, egemen iktidarların simgesi oldukları ölçüde de, sömürgeleştirilmiş halk-

lar bunlarla bir o denli şiddetle mücadele ettiler. Sömürgeci işletme kendi kendini yalanlıyordu: Sömürgeleştirilmiş bir yığın halka dayatılan muameleler ve tahakküm, Modern Zamanlar'dan gelen Avrupa'nın hümanist değerlerini sakatlıyordu. Sömürgeciliğin geri çekilmesi, Avrupa uluslarının tahakküm evresinden sonra kurulan bu yeni devletlerin, kendi olası tarihsel miraslarından kaynak alarak yeni sistemler icat etmediklerini ve eski sömürgeci güçlerin adımlarının ardından yol almayı tercih ettiklerini kanıtladı. Aslında tipik olarak Avrupai bir ideolojiden yola çıkarak, burjuva toplumunu aşma iradesinden doğan Rusya'nın, Orta Avrupa'nın ve Çin'in deneyimlediği reel sosyalizm ile temsilcileri tarafından sömürgeleştirildikleri –Karl Marx'ın anladığı anlamdaki– bu burjuva toplumu arasında bir an tereddüt geçirdiler. Reel sosyalizmin, içerden maddi-manevi patlaması sonucu bu tercih de geride kaldığından, bu devletler, içinde bulundukları enlem ve boylam derecelerine bağlı olarak çok değişken güçlüklerle birlikte, Batı Avrupa'da uzun süreden beri yürürlükte olanlardan esinlenmiş bir hukuk sistemini ve ekonomik örgütlenmeyi inşa etmeye çabalamaktadırlar.

Yakın tarihli bu olgular, sömürgeci politikanın ateşli bir aleyhtarının önemli görüşlerine güncel bir kapsam vermektedir. Bu kişi, Avrupa'nın düşünce ve toplum modelinin dünyayı fethedeceğini hiç tereddütsüz duyuran Auguste Comte'tur. Bu fethe dair onun vakitsiz bakış açısı herhangi bir etno-merkezcilikten değil, Avrupa'da doğmuş insan zekâsının bir biçiminin, nasıl tanımlanırsa tanımlansın, daha öncekiler üzerinde ya da hâlâ rekabet edebileceğini iddia edenler üzerinde baskın çıkacağı inancından kaynaklanır. Marx'ın düşüncesi gibi, –ama daha sonra gelecek başka düşüncelerle birlikte– Comte'un düşüncesi de, Avrupa'da gerçekleşen önemli icatların büyük ölçüde önceden-belirlediği tarihin bir yönünü ya da anlamını varsaymaktaydı.

Marx, Comte ve başkaları, Avrupa'nın geçmiş tarihte eşi benzeri olmayan büyük bir dönüşüm gerçekleştirdiğini hissetmişlerdir. Sonraki gelişmeleri hissettirmekten başka bir şey yapmayan bu öncü zekâlardan farklı olarak, çağdaş insan ruhu, doğal olarak Marx'ın kapitalizm diye adlandırdığı, Comte'un ise sanayi toplumu dediği bu dönüşümün tam içeriğini kavrayacak durumdadır. İçinde bulunduğumuz bu yüzyıl başında, kapitalizmin, ekonomik örgütlenmenin olumsal bir biçimi olmadığını ve Marx'ın ileri sürdüğü gibi, insanın tarih-öncesi son toplumsal biçimi hiç olmadığını ayırt edebiliyoruz. Kapitalizmin üstünlüğünü kesin olarak dayandırdığı şey, yaratmanın, planlamanın ve icranın tüm belirleyici basamaklarında insan potansiyelini evrensel olarak ve kalıcı biçimde

seferber edebilme kapasitesi olmadığı gibi, tartışmasız olan etkinliği de değildir. Dayanmış olduğu şey, sağlamış olduğu tercih özgürlüğü –inkâr edilemez olsa da– olmadığı gibi; şimdi ona doğal ve gündelik bir hava katmış olan, satın alıcıların yaşamın sembolleri dünyasına dahil olma hissi vermiş olması da değildir.

Bununla birlikte, yüzlerce yıllık bir evrimin bu yeni evresi, bu evrenin sorumluluğunu ve fiili denetimini talep eden Amerika Birleşik Devletleri'nin kasıtlı etkisi altında gerçekleşmektedir. Bu etki kendi gücünü iki kaynaktan alır. Öncelikle, başka birçokları Sovyet sosyalizmiyle uyum içinde olmaya hazırken, ABD'nin sürdürdüğü mücadelenin ardından verilen politik kredi: Bu kredi, kendi ekonomik, mali ve toplumsal modelini diğerlerine dayatmasını haklı çıkarmaz. Sonra, yakın dönemdeki ekonomik başarılarının doğurduğu, teşvik edici önyargı: Amerika'nın geçmişte sanayileşmiş diğer ekonomik bölgelerden daha yüksek bir büyüme gösterdiği olgusu, görünür ticari iflasına rağmen, ona karşı her türlü eleştirel çabayı boşa çıkarmaktadır (Sovyetlerin ve işbirlikçilerinin savaş-sonrasında seferber ettiği sipariş üzere eski anti-Amerikancılığı yeniden diriltmek hariç...). Ama Amerika'nın, kendi tarihinin belirleyici bir ânında özgür dünyayı kurtarmak için gerçekleştirebildikleri ve sağladığı büyüme, kendi ekonomik ya da mali anlayışını başka kıtalardaki partnerleri olan uluslara, yabancı tasarruftan yararlanmadan dayatmasına imkân tanımaz. Amerikalı yöneticiler, dünyanın ihtiyaç duyduğu sosyo-ekonomik modeli kendi uluslarının elden geçirdiği yanılsamasını muhtemelen kafalarında taşımaktadırlar. Bu yanılsama, seksenli yıllara kadar Sovyet yöneticilerinin beslediği yanılsamayı hatırlatmaktadır. Onlar da, ters yöndeki bir ideolojinin taşıyıcısı olarak, kendi ülkelerinde uygulanan sistemi evrenselleştirebileceklerine inanıyorlardı.

Büyük Dönüşüm[1]

Portekizli gemicilerin attığı cüretli ilk adımlar, Avrupa'nın büyük dönüşümünü açıklayıcı niteliktedir. Yeni bir ekonomik uygarlığın icadı sayesinde içsel olarak gerçekleşen bu dönüşüm, dünyanın değişik bölümlerinin bu ekonomik inisiyatifle geri dönüşsüz ilişkiye girmesi sonucu

1) Bölüm başlığı Karl Polanyi'nin, dönüşümü ticari ilişkinin çalışmaya, toprağa ve paraya doğru genişlemesine bağlayan aynı adlı kitabına gönderme yapmaktadır (Paris, Gallimard, 1983).

dışsallık da kazanmıştır. İçsel dönüşüm için temel olduğuna inandığımız öğeleri dikkate sunmakla yetineceğiz.

Batı Avrupa'nın aşağı Ortaçağ'dan miras aldığı şehir-köy ilişkisi tarzı, en belirginleri de dahil olmak üzere tüm Antik uygarlıkların tanıdığı ilişkiden farklıdır. Bu dönemden itibaren, Kuzeybatı Avrupa'nın tanımladığı sınırlar içerisinde şehir artık köy üzerinde asalak bir iktidar uygulamamaktadır. Daha doğrusu, şehrin köyden aldığı pay, köylerin ekonomik yayılmasını çaresizce engelleyecek türden değildir. Tersine, köydeki üreticinin temel kaygısı, eriştiğinden daha geniş bir pazardan yararlanmak olduğundan, daha üretken olmaktan çıkarı olması için yeterli bir ekonomik özgürlük düzeyini kullanmayı başarır. Buna paralel olarak, şehrin köye sunduğu ekonomik hizmetlerden de yararlanır. Şehirdeki üreticiler yalnızca politik ve askeri yöneticilerden ve onlara tabi bürokrat ve savaşçılardan oluşan bir boş zaman sınıfına maddi bakımından hizmet etmek için ve onların hoşuna gitmek için orda değillerdir; aynı zamanda ekonominin kırsal ve şehirsel iki sektörü arasındaki görevlerin ilk önemli uzmanlaşması çerçevesinde köylere de hizmet ederler.[2] Mübadelelerin ve üretkenlik kazançlarının düzenli gelişiminin kaynağında bu işbölümü yer alır. XVII. yüzyıl Hollanda ve İngiltere'si hariç, sürecin ağırlığı bu işbölümünün kısa sürede belirleyici bir önem kazanmasına imkân tanımaz. XVIII. yüzyıla kadar hâlâ arafta kalan müstakbel kapitalist sistem, adım adım genişlemesi için basit ama önemli bu temellere dayanır. Asalak antik şehirden üretici modern şehre bu önemli geçiş, yeni ekonomik uygarlığa giriş imkânı veren ön evreyi oluşturur. Marx'ın ve Weber'in bakış açıları arasındaki radikal karşıtlık noktası budur. Birincisi kapitalizmin kırsal emekçilerin şehirdeki kapitalistler tarafından sömürülmesini engelleyen kilitleri patlattığını ileri sürerken, ikincisi ise tersine şehirlerin bağrında üretici burjuva topluluklarının doğuşuna vurgu yapmaktadır. Eğer bizim de düşündüğümüz gibi Weber haklıysa, uygarlıkların başından itibaren var olan bu iki ekonomik ve toplumsal sektör arasındaki ilişkilerin geçirdiği bu doğa değişiminde yatmaktadır her şey. Büyük dönüşümün hazırlık evresi budur.

İlk fiili evre, ulusal pazarın oluşumudur. Bir yandan, önce Hollanda ve İngiltere'de, şehir ile kır arasındaki ilişkilerin malların ve hizmetlerin ekonomik mübadelesi üzerinde, bir hakkaniyet temeli üzerinde pek erkenden temellendiği bu bölgelerde gerçekleşen bu oluşumu ikna edici

2) Bkz. Guy Bois, *La Grande Dépression médiévale, XIVe et XVe siècle*, Paris, PUF, 2000, s. 48 ve devamı.

güçlü ayrıntılarla bize betimlemek ve diğer yandan, tersi yönde, Kuzey Avrupa uluslarının fiili yükselişini sömürgeci tahakküm ve leşçi ticaret yoluyla deniz aşırı uzak toprakları asalakça sömürme kapasitelerinden kaynaklandığı şeklindeki bir kapitalist dinamik yorumunu bize dayatmak için bir Braudel'in indirgeyici yeteneği gerekir.[3] Braudel temel bir sorun olan üretkenliği ele aldığında bu yaklaşım iyice çarpıtmaya benzer. Tarımı, sanayiyi ve ulaşımı daha etkili kılmak için Kuzeybatı Avrupa'da gerçekleştirilen eşi benzeri olmayan çabaların altını çizen Braudel, bundan, genel kapsamda en ufak bir ekonomi dersi çıkarmayı ciddi biçimde ihmal etmektedir. Kapitalizmin kabul görmüş tarihçilerinden biri, üretkenlik arayışını doğmakta olan rekabetin elle tutulur ilk kanıtı olarak görmeyi reddetmektedir ve değişken tezahürleri olan ama sonsuza dek yeniden-üretilen tek bir şemadan yola çıkarak, talancı bir kapitalizm görüşünü dayatmak için çabalamaktadır. Onun gözünde kapitalizm özü gereği asalak olduğundan, başka bir mantığa tanıklık eden her bilgi ancak tesadüfi olabilir ve sonuçta ihmal edilebilirdir.

O dönemde doğmakta olan kapitalizme, bugün de görüldüğü gibi, dışardan ya da içerden asalakça tezahürler eşlik etmiyor değildi elbette. Ama bu görüngüler onun özünü oluşturmuyordu ve hâlâ da oluşturmamaktadır. Kendi etkinliklerinin alıcıları tarafından serbestçe kabul edildiğini görme ümidini –buna çabalayan ekonomik failler için– içeren üretkenlik tercihi ile ekonomik ilişkilerde bir güç konumundan kaynaklanan uygunsuz bir avantaj dayatmaktan ibaret asalaklık tercihi arasında bundan daha net bir mantıksal karşıtlık hayal edilemez. Ama yine de Fernand Braudel güç bir numara gerçekleştirmiştir; onun yazıları şanssız bir şekilde, kapitalizmin gerçek doğasının ısrarla yanlış kavranmasına katkıda bulundu; daha da ters bir şekilde, ulusal pazar oluşumunda ifade bulan Avrupa'nın ekonomik dönüşümünün bu belirleyici evresinin özünün bozulmasına da katkıda bulundu.

Bu evrenin kapsamı ikilidir. Bir yanda, ulusal pazar ulusal üreticilere kendi pazarlarını genişletme yeteneği sunar; böylece bunlar, şehir ile kır arasında mübadelenin tanımladığı dar ilişkiye bağlı olmazlar. Ticaret ilişkisi kişisellikten çıkar. Üretim ölçeği, artık şehre ya da kıra yerleştirilmiş yavaşça büyüyen doğal pazar aracılığıyla *a priori* verili değildir; daha geniş pazarlara dair rasyonel bir bahis temeli üzerinde belirlenebilir ve pazarın bu durumu da daha etkin bir üretim örgütlenmesi olasılığını

3) Fernand Braudel, *Civilisation matérielle et capitalisme*, c. 3, Bölüm IV, "Les marchés nationaux", Armand Colin, 1986.

koşullandırır. Gelişme halindeki ilk işletmeler, yayılması üretici ile alıcı arasında bağımlılık bağını yavaş yavaş çözen bir müşteri kitlesi nezdinde ticari seferlere kalkışmak için kredi talebinde bulunma hakkını kendilerinde görebilirler. Diğer yandan, ulusal pazarın oluşumu, vaktinden erken hiçbir rekabetin üreticilerin yayılma çabalarını boşa çıkarmayacağını varsayar. İngiltere'nin tekstil sanayilerinin önemli atılımı, yeni dokuma tezgâhlarının icadı olmadan gerçekleşemezdi, ama ulusal toprakları Hint'ten gelen düşük fiyatlı ithalatlara kapatma kararı olmadan da engellenemezdi. Ulusal pazarın oluşumunun bu evresinde toprağın kutsal bir yer haline getirilmesi, yerel üreticilerle sınırlı, ama onların üretkenlikleri ile kalitelerinin karşı karşıya gelmesi ilkesi üzerinde temellenen sağlıklı bir rekabetin önkoşulunu oluşturuyor gözükmektedir.

Antik site ve imparatorluk karşısında, ekonomik şemada ulusun tekil rolünü ortaya çıkarma zorunluluğu burada kendini dayatır. Klasik filozoflar Antikçağın iki büyük toplumsal biçimini simetrik örgütlenmeler olarak tahayyül ediyorlardı. Görünürdeki karşıtlıklarına rağmen her ikisi de temel önemde ortak bir nokta sunmaktadır: iç ticaret ile dış ticaret burada sıkı sıkıya birbirine bağlıdır. Gerçekten de, antik site, denizcilikteki üstünlüğü ile askeri üstünlüğü sayesinde, alıcılara özellikle yüksek maliyet fiyatı dayatmalarını sağlayacak ticari dolaşımın denetimini elde etmeye çabalar. Antik site asalaktır. Ama bu şekilde sürdürülen politika, karşılık olarak, sitenin, askeri ve ticari üstünlüğü için savaşanların maddi geçimini sağlamak amacıyla, faaliyetini ve fiyatlarını yönetici sınıfların denetlediği bir hinterland gerektirir. Yunan-Roma Antikçağındaki köleliğin kaynağında bu vardır. Venedik ya da Cenova gibi Ortaçağ siteleri, modern-öncesi Batı Avrupa uzamındaki antik modelin mirasçılarıydılar. Tersine ama simetrik olarak, Asya ya da Yakındoğu imparatorluğu, yöneticilerin dış mübadeleleri denetlemeye çabaladıkları "kapalı" bir ekonomi modeli sunar. Despotun, sarayının, ordusunun ve bürokrasisinin maddi varlığının sürmesi için gereken köylülüğün ve zanaatkârların köleliği örgütlenirken, titiz bir gözetimi ihmal etmeden, kısmen vergi niteliğinde, istisnai bir gelir kaynağı olan değerli nesnelere yönelik bir mübadele akımının onlar için gelişmesine izin verirler. Yüksek fiyatlarla satmak için komşularının değerli metalarına doğrudan ya da dolaylı olarak el koyan siteden farklı olarak imparatorluk, kendi değerli nesnelerinin satışını, despotun kasasına girecek "tersi yönde bir gümrük vergisi"ni geçerken alacak şekilde örgütler.

Politik ve ekonomik varlık olarak ulus ise başka temellere dayanır. Politik otorite çalışmayı ya da metaları kaynağından çekip almaz, ama

kamusal kaynakları büyütmek için iç ve dış mübadelelerin büyümesinden yararlanmaya çabalar. Böylece, kendi refahının kendi nüfuzundan kaçan ekonomik faillerin refahına bağlı olması ilkesini kabul eder. Ulusal devlet ile üretici sınıflar arasında zımni bir anlaşma oluşur. Bu devletin temel çıkarı, diğer halkların üretimleri üzerinde talana kalkışmaktan ya da kendi halkının köleliğinden kâr sağlamaktan değil, mekanizmalarını açıkça fark etmediğinde bile yarar sağlamayı bildiği bir refahın temettülerini yavaş yavaş almaktan geçer. Demek ki bu devletin iç ya da dış ticarete müdahalesi, büyük ölçüde, yerel üreticilerin ekonomik konumlarının sağlamlaştırılmasına yöneliktir. Tarihte kapitalist dinamiğin öznesinin çağırdığı yenilenmiş analizlerin göbeğinde, bu yeni politik biçimin orijinal doğası olmalıdır.

Ulusal pazar oluşumu, Weber'in tanımladığı anlamda kapitalist işletmenin ve yeni bir tür para emisyonunun ilk prototiplerinin doğuşuna eşlik eder. Schumpeter tarafından kredi parası olarak adlandırılan bu paranın hedefi, ekonomik faillerin itkisi altında artmış meta dolaşımından adım adım doğmuş olan yeni ihtiyaçlara cevap vermektir. Bu nedenle, toprakların bütününe kabul edilebilmesinin koşulu olan yasal bir kabul ilkesi ile iyi kötü kurala bağlı bir emisyon ilkesini, ekonomik ihtiyaçların büyümesine katılmaları için bir araya getirir. Başlangıçta, metalik paranın yanında varlığını sürdürür, ama XX. yüzyılda bu paranın pabucunu kesin olarak dama atacaktır. Artık en yetkin ekonomik para odur. Varlık nedeni, malların ve hizmetlerin mübadelesini hızlandırmak olduğundan, birincil işlevi değer rezervi olan eski paralar gibi biriktirilme eğilimi taşımaz.

Dolayısıyla, Batı Avrupa'nın belirli bir uzamında, belirli bir anda, ulus-devletin koruyucu şemsiyesi altında serpilen yeni bir ekonomik uygarlığın ortaya çıktığını görürüz. Bu durum, yeni politik varlığı, antik site ve imparatorlukların devamı olan sıradan bir politik biçim olarak kabul etmeyi engeller. Günümüzde ortalığı kırıp geçiren liberal ekonomik *vulgata*'nın en iyi koşulda ona biçtiği rol, sözleşme tarafları arasında meydana gelen itilaflarda adaletin yerini bulmasını sağlamak ve özel sözleşmelerin garantörü olmak gibi yararlı bir rolün ötesine geçmez. O bir noter ve hakemdir. Tarihsel misyonu, böylece, esasen ideolojinin tuzağından geçmektedir. Bu yüzyıl başının liberalleri, son üç yüzyılın olağanüstü ekonomik gelişmesinin, asalaklık mantığına dayanmaya son vererek, yenilik ve mübadele mantığını benimseyen politik biçimin belirleyici yenilenme hareketini hangi noktada gerekli kıldığını tahayyül etmekten yoksun gözükmektedirler. İktidarın doğasında büyük dönüşüm olmadan özel uzamda büyük dönüşüm olmaz.

Fiiliyatta, sanayi devrimi, zanaatkârlığın ve ilkel manüfaktürün tatmin etmeyi artık başaramadığı bir talep patlamasının dayattığı üretim koşullarındaki mutasyondan başka bir şey değildi. Bu devrimin göz kamaştırıcı yanı, ekonomi tarihinde katsayılarla büyüyen bir talebin daha belirleyici ve kökten yeni gerçekliğini; ve talebi sınırlandırmayı sağlayan fiyat artışlarına başlamak yerine önemli yeniliklerle uyum sağlayan bir üretim sistemi şeklindeki, aynı düzeyde aşikâr bir diğer olguyu gizlemeye yöneliktir. Bu iki olgu, birlikte, rekabetin doğuşuna tanıklık ederler.

Rekabet, mübadelelerin yasal özgürlüğü şeklindeki biçimsel ilkeye değil, üretim koşullarını olduğu kadar alıcıların davranışlarını da dönüştürmeye ve yenilik yapmaya yatkın ekonomik edimcilerin kullanılabilirliğine temel olarak bağlıdır. Rekabet, temel önemdedir. Bu belki de Schumpeter'in en önemli öğretisidir. Rekabet pazarı, sonuçta Manş-ötesi ve Atlantik-ötesi ruhları istila etmiş olan Avusturya ve İngiliz neo-liberal ekonomi ideolojisinin ürünü olan *free market* gibi ticari ve mali mübadelelerin serbest bırakılmasıyla imal edilebilir bir şey değildir. Bununla kastımız, devletin düzenlemesinin ve korumalı korporatizmin, rekabet üzerinde engelleyici ya da felç edici etkiden yoksun olduğu değildir. Ama rekabet, özet olarak, kuralların terk edilmesinden kaynaklanmaz. İnsan zekâsının ekonomik ve toplumsal alanda yeni bir pratiği yoksa, bütün kuralsızlaşmalar etkisiz kalır. Rekabetin kendini göstermesi için, üreticilerin gelecekteki faaliyetlerine kendi rakipleri üzerinde önemli bir avantaj sağlama ümidiyle yeni temeller üzerinde işe girişmeye hazır olmaları gerekir; ki bu neredeyse yeterlidir. Bu anlayışla, rekabetin antitezini bize sağlayan kurallı pazar değil, esir pazardır. Bu pazar, satıcılar ile alıcılar eğer ekonomi-dışı bağlarla birleşmişlerse oluşur. Yüzeysel bakışlardan gizlenen bu tür esir pazarlar, büyük dönüşümden önce ekonominin bütünü üzerinde hüküm süren karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin bir kalıntısını temsil etmektedir. Ama, esir pazarların ya da bazı üretici kategorilerine atfedilen yasal ayrıcalıkların yokluğunda bile, rekabetin yoğunluk dereceleri değişkendir. Bir işletmenin epizodik zaferi, rekabet içinde olanlarda bir tür geçici felce yol açar; ve egemen konuma yerleşmiş işletmeye saldırıya geçmeden önce onların yeniden soluklanması ve fikir edinmesi gerekir.

Bu nedenle, ekonomik dönüşümün ardışık evreleri, önceki evreler vesilesiyle edinilmiş egemen konumların dönemsel olarak tartışma konusu edilmesinin damgasını taşır. Böylece rekabet süreksiz bir görüngü olarak kendini gösterir ve her bir büyük pazar açısından hem güçlü zamanların, hem de daha zayıf zamanların damgasını taşır. IMF ya da

OECD gibi uluslararası örgütlenmelerin resmi ekonomisinin tarif ettiği ve daima genişler nitelikte olduğu için daima yoğunlaşan bir rekabete doğru karşı konulamaz ve geri dönüşsüz hareket, rekabet ilkesinin ideolojik bir kılık değiştirişidir. Ekonomi bir kez tamamen küreselleştiğinde, rekabetin, uluslararası mübadeleye yeni topraklar ve yeni halklar sürükleyemediği için söneceğine mi inanmalıyız?

Avrupa, Amerika ve Japon kapitalizminin XIX. yüzyıl sonundan XX. yüzyılın ikinci yarısına dek uzanan farklı tezahürlerini tek bir evrede kapsayabiliriz. İkinci sanayi devriminin dönemecinde, üretimin Taylor tarafından yeniden-örgütlenmesi yalnızca verimlilik arayışında yeni bir evrenin belirlenmesi değildir, aynı zamanda, modern işletmenin sınırları içinde ücretli çalışmanın gerçek doğasını da aydınlatmaktadır. Etkili olmak için, işverenin üretim planlarını zorunlu güvenilirlik derecesiyle birlikte hazırlayabilmesi için bu çalışma sürekli olmalıdır. Çalışma ilişkisinin kesintiye uğraması, somut durumların çoğunda, kapitalist üretimin gerektirdiği üretkenlikle, kalite ve sürelerle uyuşmaz. İşverenler kendi emek güçlerini ekonomik sonuçlara uyarlamak için esnekliğe ihtiyaç duysalar da, buna karşılık, işletmenin varlığının maddi hedeflerini açık ya da zımni olarak üstlenmiş bir el emeğinin sınai tarzı öğrenmesinden yarar sağlamak için sadakate ve özene ihtiyaç duyarlar. Genel kural olarak, Fordist üretim tarzı, Marksist eleştirinin koyduğu adı verirsek, en azından merkez çekirdeği işletmeye sağlam biçimde bağlı olan bir el emeği üzerinde temellenen, ikinci sanayi devrimi evresinin ötesinde varlığını sürdürmeye çağrılmış olan ekonomik dönüşümün yeni bir yanını somutlaştırmaktadır. İşletmenin geleceğe uzanabilmesi için iş gücünü ve yetenekleri bağdaşık biçimde, dolayısıyla kalıcı biçimde birleştirme zorunluluğunu bu belirler.

Sınai çalışmanın örgütlenmesine Taylor'un getirdiği değişimlerin talep tarafındaki dengi, marketing ve tüketim kredisidir. Marketing yöntemi denen yenilik, tüketiciyi, işletmelerin üretme ve satma iradesine tabi kılmak için tüketicinin izinin sürülmesinin bir aracı olarak görülebilir: Tüm bir literatür bu tema üzerinde oluşabilmiştir. Ama aynı zamanda bu, tersi yönde, işletmeler için tüketicinin irrasyonel kalbine erişme yolları bulmanın nesnel bir zorunluluğu olarak da anlaşılabilir. Bunun nedeni, özellikle, bu işletmelerin esir pazarlara sahip olmadıkları bir sistemde, çıtasını sürekli yükselttikleri bir üretimin talep ettiği pazarları bulmak için tüketicilerden yararlanmak gerekmesidir. Bu anlayış içinde marketing, özellikle, satış planlarını gerçekleştireceklerine asla tam anlamıyla emin olamayan üreticilerin, kendi ürünlerinin alıcılar tarafından

uygun karşılanması yönünde akla yatkın bir şansı olup olmadığını sürekli saptamak gereken rekabetçi bir ekonominin mantıksal şemasına dahildir.

Tüketim kredisine gelince, Büyük Depresyon sonrasında hazırlanmış ekonomik büyüme modellerinde bu kredinin önemli ölçüde yokluğu, gerçek büyüme şemasında merkezi bir yer tutmalarını engellemez. Sorun, bu kredinin, yayılma sürecini destekleyip desteklemediğini bilmek değildir, ama yol açtığı borçlanmanın, ailelerin ödeme güçlüğünden kaynaklanan yeni bir tip krizin kökeninde olup olamayacağını ölçmektir. Her koşulda, işletmelerin bu krediden dolaylı olarak edindikleri kâr ölçülemez. Böylece, işletmelerin kendi kendilerini finanse etme oranları, bu kredi olmadan erişilemez kalan % 100 rakamına yaklaşabilmiş ya da bu rakamı egale edebilmiştir. Ama ailelerin borçlanması, Taylor'un çalışma örgütlenmesi ile marketing yönteminin düzen içinde ortaya çıktığını görmüş olan ekonomik dönüşüm evresinin tacıdır.

Büyük dönüşümün yeni bir evresine mi girmekteyiz? Küresel söylemin bizden anlamamızı, kabul etmemizi ve desteklememizi istediği fikir budur. Ama bu söylem bir yumak görünümündedir. Kâh bize bütünsel serbest-mübadeleyi gelecekteki yayılımın zorunlu bir koşulu olarak sunmakta, kâh bunu aklı başında kimsenin itiraz edemeyeceği rekabetçi ekonominin derinliklerinden kaynaklanan tersinmez bir hareket olarak betimlemektedir. Bu söylemin üzerindeki çift-anlamlılık damgası, ideolojik yapıların alışıldık izidir. Bununla birlikte, büyük dönüşümün daima işleyip işlemediğini, işliyorsa hangi tarzda işlediğini bilmek önemlidir. Elbette, sistemin kökensel alanının dışında kalan çok sayıda halkın kapitalizme inançla katılımı, yeni bir temel mihenk taşı oluşturmaktadır. Elbette, farklı kıtalardaki devletlerin topraklarını açmayı kabul ettikleri işletmelerin küreselleşmesi, bunun bir diğer mihenk taşını oluşturmaktadır. Ama, biz bu öğeleri güçlük çekmeden ayırt ederken, bunlar sayesinde oluşan yeni dünyayı çevreleyebilecek koruyucu kurumların paralel olarak oluştuğunu göremiyoruz.

Gerçek bir düzenleme, skandalların ve tehlikelerin yükselişine rağmen, "küreselleşme" ve "finansallaştırma" putlarına ibadete daima kurban veren iş dünyası topluluğuna uygun düşmez. Bununla birlikte, bu iki putun devrilmesine gerçek engel, bir başka putta, Amerikan putunda yatmaktadır. Yürürlükteki deneyim şeması, büyük ölçüde Atlantik-aşırı yönetici seçkinler tarafından hazırlanmıştır ve bu da izini iki yoldan göstermiştir: Pratik bir yol, finansörlerinin ve muhasiplerinin diğer kıtalara yerleşmesi ve Amerika'da yasa gücüne sahip dogmaları buralarda

dayatmaya çalışmasıdır; entelektüel bir yol ise, diğer ulusal ekonomik örgütleri tarih-öncesi örgütlerin mezarlığına fırlatıp atan Amerikan büyüme modelinin eksiksizliğinin sürekli yinelendiği bir postulattır. Öze ilişkin tartışmayı köstekleyen, özellikle bu postulattır. Gerçekten de, madem ki Amerika başka yerleri bunca kaygılandıran küreselleşmeye uyum sağlamakta ya da bundan yararlandığını ileri sürmekte, madem ki pazarları konjonktürün skandallarından ve salınımlarından doğan taşkınlıklara hayranlık verici biçimde direniyor, bu, Amerika'nın dünyaya sunduğu modelin geçerliliğinin kanıtı değil midir? Ama, tersine, dev Amerikan heykelinin dayanıksızlığını, açık bir iflasın tehdidi altında olduğunu ve kendi nüfusunun kaderini mali pazarların görünür sağlığına tehlikeli biçimde bağladığını görmekten mantık sahibi herkes endişe duyabilir. Amerikalı yöneticiler ile günümüzde iş çevrelerinde ve ekonomik ya da finans medyasında çok sayıda bulunan koşulsuz Amerikan hayranları, bununla birlikte, bu üstünlük ve bunun alttan alta desteklediği sosyo-ekonomik model yanılsamasını beslemektedirler.

Büyük Yanılsama

Ekonomik düşünce, yaklaşık otuz yıldır model kavramını dayatmaktadır ama yine de bu ada yakışır bir teorik formülasyon bulunamamıştır. Örneğin, İsveç, Alman, Japon ve Amerikan modelleri art arda ortaya çıktı. Ekonomik, mali ve toplumsal analiz açısından taşıdıkları büyük öneme rağmen, ilk üçü üzerinde durmuyoruz. Çünkü İsveç, Almanya ve Japonya asla model oluşturma iddiasında olmamışlardır. Onların ekonomik ve politik yöneticileri kendi örgütlenme türlerinin son derece ulusal karakterinin daima bilincindeydiler ve dünyadaki partnerlerine kendi inançlarını yaymaktan daima kaçınmışlardır. Bu türleri model düzeyine çıkarmış olanlar, söz konusu üç ülkenin ekonomik ve toplumsal performanslarından etkilenen partnerleridir daha ziyade.

Model kavramının büyük bir ihtiyatla kullanılması gerektiğini kabul edelim. Eğer söz konusu örgütlenme türü çok sayıda başka ülke tarafından geniş ölçüde kopya edilmeye yatkınsa, başka deyişle eğer model aslında öndeki bir ekonominin ve bir ulusun modeliyse modelden söz edilebilir. Örneğin, başarı koşulları başka yerde yeniden-üretilebildiği ölçüde, sanayi devriminden sonra bir İngiliz modelinden söz etmek meşru olur. İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde, etkinliklerinin anahtarı olan işyönetimi ve marketing alanlarında Amerikan işletmelerinin ilerleme-

leri, Avrupalılar ya da Japonlar tarafından taklit edilebildiğinde, bir Amerikan modelinden söz etmek anlaşılır bir şey olmuştu. Altmışlı yılların Japonya'sının, iç ve dış pazarlara dönük büyük gruplar oluşturmak için izlenecek yöntemleri Asya Kaplanları'na göstermiş olduğunun altını çizmek de uygunsuz kaçmaz. Buna karşılık, ne muzaffer sosyaldemokrasinin İsveç'i, ne yetmişli yılların Almanya'sı, ne seksenli yılların Japonya'sı model figürü olabilir. Onların başarıları dışarıda kopya edilemeyecek toplumsal ilişki tarzına dayanıyordu.

Bu nedenle, bizzat Amerikan ekonomi ve politika yöneticilerinin itkisiyle ve diğer kıtalara dağılmış hayranlarının nöbeti devralmasıyla, çağdaş Amerika'nın şahsiyetinde yeni bir sözde-modelin ortaya çıkışı bir evveliyat yaratılmasıdır. İsveç, Alman ve Japon modelleri söz konusu ulusların seçkinleri tarafından bu şekilde anılmazken, bu son çeyrek yüzyılda Amerika'nın ekonomik, mali ve toplumsal tercihleri, bundan böyle dünyanın geri kalanına, ihtiyaç duyduğu iyi ekonomi, iyi maliye ve iyi toplum olarak sunulmaktadır. Böylece bizler Amerika'nın ilke ve geleneklerine bağlanmaya davet edilmekteyiz.

"Amerikan modeli"nden yana ileri sürülebilecek bellibaşlı argümanlar, şanlı doksanlı yıllar boyunca kaydedilmiş büyüme ve istihdam oranlarıdır. Aslında, bazı toplumsal koşullar, yayılmaya ve istihdama dünyanın diğer bölgelerinden daha uygundur. Amerika Birleşik Devletleri, işletme yaratıcısı için daima bir cennettir. Başka hiçbir yerde, yeni bir proje başlatma olgusu bu kadar uygun spontane bir kabul görmez ve ekonomik çevreden bu kadar aktif bir destek bulamaz. Satışın, maliyenin ve personel idaresinin resmi uzmanları, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaptıkları gibi, yeni girişim projesine desteklerini başka hiçbir yerde böyle sunmamışlardır. Mevcut işletmelerin faaliyetlerini yeniden yönlendirmeleri ya da çalışan insanların meslek değişimleri başka hiçbir yerde bu kadar kolay olmamıştır. Değişim, Amerikalıların ekonomik zekâsının ilk kategorisidir. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki üretim sisteminin üzerinde temellendiği bu bir tür psikolojik subasmanı inkâr etmek özellikle yanlı ve beceriksizce bir davranış olur. Bundan da yararlanacak olan, kimsenin ölçemeyeceği düzeyde de olsa, elbette ABD'dir.

Ama temel önemdeki başka karakteristikler tartışma konusu olur: kamu yetkililerinin mali pazarlara koşulsuz destek vermesi; varlıklı tabakalar ile borçlu Amerikalılar kitlesi arasında büyüyen karşıtlık; sanayinin katma değeri güçlü faaliyetler üzerinde yoğunlaşması; Amerika Birleşik Devletleri'nin bilim ve ekonomisinin dünyadaki beyin gücünü talan etmesi.

Amerikan Merkez Bankası'nın artık borsa muamelesi yaptığını gösterdik. Ama bu politika ekonomik bir eleştiriye ya da ahlaki bir eleştiriye hâlâ maruz kalmakta mıdır? Eğer Merkez Bankası, orada gerçekleşen zenginliği nedensizce korumaya ve son on yılda gerçekleşen facia türü kaynaşmalar ve satın almalar gibi operasyonları teşvik etmeye yönelik olarak, borsa spekülasyonunun bir aracından başka bir şey değilse, fiiliyatta manevi otoritesi nedir? Merkez Bankası'nın borsa işlemlerine teslim olması nedeniyle, mali birikimi yasa ve kehânet yapmış bir ulus hakkında ne düşünülebilir?

Bununla birlikte, hem Amerikan toplumunun hem de ekonomisinin içinden kesin bir karşıtlık geçmektedir; mali hissedarların yoğun toplumsal tabakası ile borçlu aileler kitlesi arasındaki karşıtlıktır bu. İki Amerika birbirine bakmaktadır: Tasarruf zengini Amerika ile borç zengini Amerika. En sıradan ekonomik mülahazalar, burada dikkate değer bir toplumsal ve politik yankı bulur. Sorun, Amerikan ailelerinin aşırı borçlanmasının nasıl ortadan kaldırılacağını bilmek değildir yalnızca; aynı zamanda da, Amerika Birleşik Devletleri'nin dünyaya önerdiği sistemin hangi toplumsal mantığa itaat ettiğini de anlamak gerekir. Dahası, bu ulusu etkileyebilecek maddi eşitsizlik derecesini ölçmek de değildir sorun. Amerikan ulusunu belirleyen iki toplum –alacaklılar toplumu ile borçlular toplumu– arasındaki çelişkidir önemli olan. Yerel kapitalizm, şehirlerdeki yoksulların egemen oligarşinin ya da plütokrasinin harcamaları sayesinde hayatta kaldığı Antikçağ toplumlarının bir antitezini sunmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde, işletmelere yönelik talebi destekleyen mütevazı ya da orta gelirli ailelerin borçları, mali piyasaları dolaylı olarak refaha boğar, diğer aileler de böylelikle geometrik olarak artan bir servet edinirler. Demek ki, mal varlıkları ile gelirler arasındaki mesafe doğal olarak büyümektedir.

Amerika Birleşik Devletleri, katışıksız ekonomik bakış açısından ya da toplumsal ve politik bir açıdan değerlendirilebilecek tartışmalı üçüncü bir özellik sunar. Tamamen sınai faaliyet, son dönemde atılım gösteren yüksek teknolojili denen üretimler üzerinde yoğunlaşma eğilimindedir. Görüngü, karşılaştırmalı üstünlükler denen ekonomik teoriyi tam olarak açıklamamaktadır. Bu teori, belirli bir ekonominin sermaye ve insan bakımından imkânlarını, rakipleri karşısındaki bir avantajdan yararlandığı bazı faaliyetler üzerinde yoğunlaştırmaya yöneldiğini varsayar. Oysa, toprak genişliği, nüfus kitlesi ve Amerikan ekonomisinin yararlandığı parasal aşırı-bolluk, tersine, yüksek teknolojili faaliyetleri diğer sınai ya da entelektüel üretimlerin çoğuna *ekleyerek* yoluna devam etmesini sağla-

maktadır. Uzmanlaşmanın getirdiği zorunluluklar, gerçekte yalnızca küçük ekonomiler üzerinde ağırlık taşır; ve orta düzeydeki ekonomik güçler üzerinde de daha az oranda etkili olur. Dolayısıyla, Amerikalıların, ailelerin aşırı-tüketimiyle zaten bozulmuş olan ticari dengelerine aşırı zarar verecek ölçüde, daha geleneksel sınai faaliyetleri hep yaptıkları gibi ithalatçılara *terk etmeleri* için hiçbir önemli neden yoktur. Bu tercih, yatırımlara geri dönüşü zaman gerektiren, kâr umutları ticari bankacıların ve analistlerin saptadığı normun gerisinde kalan tüm faaliyetleri cezalandırmaya yönelik olarak mali alanda geçerli önyargıların sonucudur. Böylece, Amerika Birleşik Devletleri'nin sessiz sedasız ama güçlü bir sanayisizleşme hareketine maruz kaldığı anlaşılabilir. Amerikan topraklarında istihdam edilebilecek çok sayıda yetenek ve beceri istihdam edilememektedir. Böyle giderse, bir süre sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde ne ayakkabı ne mobilya yapılacaktır. Geçerli ekonomik nedeni olmadan faaliyetlerin ve istihdamların yok olmasına yol açan ve dış mübadele açığını iyice derinleştiren gelişimin sonu saçmaya varacaktır. Tüm dünyadaki işletmeler, New York borsasında egemen olan dogmaya pasifçe itaat ederlerse, gezegen sakinleri ne giyecek ayakkabı bulurlar ne de herhangi bir eşya; ve devletler ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kamusal işletmeleri diriltmek zorunda kalırlar.

Bu dogmatik yönelimin mantıksal sonucu, ithalatlara giderek daha çok başvurmaktır; ama aynı zamanda, hâlâ dinamik olan yüksek teknolojik denen faaliyetlerle sürekli erozyon halindeki geleneksel sektör arasında Amerikan ekonomisinin giderek büyüyen dikotomisidir. Ülke sosyolojisi de bundan etkilenir. Amerika Birleşik Devletleri, ücretli sınıfların, uç sektörlerin teknisyenlerinden ve işçilerinden oluşan nispeten ince bir tabaka ile özel kişilere hizmet eden geniş rezervuarda çalışan memurlar kitlesinden oluştuğu bir duruma doğru yol almaktadır.

Bunun sonucu, tuhaf bir toplumsal konfigürasyondur. Piramidin tepesinde, ekonomik sistemin nesnel olarak ayrıcalık tanıdığı sınıfları bulmaktayız. Bunlar işletme yöneticilerinden, finansörlerden, danışmanlardan, doktor ve avukatlardan oluşmaktadır ve konjonktürel aksiliklerden büyük ölçüde korunmaktadırlar. Üstelik, kendi açgözlülüklerini bastıracak hakiki bir emek pazarı olmadığından, kendi ücretlerini kendilerinin belirlemesi gibi ender bir yetiden de yararlanmaktadırlar. Onların tam altında, rekabetçi ekonominin "elebaşı" tabakası yer alır. Bunlar küçük ve orta işverenler, her sektörden teknisyenler ve satıcılar, rekabetin kısıtlamalarını ve konjonktürün aksiliklerini kabul edip bunu yaşayan yüksek derecede kalifiye çalışanlardan oluşur. Yine onların altında da,

hizmet sektörlerindeki küçük işletmeler kitlesinde çalışan kalabalık "hizmetkâr" sınıf belirir. En aşağıda, ülkenin kolektif zenginliğine kıyasla anormal biçimde kalabalık, profesyonel olarak suça eğilimli bir sınıf ile bir alt-proletarya yaşamaya çalışır.

Amerika'nın sosyolojisi, kendi ekonomik tercihlerinin sonucudur. Bir yanda, alacaklılar ile borçlular arasında yatay bir karşıtlık, diğer yanda, ayrıcalıklı sınıfların, girişimci sınıfların, hizmetkâr ve statüsüz sınıfların katmanlaşmasıyla giderek daha belirgin bir hal alan dikey bir yapı. Bu Amerika'yı, ilerlemeye vurgun tüm ulusların kısmen esinlenebileceği savaş-sonrası dönem Amerika'sından önemli bir mesafe ayırmaktadır. Bunu incelediğimizde, bazıları şöyle diyebilir: Servet neye yarar? Bütünsel serbest-mübadelenin vahşileştirdiği bir rekabet oyunuyla talep edilen bitmek bilmez çabalar neye yarar? Tüketicilerin borçlanmasından beslenen tüketici oburluğuna rağmen, giderek refah halindeki bir toplum imgesine göndermede bulunan oburluğa rağmen, çağdaş Amerika Birleşik Devletleri'nin şematik bir analizi, bu durumun geçerliliği konusunda, hatta örnek teşkil etmesi konusunda kuşkuya yol açar. Dünyanın diğer ulusları Amerika'nın borçlu ve açık veren ekonomik modelini benimsemeye izin vermeyebilecekleri gibi, dahası, birilerinin ayrıcalığı ile diğerlerinin yükümlülüklerini, üst tabakaların konfor ve laubaliliği ile aşağı tabakaların zorunluluk ve kolektif sıkıntılarını birleştiren toplumsal konfigürasyonunu üstlenmekten de kaçınabilirler.

XX. yüzyılın son çeyreğinde oluşan bu barok Amerika'nın son karakteristik özelliği, yabancı beyinlere yönelik yığınsal çağrısıdır. İşte yine sürekli örnek olduğu bir alan! Yabancı kökenli, esasen Asyalı ve Avrupalı beyni üniversitelerine ve laboratuvarlarına çeken Amerika, başka topraklarda doğmuş yetenekleri kabul etme ve onlara başka yerlerde reddedilen kendilerini ifade imkânlarını sunma eğilimi içindedir. Teşhis son derece doğrudur. Bizim Amerikalı rakiplerimiz, hakiki bir düşünmeye ve hakiki bir araştırmaya yatkın bireylerin çoğunun günümüzde talep ettiği çalışma koşullarını sunmaya uygun akademik yapılara ve bilimsel kurumlara sahiptir. Akademik dünya ile işletme dünyası arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde tam anlamıyla kurulan sıkı bağ, ayrıca, yabancı beyinlere yönelik bu başvurunun uygun ekonomik sonuçlar yaratacağının da garantisidir. Sonuç itibarıyla, sayısız beynin Amerika Birleşik Devletleri topraklarına varışı, yabancı-severliğinin büyük bir kanıtını sunmaktadır.

Bu övgü dolu mülahazalar, dünyanın en zengin ve en güçlü ulusunun beyne temerküz edişinin eşi benzeri görülmemiş, rahatsız edici olgusunu gizleyemez. Yolları anavatanlarından saptırılmış beyinler, başlangıçta

masraflı çabalarla yetiştirildikleri yerde artık bulunmuyor olmaları pahasına, araştırma konusunda ihtiyaçlarını karşılamaya normalde elverişli tüm araçlara sahip bir ülkede yaratıcı kapasitelerini geliştirecektir. Bu olgusal saptamayı yaymak, teknisyenlerin, bilim insanlarının ve entelektüellerin coğrafi hareketliliğine ilkesel bir karşıtlık içermemektedir; tam tersine. Amerika Birleşik Devletleri'ne çekilen genç araştırmacıların çoğunluğuna, daha sonra kendi ulusları yararına uygulayabilecekleri mesleki bir formasyon vermekten ibaretse durum; ve gelecekteki kariyerleri boyunca zenginleşen bağlarını koruyabilecekleri dünyanın farklı bölgelerinden gelmiş kişilerle buluşmayı teşvik ediyorsa, bu hareket onaylanır. Amerika böylece dünya çapındaki araştırmanın potası olarak yararlı bir rol oynamış olur. Ama hareketin kapsamı ve Amerika Birleşik Devletleri'ne çekilen bilim insanlarının çoğunluğunun burada adım adım kökleşmesi, eleştirel bir anlamda, Amerika'yı dünyanın beynini talan etme ve sahiplenmekle suçlamayı haklı gösterir. Muhtemeldir ki, örneğin, bu hareketin sonucu biyo-bilimler alanında fiili bir Amerikan tekeli olacaktır; bilimsel, ekonomik ve politik farklı bakış açılarından tehlikeli bir tekeldir bu.

Bununla birlikte, beyinlerin Amerika'ya doğru çekilmesi tarihsel açıdan da değerlendirilebilir. Dışsal olarak sonlu ve içsel olarak açık bir dünyaya varışı hazırlayan Avrupalıların sömürgeci maceraları, tek bir yargıyla değerlendirilemeyecek kadar çeşitlidir: Portekiz'inkini İspanyollarınkinden, Hollandalılarınkinden, İngilizlerinkini Fransızlarınkinden ayıran bir yığın farklılık vardır. Ama zaman içinde geriye doğru gitmek, en kınanması gerekenin özünde hangisi olduğunu görmemizi sağlar: Yerel kültürlere verilen zarar değil, sömürgeleştirilen yerli halklara dayatılan eşitsiz statü de değil; yerli halkların yaşam düzeylerinin Avrupalılar tarafından yükseltilmesinde ve asimile edilmesinde sömürgecinin son derece mütevazı rolüdür. Ya, sömürgeci işgalci gerçekten de metropolün yararına ekonomik bağlar yaratmakla yetinerek metropolün ayrıcalıklı bir ticaret kurmasını sağlamıştır (Hollanda'nın ya da kimi zaman Portekiz'in bulduğu çözüm), ya da ulusal uyruklar aracılığıyla sömürgeye yerleşme politikası benimsenmiş (İngiliz çözümü), yerli nüfusun kısmen yok edilmesini kışkırtmaya kadar gidilmiştir, veyahut sömürgeleştirilen ile sömürgecinin muğlak birlikte-yaşaması üzerinde temellenen, önceden saptanmış planı olmayan bir politika yürütmüştür (Fransız çözümü). Ama her koşulda, sömürgeci, Yaşlı Kıta'nın üstünlüğünü sağlamış olan düşünce ve çalışma tarzlarını öğrenebilmeleri için seçkinleri ve yerli kökenli halkları eğitmekte insani ve maddi kaynaklara yeterince yatırım

yapmamakla suçlanabilir. Bununla birlikte, buna çaba gösterdiği her seferinde, genellikle sömürgecilik-karşıtı tarihyazımının çıkardığı bilançodan daha az olumsuz bir eylem bilançosu çıkarmak mümkündür. Geçmişte sömürgeleştirilmiş dünyanın Avrupa uygarlıklarının büyük tercihlerine adım adım dönüştürülmesinde sömürgecilerin eğitim çabasının uzak ama kesin bir sorumluluğu vardır.

Yabancı beyinlerin çağdaş Amerika tarafından emilmesi, tersi bir mantıktan kaynaklanır. Sömürgeci, kendi yasasını sömürgeleştirilene dayatsa da, Amerika'ya yerleşmiş olan yabancı araştırmacı ve akademisyenler buraya kendi istekleriyle gelmişlerdir. Sömürge halklarının ıstırabını çektiği kölelik durumunun ya da aşağı konumun tersine, burada çekici bir statüden yararlanırlar ve tuzu kuru Amerikalıların düşük düzeydeki kendi vatandaşlarına gösterdiklerinden daha yüksek bir saygı görürler. Ama Amerikan bilimsel Eldorado'suna gelmek için gösterdikleri özgür çabaları, dünyadaki yenilikçiliğin ve yaratıcılığın bir ulus yararına dönmesine yol açar. Amerikan ulusuna bilimsel bir iktidar katmaya elverişli bir bilgi sömürüsü sürecine nesnel olarak dahil olurlar; bu iktidarın, Avrupa'daki eski güçlerin kendi deniz-aşırı maceraları vesilesiyle kurdukları, sömürgecinin kendisi için bile tesadüfi ve kısıtlayıcı olan politik iktidarla kıyas kabul etmez önemde sonuçları vardır. Sonuç olarak, bu kişiler Amerika Birleşik Devletleri'nin kendi laboratuvarlarında, üniversitelerinde ve işletmelerinde parlak zekâlar yaratmasına imkân tanırlar; ve bunlar bir süre sonra, uluslararası toplantılarda Amerikan tezlerinin propagandistleri olacaklar, böylece bu tezlerin tahakkümünü güçlendireceklerdir.

Bu yüzyıl başı Amerika'sı, olumlu ya da olumsuz, aşırı önyargısı olmayan bir Avrupalı'nın gözünde, savaş-sonrasında gözlemleyebileceğinden çok farklı yeni bir ekonomik, toplumsal, kültürel ve politik sistemi aniden oluşturmaktadır. Bu nedenle, Avrupa ile onun en büyük yerleşim kolonisi arasında Atlantik-aşırı bir çukur sessiz sedasız ve aşama aşama iyice açılmıştır. Devletin mali pazarlara tabi olduğu, servet dağının borç dağına paralel olarak yükseldiği, ekonomik faaliyetlerin keyfi verimlilik ölçütlerinin dolayımından geçtiği, –yabancıseverliğe ve ırklarla halkların karıştırılmasına politik olarak uygun özellikler taşıdığından daha da tehlikeli olan– yeni tür bir sömürgeleştirmenin uygulandığı bir ulusa Avrupa'nın kendi kurum ve uygulamalarını dayatmasında ne bir tesadüf ne de risk vardır.

Sanki Avrupa sözümona efendisini egale etmek ya da geride bırakmak istermiş gibi, Amerika'nın yakın dönem gelişiminden esinlenmiş re-

formları oturtmak için Brüksel bilginler kurulunun yinelenen teşebbüsleri de aynı ölçüde yanlış anlaşılır. Tam tersine, Yaşlı Kıta'nın ön ayak olması gereken eylemler, daha ziyade, öncelikle, hissedarlar ile işletmeler arasında –iflas edenden farklı– yeni bir ilişki rejimini gerçekleştirmeye ve Anglosakson tasarruf fonları yoluyla bir sömürgeleşmeden onları koruyarak işletmeleri destekleyen mali kurumları geliştirmeye yönelik olmalıdır. Ayrıca, geçmişte özellikle etkili olan ama günümüzde çöküş tehdidi altındaki eğitim sistemlerimizin ıslah edilmesi üzerinde de ısrar etmelidirler. Avrupa'nın tarihsel gücünü oluşturmuş olan entelektüel ve maddi dinamizmi sonunda yok etme riski taşıyan halklarımızın anormal biçimde düşük verimlilik oranını büyük oranda yükseltmeye de yönelmeleri gerekir. Nihayet, Amerika Birleşik Devletleri'nin hâlâ küçümseyerek yaklaştığı, küresel ısınma gibi ekolojik tehlikelerin önlenmesi için gereken önemli itkiyi de verebilirler. Ne var ki tüm bu konular üzerinde Avrupa'nın eylemde bulunmadığını ya da söylevlerle yetindiğini saptamamız gerekir.

Daha genel olarak ifade edersek, toplumsal servetin üretim tarzı kapitalizm olduğundan, her kıtadaki çok sayıda ulus tarafından kapitalizmin benimsenmesi, bu ulusların hepsinin ve tek tek her birinin, kendi tarzında, bu temel ilkelerin vasisi ve geleceğinden sorumlu olduğu anlamına gelir. Rekabete ve işletmeye dayalı ekonominin kendini gösterdiği her yerde düzgün uygulanma ihtimalini koruma görevini, kapitalizm olarak adlandırılan sistemin ne kadar simgesi olsa da, bir ulusa emanet etmekten daha zararlı ve tehlikeli bir şey olamaz. Bu ekonomi ne kadar çok küreselleşirse, onu tek bir modelden uzaklaştıran yeni biçimlere bürünme eğilimi de o ölçüde güçlü olacaktır. Eğer gelecek kapitalizme aitse, dengesini tehdit eden maddi çelişkileri aşabilme koşuluyla, kapitalizmin temel ilkelerini benimsemiş olan tüm uluslara da ait demektir. Hiçbir ulusun kendi geleceğini kapitalizme dayatmaya hakkı yoktur.

KAPİTALİZMİN GELECEĞİ

Jean-Luc Gréau

Türkçesi: Işık Ergüden

Kapitalizm dünya çapında bir entegrasyon düşü kurarken bir taraftan patlak veren eşi görülmemiş skandallar, bir taraftan da bu ukdenin sadece uluslararası para piyasalarıyla sınırlı bir tahakküm rejimine evrilmesi, insanoğlunu tarihsel bir sınır deneyiminin eşiğine getirdi. Tüm kurucu prensiplerinin tersi yönde işleyen kapitalizm, yağmaladığı yardım fonlarından finanse ettiği köktenci eğilimlere dek dünya çapında yaşanan altüst oluşun her veçhesinde karşımıza çıkıyor. Tüm bu çıkışsızlıkları ayrıntılarıyla gözler önüne seren Gréau, büyük bölgesel pazarların yaratılması, işverenlerle çalışanlar arasında efektif bir yardımlaşmayı öngören sözleşmesel düzenlemeler ve varlık sebebini yitiren borsaların tümüyle işlevsizleştirilmesi gibi savlarla bu anomaliyi ortadan kaldıracak bir çerçeve öneriyor. Kapitalizmin yirmi birinci yüzyıldaki akıbetini irdeleyen, teknik olduğu kadar toplumsal ve özgeci bir soruşturma.